

2009

Danske Studier

Udgivet af Merete K. Jørgensen
og Henrik Blicher
under medvirken af
Simon Skovgaard Boeck

Universitets-Jubilæets danske Samfund
Videnskabernes Selskabs Forlag · København

Danske Studier 2009, 104. bind, niende række 8. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 572
Omslagsdesign: Torben Seifert
Omslagsillustration: Anne-Marie Steen Petersen, stregtegning
af Louis Hjemslev

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-7304-349-3

Udgivet med støtte fra Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

Dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2008 er nu frit tilgængelige på
www.danskestudier.dk

Indhold

<i>Dorthe Duncker</i> , lektor, ph.d., Københavns Universitet: Faste forbindelser som genrekonstituenten. En undersøgelse i de danske visehåndskrifter før 1591	5
<i>Peter Juel Henriksen</i> , lektor, ph.d., Copenhagen Business School: Lydskrivning over landegrænser. En studie i interskan- dinavisk genbrug af sprogteknologi	38
<i>Erik W. Hansen</i> , lektor, dr.phil., Syddansk Universitet: En vurdering af glossematikken og dens reception. Louis Hjelmslevs forudsætninger og fejlgreb	64
<i>Flemming Conrad</i> , dr.phil.: Omkring <i>Danmarks Digtekunst</i>	106
<i>Niels Werner Frederiksen</i> , ekstern lektor, mag.art., Københavns Universitet: Hans Christensen Sthen i studerekammeret. Om arbejdsme- tode og temabehandling i <i>Lyckens Hiul</i>	140
MINDRE BIDRAG	
<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, dr.phil., Københavns Universitet og <i>Michel Olsen</i> , professor emeritus, dr.phil.: Til den europæiske Holberg-reception. Et par fund og deres perspektiver.	165
<i>Henrik Blicher</i> , lektor, ph.d., Københavns Universitet: Et utrykt stambogsdigt af Schack Staffeldt.	173
<i>Erik Svendsen</i> , lektor, cand.mag., Roskilde Universitet: Grottesangen i Johannes V. Jensens og Viktor Rydbergs regi .	177
JUBILÆUMSANMELDELSER	
<i>Torben Arboe</i> , redaktør, cand.mag., <i>Inger Schoonderbeek Han- sen</i> , adjunkt, ph.d., og <i>Viggo Sørensen</i> , lektor, mag.art., Aarhus Universitet: Niels Åge Nielsen: De jyske Dialekter	181
<i>Henrik Hovmark</i> , adjunkt, ph.d., Københavns Universitet: Kristen Møller: Leksikologi og leksikografi.	185

ANMELDELSER

<i>Marianne Rathje</i> , forsker, ph.d., Dansk Sprognævn: Jens Normann Jørgensen og Pia Quist: Unges sprog	193
<i>Marianne Johansen</i> , postdoc, ph.d., Københavns Universitet: Lars Holm og Helle Pia Laursen (red.): En bog om sprog – i daginstitutioner. Analyser af sproglig praksis	196
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., København: Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, bd. 2: 1800-1870	201
<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota: Annette Elisabeth Doll og Katarina Yngborn (red.): Skandinaviske Aphoristik	213
<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, dr.phil., Københavns Universitet: Arne Hardis: Idealisten. En biografi om Hans Scherfig	218
<i>Per Dahl</i> , lektor, mag.art., Aarhus Universitet: Lotte Thyrring Andersen og Bruno Svindborg (udg.): Poetiske forposter. Jens Kruuse og Heretica. Breve til Jens Kruuse 1942-72. Per Højholt og Heretica. Breve 1948-53	221
<i>Annette Lassen</i> , adjunkt, ph.d., Københavns Universitet: Jens Peter Schjødt: Initiation between Two Worlds: Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion	225
Fra Redaktionen	232

Faste forbindelser som genrekonstituenten

En undersøgelse i de danske visehåndskrifter før 1591

Af Dorte Duncker

Prior to the first printed edition of Danish ballads from 1591 nine handwritten song books have been handed down, containing 1,014 records of ballads and lyrical poems. Though only one or a few versions of each handwritten song existed, the collectors seem to have been able to distinguish ballads from lyrical poems. This could be due to formulaic language, and the hypothesis tested in this article is that fixed expressions function as genre constituents. In a corpus of 526 versions of ballads and lyrical poems, representing half of the records from the nine oldest song books, fixed expressions are identified through corpus linguistic methods. It appears that a few genre significant formulas are distributed across the material and that these expressions tend to occur quite early in the texts (within the first 100 words) thereby rendering the text type identifiable. In 86 % of the texts, the question of genre is solved by hearing or reading the first occurrence of a genre significant expression.

De ni bevarede danske visebøger som stammer fra tiden før den første trykte viseudgave, Anders Sørensen Vedels *Hundredvisebog* fra 1591, udgør på flere måder et enestående materiale. Ud over at levere stof til viseforskningen i bred forstand giver de også et helt særligt indblik i genrekonstituerende processer som med sikkerhed har været upåvirkede af de homogeniserende effekter der uvægerligt følger med bogtrykkets mange identiske kopier. Det ældste bevarede hele visehåndskrift, *Hjertebogen* (Thott 1510,4^o), er fra 1553-55, og før det er der stort set ingen skriftlige vidnesbyrd, kun enkelte løse linjer, plus nogle strofer fra visen *Ridderen i hjorteham* (DgF 67) fra et håndskrift fra midten af 1400-tallet (Hjorth 1976). Selvfølgelig kan der have eksisteret flere og ældre visebøger end dem vi kender til i dag, men stadig på den håndskrevne bogs præmisser. Hver visebog har eksisteret i ét eksemplar og har derfor i sagens natur kun haft en meget begrænset læserskare. Alligevel optræder der allerede i den ældste visebog opskrifter af to fuldt differentierede genrer, ballader og lyriske viser. Der er i tidens løb givet mange forskellige forklaringer på visernes alder og proveniens (bl.a. Steenstrup 1891; Frandsen 1935; Dal 1956; Piø 1985, 1995; Colbert 1989, 1995; Kværndrup 2006), men uanset hvilke spekulationer man gør sig, og hvilke forklaringer man giver på hvor viserne stammer fra, hvor gamle de er, om de er influeret af påvirkning udefra osv., så henstår materialet fortsat i dag som et konkret vidnes-

byrd om faktiske konventioner der ikke er skriftbårne i massemediets forstand.

I et par af de ældste visebøger er de lyriske viser i overtal, men det indebærer ikke at opskrifterne her har mindre klare genretilhørsforhold end i håndskrifterne senere i perioden. I den yngste generation af visehåndskrifter (1700-1750) er 95 % af opskrifterne ballader, i den ældste (1550-1600) udgør balladerne 66 % af opskrifterne (jf. Erik Sønderholms kronologiske håndskriftsoversigt i DgF XII:400). Men selv om indsamlerne ændrer smag i tidens løb, er der intet som taler for at de ikke hele tiden har kunnet skelne viserne fra hinanden. Allerede i forordet til *Hundredvisebogen* skriver Vedel at de to slags viser »er lige som Dag fra Nat« (Vedel 1591: B ij).

De bevarede visebøger er foruden *Hjertebogen* (Hjb): *Jens Billes håndskrift* (Bille; Karen Brahe E I,2), *Langebeks kvart* (LNgKv; NkS. 816,4°), *Karen Brahes folio, ældre del* (KBra; Karen Brahe E I,1), *Svanings håndskrift I-II* (Svan I-II; NkS. 815b,4°), *Rentzells håndskrift* (Rnz; GkS. 2397,4°), *Dronning Sophias visebog* (DrS; Stockholm KB. Vitterhet 24,4°) og *Anna Munks håndskrift* (Munk; GkS. 2396,4°). Kun to af disse håndskrifter, Karen Brahes og Anna Munks, er næsten rene balladehåndskrifter, de øvrige er mere eller mindre blandede.

Situation og genre

Om den nedskrevne vise siger David W. Colbert at den »ikke er andet end en bunke ord bevaret på et stykke papir som man kan tage op eller lade ligge« (Colbert 1995:80). Hermed aktualiserer han den uomgængelige betingelse hvorunder sprog kan findes, idet sprog forudsætter personer. En tekst på et stykke papir er kun sorte streger på hvid baggrund indtil nogen – som kan læse – læser den. Sprog findes kun når personer frembringer det i konkrete situationer (Bakhtin 1986; Harris 1996, 1998).

Man kan blandt andet bestemme en konkret situation ud fra det sprog som frembringes i den, fx den samtale man er en del af eller overhører, den tekst man læser eller skriver. Ved at genkende bestemte sproglige træk og kombinationen af dem i en sammenhæng kan man skelne sproglige frembringelser fra hinanden og dermed også situationer fra hinanden. Resultatet er en genre. I denne forstand er genren ikke blot et kriterium for samgruppering af beslægtede tekster, men et grundlag hvorpå personer kan identificere arten af den aktuelle situation og basere deres forventninger til mulighederne i igangværende kommunikationsprocesser.

Når det kommer til genredimensioner, er udbuddet ret stort. Genre defineres bl.a. som »contextual configuration« (Halliday & Hasan 1985:55), ekkoer af »prior text« (Becker 1984, 1988), og Biber et al. (1998:135) definerer register som »a cover term for varieties defined by their situational characteristics«, men de forskellige definitioner har flere elementer som går igen på tværs. Der ser ud til at være enighed om at en genre udgøres af en række træk som forekommer sammen, og som netop tilsammen bibringer den aktuelle praksisform sit karakteristiske præg der på den ene side gør den genkendelig, og på den anden side gør den skelnelig fra andre genrer. Det er disse træk der »danner genren« (Colbert 1995:80).

Nogle genrer er født skriftlige, andre mundtlige. Enhver sproglig frembringelse kan dog altid principielt efterlade spor, idet den kan nedskrives eller optages, afhængigt af den tilgængelige teknologi, og derfor kan man heller ikke uden videre aldersbestemme en genre på grundlag af det ældste skriftlige belæg (Colbert 1992:46). At holde sammen på en genre uden skriftlig støtte trækker større veksler på hukommelsen for parterne i kommunikationsprocessen. Spørgsmålet om at huske en genres træk er ikke kun relevant for den som frembringer den mundtligt i den konkrete situation (i modsætning til at læse en skreven tekst højt), men i lige så høj grad for den eller de personer som aktivt lytter, og som skal kunne genkende trækkene. Den lyttende kan ikke som den læsende bladde frem og tilbage i teksten til støtte for hukommelsen. Det er derfor forventeligt at en (primært) mundtlig genre vil rumme flere, og flere let genkendelige, træk som særligt kan forbindes med fremførelser af den.

Forudsætningen for enhver genkendelse er gentagelse eller genoplevelse. Man er nødt til at have erfaringer at trække på for at kunne afgøre om det der sker nu, ligner noget man har prøvet eller oplevet før, men absolutte gentagelser findes ikke. Enhver situation og enhver kommunikationsproces er unik, den er unikt kontekstualiseret og foregår kun her og nu (Harris 1996, 1998). Det man *gentager* eller *genoplever*, refererer netop til noget tidligere som nu foregår på ny, men også *igen* idet det meget ligner noget som skete før. Det vil sige at genkendelse i sig selv er en situationsoverskridende proces.

Genkendelsen reducerer uvished og øger mulighederne for at foregribe begivenhedernes gang fordi man baseret på erfaringer har en vis grund til at nære bestemte forventninger om det der vil komme, og »En af Lovens for Gentagelsens Virkning er Behaget ved den indfrie Forventning« (Albeck 1973:156). Genkendelsen giver mulighed for at man kan afstemme sine forventninger til det følgende, og den er forudsætning for at man kan

regne ud hvilke handlemuligheder der er lokale konventioner og dermed står til rådighed i den aktuelle situation. Men genkendelse er også individuel, og med undtagelse af top-down-definerede kunstneriske genrer er en genre ikke noget der er aftalt på forhånd. Genren opstår hen ad vejen idet interagerende personer reproducerer bestemte træk i bestemte kombinationer og bestemte sammenhænge og derved gør deres subjektive *genkendelser* til intersubjektive *gentagelser*.

Når man er fortrolig med en genre, er man ikke nødvendigvis i stand til at opregne dens trækrepertoire udtømmende på en positivliste, men man er typisk i stand til at opdage og udpege træk som ikke hører hjemme i den aktuelle sammenhæng, og man kan sondre mellem genrebrud (som ikke hører hjemme) og indlejrede genrer (som gerne må forekomme, fx citater eller narrativer). Ydermere skal det hele kunne foregå meget hurtigt i reel tid, og dette tidspres og presset på hukommelsen antyder dels at mængden af tilstrækkelige, identificerende træk ikke kan være særlig stor, og dels at trækkene må optræde ret tidligt i forløbet.

Balladegenrens faste forbindelser

Et af de træk som balladegenren er kendt for, er de mange faste ordforbindelser, »visernes store formelskat« (Skautrup 1947:78), men det er langt fra det eneste træk man kan genkende en ballade på. Først og fremmest er balladerne strofiske, stroferne er på fire eller to verslinjer (færre eller flere verslinjer er undtagelser (fx Bille nr. 2, DgF 359; Bille nr. 24, DgF 505; Bille nr. 42, DgF 440)), og der er en lang række øvrige ejendommeligheder som udskiller balladerne, og som kan identificeres ved en nærmere sproglig og stilistisk analyse (Frandsen 1935; Agerschou 1943; Duncker 2000). Alligevel kunne netop faste forbindelser godt kandidere til at være et træk som i det hele taget danner genrer, og som altså ikke blot udmærker balladerne.

Forudsætningen for at en ordforbindelse kan blive fast, er at den bliver gentaget. En forbindelse må som minimum bestå mellem to ord, og hvis de forekommer sammen hyppigere end man skulle forvente, pådrager de sig mere opmærksomhed sammen end de gør hver for sig i andre sammenhænge. Blot anden gang man genoplever og genkender, eller første gang man gentager, en sådan forbindelse, er den alene af den grund blevet mere bemærkelsesværdig. Hvis man møder den igen i en ny situation, bliver den endnu mere påfaldende og kan give anledning til forestillinger om at der

også kunne være andre forhold ved den aktuelle situation som ligner en tidligere. Viser dette sig at være tilfældet, vil det blot yderligere bestyrke forbindelsen. Herved opstår efterhånden et mønster baseret på den enkeltes erfaringer som kan medføre subjektive såvel som intersubjektive forventninger til konkrete situationer udløst af en enkelt eller en lille håndfuld bestemte ordforbindelser. Og idet der er tale om forventninger som indfris, forsvinder paradoksalt nok det bemærkelsesværdige ved forbindelserne. Herefter er der ikke forbundet nogen overraskelse ved at møde dem, tværtimod er de blevet til forudsigelig genrelementer, og det bemærkelsesværdige vil ikke være at de forekommer, men hvis de ikke gør.

Dette skift fra usædvanlig til forudsigelig har haft store konsekvenser for den måde balladernes faste forbindelser er blevet vurderet på, idet de er blevet offer for den litterære teksts æstetiske ideal om originalitet frem for gentagelse. Kritikken er ikke kun gået ud over de danske viser, men over skriftlig overleveret mundtlig digtning i det hele taget. Tankegangen er den at der fandtes et oprindeligt værk som ved mundtlig overlevering gennem lang tid har fjernet sig mere og mere fra originalen, som er blevet sunget itu (Rossel 1971:245), og som ved nedskrivningen måske oven i købet har pådraget sig yderligere skader i form af redaktionelle indgreb fra optegneren. Eller som den tidlige engelske viseudgiver Thomas Percy formulerede det i 1801: »tradition, in short, is a sort of alchemy which converts gold into lead« (Dal 1956:44).

Synspunktet ligner til forveksling forestillingen i filologiens genealogiske metode om den tekstlige arketype. Det er også denne forestilling der ligger bag de mange viserestitueringsforsøg op gennem 1800-tallet, og som udgør kernen i den kritik Svend Grundtvigs udgivelsesstrategi for DgF blev mødt med (Duncker 1999). Visekritikeren ser det som sin opgave at arbejde sig tilbage til den oprindelige og ægte version af visen gennem urskoven af formler, gentagelser og varianter. Dette projekt er mest radikalt blevet søgt realiseret af Ernst von der Recke som antager at hver gentagelse oprindeligt hører hjemme i en og kun en vise, og som systematisk sætter sig for at banke al »Fyldekalk« af (Recke 1906). Men de tekstkritiske værktøjer virker ikke på viserne, og principperne kan ikke bruges til at restituere dem uden at barbære hovedparten af parallelstederne – og dermed viseteksten – bort. Det er netop hvad Recke gør, og hans redaktioner bliver derfor også meget korte.

Viserne bliver behandlet som enhver anden form for litteratur, og indtrykket af de mange gentagelser og faste forbindelser bliver styrende for vurderingen af deres sprogform:

Selve Sprogformen er ingenlunde kortfattet, her er mange overflø-dige Smaaord (saa vide, alt, paa Stand, og, saa, under Ø, saa saare), tautologiske Ordpar, lidet sigende Klichégloser, Klichéstrofer laant fra Vise til Vise, Gentagelser, Variation af en enkelt Situation i flere parallelle Strofer (Albeck 1973: 213; også bl.a. Steenstrup 1891; Brøndum-Nielsen 1910; Agerschou 1943; Skautrup 1947).

Så længe man ikke kan se et formål med de mange gentagelser, bliver de blot betragtet som stereotype og redundante. Dette billede ændrer sig først i det øjeblik viseforskningen reorienteres under indflydelse af Milman Parrys og senere Albert Bates Lords ideer til forklaring af den mundtlige fremførelse af homerisk og sydslavisk digtning (Parry 1930, 1932; Lord 1951; se også Kuiper & Haggio 1984; Kuiper 2000). Parrys syn på den mundtlige digtnings produktionsforhold er væsensforskellig fra den genealogiske metodes idealer. Den enkelte fremførelse af et værk betragtes som unik, og begrebet om én original urform findes ganske enkelt ikke for Parry. Overført til opskrifterne i visebøgerne betyder det tilsvarende at hver opskrift er unik – ligesom situationen er det (jf. ovenfor). Hver frembringelse har selvstændig værkhøjde. Otto Holzapfel applicerer de Parry-Lordske principper på de danske ballader, og Flemming G. Andersen gør det på de engelsk-skotske (Holzapfel 1980; Andersen 1985; se også Peder-sen 2001; Kværndrup 2006).

De mange faste forbindelser ses herefter ikke længere som »Fyldekalk« og »overflødige Smaaord« men som funktionelle narrative formler. Dog er det ikke alle forbindelserne der rehabiliteres ved denne lejlighed, der opereres fortsat med gentagne udtryk som er formler, fordi de har en narrativ-funktion, og gentagelser som ikke er formler, men bare gentagelser. Parry mener at man skal se bort fra »everything in the expression which is purely for the sake of style« (Parry 1930:80), og Holzapfel opererer med et begreb om ornamentale (sprog)formler (Holzapfel 1980:25, 31) som ikke bidrager til handlingen, og som derfor kan ignoreres analytisk.

Faste forbindelser i sproglig henseende

Selv om faste forbindelser altså er et fremtrædende træk ved balladegenren, er det på ingen måde et træk som er enestående for balladerne. Faste forbindelser forekommer i alle sprog og i alle situationer. Altenberg (1990, 1998) har således fundet at op mod 70 % af det der bliver sagt (i The

London-Lund Corpus) udgøres af faste forbindelser. I den leksikografiske tradition har man langt tilbage haft en ret praktisk tilgang til de faste forbindelser og opført dem i ordbogsartiklerne under de relevante indholdsord, enten som sublemmaer med egne definitioner, som konstruktionsoplysninger eller brugseksempler. Inden for de seneste to årtier har interessen for udforskningen af dem imidlertid haft en opblomstring som har resulteret i dannelse af fraseologien som et egentligt felt (Cowie 1998). I 1999 blev *European Society for Phraseology* (EUROPHRAS) stiftet efter samme model som det leksikografiske EURALEX, og i Danmark stiftedes *Dansk Selskab for Fraseologi* (DANFRAS) i 2003.

Kort fortalt er faste forbindelser blevet opfattet og behandlet forskelligt og i stor udstrækning uafhængigt inden for de litterære og sprogvidenskabelige forskningstraditioner. I forhold til sprogvidenskaben repræsenterer de faste forbindelser en særlig teoretisk udfordring, og det er især denne problematik som er årsag til den fornyede interesse, men også korpuslingvistikkens fremgang i perioden har spillet en rolle. De fleste moderne almensproglige korpusser har således en funktion hvor brugeren kan søge efter ordforbindelser som for et statistisk synspunkt forekommer hyppigere sammen end man skulle vente; i KorpusDK hedder funktionen Naboord (<http://ordnet.dk/korpusdk/naboord>).

Den teoretiske udfordring for sprogvidenskaben består i at de faste forbindelser ikke er nemme at indpasse i den traditionelle dikotomiske forestilling om sprogsystem over for sprogbrug. Forbindelserne udfordrer det traditionelle ord- og tegnbegreb og reaktualiserer spørgsmålet om hvad der kvalificerer en sproglig størrelse (fx Dixon & Aikhenvald 2002). Inden for leksikografien og fraseologien får det kontrastive synspunkt fokus i spørgsmålet om ækvivalens mellem faste udtryk på kilde- og målsprog, og det intralingvale i spørgsmålet om (graden af) semantisk transparens. Disse tilgange er i stor udtrækning deskriptive og sprogbrugsbaserede og ikke teoretisk problematiske, selv om de hver for sig byder på mange endnu uudforskede problemstillinger. For grammatikken er udfordringen mere alvorlig. Her drejer det sig om kompositionalitet, og problemet består i forbindelsernes status: Er de uanalyserbare leksikaliserede helheder, dvs. ét tegn, og hører de dermed til i leksikonet (»big words«), er de analyserbare kompositionelle syntagmer og dermed en opgave for syntaksen, eller er de noget helt tredje, nemlig konstruktioner? Den sidste udlægning er mere eller mindre den som har begrundet udviklingen af konstruktionsgrammatikken (Fillmore et al. 1988; Goldberg 1995). For det integrerede sprogsyn udgør forbindelserne derimod ikke noget problem, idet der her ikke

Amalgams	Gambits	Preassembled speech
Automatic	Gestalt	Prefabricated routines and patterns
Chunks	Holistic	Ready-made expressions
Clichés	Holophrases	Ready-made utterances
Co-ordinate constructions	Idiomatic	Rote
Collocations	Idioms	Routine formulae
Composites	Irregular	Schemata
Conventionalized forms	Lexical(ised) phrases	Semi-preconstructed phrases that constitute single choices
FEIs ^a	Lexicalised sentence stems	Sentence builders
Fixed expressions	Multiword units	Stable and familiar expressions with specialized subsenses
Formulaic language	Non-compositional	Synthetic
Formulaic speech	Non-computational	Unanalysed chunks of speech
Formulas/formulae	Non-productive	
Fossilized forms	Petrification	
Frozen phrases	Praxons	

^a Fixed Expressions including Idioms (Moon, 1998).

Tabel 1 Oversigt over termer i litteraturen til beskrivelse af faste forbindelser (fra Wray & Perkins 2000:3).

opereres med nogen adskillelse af sprog i system og brug (Harris 1996, 1998).

Den sprogvidenskabelige uklarhed både i teori og praksis kommer indirekte til udtryk i kraft af det store udvalg af forskellige termer som flourerer på området. Wray & Perkins (2000:3) finder og oplister over 40 forskellige termer hvoraf kun et fåtal dækker over helt samme begrebsindhold (jf. Tabel 1).

Alison Wrays arbejde står centralt i feltet. Hendes synspunkt er at »formulaic sequences« og »formulaicity« er det normale, og at vi kun trækker på grammatisk analyse når og hvor det er nødvendigt, altså at vi kun begynder at analysere et udtryk hvis det ikke består af faste forbindelser vi kender i forvejen (Wray 1992, 2002). Den enkelte har således et repertoire af faste forbindelser at trække på, en tankegang ikke ulig den man finder hos Parry (1930, 1932). Wray mener i lighed med Pawley & Syder (1983) at de præfabrikerede forbindelser er kognitivt mindre belastende, og at dette kunne forklare hvorfor bestemte kombinationer af bestemte ord foretrækkes frem for andre principielt lige så gode kombinationer, samtidig med at de giver reelle kommunikative fordele, idet »the processing shortcuts are a means of ensuring that the speaker achieves successful production, so the socio-interactional formulae are a means of ensuring that the hearer achieves successful comprehension« (Wray & Perkins 2000:18). Fra et evolutionært synspunkt anser hun holistiske fraser som primære og den grammatiske analyse som en senere udvikling (Wray 1998, 2000).

Definition af fast forbindelse

De mange termer i Tabel 1 dækker over et næsten tilsvarende antal definerede begreber i den internationale litteratur. I dansk sammenhæng er der også mange forskellige termer i spil: fast ordforbindelse, flerordsforbindelse, frase, frase med uforudsigelig betydning, frasem, høflighedsfrase/-vending, idiom, kliché, kollokation, kommunikativ formel, konstruktion, rituel ytring, rutineytring, sproglig kliche, talemåde m.fl. (Katlev 2005). For at vælge en generel og nogenlunde ubelastet term kaldes de undersøgte forbindelser her blot faste forbindelser og defineres minimalt som forbindelser mellem mindst to ord som forekommer sammen i nærheden af hinanden i en bestemt orden hyppigere end man kunne forvente i mindst to forskellige viser. Denne definition kan umiddelbart udvides til også at gælde genrer uden for det aktuelle materiale: En fast forbindelse er en forbindelse mellem mindst to ord eller andre kommunikative elementer som forekommer sammen i nærheden af hinanden i en bestemt orden hyppigere end man kunne forvente i mindst to forskellige situationer.

Definitionen tager afsæt i den korpuslingvistiske definition af kollokationer som »recurrent combinations of words that co-occur more often than expected by chance« (bl.a. Smadja 1993:143), Parrys definition af formelen i den orale tradition: »The formula in the Homeric poems may be defined as *a group of words which is regularly employed under the same metrical conditions to express a given essential idea*« (Parry 1930:80), og Wray & Perkins' og Wrays definition af formulaic sequence som

a sequence, continuous or discontinuous, of words or other meaning elements, which is, or appears to be, prefabricated: that is, stored and retrieved whole from memory at the time of use, rather than being subject to generation or analysis by the language grammar (Wray & Perkins 2000:1; Wray (2002:9) udelader »meaning«).

Alle tre definitioner tager udgangspunkt i en følge af ord, dvs. mindst to. Parry tager i sin definition med »regularly employed« højde for gentagelsesmomentet, og dette indgår også i den korpuslingvistiske definition, men fremgår kun indirekte med »prefabricated« af Wray & Perkins'. Wray & Perkins lægger til gengæld vægt på at forbindelsen udgør en helhed som ikke sammenstykket på stedet, men hentes frem fra hukommelsen i hel udgave. Denne betingelse markerer en position i den ovenfor nævnte sprogteoretisk interne debat, men er sådan set allerede dækket ind af kra-

vet om ikkertilfældig samforekomst i den korpuslingvistiske definition pga. forventningselementet ved det ikkertilfældige i forbindelsen. Forventningselementet må gælde alle parter i kommunikationsprocessen og ikke kun producenten. Det kan godt være at producenten fremdrager en præfabrikeret forbindelse, men omvendt må den lyttende eller læsende også kunne genkende forbindelsen som en helhed der ikke dekomponeres; jf. Wrays antagelse om at både frembringelse og forståelse »relies not on the *potential for the unexpected* in a given utterance but upon *the statistical likelihood of the expected*« (Wray 1992:19).

Der er et element som ikke indgår i nogen af definitionerne, men som er relevant i spørgsmålet om de faste forbindelsers forhold til genren, og det er det situationsoverskridende moment. Det er ikke gentagelsen og dermed forekomsthypigheden alene som er afgørende, men gentagelse i en ny situation, en ny tekst. Dette aspekt udpeges af James H. Jones som definerende, idet han kræver at en *commonplace* skal forekomme »in at least two different ballads« (Jones 1961:103).

Inden definitionen af faste forbindelser kan operationaliseres, skal det yderligere bestemmes hvad »sammen i nærheden af hinanden« og »hyppigere« vil sige. Kravet om to forskellige viser kunne også godt fortolkes som to opskrifter, men dette er ikke optimalt i relation til spredningen (jf. nedenfor). Inden for korpuslingvistikken fortolkes samforekomst som samtidig forekomst mellem et nøgleord og et kollokat inden for en lokal kontekst på et vist antal ord til hver side af nøgleordet. Denne fortolkning anvendes også i denne undersøgelse, men suppleres af et krav om samforekomst på bestemte positioner før eller efter nøgleordet.

Spørgsmålet om hyppighed afhænger helt af det aktuelle korpus. Korpusset i denne undersøgelse består af alle DgF- og DV-opskrifter fra tekstbasen som blev udgivet sammen med bind 3 af *Svøbt i mår* (Lundgreen-Nielsen & Ruus 2001). Det drejer sig om 526 opskrifter der repræsenterer halvdelen af samtlige opskrifter fra de håndskrevne visebøger før *Hundredvisebogen*. Sat i relation til de to udgaver og deres inddeling i undergenrer består korpusset af:

Danmarks gamle Folkeviser (DgF)	293
Kæmpeviser (1-32)	31
Trylleviser (33-95)	34
Historiske viser (115-182)	45
Riddervisier (183-466)	138
Romanviser (467-489)	29
Sene lyriske viser (490-517)	16

Danske Viser		233
Historiske viser (1-36)	5	
Episke viser (37-88)	37	
Moraliserende viser (89-114)	2	
Lyriske viser (115-297)	189	

Tabel 2 Materialets 526 viseopskrifter fordelt på undergenrer ifølge udgaverne.

Gruppen af moraliserende DV-viser er med blot to viser så sparsomt repræsenteret at den ikke tages i betragtning som undergenre i det følgende. I de viser som har omkvæd, er omkvædet ikke altid medtaget konsekvent af skriverne, og omkvædslinjerne er derfor udeladt af de kvantitative opgørelser for at undgå skævheder i optællingerne. I løbende ord består korpusset herefter af 215.288 tekstord, og forekomsthypighederne opgøres på lemmaniveau for at undgå kvantitativ støj fra den ortografiske variation på kildniveauet. Dette er muligt da teksterne i *Svøbt i mår*-basen er forsynet med leksikalsk flerniveaurepræsentation, dvs. at hvert kildeord er henført til sit lemma uanset ortografisk form (Ruus 2001). De metodiske detaljer i bestemmelsen af faste forbindelser i viserne er beskrevet i tillægget til denne artikel.

Identifikation af faste forbindelser i viserne

For at afgøre om en kombination af to (eller flere) ord er tilfældig eller ikketilfældig, skal man kende forekomsthypigheden af hvert ord i korpusset og vide hvor mange gange kombinationen optræder. Hvis kombinationen forekommer hyppigere end man kan forvente på grundlag af forekomsten af hvert af ordene, er kombinationen ikketilfældig. Dette er kerneantagelsen i den korpuslingvistiske definition på en kollokation, men som eneste fremgangsmåde er den ikke særlig velanskreven uden for korpuslingvistikken i snæver forstand (bl.a. Howarth 1998; Moon 1998; Wray 2002; Read & Nation 2003), og Holzapfel erklærer sig som principiel »modstander af en automatisk databehandling, som ved hjælp af højtspecialiseret computerteknik regner procentgrader af 'mundtlig digtning' ud i forhold til mængden af formler« (Holzapfel 1980:16).

Kritikken mod en rent kvantitativ definition som den korpuslingvistiske kollokationsdefinition kan imødegås ved at præcisere den yderligere. Ud over samforekomst er både den indbyrdes rækkefølge og nærhed styrkemærker for en forbindelses fasthed. Det er altså ikke blot et spørgsmål

om samforekomst af to eller flere ord, men om samforekomst i en bestemt indbyrdes orden på bestemte pladser (Duncker 2002). Det vil sige at kollokaternes position i forhold til nøgleordet skal medregnes, og hertil kommer så det situationsoverskridende moment, spørgsmålet om spredning.

En forbindelse som har udbredelse over hele materialet, som forekommer i samtlige DgF- og DV-undergenrer (jf. Tabel 2 ovenfor), kan ikke siges at have nogen speciel genretilknytning, hvorimod forbindelser som kun forekommer enten i alle seks DgF-undergenrer eller de tre DV-undergenrer, både har stor udbredelse og klar genretilknytning. Ifølge denne opfattelse er en forbindelse som optræder i få viser, men til gengæld spredt over flere undergenrer, således mere karakteristisk for genren end en der forekommer i relativt flere viser, men kun inden for en enkelt undergenre.

Nogle forbindelser forekommer kun i en enkelt opskrift eller i opskrifterne under en enkelt visetype, af og til med ganske høje forekomsttal. Disse forbindelser er ganske vist karakteristiske for den enkelte vise, men siger ikke noget om genren som helhed. Fx forekommer forbindelsen *med våben vejet* 12 gange i materialet, men kun blandt opskrifterne af én vise, *Svend af Vollersløv* (DgF 298). Visen er overleveret i fem opskrifter før 1591, og forbindelsen forekommer 2-3 gange i hver, her i Svan I nr. 67:

War min fader **mett waben wiett**,
bortte er minn sommers-lieg (19, 3-4)

hans broder war **med waben wyett**,
hans søster med wolld bortt-førdr (38, 3-4)

min broder er **med waben wyett**,
min søster er med wolld bort-førdr (40, 3-4).

Tilsvarende forekommer *æde* sammen med *drikke* – i (*hverken*) *æde og/eller drikke* – i alt 13 gange fordelt på tre forskellige viser (DgF 377, DrS nr. 37; DgF 393, Hjb nr. 63, KBra nr. 130, LngKv nr. 53, LngKv nr. 80; DgF 431, Svan I nr. 23), men de er alle ridderviser, og forbindelsen siger derfor mere om ridderviser end om ballader generelt:

Ieg will icke **ede** eller **dricke**
enthen mødt eller wien (DrS nr. 37, 5, 1-2)

Lyden Kierstin kunde huercken **ede** heller **drycke**,
saa mange-full er hyndes quide (Hjb nr. 63, 19, 1-2)

Di **aade** oc **drucke** enn lidenn stundt,
dett waar icke hulde lennge (Svan I nr. 23, 9, 1-2).

Til sammenligning forekommer *hos* sammen med *side* – i *sove/ligge hos* NNS *side* – 16 gange i syv opskrifter, men spredt over seks undergener: en kæmpevis (DgF 20, Rnz nr. 60), en tryllevis (DgF 78, Hjb nr. 56), en historisk vis (DgF 182, Svan I nr. 54), en riddervis (DgF 417, LngKv nr. 15, Hjb nr. 77), en romanvis (DgF 481, Svan I nr. 29) og en sen lyrisk vis (DgF 501, Hjb nr. 49). Denne forbindelse har derfor en stærkere tilknytning til balladegenren som helhed fordi den forekommer i flere forskellige slags ballader:

i skulle æde aff fad met mig
oc soffue **hosz** min **side** (kæmpevis; Rnz nr. 60, 12, 3-4)

y skall slyde røskarlagen
och ligge **hos** myn **syde** (tryllevis; Hjb nr. 56, 23, 3-4)

i leffuer aldrig saa god en dag,
hand soffuer **hoss** eders **side** (historisk vis; Svan I nr. 54, 8, 3-4)

ieg gick meg udi høffuitt-lofft
oc sog **hoss** iomfruens **side** (riddervis; LngKv nr. 15, 8, 3-4)

will gudt ieg kommer hiem,
ieg ligger ether **huosz** min **side** (romanvis; Svan I nr. 29, 2, 3-4)

hun giorde thett alt aff god wyllie sin,
hun lagde mig **hoss** sin **side** (sen lyrisk vis; Hjb nr. 49, 2, 3-4).

Identifikation af genren på grundlag af faste forbindelser

I det undersøgte materiale forekommer 9.500 forskellige ikketilfældige forbindelser mellem to eller flere ord (vægte > 2, jf. tillægget). Heraf forekommer 5.164 forbindelser i mindst to forskellige viser (typer), dvs. de

opfylder minimaldefinitionen på fast forbindelse. Af dem er 4.365 fordelt på mindst to forskellige (under)genrer. 4.060 af disse forbindelser forekommer i DgF-materialet, 1.987 i DV-materialet, og 1.682 forbindelser optræder begge steder. Det vil sige at der er 2.378 forbindelser som kun forekommer i DgF-viserne, og 305 som kun forekommer i DV-viserne.

De 2.378 forbindelser som kun optræder i DgF-viserne, forekommer ikke med samme spredning, jf. Tabel 3. Godt halvdelen (1.258) af forbindelserne forekommer kun i to undergenrer, og bare 44 forekommer spredt over samtlige seks undergenrer. Disse 44 forbindelser er til gengæld de mest entydige balladeindikatorer overhovedet (listen omfatter flere af de centrale episke formler Holzapfel (1980) udpeger).

<i>Faste forbindelser kun i DgF-viser</i>	2.378
i 2 undergenrer	1.258 (53 %)
i 3 undergenrer	614 (26 %)
i 4 undergenrer	288 (12 %)
i 5 undergenrer	174 (7 %)
i 6 undergenrer	44 (2 %)

Tabel 3 Fordeling på undergenrer af faste forbindelser som ikke forekommer uden for DgF-materialet.

De 44 faste forbindelser herunder forekommer kun i DgF-viserne og er repræsenteret i alle undergenrer. Der er anført et belæg pr. undergenre. (K) = Kæmpeviser, (T) = Trylleviser, (H) = Historiske viser, (RI) = Ridderviser, (RO) = Romanviser, (L) = Sene lyriske viser. Nogle forbindelser indgår i andre og er anført med henvisning til den længste version.

den *pron.* + **skinne** *vb.* – (K) **denn skinner** aff guld saa rød (Svan II nr. 44, 29, 2); (T) hans guld **thett skiener** saa widde (KBra nr. 4, 20, 2); (H) **dett skiener** saa rød som luue (Bille nr. 9, 21, 2); (RI) hanns hord **dett skinnett** som guld (Munk nr. 21, 17, 4); (RO) hans haard **thett skyner** som guld (Bille nr. 75, 139, 2); (L) **thi skiener** som lysenn stierne (DrS nr. 35, 3, 2).

den *pron.* + **være** *vb.* + **stolt** *adj.* – (K) **Dett wor stollen** Senild-lill (Svan I nr. 43, 27, 1); (T) **Thett wor stolthen** fru Hel-leuig (Bille nr. 32, 9, 1); (H) **Dett war**

stolthe iomffru Mettelille (Munk nr. 12, 3, 1); (RI) **Thett wor stoltthenn** Ellinn (LNgKv nr. 14, 3, 1); (RO) **Thett vor stollten** Adelus (Bille nr. 75, 31, 1); (L) **Thett war stalthen** Ellinsborg (Hjb nr. 58, 1, 1).

der *adv.* + **gård** *sb.* – *se* *der adv.* + *ride vb.* + *i præp.* + *gård sb.*

der *adv.* + **ride** *vb.* + **i** *præp.* + **gård** *sb.*; *se* *også gård sb.* + *ude adv.* + *stå vb.* – (K) Burmand kam **der ridin i gaard** (Svan II nr. 59, 16, 1); (T) hand kam **der ri-dendis i gorde** (Svan I nr. 71, 33, 2); (H) Fyndellild kaam **der ridenn y gaard**

- (KBra nr. 5, 6, 1); (RI) hand [kom] **ther ridinde y gaar** (Bille nr. 11, 14, 4); (RO) hand kom **ther ridendes y gardt** (Hjb nr. 71, 3, 2); (L) hand kom **ther ridenn y gaard** (DrS nr. 3, 3, 2).
- forvinde vb. + angst sb. – se forvinde vb. + både adv. + angst sb. + og konj. + harm sb.**
- forvinde vb. + angst sb. + harm sb. – se forvinde vb. + både adv. + angst sb. + og konj. + harm sb.**
- forvinde vb. + både adv. + angst sb. + harm sb. – se forvinde vb. + både adv. + angst sb. + og konj. + harm sb.**
- forvinde vb. + både adv. + angst sb. + og konj. + harm sb.; se også sove vb. + gladelig adv., de to forbindelser forekommer i strofe sammen – (K) for-wonden boude angst och harum** (DrS nr. 42, 42, 2); (T) **for-wunneth bade angst och harm** (Hjb nr. 25, 29, 2); (H) **forvonnenn boude anngist och harm** (Munk nr. 29, 34, 2); (RI) **for[-]Vun[-]dit baade Angist och harm** (LNgKv nr. 37, 23, 2); (RO) **foruunditt boude angst och harm** (Bille nr. 27, 13, 2); (L) **for-wondet boude angst och harom** (DrS nr. 21, 21, 2).
- ganger sb. + grå adj. – (K) Sadell mig min ganger graa** (Rnz nr. 23, 32, 2); (T) Denn **ganger graa** skall y well faa (KBra nr. 75, 9, 1); (H) Y lieder meg vd min **ganger graa!** (KBra nr. 5, 13, 2); (RI) udledde iegh minn **ganner graa** (LNgKv nr. 15, 1, 3); (RO) Hun sadt paa **gangre graa** (Svan I nr. 29, 7, 4); (L) bad sadell sin **ganger ghra** (DrS nr. 21, 1, 2).
- grøn adj. + lund sb. (skov) – (K) handt rider y grønne lundt** (Svan I nr. 38, 2, 2); (T) mød mig y **grønhen lund!** (Hjb nr. 56, 5, 4); (H) førindenn thenn **grønne lundt** (Munk nr. 37, 58, 2); (RI) Ther dy kaam y **grønen lund** (KBra nr. 2, 16, 1); (RO) war ieg i **grønne lunde** (DrS nr. 1, 17, 2); (L) hand ridder y **grønne lunde** (DrS nr. 21, 3, 2).
- gård sb. + ude adv. – se gård sb. + ude adv. + stå vb.**
- gård sb. + ude adv. + stå vb. – se også der adv. + ride vb. + i præp. + gård sb. – (K) kom ridendis op[-]i gaard/ vde stod stalten senillillil (Rnz nr. 60, 6, 2-3); (T) hand kom der ridenndis y gaardt/ ude stannder** skiønne fru Margretthe (Munk nr. 48, 38, 2-3); (H) Redt y sinn Egenn **gaardt/ vde stannder** skiønne frue Innge[-]Borrhig (Munk nr. 37, 86, 2-3); (RI) De rede op y stolltt Cetzselles **gaardt/ ude stodtt** stollt Cetzselles suøbt y maardt (Bille nr. 30, 9, 1-2); (RO) hand kom ther riidenndis i **gaard/ Wde staar** hans MorSøster (LNgKv nr. 3, 3, 2-3); (L) hand kom ther ridendis [y] **gaard/ ude stander** stalten frue Mettelil (DrS nr. 21, 8, 2-3).
- han pron. + gladelig adv. – se sove vb. + gladelig adv.**
- her adv. + sidde vb. – (K) Her sedder y, Syffuert konge** (KBra nr. 72, 40, 1); (T) **Her seder y**, iomfrue Orsselil (DrS nr. 23, 6, 1); (H) **Her sidder du**, Oluff (Svan II nr. 4, 33, 1); (RI) **her seder** ier bror och løyder her-paa (Bille nr. 86, 25, 2); (RO) **Her sider** thu, kiere dather min (LNgKv nr. 49, 40, 1); (L) **Her syder** du, myn kyere søn (Hjb nr. 58, 14, 1).
- her adv. + sidde vb. + I pron. – (K) Her sidder i**, elffluens daatter (Svan I nr. 49, 6, 1); (T) **Her sider y**, alle mine guode mennd (Munk nr. 36, 6, 1); (H) **Her sidder i**, min naadige frue (Svan II nr. 18, 12, 1); (RI) **Her siider y**, fruer oc iomffruer (Bille nr. 73, 9, 1); (RO) **Her sider y**, Isselanndtz koning (DrS nr. 1, 55, 1); (L) **Her seder y**, skiønne iomfrue (DrS nr. 3, 9, 1).
- hos præp. + side sb. – (K) oc soffue hosz min side** (Rnz nr. 60, 12, 4); (T) och ligge **hos myn syde** (Hjb nr. 56, 23, 4); (H) hand soffuer **hoss eders side** (Svan I nr. 54, 8, 4); (RI) oc sog **hoss** iomfruens **siide** (LNgKv nr. 15, 8, 4); (RO) ieg ligger ether **huosz min side** (Svan I nr. 29,

- 2, 4); (L) hun lagde mig **hoss** sin **side** (Hjb nr. 49, 2, 4).
- hu** *sb.* + **så** *adv.* + **mod** *adj.* – (K) hun vaar i **hoff saa maa** (Svan II nr. 27, 12, 2); (T) altt y sin **hu saa modtt** (Bille nr. 20, 17, 4); (H) hanndt var **y hoffuenn saa modt** (Munk nr. 23A, 14, 2); (RI) hun bleff y **huen saa moedt** (Svan I nr. 46, 11, 2); (RO) hun giordis udi **huffenn saa mod** (DrS nr. 76, 22, 2); (L) hui er y y **hof-fuen saa modt** (DrS nr. 21, 13, 4).
- hui** *adv.* + **I** *pron.* – (K) **hui** vil i mig saa skende (Rnz nr. 60, 24, 2); (T) **hwy** wylle **y** mig saa ylle (Hjb nr. 56, 22, 2); (H) Huad viille y mygh, herre, **huui** sende y mygh bud? (Bille nr. 80, 5, 2); (RI) **huÿ** stander ÿ her saa ene (LngKv nr. 46, 2); (RO) **huy** taller **y** slig ord? (KBra nr. 36, 36, 2); (L) **hui** erre **y** icke der, som di iomfru[er] er? (DrS nr. XV, 3, 2).
- højeloft** *sb.* + **og** *konj.* – (K) Droningen hun stander paa **høge-lofft/ och** sier hun ud saa wide (DrS nr. 27, 23, 1-2); (T) Iomfruen staar y **høgelofft/ och** hun ser udt saa vide (Bille nr. 20, 2, 1-2); (H) Droningen stander i **højelofft/ oc** seer hun der-paa (Svan II nr. 20, 6, 1-2); (RI) Sttalltt Mettelylld starr y **hyffue-lofft/ och** syer hun vd saa wydde (KBra nr. 103, 1, 1-2); (RO) saa gannger hannd y **hoffue-lofft/ oc** raader mett dather sinn (LngKv nr. 49, 38, 3-4); (L) Iomfruen hun stander y **høgelofft/ och** seer hun udt met syne (Hjb nr. 49, 8, 1-2).
- I** *pron.* + **tro** *sb.* – (K) ieg gyffuer **edder thro** meed haand (KBra nr. 143, 26, 2); (T) i gaffue meg **eders tro** en synde! (Bille nr. 1, 2, 4); (H) paa **ethers thro** oc loffue (LngKv nr. 30, 11, 2); (RI) y giffuer mig **eders thro** (Munk nr. 19, 3, 2); (RO) y gaff mig **eders tro** (Hjb nr. 68, 12, 4); (L) y giffuer meg **ethers thro** (DrS nr. 21, 19, 2).
- i** *præp.* + **aften** *sb.* – (K) **y iaftthes** thal[d]e saa store ord (DrS nr. 42, 22, 4); (T) **y aften** skall y vere duerigens giest (Svan I nr. 93, 26, 2); (H) **y aften** souer yeg paa Rosen-gars arem (LngKv nr. 154, 24, 4); (RI) **i affthenn** maa i hannom fanngge (LngKv nr. 15, 5, 4); (RO) **I iaftthenn** skall ieg meg wogte (DrS nr. 1, 163, 3); (L) **y aften** mone din kerest ven kome till dig (Bille nr. 24, 6, 6).
- konge** *sb.* + **bord** *sb.* (*møbel*) – (K) och lagde thett paa **kongens bord** (KBra nr. 72, 39, 4); (T) som leger under **kongens bord** (DrS nr. 15B, 19, 2); (H) hand steddis for **konngins bord** (Munk nr. 12, 10, 2); (RI) Her Karll hanndt sider offuer **konngens bord** (Munk nr. 18, 13, 1); (RO) thett kom offuer **konngens bord** (DrS nr. 1, 14, 4); (L) hand spotter teg offuer **kongens bord** (Hjb nr. 58, 4, 4).
- mand** *sb.* + **vide** *vb.* (*kendskab, oplysning*) – (K) saa **mend wed**, rigenn Raffuengaard (KBra nr. 89, 4, 3); (T) saa **mend wed**, her Ionnes (DrS nr. 15B, 14, 3); (H) Saa **mendt vidt** skionne fru Inngborrigh (Munk nr. 37, 11, 3); (RI) som **mendtt ved** mine kiere sønner (Rnz nr. 17, 32, 3); (RO) saa **mend wed**, Torckiild Truenssøn (Bille nr. 75, 25, 3); (L) saa **myenne wid**, stalthe fru Mettelil (Hjb nr. 58, 11, 3).
- mark** *sb.* (*jord*) + **ud** *adv.* – (K) Ieg well ridde y **marckenn vd** (KBra nr. 200, 25, 3); (T) end thu rider nu y **marcken ud** (DrS nr. 15B, 15, 3); (H) Bunden gaar at **marcken ud** (Svan II nr. 20, 13, 1); (RI) thu bedt hanom møde meg y **marchen udt!** (Rnz nr. 39, 18, 2); (RO) Nu liger dy herrer y **marckenn udt** (LngKv nr. 66, 10, 1); (L) Och stod ther enn baall y **marken ud** (DrS nr. 26, 7, 1).
- møde** *vb.* (*træffe*) + **han** *pron.* – (K) ther **møtthe hanum** den liede orm (Rnz nr. 12, 2, 3); (T) **møder hannom** stalten frue Benedict (Svan I nr. 35, 2, 3); (H) ther **møtthe hannom** greffuenns li-denn smaadrenng (Munk nr. 29, 16, 3); (RI) ther **møtte ham** Iomfruerens broder vii (Hjb nr. 69, 15, 3); (RO) **møtte**

- hannem** paa huden sandt (Svan II nr. 48, 17, 4); (L) ther **møtte hannom** herre Peder (DrS nr. 21, 3, 3).
- op** *adv.* + **ad** *præp.* (gl. *at*) – *se op* *adv.* + **ad** *præp.* (gl. *at*) + **land** *sb.*
- op** *adv.* + **ad** *præp.* (gl. *at*) + **land** *sb.* – (K) saa rider hand seg **op att land** (KBra nr. 72, 10, 3); (T) Vy velle ride vos **op att land** (Bille nr. 1, 20, 3); (H) saa drager hun sig **op at land** (Svan I nr. 14, 3, 3); (RI) och sender hannd thenum **op att landndt** (Rnz nr. 24, 24, 3); (RO) men ieg gaar mig **op ad landt** (Svan II nr. 48, 27, 3); (L) Wy wel ride oss **op att land** (KBra nr. 85, 2, 3).
- og** *konj.* + **hvi** *adv.* – (K) **och huy** ridder dw saa ienne (KBra nr. 189, 2, 2); (T) **och hui** daa fallfmer dine affuere skind? (Svan I nr. 93, 33, 2); (H) **och huÿ** da greder thu nu saa saare (Munk nr. 29, 3, 2); (RI) **Och hui** komst du i closter inndt? (DrS nr. 79, 14, 2); (RO) **och huy** sørrer du [saa] saare? (Hjb nr. 26, 2, 2); (L) **Och hui** monne suenden saa rosse mig? (DrS nr. 26, 8, 3).
- ride** *vb.* + **gård** *sb.* – *se der* *adv.* + **ride** *vb.* + *i* *præp.* + **gård** *sb.*
- rød** *adj.* + **guld** *sb.* – (K) kroennen aff thet **røde guld** (DrS nr. 27, 26, 3); (T) dett **røde guldtt** skin der-offuer (Bille nr. 20, 7, 4); (H) Othe punnd aff thet **røde guld** (LngKv nr. 30, 19, 3); (RI) thet **røde guldtt** thet giffuer ieg tigh (Hjb nr. 66, 20, 2); (RO) The terninger wore aff thett **røde guld** (LngKv nr. 5, 11, 1); (L) hun bar en kronn aff **rødde guld** (KBra nr. 17, 4, 3).
- saddel** *sb.* + **hest** *sb.* – (K) Beder stallsuendt ligir **sadell** paa **hest** (Munk nr. 42, 6, 2); (T) hand beder leg **saadell** paa **hest** (KBra nr. 69, 30, 2); (H) siu hundre **sadell** till **heste** (Svan I nr. 14, 15, 4); (RI) leg lagde **sadeleenn** paa minn **hest** (LngKv nr. 15, 2, 1); (RO) hand beder leg **sadell** paa **hest** (DrS nr. 1, 135, 2); (L) hand beder legge **saadell** paa **hest** (KBra nr. 85, 2, 2).
- sadle** *vb.* + **hest** *sb.* – (K) oc beder hand **salle** sine **heste** (Rnz nr. 12, 1, 2); (T) saa beder hannd **sadell** sinn **hest** (Munk nr. 48, 45, 3); (H) Hoffmend, y **sadler** ethers **heste** (DrS nr. 12, 4, 1); (RI) The lod **sadle** theris **heste** (LngKv nr. 15, 7, 1); (RO) Suenne, y **sale** ethers **heste** (Bille nr. 75, 130, 1); (L) hannd beder **sadell** sig **hest** (DrS nr. 3, 2, 2).
- skind** *sb.* + **gå** *vb.* + **højeloft** *sb.* – (K) oc suøbte hun sig udi **skinnd**/ saa **gaar** hun y **høffuid-lofft** (Svan II nr. 44, 13, 2-3); (T) ther axler hanndt synn **skinndt**/ saa **gannger** hanndt y **høffue-lofft** (Munk nr. 36, 31, 2-3); (H) ther[]axslede the theriis **skinnd**/ saa **gaar** the wdj **høuit[-]lofft** (LngKv nr. 12, 12, 2-3); (RI) oc svffover hand syeg y **skynd**/ oc saa **gaar** hand udy **høffwett[-]laafft** (Bille nr. 4, 13, 2-3); (RO) ther axelt hannd sin **skiend**/ saa **ganger** hand y **høffue-lofft** (DrS nr. 48, 8, 2-3); (L) hand suøber seg hoffuett y **skynd**/ saa **gaar** hand y **hyffue-lofft** (KBra nr. 85, 7, 2-3).
- sove** *vb.* + **gladelig** *adv.*; *se også* *forvinde* *vb.* + *både* *adv.* + **angst** *sb.* + **og** *konj.* + **harm** *sb.*, *de to forbindelser forekommer i strofe sammen* – (K) och nu **soffuer** hannd saa **gladelig** (DrS nr. 42, 41, 3); (T) nu **soffuer** hun saa **gladeligh** (Svan I nr. 35, 14, 3); (H) nu **soffuer** hanndt saa **gladelig** (Munk nr. 27, 24, 3); (RI) hun **soffuer** nu Sa **gladeligh** (Bille nr. 79, 34, 3); (RO) Hanndt **Soffuer** Sig Saa **gladelig** (Munk nr. 34, 39, 1); (L) nu **soffuer** hand saa **gladlig** (DrS nr. 21, 21, 3).
- så** *adv.* + **ilde** *adv.* – (K) y lader thett ike **saa ilde** gaa (KBra nr. 72, 55, 4); (T) ther hagde ieg ner farit **saa ilde** (Bille nr. 63, 18, 4); (H) **saa yld** gyorthe sorte greffue Henryck (Hjb nr. 30, 3, 3); (RI) hunn haffuer **saa ilde** giortt (Munk nr. 18, 19, 4); (RO) War thi breffue **saa ilde** skreffuit (DrS nr. 1, 57, 3); (L) di monne dett **saa ilde** om landen føre (Svan I nr. 34, 6, 2).

såre *adv.* + **da** *adv.* – (κ) saa **sare thaa** monne thett suide (Rnz nr. 30, 27, 4); (τ) Saa **sare daa** monne hand lengys (Hjb nr. 28, 18, 1); (H) saa **sare tha** monne thi quid (Munk nr. 7, 42, 2); (RI) saa **saare da** mone hanom quide (KBra nr. 82, 31, 2); (RO) Saa **saare daa** ranndt hennder thorre paa kinndt (Munk nr. 34, 24, 3); (L) saa **saare tha** monne mig lange (DrS nr. 66, 2, 4).

så *adv.* + **tage** *vb.* – *se* så *adv.* + *tage* *vb.* + *på* *adv.*

så *adv.* + **tage** *vb.* + **på** *adv.* – (κ) och **saa tog** hand **oppaa** (Rnz nr. 7, 14, 2); (τ) och **saa tuog** hand **opaa** (KBra nr. 197, 7, 2); (H) Och **saa thog** hanndt **oppaa** (Munk nr. 37, 62, 2); (RI) Oc **saa thog** hannd **Paa** (LngKv nr. 53, 33, 2); (RO) oc **saa tog** hun **oppaa** (Bille nr. 75, 136, 2); (L) oc **saa tog** hun **up-paa** (Hjb nr. 58, 3, 2).

tage *vb.* + **på** *adv.* – *se* så *adv.* + *tage* *vb.* + *på* *adv.*

ung *adj.* + **brud** *sb.* (*jf. brudgom*) – (κ) de vilde daa ficte for **ungen brudt** (Svan II nr. 53, 31, 3); (τ) thett war alt then **unge brudt** (Hjb nr. 25, 28, 3); (H) Thet tha melte thenn **unge brud** (DrS nr. 33, 10, 1); (RI) bortt førde her Timandtt hans **unge brudtt** (Bille nr. 30, 12, 2); (RO) Saa satte de thenn **unnge brud** (LngKv nr. 49, 70, 1); (L) hand forde syn **unge brud** hiem (KBra nr. 17, 12, 4).

vel *adv.* + **svøbe** *vb.* + **mår** *sb.* – *se* være *vb.* + *vel* *adv.* + *svøbe* *vb.* + *mår* *sb.*

ville *vb.* + **sanden** *sb.* – (κ) dett **will** ieg for **sann denn** siige (Munk nr. 15, 16, 3); (τ) ditt **will** ieg for **sanden** siige (Svan I nr. 71, 28, 3); (H) det **vil** ieg for **sanden** siige (Svan II nr. 18, 7, 3); (RI) dett **vill** iegh eder for **sannen** sie (Bille nr. 26, 16, 3); (RO) thett **vill** Ieg forsann denn siige (Munk nr. 34, 34, 3); (L) men thet **well** ieg for **sanden** siige (DrS nr. 3, 10, 3).

være *vb.* + **velkommen** *adj.* – (κ) **Ver well-komen** graffler konngens[-]sønn (Rnz nr. 12, 26, 1); (τ) **Wer well-kommhen**, Germend Gladen-suend (Hjb nr. 28, 21, 1); (H) **Wer vell-kommen**, du edeligh mandtt! (Bille nr. 33, 13, 1); (RI) **Wer well-komenn** hiem, kerr fadder min! (KBra nr. 6, 2, 1); (RO) **Wer well-komenn**, bolde her Nielus (Munk nr. 1, 5, 1); (L) **Wer well-kommen**, aller-kyeriste myn (Hjb nr. 49, 10, 1).

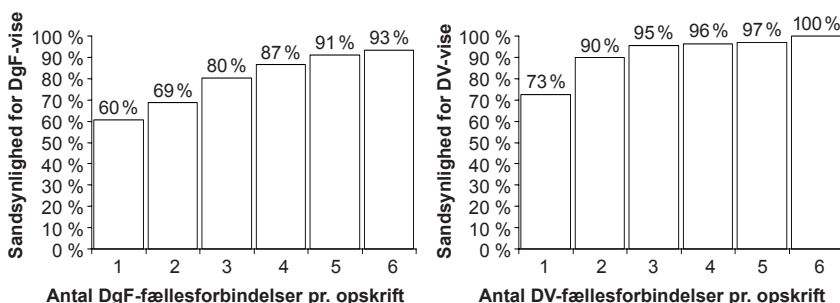
være *vb.* + **vel** *adv.* + **svøbe** *vb.* + **maar** *sb.* – (κ) hun **vaar vel suøbt i mord** (Rnz nr. 60, 6, 4); (τ) hunn **var vell suøbt y mord** (Munk nr. 48, 38, 4); (H) hun **var vell suøbt y mord** (Munk nr. 37, 86, 4); (RI) y ær **well suøbt y mard!** (Hjb nr. 51, 4, 2); (RO) hun **wor well Swøbtt i maar** (LngKv nr. 3, 3, 4); (L) hand **war well suøbt y mard** (DrS nr. 3, 3, 4).

Det er kun i 49 (17 %) af opskrifterne at ingen af de 44 udbredte balladeforbindelser er repræsenteret, dvs. at hvis man hører blot ét af disse udtryk, er man 100 % sikker på at det er en ballade man har for sig, men til gengæld er der altså enkelte balladeopskrifter de ikke forekommer i. Noget tilsvarende gør sig gældende med de 305 forbindelser som kun forekommer i DV-viserne: 253 (83 %) af de 305 forbindelser forekommer i to undergenrer, og 52 forekommer i tre. Der er 166 DV-viser som har mindst én forekomst af de 52 mest udbredte forbindelser som kun forekommer i DV-viserne, dvs. at man kan identificere en DV-vise helt sikkert bare man møder en enkelt af dem. Disse hhv. 44 og 52 særforbindelser som kun fore-

kommer blandt viserne inden for én hovedgenre, gør imidlertid ikke rede for hele materialet. Der er stadig godt en femtedel (22 %) af opskrifterne som ikke kan genrebestemmes på denne måde.

De 1.682 forbindelser som forekommer i begge hovedgenrer, forekommer ikke i alle tilfælde ligeligt fordelt. 142 af disse fællesforbindelser forekommer i signifikant flere af den ene slags viser (χ^2 -test, med Yates' korrektion), og 78 af dem er spredt ud over alle undergenrer inden for hver hovedgenre. Disse 78 forbindelser optræder med stor spredning over materialet, men sådan at de 61 fortrinsvis forekommer i en balladesammenhæng og de resterende 17 fortrinsvis i DV-viserne (se eksempler i Tabel 6).

Når man møder en af fællesforbindelserne, kan man altså ikke være 100 % sikker på genreforholdet som man kan det med særforbindelserne, men man er alligevel ret godt hjulpet. Møder man blot én af forbindelserne i en opskrift, kan man med hhv. 73 % og 60 % chance være sikker på genren, møder man fem af dem er man næsten helt sikker, 97 % sikker for DV-visernes vedkommende og 91 % sikker for balladernes. Jf. Figur 1.

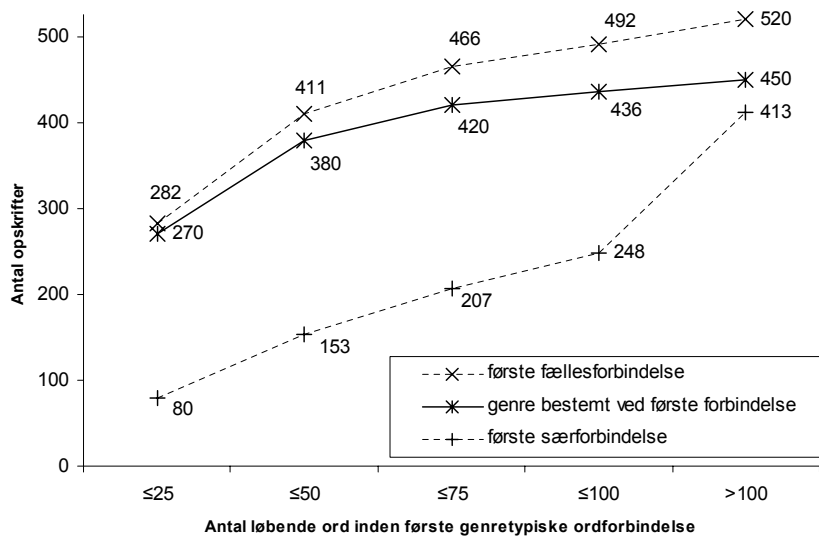
Figur 1 Sandsynligheden for at bestemme en vise genre mæssigt stiger med antallet af fællesforbindelser som er mest typisk for en af hovedgenrerne.

Det er ydermere sådan at man ikke skal lytte eller læse ret længe før man støder på enten en særforbindelse eller en af de signifikante fællesforbindelser. Inden de første 100 tekstord har man i 492 af opskrifterne (93 %) mødt én af dem. Man skal generelt vente lidt længere for at støde på en særforbindelse, som kan bestemme opskriftens genre entydigt, men alligevel er lige knap halvdelen (47 %) af opskrifterne genrebestemt ved en af dem inden de første 100 ord.

Man får altså som lytter eller læser hurtigt anledning til at udkaste en hypotese om genretilhørsforholdet, og i størsteparten af tilfældene holder førstehåndsindtrykket stik. I 450 opskrifter (86 %) henviser den første gen-

reotypiske forbindelse man møder, til visens genre, og i halvdelen af tilfældene (51 %) forekommer denne forbindelse allerede inden for de første 25 ord i opskriften.

På trods af at balladeopskrifterne generelt er længere end DV-opskrifterne, og at der derfor også forekommer flere faste forbindelser i balladerne, så er der ikke noget der tyder på at de faste forbindelser spiller en forskellig rolle for genrebestemmelsen af de to slags viser. Der er en meget høj grad af korrelation mellem længden af en opskrift målt i antal løbende ord og antallet af forskellige faste forbindelser som forekommer i den ($r^2 = 0,92$). Eftersom DV-opskrifterne generelt er kortere (i gennemsnit 245 ord) end DgF-opskrifterne (i gennemsnit 541 ord), når der at forekomme rela-

Figur 2 Man skal ikke læse ret længe eller høre ret meget af en vise før man støder på en ordforbindelse som kan give et fingerpeg om genren. Efter mødet med den første genretypiske ordforbindelse har man gættet genren rigtigt i 450 (86 %) af tilfældene.

tivt færre forskellige faste forbindelser i de enkelte DV-opskrifter, men alligevel er det muligt at genrebestemme en DV-vise lige så hurtigt som en DgF-vise når man ser på de 450 opskrifter hvis genretilhørsforhold kan bestemmes ud fra den første forekomst af en genretypisk ordforbindelse (jf. Tabel 4).

Genre bestemt ved første typiske ordforbindelse

	DgF	DV
første 25 ord	173 (60 %)	97 (60 %)
første 50 ord	251 (87 %)	129 (80 %)
første 75 ord	271 (94 %)	149 (92 %)
første 100 ord	281 (97 %)	155 (96 %)
efter 100 ord	288 (100 %)	162 (100 %)

Tabel 4 Ved de 450 opskrifter hvis genre kan bestemmes ud fra første forekomst af en genretypisk ordforbindelse, sker bestemmelsen relativt lige hurtigt for begge visetyper, 60 % af begge slags viser kan bestemmes inden for de første 25 løbende ord.

I de tilfælde hvor den første genretypiske ordforbindelse ikke holder som indikator for visens genre, bliver genren i 42 opskrifter entydigt bestemt lidt senere ved en af særforbindelserne som kun optræder i én af genrene. Tilbage er 34 opskrifter (6 %) hvoraf de 16 godt kan bestemmes idet der i dem forekommer flest fællesforbindelser som peger på én genre, men de resterende 18 opskrifter (3 %) kan ikke genrebestemmes ud fra forekomsten af faste forbindelser. Det drejer sig om en ballade og 17 DV-viser.

Opskrifter genrebestemt efter mødet med første karakteristiske ordforbindelse	450 (86 %)
DgF	288 (55 %)
DV	162 (31 %)
Opskrifter genrebestemt efter senere ordforbindelse	42 (8 %)
DgF	4 (1 %)
DV	38 (7 %)
Opskrifter bestemt ved flest typiske ordforbindelser fra én genre	16 (3 %)
DgF	0 (0 %)
DV	16 (3 %)
Opskrifter der ikke kan genrebestemmes ud fra faste forbindelser	18 (3 %)
DgF	1 (0,2 %)
DV	17 (3,2 %)
	526 (100 %)

Tabel 5 Af de 526 viseopskrifter i materialet kan de 508 (97 %) genrebestemmes på grundlag af de faste forbindelser som forekommer i dem.

De genremæssigt ubestemmelige opskrifter indeholder enten slet ingen eller for få genretypiske ordforbindelser. Balladeopskriften og tre af DV-opskrifterne har slet ingen forekomster af de typiske ordforbindelser, og de

øvrige DV-opskrifter indeholder flere fællesforbindelser som snarere peger på et tilhørsforhold til balladerne end til de lyriske viser (bl.a. DV 86 *De tre Søstre* (LngKv nr. 19), DV 87 *Torkel og Ølkonen* (Bille nr. 8a), DV 159 *Den stund, da verden hun gik mig med* (LngKv nr. 45)). Den ene ubestemmelige DgF-opskrift er et fragment bestående af en enkelt strofe som er overstreget i håndskriftet (DgF 407 *Adelus tages af Kloster*, Rnz nr. 53b). Skriveren har taget omkvædet med »Der gleder sig mangan stolt Iomfru«, og læseren vil ved at genkende DgF-fællesforbindelsen *stolt jomfru* godt kunne gætte sig til at strofen er starten på en ballade.

Konklusion

Med udgangspunkt i blot 174 ordforbindelser er det muligt at afgøre genreforholdet for 508 (97 %) ud af 526 viseopskrifter, i 436 tilfælde (83 %) endda inden man har hørt eller læst de første 100 ord af visen. Dette resultat mere end antyder de faste forbindelsers rolle som genrekonstituent i viserne, uanset deres øvrige litterære funktioner. Balladerne er i forvejen kendt for deres mange faste forbindelser, men at de lyriske viser også har deres genretypiske ordforbindelser har haft noget mindre bevågenhed (Frandsen 1935:24-25). Undersøgelsen viser at viseopskrifternes genretilhørsforhold kan bestemmes på grundlag af et ret lille repertoire af faste forbindelser, og at bestemmelsen i de fleste tilfælde kan foretages tidligt i forløbet. Den resulterer således i et alternativt syn på hvordan balladernes »righoldige formelskat« kan anskues, uden at denne vinkel blokerer eller skygger for en narrativ formelanalyse eller for andre tekstanalytiske tilgange. Undersøgelsen bekræfter den indledende antagelse om de faste forbindelsers transcenderende rolle i relationen mellem situation og genre, og den peger på faste forbindelser som et processuelt generisk træk der støtter personer i at orientere sig i reel tid og afstemme deres kommunikative forventninger i henseende til arten af den aktuelle situation. Den dokumenterer imidlertid ikke om der er tale om en generel kommunikativ mekanisme som er virksom også i praksisformer der er mindre bundne end visernes strofiske format og ret begrænsede tematik. For at afgøre dette spørgsmål vil det være nødvendigt at undersøge forekomsten af faste forbindelser i flere forskellige slags sproglige data, både mundtlige og skrevne, nutidige og historiske.

Tabel 6 Eksempler på fællesforbindelser som forekommer i både DgF- og DV-viser, men som er mest typiske for én slags viser. Hver forbindelse er eksemplificeret med to belæg fra den mest typiske hovedgenre.

Mest typisk for ballader

Thett fluer nu udt **saa viide** om land
(Bille nr. 74, 1, 1, DgF)
thet sprennger offuer landet **saa wyde**
(DrS nr. 40, 43, 2, DgF)
Tthy blomster springer vd **saa wyde**
(Hjb nr. 12, 3, 1, DV)

Dett vor allt den **skøne iomfru**
(Bille nr. 26, 6, 1, DgF)
Hør y thett, min **skionne iomfrue**
(DrS nr. 12, 13, 1, DgF)
Hør y thett, myn **skønne iomfrw**
(Hjb nr. 64, 3, 1, DV)

Hør y, **stalltt iumfru**, well y föllge meg
(KBra nr. 4, 12, 1, DgF)
der gick en dantz mett **stolte iomfru**
(Svan I nr. 34, 4, 2, DgF)
Y wogner nu op, myn **stolte iomfrw**
(Hjb nr. 1, 3, 3, DV)

Therckell hannd four **aff lanndet** udt
(DrS nr. 1, 44, 1, DgF)
hand skulle **aff lannitt** fare
(Hjb nr. 63, 1, 2, DgF)
Den tidt ieg **vtt[-]aff landen** ffor
(Bille nr. 76, 1, 1, DV)

saa gaar han y **høge-lofft/**
for stalten fru Mette-lille ind
(Bille nr. 11, 22, 3-4, DgF)
saa gannger hanndt y **høffuenn[-]lofftt/**
for synn kierre fester-møø inndt
(Munk nr. 33, 7, 3-4, DgF)
och saa ganger hannd **vdj høgitt[-]lofftt/**
for fruier och iomfruier att stannde
(LngKv nr. 31, 2, 5-6, DV)

Thet war wngen **herre** karll
(DrS nr. 25, 10, 1, DgF)
Thett war her Nylaus

Mest typisk for lyriske viser

hun klaffuer sig saare y **allenn stundt**
(DrS nr. 63, 1, 3, DV)
hand tencker paa suig y **allen stund**
(Hjb nr. 44, 4, 3, DV)
thett anger meg **ÿ allenn stunde**
(KBra nr. 193a, 4, 4, DgF)

ther erre ssaa mannge y **werden** til
(Bille nr. 12, 2, 5, DV)
for alle yeg y **werden** wed
(Hjb nr. 2, 8, 3, DV)
thend kiempe fødis icke y **werden** thill
(DrS nr. 40, 43, 3, DgF)

Allt om du vill, **mitt hierte** kannt tu husuale
(Bille nr. 28, 3, 4, DV)
meg gledis aff alt **mit hiertte**
(DrS nr. 17, 1, 6, DV)
ieg haffuer end suend y **mytt hyarte** saa kyer
(Hjb nr. 19, 3, 3, DgF)

ieg vell ham vell **aff hiertens grundtt**
(Bille nr. 16, 5, 7, DV)
jeg haffr ham ker **aff hartens grund**
(LngKv nr. 44, 1, 5, DV)
du mintte meg dog suig **aff hiartens grund**
(KBra nr. 2, 36, 2, DgF)

huor jieg kand fynne myn kierist **gode wenn**
(Hjb nr. 1, 1, 3, DV)
Far[-]well, fare[-]well, minn allerkiereste
guode wenn
(LngKv nr. 52, 9, 1, DV)
och hellser sin kiereste **gode wenn**
(Svan I nr.71, 8, 4, DgF)

hanns wenskab fannger saa selsom **enn ende**
(DrS nr. 22, 4, 4, DV)
den tiid motte kumme tyll **end ende**

Mest typisk for ballader

(Hjb nr. 42, 17, 1, DgF)

Thett vor her Sten for sande sagtt

(Bille nr. 10, 37, 1, DV)

Thack haffue thenn skjønne iomfrue

(DrS nr. 29, 15, 1, DgF)

Thak haffue denn lidenn smaa-dreng

(KBra nr. 21, 16, 1, DgF)

Tack haffuer thw Fauffuer wnnger[-]suendt

(Bille nr. 59, 4, 1, DV)

hund wrider sin **huiden hand**

(Hjb nr. 51, 11, 2, DgF)

hand recker hanom **huiden haand**

(KBra nr. 1, 15, 4, DgF)

hun wredtt synn **huide hanndtt**

(Bille nr. 44, 13, 4, DV)

Hand tog hynd **saa lystelig** y sin arm

(Hjb nr. 49, 11, 1, DgF)

saa fuldes dj bade **saa listelig**

(Svan I nr. 27, 30, 1, DgF)

Hun suared mig **saa listelig**

(LngKv nr. 158, 2, 7, DV)

Mest typisk for lyriske viser

(Hjb nr. 18, 7, 2, DV)

saa fich thenndt lieg **enn enne**

(Munk nr. 6, 10,4, DgF)

ieg wille icke sørge huercken **dag** eller **natt**

(DrS nr. 56, 3, 3, DV)

bode **dag** och **natt** du giørs mig lang

(Hjb nr. 3, 4, 7, DV)

the danske reed baade **dag** och **natt**

(Bille nr. 38, 16, 3, DgF)

dett er mitt hob och **alltt** mitt **sindtt**

(Bille nr. 15, 2, 5, DV)

aff hu oc **al** min **sinde**

(Svan I nr. 119, 2, 8, DV)

dett wor modt **allis** hindis **sindt**

(Svan I nr. 27, 4, 4, DgF)

hand kand osz **best hussuale**

(Hjb nr. 7, 5, 7, DV)

hand kandt dig **best husuale**

(Svan I nr. 128, 4, 3, DV)

hand kand oss **best hussuale**

(Bille nr. 75, 225, 4, DgF)

Thenne wiisze thennd er om thig satt

(DrS nr. 71, 14, 1, DV)

denne vise dictett thill loff och ære

(Munk nr. 40, 35, 11, DV)

Denne vise hun er icke lagd om fule oc diur

(Rnz nr. 46, 10, 1, DgF)

Tillæg: Metode til bestemmelse af ikketilfældige ordforbindelser i viseopskrifterne

Undersøgelsens korpus består af alle DgF- og DV-opskrifter fra tekstbasen som blev udgivet sammen med bind 3 af *Svøbt i mår* (Lundgreen-Nielsen & Ruus 2001). Det drejer sig om 526 opskrifter der repræsenterer halvdelen af samtlige opskrifter fra visebøgerne før *Hundredvisebogen* (1591). Opskrifterne er forsynet med leksikalsk flerniveaurepræsentation (Ruus 2001; <http://duds.nordisk.ku.dk/forskning/mlt/>) og er opmærket if. xml-standarden. Omkvædslinjerne regnes ikke med, og i løbende ord består korpusset herefter af 215.288 tekstord. Forekomsthypighederne opgøres på lemmaniveau (jf. ovf. s. 15).

Relationen mellem hvert tekstord betragtet som nøgleord og de andre ord det forekommer sammen med, behandles som et spørgsmål om det samforekommende ords overhyppighed i den aktuelle sammenhæng dels i forhold til korpusset som helhed, dels lokalt i forhold til nøgleordets forekomsthypighed og dels i forhold til hvor tæt nøgleordet og det samforekommende ord står på hinanden.

For hvert tekstord, nøgleord, i korpusset registreres forekomsten af andre ord, kollokatkandidater, i et vindue med 6 ord på hver side af nøgleordet. Der kan godt konstateres ikketilfældige sammenhænge mellem ord der står (meget) længere fra hinanden (fx Clear 1993:276), men i de konkrete tekstlige sammenhænge indgår forbindelserne også i forbindelser med hinanden i kæder (jf. nedenfor) og kan herved strække sig over længere passager, så det er i praksis ikke nødvendigt at operere med en særlig vid lokal kontekst; grænsen på netop 6 ord til hver side er her sat eksperimentelt.

Registreringen af samforekommende tekstord udføres ad to omgange i form af to konkordanser: en konkordans i korpusset som det er, og en i en version af korpusset hvor alle ordene er blandet i tilfældig rækkefølge, på samme måde som man blander et spil kort. I hver konkordans registreres hver ordforekomst på hver position i vinduet før og efter nøgleordet. Ved at sammenholde forekomsterne i konkordansen i tekstens ordfølge med den tilfældige ordfølge i konkordansen fra det blandede korpus fremtræder bestemte pladser med overrepræsentation af bestemte tekstord (kollokater).

For at gøre hypigheden af et tekstords forekomster på forskellige pladser sammenlignelig uanset ordets forekomsthypighed i korpusset som helhed, sådan at ord der forekommer mange gange samlet set ikke vejer

tungere end lavfrekvente ord, omregnes ordfrekvenserne til z-værdier. Z-værdierne udtrykker hvor mange standardafvigelsesenheder ordfrekvenserne afviger fra middelværdien af fordelingen af ordfrekvenser når den tekstlige og den tilfældige rækkefølge samles i en pulje (dvs. $N=4 \times \text{vinduets bredde}$). Hver z-værdi repræsenterer herefter forholdet mellem nøgleordet og et samforekommende ord på en bestemt position. En positiv værdi angiver at der er en ikketilfældig forbindelse, og værdiens størrelse angiver forbindelsens styrke (jf. Duncker 2002).

Eksemplet herunder viser nøgleordet **svøbe vb.** og kollokatet **i præp.** I korpusset forekommer **i præp.** på positionerne -4, -5 og -6 før **svøbe vb.** og positionerne +1, +2 og +3 efter. Sammenlignet med forekomsttallene i det blandede korpus med tilfældig ordfølge kan man se at forekomsterne før nøgleordet er tilfældige, mens forekomsterne efter ikke er det. Dette udtrykkes ved negative z-værdier på de tilfældige pladser og positive værdier på de ikketilfældige.

Ord der næsten altid forekommer sammen med nøgleordet, vejer alt andet lige tungere end ord som forekommer færre gange sammen med nøgleordet, uanset hvor hyppige de enkelte samforekommende ord er i korpusset som helhed. Denne relative andel udtrykkes ved forholdet mellem nøgleordets forekomst i alt og forekomsten af et ord på en bestemt position. I hele korpusset forekommer **svøbe vb.** 196 gange, og den relative andel af gange nøgleordet forekommer fx umiddelbart efterfulgt af **i præp.**, er 116/196.

Endelig regnes nærhed for en styrkemærker, sådan at vægten øges jo tættere nøgleord og kollokat står på hinanden inden for vinduets rammer. Vægten på en given plads ganges med vinduets bredde minus pladsens nummer, dvs. at vægtenes værdi er en funktion af den valgte bredde på vinduet; vægten på de to fjerneste pladser i vinduet justeres ikke. Hvert samforekommende ords samlede vægt på en bestemt plads beregnes herefter som z-værdien gange den relative andel gange nærhedsfaktoren. Nærhedsfaktoren på pladsen umiddelbart efter nøgleordet er 5, og den samlede vægt for forbindelsen mellem **svøbe vb.** og kollokatet **i præp.** kommer her op på 11,94. Denne værdi er udtryk for en meget stærk forbindelse. På position 3 efter nøgleordet er forbindelsen noget svagere, men stadig ikketilfældig, mens den på position 2 efter nøgleordet kun lige når op over nul og er ganske svag, måske endda tilfældig hvis korpusset blev blandet på ny.

nøgleord: svøbe vb. (196)	position før nøgleord						position efter nøgleord					
position i vindue	-6	-5	-4	-3	-2	-1	+1	+2	+3	+4	+5	+6
kollokat: i præp. (4.715)												
hypp. i tekstens ordfølge	1	1	2	0	0	0	116	13	67	0	0	0
hypp. i tilfældig ordfølge	5	5	4	3	4	5	2	6	2	2	2	2
z-værdi	-0,35	-0,35	-0,31	-0,38	-0,38	-0,38	4,03	0,11	2,17	-0,38	-0,38	-0,38
relativ andel	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,59	0,07	0,34	0,00	0,00	0,00
samlet vægt	0,00	0,00	-0,01	0,00	0,00	0,00	11,94	0,03	2,22	0,00	0,00	0,00

Ser man på nogle af de andre ord som samforekommer med nøgleordet **svøbe** vb., får man hurtigt øje på mønstre med bestemte ord på bestemte pladser (markeret med fed skrift i tabellerne).

nøgleord: svøbe vb. (196)	position før nøgleord						position efter nøgleord					
position i vindue	-6	-5	-4	-3	-2	-1	+1	+2	+3	+4	+5	+6
kollokat: mår sb. (100)												
hypp. i tekstens ordfølge	0	0	0	0	0	0	1	82	0	4	0	0
hypp. i tilfældig ordfølge	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
z-værdi	-0,22	-0,22	-0,22	-0,22	-0,22	-0,22	-0,16	4,69	-0,22	0,02	-0,22	-0,22
relativ andel	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,42	0,00	0,02	0,00	0,00
samlet vægt	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	7,85	0,00	0,00	0,00	0,00

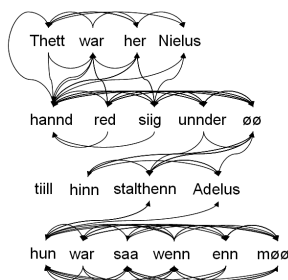
nøgleord: vel adv. (969)	position før nøgleord						position efter nøgleord					
position i vindue	-6	-5	-4	-3	-2	-1	+1	+2	+3	+4	+5	+6
kollokat: vel adv. (969)												
hypp. i tekstens ordfølge	0	0	0	0	1	107	0	0	0	1	1	0
hypp. i tilfældig ordfølge	2	2	1	3	0	1	1	0	1	1	1	0
z-værdi	-0,24	-0,24	-0,24	-0,24	-0,19	4,69	-0,24	-0,24	-0,24	-0,19	-0,19	-0,24
relativ andel	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,55	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00
samlet vægt	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	12,81	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Man kan af eksemplet her se at der er stærke ikketilfældige forbindelser mellem nøgleordet **svøbe** vb. efterfulgt af **i præp.** (plads +1) og **mår** sb. (plads +2), og **vel** adv. umiddelbart inden (plads -1), og netop denne forbindelse forekommer da også 79 gange i materialet, bl.a. disse fra Jens Billes håndskrift:

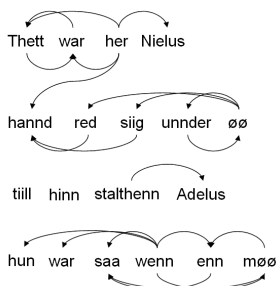
- hun vor **vel svøft i maer** (Bille nr. 1)
- handtt vor **vel suøbtt y maardt** (Bille nr. 19)
- handt wor **vell suøb[t] uti moer** (Bille nr. 58)
- hun war **vell suøbtt y maer** (Bille nr. 72)
- y ære **vell suøbtt y maaer** (Bille nr. 75)
- hand vor **vell suøbtt y maer** (smst.)
- hun wor **vell suøbtt y maaer** (smst.)

Viserne er ekstremt formulariske, så hvis man registrerer alle forbindelser der blot optræder hyppigere end man kunne vente det, er stort set hele tekstmassen ét sammenhængende kompleks af forbundne ordforbindelser. Til at illustrere dette er samtlige ikketilfældige ordforbindelser (dvs. vægte

med positive værdier) i en enkelt strofe, nr. 14 fra *Nielus og Adelus* i opskriften fra Langebeks kvart nr. 49, tegnet ind herunder, pilene går fra nøgleord til kollokat(er):

Når selv den svageste (og statistisk mest usikre) forbindelse registreres, kan man se at samtlige ord i strofen på nær »tiill« først i tredje verslinje er involveret i et indviklet net af forbindelser til og fra andre ord. Denne fremgangsmåde er ikke hensigtsmæssig hvis man gerne vil kunne skelne de forskellige forbindelser fra hinanden, men ved at øge kravene til forbindelsernes styrke får man et klarere billede frem. Den usikkerhed der er forbundet med at hævde at en forbindelse er fast, falder jo højere man sætter grænseværdien. Her er kun stærke forbindelser med vægte > 2 lad tilbage, og det er dette niveau forbindelserne er registreret på i undersøgelsen:

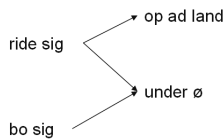

Når de mange svage forbindelser er fjernet, ser man at første verslinje er en variant af præsentationsformlen *det var PERSON*. Anden linje indeholder formelen *ride sig under ø*, og første og anden linje er forbundne via forbindelsen fra »her« til »hannd«. I tredje verslinje forekommer forbindelsen *stolt KVINDENAVN*, og i fjerde linje formelen *hun var så væn en møø*.

Forbindelserne mellem ordene kan endvidere være symmetriske eller asymmetriske. Symmetriske forbindelser består mellem to eller flere nøgleord der har hinanden som kollokater, i asymmetriske forbindelser har nøgleordet forbindelse til kollokaterne, men ikke omvendt. Hvis en forbin-

delse er symmetrisk og/eller omfatter mere end to ord, bestyrkes den yderligere. Forbindelserne *det var*, *under ø* og *væn en mø* er symmetriske, pilene går begge veje. Forbindelsen *stolten Adelus* er asymmetrisk, pilen går kun fra *stolten* til *Adelus*.

Af relationerne mellem tekstordene kan man se hvordan den enkelte formel er bygget op af en eller flere sammenkædede forbindelser, fx i tredje verslinje fx *under ø > red sig under ø > han red sig under ø*. Hver for sig kan disse delforbindelser også indgå i andre formler i en-til-mange- eller mange-til-en-relationer, fx indgår forbindelsen *under ø* også i *bo sig under ø* foruden i *ride sig under ø*, og *ride sig* er også indeholdt *ride sig op ad land*:

Ved at registrere forbindelser af en vis styrke mellem ordene i en viseopskrift får man et umiddelbart indtryk af tekstens formulariske præg, men man kan ikke se hvilken udbredelse de enkelte forbindelser har uden for den enkelte opskrift, dvs. man får ikke noget indtryk af det intertekstuelle forhold mellem forskellige viser, og hvor fast forbindelserne er på tværs af viser. For at få dette aspekt med må forbindelsernes forekomst undersøges på tværs af flere tekster.

Forbindelsen *det var hr. NN* forekommer i alle seks DgF-undergenrer, *red sig under ø* forekommer kun i ridder-, roman- og trylleviser, *stolt Adelus* optræder kun i ridder- og romanviser, men *så væn en mø* er udbredt, den forekommer i alle undergenrer bortset fra de sene lyriske viser. Ud fra denne betragtning er strofen mest typisk for ridder- og romanviserne, og *Nielaus og Adelus* er da også kategoriseret som riddervise i DgF, nr. 481.

Litteratur

- Agerschou, A. (1943) Oprindelige Træk i dansk Folkevisesprog. *Sprog og Kultur* XII: 65-74.
- Albeck, U. (1973) *Dansk Stilistik*. København: Gyldendal.
- Altenberg, B. (1990) Speech as Linear Composition. In G. Caie et al. (eds.) *Proceedings from the Fourth Nordic Conference for English Studies*, pp. 133-143. Copenhagen: University of Copenhagen.

- Altenberg, B. (1998) On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations. In A.P. Cowie (ed.) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, pp. 101-124. Oxford: Oxford University Press.
- Andersen, F.G. (1985) *Commonplace and Creativity. The Role of Formulaic Diction in Anglo-Scottish Traditional Balladry*. Odense: Odense University Press.
- Bakhtin, M.M. (1986) The Problem of Speech Genres. In C. Emerson & M. Holquist (eds.) *Speech Genres and other Late Essays*, pp. 60-102. Austin: University of Texas Press.
- Becker, A.L. (1984) The Linguistics of particularity: Interpreting superordination in a Javanese text. In *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, pp. 425-36. Berkeley, CA: University of California.
- Becker, A.L. (1988) Language in Particular: A lecture. In D. Tannen (ed.) *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding*, pp.17-35. Norwood, NJ: Ablex.
- Biber, D., Conrad, S. & Reppen, R. (1998) *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brøndum-Nielsen, J. (1910) De danske folkevisers betydning i sproglig henseende. *Nordisk tidsskrift*: 587-602.
- Clear, J. (1993) Statistical Methods and Large Corpora – A New Tool for Describing Text Types. In M. Baker, G. Francis & E. Tognini-Bonelli (eds.) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*, pp. 293-312. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins.
- Colbert, D.W. (1989) *The Birth of the Ballad. The Scandinavian Medieval Genre*. Stockholm: Svenskt visarkiv.
- Colbert, D.W. (1992) The Middle Ages. In S.H. Rossel (ed.) *A History of Danish Literature*, pp. 1-70. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Colbert, D.W. (1995) Om folkevisens og folkevisernes oprindelse. *Danske Studier*: 79-89.
- Cowie, A.P. (ed.) (1998) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- Dal, E. (1956) *Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Omrids af text- og melodistudiets historie og problemer især i Danmark*. København: J.H. Schultz.
- DgF = Svend Grundtvig, Axel Olrik, Hakon Grüner-Nielsen m.fl. (udg.):

- Danmarks gamle Folkeviser*, København 1853-1976, 2. udg., København 1966-1976.
- Dixon, R.M.W. & Aikhenvald, A.Y. (eds.) (2002) *Word: a cross-linguistic typology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duncker, D. (1999) Visernes vej – Sammenhæng mellem visebøger? I F. Lundgreen-Nielsen & H. Ruus (red.) *Adelskultur og visebøger, Svøbt i mår 1*, s. 147-184. København: C.A. Reitzel.
- Duncker, D. (2000) Orden i viserne. I F. Lundgreen-Nielsen & H. Ruus (red.) *Et spørgsmål om stil, Svøbt i mår 2*, s. 39-112. København: C.A. Reitzel.
- Duncker, D. (2002) Collecting Collocations. In A. Braasch & C. Povlsen (eds.) *The Tenth EURALEX International Congress. Proceedings*. Vol. II, pp. 521-532. Copenhagen: CST.
- DV = Hakon Grüner-Nielsen (udg.): *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630*, København 1912-1931, 2. udg., København 1978-1979.
- Fillmore, C.J., Kay, P. & O'Connor, M.C. (1988) Regularity and idiomaticity in grammatical constructions. *Language* 64: 501-538.
- Frandsen, E. (1935) *Folkevisen. Studier i Middelalderens poetiske Litteratur*. København: Levin og Munksgaard.
- Goldberg, A.E. (1995) *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Halliday, M.A.K., & Hassan, R. (1985). *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Deakin University Press.
- Harris, R. (1996) *Signs, Language and Communication*. London: Routledge.
- Harris, R. (1998) *Introduction to Integrational Linguistics*. Oxford: Pergamon.
- Hjorth, P.L. (1976) Linköping-håndskriftet og »Ridderen i Hjorteham«. *Danske Studier*: 5-35.
- Holzappel, O. (1980) *Det balladeske. Fortællemanen i den ældre episke folkeviser*. Odense Universitetsforlag.
- Howarth, P.A. (1998) Phraseology and second language proficiency. *Applied Linguistics* 19(1): 24-44.
- Jones, J.H. (1961) Commonplace and Memorization in the Oral Tradition of the English and Scottish Popular Ballads. *The Journal of American Folklore* Vol, 74, No. 292: 97-112.
- Katlev, J. (2005) Fraseologi i Danmark: En status. *LEDA-Nyt* 39: 8-13.

- Kuiper, K. (2000) On the Linguistic Properties of Formulaic Speech. *Oral Tradition* 15(2): 279-305.
- Kuiper, K. & Haggio, D. (1984) Livestock Auctions, Oral Poetry, and Ordinary Language. *Language in Society* 13(2): 205-234.
- Kværndrup, S. (2006) *Den østnordiske ballade – oral teori og tekstanalyse*. København: Museum Tusulanum.
- Lord, A.B. (1951) Composition by Theme in Homer and Southslavic Epos. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 82: 71-80.
- Lundgreen-Nielsen, F. & Ruus, H. (red.) (1999-2002) *Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1550-1700*, 1-4. København: C.A. Reitzel.
- Moon, R.E. (1998) *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Parry, M. (1930) Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making. I. Homer and Homeric Style. *Harvard Studies in Classical Philology* 41: 73-147.
- Parry, M. (1932) Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making: II. The Homeric Language as the Language of an Oral Poetry. *Harvard Studies in Classical Philology* 43: 1-50.
- Pawley, A. & Syder, F.H. (1983) Two puzzles for linguistic theory: Native-like selection and natively-like fluency. In J.C. Richards & R.W. Schmidt (eds.) *Language and Communication*, pp. 191-225. London: Longman.
- Pedersen, V.A. (2001) Formler i Dronning Sophias visebog. I F. Lundgreen-Nielsen & H. Ruus (red.) *Tæt på viseteksterne, Svøbt i mår* 3, s. 357-448. København: C.A. Reitzel.
- Piø, I. (1985) *Nye veje til folkevisen*. København: Gyldendal.
- Piø, I. (1995) Folkevisen – en udfordring til teksthistorien. I B. Holmberg (red.) *Sproghistorie i 90'erne*, s. 71-82. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Read, J. & Nation, P. (2003) Measurement of formulaic sequences. In N. Schmitt (ed.) *Formulaic Sequences*, pp. 23-36. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Recke, E. v.d. (1906) *Nogle Folkeviseredactioner. Bidrag til Visekritikken*. København og Kristiania: Gyldendal.
- Rossel, S.H. (1971) *Den litterære vise i folketraditionen*. København: Akademisk Forlag.
- Ruus, H. (2001) Elektronisk viseforskning. I F. Lundgreen-Nielsen & H. Ruus (red.) *Tæt på viseteksterne, Svøbt i mår* 3, s. 9-46. København: C.A. Reitzel.

- Skautrup, P. (1947) Folkevisesproget. I P. Skautrup *Det danske Sprogs Historie*, II s. 73-80. København: Gyldendal.
- Smadja, F. (1993) Retrieving Collocations from Text: Xtract. *Computational Linguistics* 19(1): 143-177.
- Steenstrup, J.C.H.R. (1891) *Vore Folkeviser fra Middelalderen. Studier over Visernes Æstetik, rette Form og Alder*. København: Rudolph Kleins Eftf.
- Vedel 1591 = Thuesen, K. (1993) *Anders Sørensen Vedels Hundredviser-bog*. København: C.A. Reitzel.
- Wray, A. (1992) *The Focusing Hypothesis: The Theory of Left Hemisphere Lateralised Language Re-Examined*. Amsterdam: John Benjamins.
- Wray, A. (1998) Protolanguage as a holistic system for social interaction. *Language & Communication* 18: 47-67.
- Wray, A. (2000) Holistic Utterances in Protolanguage: The Link from Primates to Humans. In C. Knight, M. Studdert-Kennedy & J. Hurford (eds.) *The Evolutionary Emergence of Language. Social Function and the Origins of Linguistic Form*, pp. 285-302. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wray, A. (2002) *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wray, A. & Perkins, M.R. (2000) The functions of formulaic language: an integrated model. *Language & Communication* 20: 1-28.

Lydskrivning over landegrænser

En studie i interskandinavisk genbrug af sprogteknologi

Af Peter Juel Henriksen

Danish, Norwegian, and Swedish phonetics are in fact so similar that trilateral transfer of lexical and phonetic resources seems a linguistically well-motivated enterprise. Not only is the overlap of the three phone inventories substantial, the toneme systems of Swedish and Norwegian correspond closely to the Danish *stød* (an instance of creaky voice), and the principles of stress assignment are almost identical. These conditions suggest that a single Scandinavian phonetics accompanied by a small number of language-specific transformations could be effective for several purposes, linguistic as well as technological. In this paper we present a pilot experiment in transferability. We produced a phonetic transcription of the 900k word Norwegian speech corpus NoTa using an extensive phonetic database for Danish as a catalyst. The core components of the transfer system were the two algorithms NO2DO (Norwegian Orthography to Danish Orthography) and DP2NP (Danish Phonetics to Norwegian Phonetics) developed with standard machine learning techniques.

Indledning

Rent politisk bliver de skandinaviske hovedsprog opfattet som helt uafhængige af hinanden. I EU skal der oversættes ind og ud af dansk med samme intensitet som for svensk – og nordmændene vil næppe nøjes med mindre, hvis de følger trop en dag. Enhver tale om indskrænkning til ét skandinavisk fællessprog ville sætte den offentlige opinion i alarmberedskab; men det har formentlig mere at gøre med psykologisk integritet end med lingvistisk rationale. Materialiter er dansk og norsk hovedstadssprog næppe mere forskellige end to nationale dialekter, svensk kun en smule fjernere, og derfor kunne det fra et økonomisk og teknologisk synspunkt være en alvorlig overvejelse værd at udvikle en række grundlæggende lingvistiske ressourcer én gang i det skandinaviske sprogområde og så lade den sprogspecifikke forankring tage form af kompenserende småregler.

I det følgende præsenterer vi en konkret case, et pilotforsøg med anvendelse af dansk fonetik i et norsk lydskrivningsprojekt. Som vi vil demonstrere, ligner de to sprog hinanden så meget at man kan opnå en anvendelig fonetisk transskription af et norsk talesprogs korpus ved at genbruge eksisterende danske lydskrivningsalgoritmer. Bortset fra selve lydskriften har projektet genereret metoder og erfaringer som kan finde videre anvendelse i oversættelsessystemer og i interskandinavisk taleteknologi.

Artiklen begynder med en refleksion over formålet med at lydskrive. Derefter følger afsnit med introduktion af det norske talesprogs korpus samt de danske fonetiske ressourcer som vi vil bringe i spil. Inden for den germanske sprogfamilie består lydskrivning særligt i to aktiviteter: fonvalg og tryksætning. Disse to bliver derfor forberedt og kommenteret i en vis detalje. Så følger en præsentation af de faktisk anvendte algoritmer, samt en evaluering af det færdige resultat. Der er tale om et pilotforsøg, og vores konklusioner er måske nok foreløbige – men absolut optimistiske.

Hvorfor lydskrive?

En ortografisk transskription af det spontane talesprog er som et fotografi med grove raster. Billedet fungerer i en vis observationshøjde, men mange detaljer er forsvundet. Ortografien kan gøre rede for de leksikalske identiteter og deres rækkefølge, men kun i mindre målestok for det syntaktiske forhold mellem dem og slet ikke for betoningen, prosodien og udtalevariationen. Derfor er det en forbedring at have en lydbaseret transskription ved siden af den ortografiske. En fonetisk eller prosodisk repræsentation af talen har en anden og finere registrering, den er tættere på lyden og på den enkelte talers udtale, tættere på *parole* og fjernere fra *langue*. Kombinationen af ortografi og lydskrift giver derfor en mere dækkende repræsentation af talen end nogen af delene kan gøre enkeltvis.

Ideelt set skal en fonetisk repræsentation afledes ved aflytning og transskription, men desværre er deskriptiv lydskrivning overordentlig kostbar. Det kan let tage en time at lydskrive et minuts spontantale når man medregner alle kontrolytninger og drøftelser. Arbejdet stiller langt større krav til transskriptørens tålmodighed og ekspertise end den enklere ortografiske transskription som kun kræver identifikation af leksemerne. Derfor er kun de færreste store talesprogs korpora – slet ingen i Norden – forsynet med ægte aflyttet lydskrift.

Et ofte anvendt, langt billigere alternativ er automatisk genereret lydskrift. En genereret lydskrift bygger på forventninger og normalantagelser i stedet for aflytning, og den kan derfor ikke tage hensyn til variationen fra den ene taler til den anden. Dette udelukker naturligvis en del anvendelser, men alligevel kan den være et udmærket supplement til en ortografisk transskription. Ved at søge i en genereret lydskrift kan man for eksempel let samle eksempler på realiseringen af et givet fonetisk mønster. Desuden kan den genererede lydskrift tjene til forberedelse af et senere lydskriv-

ningsprojekt baseret på aflytning. Det er ofte hurtigere for en transskriptør at korrigere en eksisterende lydskrivning end at nyskrive hvert ord. For informanter uden særlige fonetiske særpræg kan transskriptøren endda nøjes med at godkende den lydskrivning der allerede findes, i alt fald for en god procentdel. I Danmark findes en hel del eksempler på talesprogskorpora som er forsynet med genereret lydskrift og på denne måde er blevet søgbare efter lydligge kriterier, sådan som fx det store korpus LANCHART (Gregersen 2007).

Det norsk-danske lydskrivningseksperiment

Det store norske spontantalekorpus NoTa (Norsk Talespråkskorpus, Bondi et al. 2008) blev præsenteret for det nordiske forskersamfund ved en konference i Oslo kort før nytår 2007. NoTa var transskriberet ortografisk og forsynet med PoS-tagging,¹ men det stod klart at man ikke ville få råd til en deskriptiv lydskrift skønt interessen ikke manglede. Derfor besluttede forfatteren at prøve en genvej, nemlig at lydskrive NoTa ved hjælp af eksisterende danske metoder i en forsøgsopstilling baseret på norsk-dansk og dansk-norsk transfer. På den ene side var udgangspunktet gunstigt, ethvert resultat ville jo være bedre end ingenting. På den anden side var projektet skræmmende, at lydskrive 900.000 ord – i størrelsesordenen 100 timers tale – på et yderst begrænset budget.

På Center for Computational Modelling of Language (CMOL, Copenhagen Business School) findes betydelige materialer for dansk af samme art som skulle bruges for norsk, nemlig store mængder af transskriberet talesprog, omfattende databaser med danske udtaler, applikationer til lemmatisering, morfologisk analyse og skrift-til-lyd-afbildning, samt ekspertise inden for taleteknologi. Projektets mulighed var altså at basere den norske lydskrivning på import fra Danmark. Som før nævnt er Oslo-norsk og Københavner-dansk tæt beslægtede sprog. Men tæt nok? Dette var det vigtigste spørgsmål i NoTaFon-projektets første fase.

Overvejelser og principper

Udrustet med de danske materialer – og med en norsk ordliste til verifikation – gik vi i gang med at udvikle en lydskrivningsalgoritme. Udviklingsarbejdet blev baseret på automatiske træningsprocedurer. Da det jo er sammenhængende tale og ikke kun isolerede ord der skal lydskrives, må

lydskriften også rumme oplysning om talens trykforhold. På norsk som på dansk spiller placeringen af hovedtrykkene en væsentlig rolle for talens prosodi. Hvis den fonetiske korpusversion virkelig skal give nye søgemuligheder, må det være muligt at søge efter prosodiske konturer og trykmønstre, ikke kun fonetiske symboler.

Vi delte derfor projektet op i to spor: tryksætning og fonsætning (vi taler om *foner* frem for *fonemer* da projektets formål er fonetisk, altså lydner, transskription).

Som basis for tryksætningen valgte vi det lydskrevne danske PAROLE-korpus. Generelt er det naturligvis ikke særlig heldigt at anvende oplæsning (*scripted speech*) som udgangspunkt for annotation af spontantale; vi mente dog at det er forsvarligt til netop tryksætning, da fænomener som tryktab i komposita, morfo-syntaktisk betingede tryktab og enhedstryk er fælles for alle talesprogsgenrer. PAROLE omfatter såvel aflyttet lydskrift med trykmarkering som PoS-annotation i manuelt-verificeret kvalitet. Da ordklasseinformation er sprogneutral i højere grad end ortografisk information, var det naturligt at udtrykke og eksportere de danske trykregler på PoS-niveauet. Af den grund blev det nødvendigt at undersøge to forhold, for det første om den danske PoS-taksonomi og NoTa's PoS-taksonomi er forlignelige, og for det andet om dansk og norsk tryksætning følger de samme principper. Hvis disse to forhold kunne bekræftes, var det tredje trin at etablere en række afbildningsregler fra trykmønstre til PoS-mønstre for dansk – og derefter anvende dem i modsat retning for norsk.

Det sværere problem med grafem-til-fon-afbildning måtte igen løses med træningsalgoritmer og dansk-norsk overføring. Her var hypoteserne at norsk ortografi kan afbildes på dansk ortografi – og dansk lydskrivning på norsk lydskrivning – begge dele med så stor sikkerhed at en væsentlig del af ordene i NoTa-transskriptionen kunne opspores i den danske fonetiske database DanPO, omsættes til dansk lydskrivning, og afbildes tilbage til norsk. Naturligvis kunne dette import-eksport-scenarie ikke forventes at fungere for *alle* ord, kun for de mest indlysende paralleller. Derfor måtte strategien under alle omstændigheder suppleres, dels med en håndskrevne ordliste med de allerhyppigste og fonetisk uregelmæssige ord (bl.a. pronominer og konjunktioner), dels med en traditionel norsk-norsk skrift-til-lyd-algoritme. Sidstnævnte kunne vi udvikle i forlængelse af tilsvarende projekter for dansk (bl.a. i forbindelse med Gregersen 2007). For at gøre overgangen fra dansk til norsk lydskrift så glat som muligt valgte vi at bruge IPA-baseret transskription (International Phonetic Alphabet) i begge sprog, nærmere bestemt »grov IPA« (Grønnum 1998) i den – for

computerarbejde – meget praktiske notation der kaldes SAMPA (Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet). SAMPA-notationen er udviklet netop med henblik på computerbaseret fonetisk repræsentation, analyse og afbildning mellem sprogene. Se definitionerne for den danske og (øst-)norske SAMPA i <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/>.

Herunder opsummerer vi projektets arbejdshypoteser, ressourcer og praktiske begrænsninger. I de næste afsnit bliver de fem arbejdshypoteser undersøgt nærmere.

Arbejdshypoteser

1. Norsk og dansk kan beskrives med samme PoS-taksonomi
2. Princippet for norsk og dansk tryksætning er ækvivalente
3. Tryksætning er, i god tilnærmelse, en mange-til-en afbildning af PoS
4. Norsk ortografi kan, i god tilnærmelse, afbildes på dansk ortografi
5. Dansk fonetik kan, i god tilnærmelse, afbildes på norsk fonetik

Begrænsninger

1. Projektets mål er ikke-deskriptiv lydskrivning
2. Ingen mulighed for træning af en automatisk norsk lydskriver og tryksætter pga. manglende fonetisk træningsmateriale (»gold corpus«)
3. Begrænset mulighed for manuel oversættelse og lydskrivning

Ressourcer

1. NoTa (www.tekstlab.uio.no/nota/)
 - ortografisk transskription
 - PoS (automatisk annoteret²)
2. NorKompLex – norsk lydskreven database (Nordgård 2000)
3. DanPO (Skadhauge et al 2005), dansk lydskrivningsapplikation med
 - kompositumanalyse
 - lemmatisering
 - overfladeregler til skrift-til-lyd-afbildning som fallback-strategi
4. Det danske PAROLE-korpus (Henriksen 2007a) med bl.a.:
 - ortografiske tekstord og interpunktion
 - PoS (manuelt annoteret)
 - tryksætning (aflyttet)
 - indlæsning (1 mandlig speaker, 100k tokens)
 - lydskrivning (aflyttet)
5. Korpus OSLO, blandede tekstarter (www.tekstlab.uio.no/norsk/bok-maal/).

PoS for dansk og norsk

Den projekterede tryksætter byggede på en antagelse om at de danske og norske morfologiske taksonomier er nær-identiske. Skønt den antagelse ikke er kontroversiel, havde vi brug for et konstruktivt bevis, nemlig en effektiv *afbildning* mellem danske og norske PoS (the proof of the pudding is in the eating, som bekendt). Som empirisk materiale kunne vi trække på dels det danske PAROLE-korpus, dels frekvensdata for det store Oslo-korpus af blandede tekstarter på bokmål.

Det danske PAROLE-korpus er manuelt opmærket med det pan-europæiske PAROLE-tagset (Keson 1999). PAROLE-tags er hierarkisk opbygget; hver tag består af en række bytes ordnet efter stigende specificitet sådan at den første er den mest generelle (hovedordklassen). For substantiver (hovedgruppe N) er ordningen for eksempel *kategori-underkategori-køn-tal-kasus-bestemthed*. Et ord som »partienes« er annoteret med NCNPG==D, svarende til værdierne Noun–CommonNoun–Neuter–Plural–Genitive–void–void–Definite. De ubenyttede værdier (position 6 og 7) er det pan-europæiske systems fingeraftryk: De svarer til træk som dansk morfologi ikke koder for, mens fx finsk gør. Det gennemtænkte kodningssystem gør at man let kan undersøge morfologiske fænomener på tværs af de europæiske sprog. PAROLE-tags er kompakte, gode at arbejde med for datalingvisten, men – det skal indrømmes – temmelig anstrengende at læse.

Oslo-tags følger et andet notationsprincip med løsere ordning af de morfologiske træk og friere mulighed for underspecifikation. I Oslo-korpuset forekommer fx følgende PoS-annotation:

partienes »parti« subst appell nøyt be fl gen

der er så letlæst at den ikke behøver forklaring. Ordet i citationstegn er den leksikalske indgangsform.

Trods de to forskellige notationskulturer er det muligt at afbilde mellem DPoS (dansk PAROLE) og NPoS (Oslo-tags) uden større besvær eller informationstab i nogen retning. Både i teori og praksis er dansk og norsk morfologisk tagging altså stort set i en-til-en-forhold. De få undtagelser omtaler vi kort i det følgende. Vi vælger at se bort fra de små forskelle der er mellem NoTa-korpussets og Oslo-korpussets anvendelse af NPoS-taksonomien.

For enkelte kategorier er NPoS mere finkornet end DPoS, fx for proprier, der i begge systemer er markeret for kasus (genitiv/umarkeret), men i NPoS også for køn: Værdierne mask og fem bruges til personnavne, værdien nøyt til appellativer med konventionel propriumbrug, såsom »Stortinget«, »Senterpartiet« og »Middelhavet«. For proprier er NPoS-til-DPoS altså en mange-til-en-afbildning (dvs. lider et informationstab); se Tabel 1.

NPoS	DPoS	Kategori	Eksempel
subst prop	NP. -U==-	<i>Umarkeret</i>	»Norge«
subst prop gen	NP. -G==-	<i>Genitiv</i>	»Guds«
subst prop mask	NP. -U==-	<i>Maskulinum</i>	»Erik«
subst prop mask gen	NP. -G==-	<i>Maskulinum + genitiv</i>	»Benjamins«
subst prop fem	NP. -U==-	<i>Femininum</i>	»Anne«
subst prop fem gen	NP. -G==-	<i>Femininum + genitiv</i>	»Solveigs«
subst prop nøyt	NP. -U==-	<i>Neutrum</i>	»Middelhavet«
subst prop nøyt gen	NP. -G==-	<i>Neutrum + genitiv</i>	»Nordens«

Tabel 1 Afbildning NPoS-til-DPoS af proprier

På enkelte andre områder er DPoS rigere end NPoS. Eksempelvis markerer kun DPoS ordinaltal som sådan (type »syttende«) mens de i NPoS er analyseret som almene adjektiver.

De lukkede ordklasser er i en del tilfælde kodet forskelligt i DPoS og NPoS (fx konjunktioner, grammatiske partikler, adverbier), men uden at dette fører til større konflikter i afbildningen.

Kun i ganske få tilfælde er der tale om sproglaterede forskelle. At genus-kodningen for appellativer har tre værdier i NPoS og kun to værdier i DPoS, skyldes at norsk skelner mellem maskulinum og femininum mens denne forskel i dansk er kollapsedet til kategorien utrum (fælleskøn). »Bil« er således hankøn på norsk, fælleskøn på dansk.³

Hvad angår lydskrivningsprojektet, er det største problem ved de to systemer imidlertid en mangel som de begge har til fælles: Ingen af dem markerer *hjalpeverber* som sådan. Mere om dette i næste afsnit. Se også Nivre et al. (2007), som diskuterer anvendelsen af skriftsprogets PoS-taksonomi på spontantale.

Tryksætning

Tryksætning er et notorisk vanskeligt område af talesprogslingvistikken, vanskeligt ikke mindst fordi lingvister ofte tror det er let. Hvor ligger trykkene i sætningen »det ved jeg ikke«? Gennem årene har jeg spurgt mindst en snes danske lingvister og filologer. De fleste er ikke i tvivl, men deres sikkerhed afspejler ikke en faktisk enighed. Enigheden rækker stort set kun til ordet *jeg*, som næsten alle mener, er trykløst i en neutral oplæsning. Derudover har jeg høstet alle varianter af et, to og tre hovedtryk, placeret på *det*, *ved* og *ikke* i næsten enhver kombination.

Der kan naturligvis opstilles regler for tryksætning – fx disse tre skoleeksempler:

1) I præpositionsforbindelsen har kun ét led hovedtryk. Hvis styrelsen er et pronomen, bevarer præpositionen typisk sit leksikalske tryk, i andre tilfælde tabes trykket til styrelsen.

- 1a. jeg arbejder [^]for ₀ham ([^] er tryk, ₀ er tryktab)
 1b. jeg arbejder ₀for [^]Bo

2) Hovedverbet i det transitive verballed taber sit tryk til det direkte objekt hvis objektet er ubestemt og samtidig mangler et udtrykt determinativ.

- 2a. hun ₀køber [^]øl
 2b. hun har ₀købt [^]øl
 2c. hun [^]køber en [^]øl
 2d. hun [^]køber [^]øllen

3) Sammensatte proprier har kun ét hovedtryk idet kun det sidste led bevarer sit leksikalske tryk.

- 3a. [^]Birte
 3b. [^]Weiss
 3c. ₀Birte [^]Weiss

Selv om trykreglerne 1-3 (her let forenkede, se også Henrichsen 2004) er blandt de mest veletablerede både i den teoretiske lingvistik og i den almen sprogfornemmelse, kan de alle tre – og enhver anden leksikalsk-

grammatisk baseret trykregel for dansk – altid overtrumfes af den langt stærkere regel for *emfatisk* tryk.

4) Ethvert ord kan tage *emfatisk* tryk.

I en passende kontekst er det helt naturligt at flytte trykket fra »for« til »ham« i 1a herover, eller fra »Bo« til »for« i 1b, fx som svar på spørgsmålet »arbejder du sammen med Bo?«, og tilsvarende for eksemplerne i 2 og 3. Endda er billedet endnu mere diffust, idet *emfase* blot er en ekstrem grad af *prominens*, som på sin side forekommer i alle grader fra svag til stærk. Da *prominens* altså ikke er en binær egenskab, er det ikke så overraskende at aflyttere og afskrivere i mange konkrete tilfælde er uenige om et ord har tryk eller ej.

Kan danske trykregler genbruges for norsk?

Hvordan kan man, givet alle disse usikkerheder omkring dansk tryksætning, etablere sammenhængene mellem dansk og norsk? Til afklaring gennemførte vi et eksperiment med fem erfarne norske transskriptører som fik til opgave at vurdere tryksætningen i et lille testkorpus, Parole65, bestående af de første 65 tekstafsnit i PAROLE.⁴ Det første tekstafsnit i Parole65:

<To <kendte <russiske his<torikere An<dronik Mirgan<jan og
<Igor <Klamkin <tror <ikke , at <Rusland kan <udvikles <uden
en »<jernnæve«.

De fem deltagere blev bedt om at indsætte, fjerne og flytte tryktegn i teksten for at bringe den i overensstemmelse med norsk tryksætning. De blev opfordret til at være konservative, altså kun ændre uacceptable tryksætninger – dette dels for at begrænse opgavens frihedsgrader (som nævnt er tryksætning i sig selv ikke let) og dels for at undersøge den specifikke hypotese at danske principper for tryksætning kan benyttes uændrede for norsk.

Af grunde vi allerede har nævnt, havde vi to forventninger til svarene: Stor forlidelighed mellem de to sprogs tryksætning og samtidig betydelig spredning i de norske vurderinger.

Vores forventninger blev ikke skuffet. Det viste sig at 849 ud af ialt 910 tokens (fraregnet interpunktionstegn) – svarende til 93,3% eller 14 ud af 15 – er uændrede hos alle fem deltagere. Reelt er overensstemmelsen endda

højere idet en del ændringer er rent leksikalsk motiveret. Hvis vi fraregner de trykstærke tokens hvor trykket blot er flyttet (originalens »<repræsentativ« er fx ændret til »repræ<sentativ« hos tre deltagere) eller antallet af tryk er justeret (»<der<efter« er ændret til »<derefter« hos to deltagere), når accept-raten op på 95,1% (865 tokens). I over halvdelen af tekstafsnitene (36 ud af 65) er tryksætningen uændret hos alle fem deltagere. Når man dertil lægger at ikke et eneste af de 910 tokens er ændret af alle fem deltagere, er der ingen umiddelbare tegn til større forskelle mellem dansk og norsk tryksætning. En nærmere dataanalyse bestyrker dette indtryk.

Uenighed	Antal tokens	Uenighedsprofil	Antal tokens
0	865	865
1	30 x	1
		. . x . .	7
		. x . . .	15
		x	7
2	10	. x . . x	3
		. x x . .	1
		xx . . .	6
3	4	xx . . x	3
		xxx . .	1
4	1	xxxx . x	1
5	0	-	-

Tabel 2 'Uenighed' = antal deltagere som har skiftet status for et token fra trykstærkt til tryksvagt eller vice versa. 'Uenighedsprofil' viser deltagerne 1-5 i rækkefølge, sådan at . betyder enig (dvs. bevaret trykstatus) og x betyder uenig (ændret trykstatus). Profiler der udelukkende repræsenterer ændringer fra tryksvag til trykstærk, er vist i fed font.

Bemærk i Tabel 2s tredje kolonne at deltager 4 er noteret for *nul* tokens ændrede fra trykstærk til tryksvag eller omvendt. Dette bør ikke tages som tegn på sløseri eller manglende skønsomhed, for samme deltager har i syv tilfælde ændret et ords tryk*placering* uden at forandre dets status som trykstærkt, heraf to som ingen andre deltagere har ændret (»<allerede« → »<allere<de« og »Mediterra<neo« → »Mediter<raneo«). Der er snarere tale om en mere konservativ holdning i den betydning vi indførte herover, end

hos fx deltager 1 (24 ændringer) og deltager 2 (39 ændringer). Deltagerne 3 og 5 ligger i midten af feltet med hhv. 14 og 8 ændringer, og dermed kan man ikke udpege én deltager som atypisk. Dette bekræftes også af at kun fem af Parole65's tokens er ændret af tre eller flere deltagere.⁵

Hvilke ændringer er mest signifikante, trykstærke ord ændret til tryk-svage eller omvendt? Som diskuteret er den trykstærke variant næsten altid et gyldigt alternativ til den trykssvage i dansk (i en passende kontekst), mens det omvendte ikke gælder. Derfor synes danske stærktryk erstattet med norske svagtryk at være de mest informative til vores formål, fordi de belyser sprogforskellen klarest. Et konkret eksempel: I Parole65 forekommer navnet Birte Weiss i to tekstafsnit, begge med tryksætningen »Birte <Weiss«, altså kun tryk på efternavnet. Ingen af deltagerne har fjernet et tryk, mens fire af deltagerne har tilføjet et eller to:

<i>Deltager 1</i>	»<Birte <Weiss«	(..)	»<Birte <Weiss«
<i>Deltager 2</i>	»<Birte <Weiss«	(..)	»<Birte <Weiss«
<i>Deltager 3</i>	»Birte <Weiss«	(..)	»<Birte <Weiss«
<i>Deltager 5</i>	»<Birte <Weiss«	(..)	»Birte <Weiss«

Disse ændringer må være motiveret i semantisk-kontekstuelle snarere end i sprogtypiske forskelle (andre af Parole65's sammensatte proprier er uændrede af alle) og kaster altså ikke nyt lys over hypotesen. Noget tilsvarende gælder for hovedparten af ændringerne svag→stærk hos de fem deltagere. Som det ses i Tabel 2, er de mere signifikante ændringer stærk→svag imidlertid kun repræsenteret ved to deltagere, nemlig 1 og 2. De er altså ikke generelt udbredt, hvorfor vi heller ikke fra denne vinkel ser modargumenter mod det dansk-norske trykfællesskab.

Til sidst nogle sammenfattende bemærkninger. Netop fordi vi har begrundet tillid til deltagernes dømmekraft, er det interessant at en ekstremt stor del af testkorpus – 99,5% – er dækket af de *små* uenighedsprofiler hvor to eller færre deltagere har ændringer. Læg dertil at størsteparten af de norske ændringer er fuldgældige danske alternativer, og konklusionen er klar: For det første må vi aldrig forvente enighed af vores transskriptører i tryksætningen af danske og norske tekster; for det andet skulle der være grønt lys for tryksætning af NoTa efter danske spilleregler.

Implementering af en dansk tryksætningsautomat

Der er ingen tvivl om at PoS-distribution og trykdistribution er korreleret.

For nogle grammatiske kategorier kan man opstille regler der gælder næsten undtagelsesfrit (så længe der ikke er emfase med i spillet): Substantiver er trykstærke, adjektiver er trykstærke, præpositioner med ikke-pronominel styrelse er tryksvage, partikler med særlige grammatiske funktioner er tryksvage (»at«, »om«, »som«, »der«), letledsadverbialer er tryksvage (»jo«, »da«, »vel«, »nok« osv.), numeralier er trykstærke, konjunktioner er tryksvage et cetera.

Den første version af den automatiske tryksætter blev derfor lavet ved, for hver symbol P i PAROLEs PoS-inventar, at optælle fordelingen af trykstærke og tryksvage P -ord i korpus. Hvis samtlige P -ord var tryksvage, indførtes reglen: » P koder for tryktab«. Hvis andelen af tryksvage lå mellem 50% og 100%, indførtes den samme regel, men nu gjaldt den naturligvis kun for en approksimation. I de resterende tilfælde bevarede den leksikalske trykfordeling uændret, dvs. her valgtes reglen » P koder ikke for tryktab«.

Procedure for opstilling af trykregler

For hver grammatiske kategori P i PAROLEs PoS-inventar:

ltryksvage P -ordl > ltrykstærke P -ordl → » P koder for tryktab«

ltryksvage P -ordl ≤ ltrykstærke P -ordl → » P koder ikke for tryktab«,

hvor $|X|$ står for antallet af X i korpus PAROLE.

Er tryksætning en funktion af PoS?

Den næste hypotese til evaluering var at (dansk) tryksætning kan beskrives som en mange-til-én-afbildning af PoS på trykgraderne trykstærk/trykssvag. Hvis afbildningen gjaldt uden undtagelser, ville den automatiske tryksætter fra sidste afsnit fungere perfekt.

Vi har dog allerede diskuteret to modeksempler, nemlig enhedstrykket (som i »₀køber øl« versus »^køber øllen«) og tryksækningen i sammensatte navne (»₀Birte ^Weiss« versus »^Birte«) der begge afhænger af syntaktiske forhold, så reelt samler interessen sig om disse tre spørgsmål:

- I. I hvor høj grad kan tryksætning implementeres som en funktion af PoS?
- II. For hvilke PoS fungerer beskrivelsen dårligst?
- III. Hvor findes de billigste forbedringer?

Evalueringen foregår ved at sammenligne PAROLE-korpusset i to udgaver, dels med de manuelt annoterede tryk (den såkaldte *gold standard*), dels trykopmærket med de simple PoS-regler fra sidste afsnit. Vi måler virkningsgraden for PoS-til-tryk-afbildningen over to parametre kaldet Konsekvens (K) og Forventede Fejl (FF).

$$K_p = \frac{|2t - a|}{a} \qquad FF_p = \frac{a - |2t - a|}{2}$$

I begge formler er a antal forekomster af tokens med PoS-tag P , hvoraf t er trykstærke i det manuelt annoterede PAROLE-korpus.

K-værdier ligger mellem 0 (minimal konsekvens) og 1 (maksimal konsekvens) for alle værdier af P . Hvis fx 100 tokens har tag P' ($a=100$) og samtlige forekomster er trykstærke ($t=100$), er $K_{p'} = 1$ som udtryk for at afbildningen $P' \rightarrow \text{trykstærk}$ er 100% præcis. Hvis samtlige forekomster er trykssvage ($t=0$), er igen $K_{p'} = 1$ idet afbildningen $P' \rightarrow \text{trykssvag}$ er præcis. Den minimale K-værdi indtræffer for $t=50$, fordi en PoS-til-tryk-afbilder i dette tilfælde ikke kan forvente at score bedre end den tilfældige tryktilskrivning. K-værdier kan altså tages som lingvistiske pejlemærker: For hvilke leksemer og grammatiske kategorier er tryksætning sværest at forudsige, dvs. mest informationsrig – og K-værdierne tilsvarende lavest?

FF-værdier måler det forventede antal fejl i tryksætningen af tokens med tag P for den optimale PoS-til-tryk-regel. FF-værdier ligger mellem 0 og $t/2$. Antag at 100 tokens har tag P'' , heraf de 49 trykstærke. Den optimale trykregel er altså $P'' \rightarrow \text{trykssvag}$; men for 100 ukendte forekomster af P'' kan alligvel $FF_{p''} = 49$ forekomster forventes at være tryksat forkert. Også for $t=51$ er den forventede fejl $FF_{p''} = 49$, men nu målt ud fra trykreglen $P'' \rightarrow \text{trykstærk}$. FF-værdier giver således information om hvor stort fejlsvolumen hver PoS-regel repræsenterer og, følgelig, hvor revision af PoS-regler og lydskrift vil have mest synlig virkning.

Bedømt på K-værdien er tryksætning vanskeligst at forudsige for PAROLE-taggen PP2C.N-NP med 63 forekomster i PAROLE hvoraf 30 trykstærke, svarende til $K=0,048$; denne tag rummer kun én ordform, nemlig »De« – den høflige variant af pronominet »du«. Næstvanskeligst er PP3NSU-NU ($a=2.838$, $t=1326$, $K=0,066$), også med kun én ordform, nemlig »det«. Herefter følger PP3.PN-NU ($a=849$, $t=393$, $K=0,074$), igen med én ordform: »de«. Blandt de i alt 18 kategorier med $K < 0,5$ er de ni pronominalformer. Vi finder derudover især verbalformer: imperativ ($K=0,119$), infinitiv ($K=0,162$), præteritum-aktiv ($K=0,169$), præsens-aktiv ($K=0,335$), perf. participium ($K=0,362$), og desuden propriier ($a=8.359$,

$t=6164$, $K=0,475$). Resten af kategorierne er atypiske («udenlandske ord») eller ubetydelige ($a < 10$).

Vi konstaterer altså at pronominer, verber i alle former, samt proprier er vanskeligst at tryksætte mekanisk, hvad der igen tyder på at tryksætningen for disse kategorier bærer en betydelig semantisk information. Det bekræfter iagttagelser vi allerede havde gjort i afsnittet Tryksætning herover. Samtidig bemærker vi at de nævnte kategorier varierer betydeligt i størrelse, fx de to førstnævnte med $a=63$ («De») og $a=2.838$ («det»).

Til sammenligning viser Tabel 3 de 10 kategorier med det største fejl-volumen.

PoS	Kategori	a	t	Regel	FF _{Pos}	K _{Pos}
VADR-----A-	verber, præsens	14.205	4.722	<i>tryksvag</i>	4.722	0,335
VADA-----A-	verber, præteritum	6.665	2.770	<i>tryksvag</i>	2.770	0,169
VAF-----A-	verber, infinitiv	5.953	3.458	<i>trykstærk</i>	2.495	0,162
RGU	adverbier	13.391	10.945	<i>trykstærk</i>	2.446	0,635
NP-U==	proprier	8.359	6.164	<i>trykstærk</i>	2.195	0,475
SP	præ-positioner	21.301	1.889	<i>tryksvag</i>	1.889	0,823
PP3NSU-NU	»det«	2.838	1.326	<i>tryksvag</i>	1.326	0,070
VAPA=S . I . - U	verber, perf.part.	3.878	2.641	<i>trykstærk</i>	1.237	0,362
PI-CSU--U	ubestemte pronominer, fælleskøn {»en«, »anden«, »nogen«, ...}	3.782	764	<i>tryksvag</i>	764	0,596
PI-NSU--U	ubestemte pronominer, intetkøn {»et«, »andet«, »noget«, ...}	1.932	508	<i>tryksvag</i>	508	0,474
<i>Alle</i>	<i>Summering over alle kategorier</i>	177.761	97.430	-	25.007	-

Tabel 3 Forventede fejl ved simpel PoS-til-tryk-afbildning, sorteret efter volumen (FF-værdi).

En forbedret tryksætningsautomat

Som det ses, repræsenterer *verber* og *proprier* en særlig stor del af fejl-voluminet; præsensformer alene står for næsten en femtedel af alle fejl. Her bør en redningsaktion sætte ind. *Adverbier*, RGU, er en slet defineret kategori i PAROLE-systemet og vanskelig at operationalisere, mens *præpositioner*, SP, faktisk er ret præcist tryksat ($K=0,823$) og kun bidrager mærkbart til fejl-voluminet på grund af det høje forekomststal ($a=21.301$).

Smertensbarnet er – som altid – pronominet »det« der i sine mange grammatiske funktioner forekommer med alle grader af prosodisk prominens, såvel i oplæst tale som i fri diskurs.

Vi ønsker altså at indføre nogle supplerende tryksætningsregler for verber og proprier. Da det især er hjælpe- og modalverberne som giver de dårlige FF-værdier ved at gå imod den generelle tendens for verber til at være trykstærke, indfører vi en særregel $VERB_{AUX} \rightarrow \text{tryksvag}$ for $VERB_{AUX} \in \{\text{VÆRE, BLIVE, HAVE, KUNNE, SKULLE, VILLE, MÅTTE, TURDE, BURDE}\}$ i alle bøjninger, mens øvrige verber følger reglen $VERB \rightarrow \text{trykstærk}$. Selvom denne definition af »hjælpeverbum« er ret grov og ikke tager højde for fx den possessive brug af HAVE, er forbedringen markant (se Tabel 4). Vi forventer iøvrigt at kunne anvende særreglen for norsk også: Af Parole65's 52 $VERB_{AUX}$ -forekomster er trykket kun ændret for to tokens, i hvert tilfælde af bare én deltager.

For NP-kategorien indfører vi en kontekstfølsom regel der kun appliceres for proprier efterfulgt af et proprium: $PROP_{PRÆ} \rightarrow \text{tryksvag}$. Denne særregel tager højde for tryktab i flerleddede personnavne af typen »₀Birte ^Weiss« og »₀Danny ₀Lund ^Jensen«.

Med disse to justeringer falder det globale fejlsvolumen fra 25.007 til 18.731, svarende til en forbedring fra 14,1% til 10,5% fejl. Bemærk i Tabel 4 de fine K-værdier for især hjælpeverber og for proprier der ikke efterfølges af proprier. Af pladsgrunde dækker tabellen kun tre PoS, men gevinsten er tilsvarende for de øvrige verbalformer.

PoS	Kategori	<i>a</i>	<i>t</i>	Regel	FF _{POS}	K _{POS}
VADR=---A-	hjælpeverber, præsens	8.338	623	<i>Tryksvag</i>	623	0,851
	øvrige verber, præsens	5.867	4.099	<i>Trykstærk</i>	1.768	0,397
VADA=---A-	hjælpeverber, præteritum	2.984	233	<i>Tryksvag</i>	233	0,844
	øvrige verber, præteritum	3.681	2.537	<i>Trykstærk</i>	1.144	0,378
NP--Û==	proprium efterfulgt af proprium	2.738	663	<i>Tryksvag</i>	663	0,516
	øvrige proprier	5.638	5.515	<i>Trykstærk</i>	123	0,956

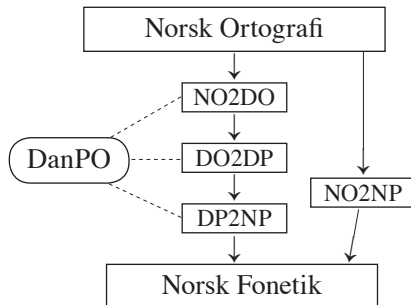
Tabel 4 Forbedrede FF- og K-værdier for uddifferentierede verbal- og propriumformer.

Naturligvis kunne man nå en mere præcis tryktilskrivning ved at supplere de PoS-specifikke regler med leksemspecifikke regler og erstatte de simple token-til-tryk-afbildninger med n -gram-baserede afbildninger eller andre kontekstsensitive regler (Henrichsen 2001). Leksemspecifikke regler ville imidlertid kræve en dansk ord-til-ord-oversættelse af NoTa, mens kontekstbaserede regler kræver en forudgående analyse af dansk-norsk syntaktisk overensstemmelse. Begge dele var uden for praktisk rækkevidde i det nuværende projekt. Derfor stiller vi os foreløbig tilfreds med trykreglerne herover. De giver et målbart kvalitetsniveau på ca. 90% korrekte hovedtryk hvad der virker fornuftigt i lyset af de uafklarede teoretiske præmisser for tryksætning. En fordel ved disse simple regler er at de kan forventes at være konstante hen over varierende sprogarter, hvad der er nødvendigt i betragtning af stilforskellen mellem PAROLE og NoTa.

Norske skrift-til-lyd-regler

I dette afsnit giver vi en kortfattet præsentation af den transfer-algoritme som vi har udviklet til lydskrivning af de ortografiske former i NoTa. Algoritmen består af adskillige delstrategier hvoraf den mindst konventionelle bruger danske leksikalske ressourcer til at generere lydskriften for de norske ord der har paralleller i dansk.

Som vist i figur 1 består den norsk-dansk-norske strategi af en følge af afbildninger. Hvert modul der indgår, har et teknisk navn sammensat af symbolerne *N* for 'norsk' (*Norwegian*), *D* for 'dansk' (*Danish*), *O* for 'ortografisk form' (*Orthographic form*), *P* for 'fonetisk form' (*Phonetic form*), *2* for 'oversættes til' (*to*), samt *COMP* og *RECOMP* for hhv. kompositum-analyse og -rekonstruktion (*Compound analysis*, *Re-composition*).

Figur 1 Principskitse af de vigtigste strategier i den norske skrift-til-lyd-afbildning.

Først afbildes en norsk ortografisk form på en dansk ditto (NO2DO). Hvis formen derefter kan genkendes i det danske leksikon eller lydskrives pålideligt (DO2DP), bliver den ekspederet videre til afbildning fra dansk til norsk fonetisk form (DP2NP).

Strategien giver gode resultater – de første er fremlagt i Henriksen (2007b) – men kan naturligvis kun anvendes for norske former der ligger tæt på danske former. Derfor må den suppleres med andre strategier hvis algoritmen som helhed skal være komplet. Ellers vil *NoTaFon* blive fuld af huller. Af supplerende strategier er de væsentligste: NO2NP (norsk ortografi til norsk fonetik) og manuel lydskrivning. Desuden har vi implementeret en norsk kompositumanalyse kaldet NO-COMP, der inkluderer de hyppigst forekommende forstavelser og endelser, samt regler for konkatering af stammer med nul-, s- og e-fuge.

Forholdet mellem dansk og norsk ortografi

Som dansker kan man opleve at læse sig et pænt stykke ind i en norsk tekst (på bokmål) før man opdager at den ikke er dansk. I de fleste tekster er langt de fleste norske ord identiske med deres danske oversættelser. Nogle få eksempler er »notat«, »notere«, »ignorerer« og »ignorant«. Andre ord afviger kun overfladisk fra de danske, såsom »infinere« (dansk *inficere*), »notasjon« (*notation*), »ignorerte« (*ignorerede*) og »ignorantene« (*ignoranterne*). Kun en meget lille restgruppe af norske stammer har slet intet dansk modstykke, hvad man kan forvise sig om i enhver almindelig frekvensordliste. Disse observationer har vi taget som udgangspunkt for NO2DO, hvoraf et lille udsnit er vist i Figur 2.

NO2DO – afbildning af norsk ortografi på dansk ortografi

Alfabetiske varianter

kj→k	kt→gt	øy→øj	au[dt]→ød
------	-------	-------	-----------

Morfologiske varianter

<i>Substantiver:</i>	skap→skab	sjon→tion	sak→sag
<i>Adjektiver:</i>	aktig→agtig	ert\$→eret	a\$→et

Figur 2 Afbildninger fra norsk ortografi til dansk ortografi (“\$” markerer slutning af ordet).

I de tilfælde hvor et norsk ord via NO2DO kan afbildes på et genkendt dansk ord – evt. efter kompositumanalyse (NO-COMP) og gensammensætning (NO-RECOMP) – er den danske fonetiske form tilgængelig via CMOL's lydskrivningsapplikation. Derefter mangler kun en afbildning tilbage fra dansk fonetik til norsk fonetik. Også her er der betydelige ligheder mellem sprogene, men dertil nogle karakteristiske forskelle som DP-2NP må tage højde for. I norsk udtales klusilerne /p/, /t/, /k/ fx altid som [p], [t], [k], mens de på dansk ofte svækkes til [b], [d], [g], afhængigt af deres placering i stavelsen (se fx Grønnum 1998 og referencer dér).

	Norsk	Dansk
»titte«	[t ^{''} it ⁰]	[t [`] id ⁰]
»statsmakter«	[st ['] A:tsmAkt ⁰ r]	-
»statsmagter«	-	[sd [`] {: ?dsmAgdC}]
»straffbart«	[str ^{''} AfbA:rt]	-
»strafbart«	-	[sdr [`] AfbA: ?d]

Figur 3 Norsk-danske lydskrifter. [[']] = norsk tonelag 1, [^{''}] = norsk tonelag 2, [[`]] = dansk hovedtryk, [?] = dansk stød, [:] = vokalførlængelse.

Det danske stød modsvarer i det store og hele det norske tonelag 1, dog med to vigtige forskelle:

- Adskillelsen af norsk tonelag 1 og 2 giver kun mening i ord med to eller flere stavelser. Der er ingen tilsvarende begrænsning for det danske stød.
- Dansk stød forekommer kun i to fonetiske kontekster: enten ved en lang vokal, eller ved en kort vokal efterfulgt af en sonorant konsonant; norsk har ingen tilsvarende begrænsning for tonelag 1 og 2.

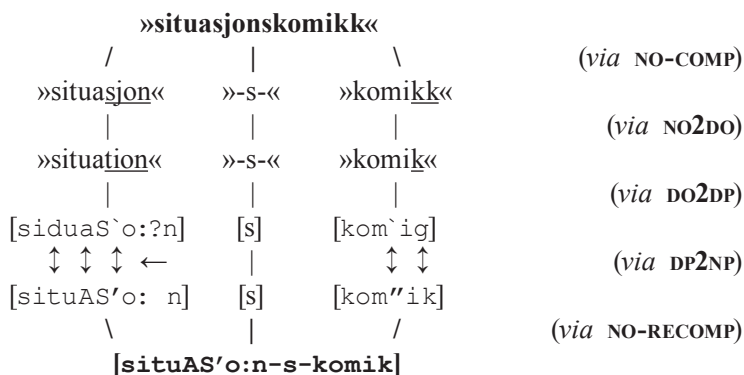
Disse og andre systematiske forskelle er der taget højde for i DP2NP-reglerne, hvoraf nogle af de mest produktive er vist i Figur 4.

DP2NP – afbildning af dansk fonetik på norsk fonetik

[{ a A} → [A]	Danske »a«-foner afbildes alle på norsk [A]
[[`] v : ?] → [['] v :]	Dansk stød v/lang vokal → norsk tonelag 1
[[`] VC?] → [['] VC]	Dansk stød v/kort vokal → norsk tonelag 1
[d] → [t] <i>iff</i> »t« i ortografi	Dansk »t« realiseret som [d] → norsk [t]
[D] → [d] <i>iff</i> »d« i ortografi	Dansk »d« realiseret som [D] → [d]
[g] → [k] <i>iff</i> »k« i ortograf	Dansk »k« realiseret som [g] → [k]
[w?] → [N] <i>iff</i> »gn« i ortograf	... som i »vogn«, »sagn«

Figur 4 Afbildninger fra dansk fonetik til norsk fonetik.

I Figur 5 herunder følger vi ordet »situasjonskomikk« gennem alle transformationer.

Figur 5 Eksempel på derivationshistorie: lydskrivning af et kompositum.

Læg mærke til at det danske [ɔ] rekonstrueres som norsk [t] som signaleret i ortografien. Bemærk også at det danske stød [ʔ] korrekt selekterer norsk tonelag 1 [ʹ]. Det forkerte tonelag 2 [ʹʹ] signaleret af det manglende danske tryk i »komikk« er heldigvis usynligt i resultatet, hvor kun første orddel bevarer sit leksikalske tryk. SAMPA-kyndige vil bemærke at vores valg af fonetiske symboler ligger tættere på det danske alfabet end det norske, naturligvis uden at dette har betydning for lydskrivningens kvalitet.

Nu er ingen kæde stærkere end sit svageste led, og hvert led i strategien NO2DO-DO2DP-DP2NP kan indføre en lydskrivningsfejl. Nogle fejl er usynlige i resultatet (som i eksemplet herover), mens andre viser sig som uregelmæssigheder i lydskriften. Det er naturligvis vigtigt at få bestemt både mængden og arten af lydskrivningsfejl; dette vender vi tilbage til herunder.

Traditionelle skrift-til-lyd-regler til supplement

Selv om langt de fleste norske ord i almindelig løbende tekst har danske ækvivalenter, er det ikke altid hensigtsmæssigt at oversætte dem ved hjælp af regler. En regel der beskriver sammenhængen mellem norsk »tvil« og dansk »tvivl« ville fx let kunne postulere en oversættelse af norsk »sal« til

dansk »savl«. Fremmedord er ofte bevaret med udenlandsk stavning i dansk (»bassin«, »orange«) mens norsk ortografi generelt er mere lydret (»basseng«, »oransje«). Og naturligvis findes der norske stammer som i dansk helt mangler eller er gået af brug (»kanskje«, »slik«).

I alle disse tilfælde giver translitteration mellem dansk og norsk ikke megen mening, og derfor omfatter oversættelsesalgoritmen også et traditionelt norsk skriftegn-til-lyd-modul (NO2NP) udviklet med maskinlæringsteknikker, med Nordgård (2000) som reference.⁶

Desuden har vi indført en ordliste med manuelle lydskrivninger af de hyppigste ord i NoTa's frekvensliste som den øvrige algoritme ikke behandler tilfredsstillende. Det drejer sig især om de lukkede ordklasser: pronominer (fx »jeg« [j'ɛi]), præpositioner (»med« [m'e:]), konjunktio-ner (»og« [o:]), numeralier (»tolv« [t'ɔl]) og så videre.

En ytring fra det lydskevne NoTa-korpus

Her præsenterer vi et citat fra NoTaFon. Hver linje repræsenterer et ord i ytringen »og det er ikke så vanlig å se sandblåste tømmerbygninger altså«. Den genererede lydskrivning er vist i kantparenteser [...] mens oplysningen i krølleparenteser {...} er derivationens historie. Derefter følger den ortografiske transskription, og resten af linjen udgør PoS-taggen.

[O:]	{M}	og	konj
[de:]	{M}	det	pron nøyt ent pers 3.
[Er]	{M}	er	verb pres
[''ik0]	{D}	ikke	adv
[s'O:]	{D}	så	adv
[v''A:nli]	{D}	vanlig	adj nøyt ent ub pos
[O:]	{M}	å	inf-merke
[s'e:]	{D}	se	verb inf
[s''AnblO:st0]	{D+O}	sandblåste	adj be sup (sic)
[t'øm0rbygniN0r]	{D+D}	tømmerbygninger	subst mask fl appell ub
['Als0]	{D}	altså	adv

Figur 6 Eksempel fra NoTaFon.

{M} betyder manuel lydskrivning – disse ord er aflæst direkte i den supplerende ordliste omtalt ovenfor. {D} er lydskrivning baseret på en dansk

ækvivalent ordform mens {O} er afbildning fra norsk ortografi direkte på norsk lydskrivning.

Som eksemplet viser, er NoTaFon hæderlig, men ikke perfekt. Der er fejl både i lydskrivning og PoS-tagging (jf. *sic* i Figur 6). Med de nuværende simple regler er tryksætningsalgoritmen blind for fænomenet enhedstryk, og derfor er »se« blevet lydskrevet med tryk, [s'e:]. Dette er vel ikke en umulig realisering, men giver en fornemmelse af kontrasttryk eller anden emfase som ikke har noget belæg i ytringen selv. En bedre tryktilskrivning ville undlade hovedtrykket på »se« med henvisning til at det grammatiske objekt, »sandblåste tømmerbygninger«, er nøgent – altså ubestemt og uden determinativ (fx Mørch 2006 og referencer der). Dette ræsonnement er imidlertid uden for rækkevidde af de nuværende tryksætningsregler, som ikke omfatter syntaktisk analyse.

Til gengæld er »er« (formentlig) korrekt tryksænket takket være særreglen for hjælpeverber (se Tabel 4). »Så« og »altså« lyder, med tryk, mildt emfatiske, uden at de dog helt kan afvises som mulighed; her må aflytning til. »Sandblåste« er korrekt analyseret af NO-COMP som sand+blåst/e, og de to dele er hhv. behandlet af NO2DO-DO2DP-DP2NP (»sand« kan genkendes som et dansk ord) og NO2NP (»blåst« bliver ikke genkendt som det tilsvarende danske »blæst«). NO-RECOMP vælger korrekt tonelag 2 i analogi med det danske stødtab for »sand«.

»Tømmer« og »bygning/er« indgår et lykkeligt ægteskab efter visit hos de danske slægtninge.

Evaluering

Det var med stor spænding at vi lod en norsk fonetiker læse et tilfældigt udvalg af lydskrevne NoTa-ytringer (100 ialt), i første omgang for at få en umiddelbar vurdering af lydskrivningskvaliteten. Svaret var at lydskriftens niveau svarede til det man kan forvente af en bedre fonetikstuderende på afsluttende BA-niveau. De hyppigst forekommende fejlmønstre skønnedes at være

- forveksling af [e] og [ɛ] (som i dansk »hende«—»henne«)
- lang vokal noteret som kort og vice versa (som i dansk »mene«—»minde«)
- tonelag 1 noteret som tonelag 2 og vice versa (som i norsk »bønnder« versus »bønner«).

Disse forvekslinger er angiveligt også blandt de hyppigste fejl i norske fonetikstuderendes transskriptioner. Fra et perceptionssynspunkt er fejltypene relativt harmløse, idet de kun vedrører lokal-fonematiske forhold; de kan betegnes som finjusteringer af den enkelte vokalkvalitet og indebærer fx ikke forkert placering af hovedtryk eller udeladelse af foner. Resultatet syntes altså godt nok til at lydskrivningen var en systematisk evaluering værd.

Vi bad derefter tre erfarne norske lydskrivere, alle ansat ved Tekstlab på Oslo Universitet, om at analysere et materiale af 65 tilfældigt udvalgte NoTa-ytringer (782 tokens). Lydskriften blev præsenteret i to versioner,

- I. med hvert ord markeret for \pm tryk og uden anden fonetisk information
- II. de fuldstændige lydskrivninger.

Deltagerne blev bedt om at revidere lydskriften i en konservativ ånd, idet instruktionen var formuleret sådan: »indfør kun ændringer hvor du mener udtalen er usandsynlig eller umulig«. De fik besked på at færdiggøre serie I før de begyndte på serie II. Revisionen blev gennemført uden aflytning, der jo ikke giver mening som evalueringsgrundlag i forhold til en automatisk genereret lydskrift.

Deltagernes vurderinger er resumeret i Tabel 5 herunder. Ord som ingen af de tre har ændret, benævnes »OK«, mens ord som højst én deltager har ændret, benævnes »acceptable«.

Filter	Lydskrevne ord godkendt af							
	3 deltagere (OK)		2 deltagere		1 deltager		Ingen	
alle foner	152	23,0%	217	32,8%	285	43,1%	8	1,2%
ikke { ' ' }	287	43,4%	139	21,0%	231	34,9%	5	0,8%
ikke { : }	308	46,5%	221	33,3%	127	19,2%	6	0,9%
ikke { ' ' : }	536	81,0%	64	9,7%	59	8,9%	3	0,5%
ikke { eE }	190	28,7%	223	33,7%	241	36,4%	8	1,2%
ikke { ' ' : eE }	599	90,5%	46	6,9%	14	2,1%	3	0,5%

Tabel 5 Tre evalueringer af NoTaFons lydskrivning. Kolonnen Filter viser hvilke foner som er taget i betragtning; i rækken »ikke { ' ' }« er altså opregnet antallet af lydskrevne ord der anses for korrekte når tonelaget ignoreres. Tilsvarende i de øvrige rækker, med udeladelse af hhv. vokalførlængelse, vokalerne {eE}, samt kombinationer heraf.

I serie I blev 78,0% af ordene vurderet som OK, 91,9% som acceptable. Kun 16 ord blev ændret af alle tre deltagere, hvad der igen viser at tryksætning vitterligt er vanskelig, for norsk som for dansk. I serie II blev kun 662 ud af de 782 tokens faktisk evalueret, da resten er leksikalsk og fonetisk atypiske (ufuldstændige ord, suk, tøven etc). Ud af disse blev kun 23,0% bedømt som OK og 55,8% som acceptable. Langt den største del af ændringerne var imidlertid af de førnævnte typer: tonelag (men ikke *trykplacering*), vokallængde, samt [e]/[E]-forveksling (sjældnere [0]/[e]). Hvis man ser bort fra disse som nævnt mindre alvorlige fejltyper, stiger succesprocenten markant til 90,5% ord bedømt som OK og ikke mindre end 97,4% som acceptable.

Konklusion

Det er naturligvis risikabelt at vurdere NoTaFon-lydskriften – og dermed hele det dansk-norske lydskrivningsscenario – alene baseret på de her fremlagte tal. Som nævnt blev evalueringen udført i en konservativ ånd med færrest mulige ændringer (inden for rimelighedens grænser), og det kan have forskønnet resultatet. På den anden side mener vi at visse optimistiske konklusioner er sikre at drage. Selv om det konkrete antal af lydskrivningsfejl kan være vurderet for lavt, burde mængden og arten af fejltyper være troværdige. Det er derfor interessant at de fundne fejltyper er få, lokale og fra et perceptionssynspunkt ret harmløse. Med andre ord, givet at vi kan finde effektive kompenserende løsninger til et lille antal specifikke residualproblemer, har vi opnået en lydskrivning af tilstrækkelig kvalitet til at opfylde projektets praktiske hovedformål: fonetisk søgbarhed.

Vi har i løbet af 2009 gennemført en række pilotforsøg som sandsynliggør at op imod to tredjedele af de resterende lydskrivningsfejl kan rettes med enkle midler. Nærmere bestemt skønner vi at 55-65% af de regulære lydskrivningsfejl i den nuværende NoTa-lydskrift kunne korrigeres med en indsats på et par mandmåneder.

Der er ingen apriorisk grund til at tro at sproggrænsen mellem dansk og svensk skulle volde større principielle vanskeligheder end den dansk-norske. Svensk tryktilskrivning, tonemsystem, fonvalg, PoS-kategorier og syntaks lægger sig tæt op ad de dansk-norske. En mere markant forskel finder man i den fonetisk-prosodiske *realisering*, men dette vil næppe være et problem i et lydskrivningsprojekt som jo vedrører fonvalg og ikke

konkret udtale. De største udfordringer kan nok ventes i den svenske morfologi (med fx fuldvokaler, hvor norsk og dansk har schwa og [OR]), samt i den større leksikalske afstand; men der findes allerede en mængde praktisk orienteret litteratur om leksikalsk-morfologiske ligheder og forskelle som et svensk projekt kan tage udgangspunkt i (fx Fjeldstad et al 1989, Ambrosius 2000, Henrichsen et al 2005). Vores håb og anbefaling er derfor at det nuværende pilotforsøg bliver opgraderet til et egentlig produktionssystem til lydskrivning af de skandinaviske hovedsprog og vigtigste dialekter. Pålidelige transfer-funktioner mellem de skandinaviske sprog er attraktive både som instrumenter for grundforskningen og som vitale komponenter i oversættelsessystemer og taleteknologi.

Tak til Janne Bondi Johannessen, Kristin Hagen, Torbjørn Nordgård og Frans Gregersen for udlån af nødvendige materialer – og især for deres interesse for lydskrivningsprojektet både før, under og efter. Tak også til den anonyme reviewer af denne artikels første version for de præcise og kvalificerede kommentarer. Til slut en venlig tanke til de studerende ved et par semestres kurser i natursprogsbehandling og taleteknologi på CBS for deres engagerede deltagelse i analyserne af de dansk-norske trykforhold. Adskillige studerende opnåede, til egen forundring, en erkendelse af at selv så nørdet en aktivitet som transfer af fonetisk transskription mellem dansk og norsk kan føre til dybe indsigter i sproghistorie, lingvistisk perception, oversættelsesprocesser og interkulturel kommunikation.

Den lydskrevne version af NoTa udlånes af forfatteren ved personlig henvendelse, forudsat en skriftlig, personlig godkendelse fra Oslo Tekstlab. Kontaktinformation findes i <http://www.tekstlab.uio.no/nota>

Litteratur

- Ambrosius, J. (2000) *Dansk-Svensk-Dansk Ordlista*; Malmö: Corona Förlag
- Bondi Johannessen, J.; K. Hagen (eds) (2008) *Språk i Oslo. Ny Forskning omkring Talespråk*; Oslo: Novus forlag. Se også <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/>
- Fjeldstad, A.; K. Hervold (1989) *Norsk for Svensker*; Lund: Studentlitteratur
- Gregersen, F. (2007) *The LANCHART Corpus of spoken Danish, a corpus in progress*; in Toivanen et al (eds.) (2007)

- Grønnum, N. (1998) *Fonetik og Fonologi – Almen og Dansk*; København: Akademisk Forlag
- Henriksen, P. J. (2001) *Transformation Based Learning of Danish Stress Assignment*; Eurospeech-2001
- Henriksen, P.J. (2004) *The Twisted Tongue, Tools for Teaching Danish Pronunciation Using a Synthetic Voice*; in Henriksen (ed) (2004)
- Henriksen, P.J. (ed.) (2004) *CALL for the Nordic Languages – tools and methods for Computer Assisted Language Learning*; Copenhagen Studies in Language 30/04
- Henriksen, P.J. (2007a) *The Danish PAROLE corpus – a merge of speech and writing*; in Toivanen, J. et al (eds.) 2007
- Henriksen, P.J. (2007b) *A Norwegian letter-to-sound engine with Danish as a catalyst*; NODALIDA-2007, Tartuu
- Henriksen, P.J.; J. Allwood (2005) *Swedish and Danish, Spoken and Written Language – a statistical comparison*; International Journal of Corpus Linguistics. 10:3/2005, 367-399
- Jensen, J.N.; O. Ravnholt; J. Schack (2006) *Ordet Fanger – Festskrift til Pia Jarvad i anledning af 60-års-dagen*; Dansk Sprognævns Skrifter 37
- Keson, B. (1999) *Vejledning til det danske morfosyntaktisk taggedede PAROLE-korpus*; Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (se <http://korpus.dsl.dk/e-resurser/parole-korpus.php>)
- Mørch, I.E. (2006) *Bestemthed og Nøgen Form*; in Jensen et al (eds.) (2006)
- Nivre, J.; L. Grønqvist (2007) *Tagging a Corpus of Spoken Swedish*; in Toivanen et al (eds) (2007) (reprint from International Journal of Corpus Linguistics)
- Nordgård, T. (2000) *NorKompLeks. A Norwegian Computational Lexicon*; COMLEX-2000, Patras
- Skadhauge, P.R.; P.J. Henriksen (2005) *DanPO – a transcription-based dictionary for Danish speech technology*; NODALIDA-2005, Joensuu
- Toivanen, J.; P.J. Henriksen (eds.) (2007) *Current Trends in Research on Spoken Language in the Nordic Countries*, vol 2., Oulu Univ. Press

Noter

- 1 Part-of-speech, svarende til ordklasse og bøjning samt i nogle tilfælde morfo-syntaktisk funktion (fx for participier), stil (fx *formel*), brug (fx *høflig*) og aktualitet (fx *arkaisk*).

- 2 NoTa's PoS-annotation er genereret automatisk med en PoS-tagger trænet på Oslo Tekstlab's store tekstkorpus (Kristin Hagen, personlig kommunikation). PoS-kvaliteten er moderat (ved stikprøvekontrol), markant lavere end for Oslo-tekstkorpusset; dette er ikke overraskende givet den betydelige stilforskel mellem de to korpora. Nivre et al. (2007) har en diskussion om de teoretiske og praktiske problemer ved at anvende skriftsprogstaggning på talesprog.
- 3 Kønsmarkeringen har næsten tabt sin indflydelse på det daglige talesprog i Oslo-området. I vores sammenhæng spiller genustrækket ikke nogen rolle, da det ingen systematisk indflydelse har på ordenes udtale.
- 4 Et tekstaftsnit i PAROLE svarer oftest til »en helsætning afgrænset af punktum«, men kan også være kortere fragmenter (fx »Afsløret tilfældigt«), i enkelte tilfælde 1 token. PAROLE-med-tryk, hvoraf Parole65 er en lille del, er tryksat manuelt i forbindelse med projekt Dansk Syntetisk Tale af Nina Grønnum og to forskningsassistenter. Trykstærke stavelser blev præfigeret med '<'.
- 5 To af deltagerne har udtrykt tvivl om visse tryksætninger eller angivet flere alternativer – dog ikke for de samme tokens.
- 6 Torbjørn Nordgård stillede venligt sin fonetiske database NorKompLeks til rådighed for lydskrivningsprojektet, på den betingelse at der ikke citeredes fra databasen, men at denne udelukkende anvendtes til referenc- og kontrolformål i forbindelse med træning af de automatiske lydskrivningskomponenter i projektets første fase. Derefter blev projektgruppens arbejdskopi slettet. NorKompLeks spillede derfor ingen rolle i den senere del af projektperioden hvor selve lydskrivningen blev produceret.

En vurdering af glossematikken og dens reception

Louis Hjelmslevs forudsætninger og fejlgreb

Af Erik W. Hansen

In view of the gargantuan and Romantic claims that Louis Hjelmslev concludes *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* with: »we find no non-semiotics that are not components of semiotics (...) and no object (...) is not illuminated from the key position of linguistic theory« and of his wholesale condemnation of the scholarly humanistic tradition of the nineteenth century, one must ask some research ethical questions: what authors did Hjelmslev read? Why did he not discuss the works by scholars to whom the concepts of system, structure, totality, relation, category, deduction, dependence as well as immanence were household theoretical terms long before Hjelmslev (and modern synchronic linguistics) reinvented them? Did he read H. Steffens, J.L. Heiberg, Kierkegaard, Brandes, Høffding, Russell, literary critics like P.V. Rubow and T.S. Eliot? Why did he not discuss the works of his two heroes, Tranekjær-Rasmussen and Jørgen Jørgensen? If Glossematics is to be saved from oblivion and its legacy become a living one, Hjelmslev scholars must doff their obsequiousness and call Hjelmslev's (epistemological) bluff.

I at karakterisere en Digter, der har gjort Epoke, er det nødvendigt, at man gaar ud fra en *historisk* Beskuelse af den Tid, i hvilken han fremstod, thi først derved kan det blive klart fremstillet, hvad han lærte af sine Forgjængere, og hvad hans Geni skabte.

Peder Hjort¹

Jacob Meys festtale til Lingvistkredsen i København i anledning af dennes 75-års jubilæum rummer passage, der ikke bør stå alene, og mangler vision for den nødvendige betingelse – Sprogteorien – for eksistensen af talens genstand; artiklen bliver en gravskrift over glossematikken. Min artikel er ikke et korrektiv til Jacob Meys anekdoter om personen Louis Hjelmslev og andre – jeg har ingen grund til at anfægte disse minders korrekthed, og til trods for, at jeg finder nogle forstemmende, udgør de det paradoks, at de belyser glossematikkens manglende og negative indflydelse på eftertidens lingvistik (i Danmark) samtidig med, at de siger en del om forskningens sociologi, et emne som Hans Basbøll giver sin kommentar i forbindelse med paradigmeforskningens ulemper.² Min artikels argument er konstruktiv³ og særdeles kritisk: Hjelmslevs intellektuelle horisont medførte fejlagtige postulater om tidligere og samtidige teoridannelser

inden for humaniora, en kendsgerning som receptionen nådigt lukker øjnene for. Følgelig er artiklen også en kritik af immanent ('nykritisk') analyse af 'tekster'⁴ og et plaidoyer for nødvendigheden af historisk metode – at se 'tingene' som begivenheder i tid. Hverken Hjelslev selv eller receptionen har forstået ambivalensen i Sprogteoriens væsen: dens fundamentale immanens- og synkronigrundlag isolerede glossematikken – som et symbolismedigt – og blev derved Hjelslevs eget gravmæle. Hjelslevs intellektuelle horisont bidrog til at indkapsle teorien og bevirkede, at han ikke indså, hvor mange af den moderne lingvistikks synspunkter, der var blevet foregrebet af det intellektuelle miljø i Europa fra slutningen af det attende århundrede (1789) til de første 20-30 år af det tyvende. I dette miljø ser vi tendenser og impulser, der anskueliggør, hvorfor den lingvistiske reaktion fra ca. 1880 og fremefter blev radikal; men i sin overdrevne radikalitet løsrev de moderne lingvister sig fra livgivende inspiration i det øvrige humanistiske miljø – et miljø som lingvistikken – Hjelslev – alligevel ikke kunne holde sig fra.

Et forskningsetisk spørgsmål: hvad læste, hvad kunne, hvad burde Hjelslev have læst i sin studietid – og senere?

De nye lingvistiske tanker, der begyndte at dukke op omkring 1880 i Europa, og som overalt blev dominerende fra ca. 1920, var i Danmark samtidige med Det moderne Gjennembrud og fortsattes fra 1890 i Symbolismens kontekst og ind i det tyvende århundrede med en tung realismearv fra Gjennembruddet, generelt fra Naturalismen i Europa; her skal Impressionismen i kunsten ikke overses. En undersøgelse af denne kulturelle kontekst og (forsøg på) svar på overskriftens historisk-biografiske spørgsmål er væsentlige, hvis Hjelslevs sprogvidenskabelige bidrag mht. originalitet skal kunne vurderes; med K.E. Løgstrups ord i slutningen af *Vidde og prægnans* (1976) er Hjelslevs værk imponerende – men hvorfor? Jacob Meys artikel giver ikke et glimt af dette, og Michael Rasmussens omfattende Hjelslevbog forholder sig beskrivende og udlæggende til Hjelslevs produktion.⁵ Problemet er, at Hjelslev er blevet behandlet og modtaget som værende over kritisk kritik, idet *les mots du maître* betragtes som sakrosankte; denne indstilling fossillerer glossematikken og gør den reelt til et stykke tidstypisk litteratur, som kan udsættes for konstant fortolkning. Ingen forsøger at ændre eller forbedre Tom Kristensens *Hærværk*, der som afsluttet er uden for tiden, men som lever, når romanen læ-

ses eller fortolkes i en dynamisk videnskabstradition (se note 59). Derimod lever en videnskabelig produktion kun i kraft af de af dens resultater, der holder for en videnskabelig afprøvning, og som kan fortsætte som dele i nye teoretiske strukturer; denne dialektik har jeg kaldt *Den kritisk-filologiske Metode* (se note 19). Parafrazen af, hvad Tom Kristensen og Hjelmlev *eigentlich* 'mente' med deres respektive værker, forbliver – med en omformulering af Fjord Jensens ord (*Kritik*, s. 133) – hvor rationel den end er, en subjektiv omskrivning af værkets indhold, og frigør indholdet fra det »formsprog, der kvalificerer« værket (»budskabet«) som en litterær eller videnskabelig tekst: og Fjord Jensens følgende ord kan bruges som en direkte kritik af Hjelmlevs reception: »parafrazen [er] pædagogisk (...) fejlagtig, da den skyder fortolkerens erkendelse og oplevelse frem som et uvedkommende mellemed mellem teksten og læseren, der tvinges til at opleve fortolkerens oplevelse«. En afart af parafrazen er den antagelse, at for at forstå Hjelmlev skal man først have indgående kendskab til matematikere og logikere som Henri Poincaré, Rudolf Carnap og Alfred Tarski; kravet om sådanne forstudier bliver en pind til emnets ligkiste og bidrager til en fortolkningstradition over Hjelmlev, der kun fjerner nye og selv hærdede læsere mere og mere fra primærteksterne; disse forstenes, deres forfatter mytificeres. Flemming Lundgreen-Nielsen siger i anden sammenhæng, »hvor fordybelsen i tekstmaterialet mangler, tager forkyndelsen over og skaber en heltedyrkelse«. ⁶ En glossematisk fortolkningstradition bliver en metametadisciplin og gør glossematikken selvophævende; thi når f.eks. Michael Rasmussen mener, at hans omfangsrige udlægning er indeholdt i Hjelmlevs tekster som underforståede eller uekspliterede forudsætninger, bliver glossematikken i ekstrem grad metafysisk (dvs. uvidenskabelig) og følgelig selvophævende (se note 10). Derfor bliver en tekstkritisk (immanent og direkte) analyse af glossematikken en nødvendig indgang til forståelse af den. (Jeg erkender det ambivalente i min påstand).

Tilsyneladende ved vi ikke ret meget om, hvad Hjelmlev læste i sin studietid og senere, eller hvilke forelæsninger han frekventerede. Selvfølgelig giver bibliografierne visse oplysninger, men i betragtning af Sprogteoriens utopiske præntioner eller konsekvenser – intet objekt (dvs. alle sprog og alle ikke-sprog) er uden for teoriens fangarme (*Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, s. 111)⁷ – er det kritisabelt, at Hjelmlev ikke tog hensyn til den løbende samtids og ikke mindst det nittende århundredes litterære bevægelser, fremskridt inden for litteraturkritik, historie, filosofi, logik, sociologi og ikke mindst psykologi. Den metodiske betydning af

den stringente kildekritik, som Kr. Erslev havde indført i dansk historievitenskabelig praksis, underkendes (se nedenfor); og den realisme, der fulgte naturvidenskabernes begyndende gennembrud i det nittende århundrede, der som bekendt overtages af sociologien (Durkheim, se note 14) og af Naturalismen først i Frankrig (*pace* Brandes, s. 10 (»Forord til sjette udgave« (1923))), bliver den uproblematiserede horisont for synkroniens gennembrud og legitimering fra omkring 1900; denne i det store og hele deskriptive horisont styres af en 'sanser'realisme, som hverken historikeren i sagens natur⁸ eller kunsten som helhed kan nøjes med, selv om et synkroni- og tilstandsbegreb er indeholdt i det impressionistiske maleris fastholden af det her-og-nu, øjeblikkeligt set som i Renoirs *Moulin de la Galette* (se note 9).

Hvad den moderne lingvistikks fædre overså, var dialektikken i det intellektuelle miljø fra Den franske Revolution – fra Romantikens opgør med Oplysningstiden via både Naturalismens opgør med førstnævnte og Impressionismens personligt-subjektive naturalisme til europæisk (fransk) symbolisme;⁹ i denne dialektiske proces bliver både et immanens- og som nævnt et synkronibegreb udkrystalliseret. I Symbolismen blev kunstens billedsprog knyttet til det 'indre', ikke længere til en 'objektiv' ydre verden, og ud af denne nye forankring kunne immanens (og autonomi) let opstå – al sanser- og tidsbaseret kontekst blev i bedste fald centreret i kunstnerens 'nu', hvis den ikke blev filtreret fra dette litterære/kunstneriske øjeblik, hvori værket fremstod som en absolut, selvberørende enhed eller helhed, en struktur *sui generis*, der forstås ved en 'tekstanalytisk *close-reading*';¹⁰ immanens – et både hegelsk og kierkegaardsk begreb – opstår, når 'værket' ikke forankres i en ydre (realistisk) verden, mens synkronibegrebet bliver funderet i en praktisk øjebliksrealisme, som opsummeret i fotografiets tilstandsbegreb kom til at dominere lingvisterne efter 1880. Hvor Impressionismens maleri forblev i virkeligheden (f.eks. malede den enkelte maler motivet på forskellige tidspunkter, under forskellige 'perspektiver'), transcenderede lingvistikken synkronen emne virkeligheden og sattes i forbindelse, placeredes måske endda romantisk i en supraindividuel sfære, som lingvistikken til dato ikke er kommet ud af. Det danske sprog betragtes som samtidigt nærværende for en skagbo, sønderjyde, fynbo, lollik og bornholmer – eller endnu grellere under tidens kategori: »Det danske sprog kan snart fejre sin tusindårsdag«.¹¹

Bibliografien til Michael Rasmussens Hjelmlevbog omfatter nogle værker, som man kunne forvente læst af Hjelmlev som studerende – og senere; var Hjelmlev ikke bekendt med de tidlige formallogikeres værker

Peano, Frege, Whitehead og Russell, og også C.I. Lewis? Russell var som bekendt stærkt optaget af mulighedsbetingelserne for erkendelse og videnskabelig metode. Henvisninger til psykiatere og psykologer som Kraepelin, Bleuler, Freud og Jung er fraværende i Hjelmslevs bibliografier – de tidlige associations- og mosaikpsykologer henviser Hjelmslev flittigt til, men ikke til gestaltpsykologien.¹² Det samme gælder filosoffer som Harald Høffding og Henri Bergson.¹³ Var Hjelmslev ikke optaget af Bertrand Russells skarpe kritik i 1914 af Bergson og tidens evolutionisme, direkte eller indirekte influeret af tankerne i Georg Brandes' *Hovedstrømninger* eller, som antydnet ovenfor, af litterære/kunstneriske strømninger uden og inden for Danmarks grænser?¹⁴ Jeg ved ikke, hvor generelt eller personligt 'interesseløsheden' omtalt af Brandes i 1923-forordet (s. 11) skal tages, men de intellektuelle og kunstneriske strømninger, hvori både synkroni og immanens kan udledes var velkendt inden 1923 – uden for Danmark, hvorimod den litteraturkritiske metode, som lingvistikens synkroni- og immanensbegreb genspejler, ikke var kommet til landet ifølge Johan Fjord Jensen; om *Nykritikken* siger Fjord Jensen (s. 141), at der i Danmark »frem til anden verdenskrig ikke [mærkedes] meget til bevægelsen«; men hvorledes kunne Hjelmslev overse så vel den norske anglist Johan Storms pionerarbejde inden for 'det levende sprog' som specifikt *Quousque Tandem*-bevægelsen, og her må jeg gentage, den åndeligt-kulturelle kontekst generelt, der gødede jorden for hans synspunkter og for, hvad man kalder 'den moderne lingvistik'?¹⁵ Jeg skal i det følgende betragte spørgsmålet ovenfor fra en anden vinkel.

Hvor havde Hjelmslev nogle af sine væsentlige begreber fra – f.eks. kategori, system-forløb, udtryk-indhold samt totalitet, relation og struktur, immanens?

Mellem Hjelmslev og termerne i overskriften er der traditionelt en gensidig afhængighedsforbindelse; men alle begreberne, hvortil må lægges *synkroni*, *sammenhæng*, *afhængighed* og *funktion*, var 'opfundet', før Hjelmslev tager dem til sig som for den glossematiske analyse særegne. Således var de udbredt dels i og som konsekvenser af den nye symbolske logik, dels i sprogkredse siden Hermann Pauls *Sprachwissenschaft* (1880), Wilhelm Viëtors *Der Unterricht muss umkehren* (1882),¹⁶ H.G. Wiwels *Synspunkter for dansk sproglære* (1901), og Saussures posthume værk *Cours de lingui-*

stique générale (1917), men allerede da havde de været nærmest fællesgods i vor vesterlandske civilisation: dualismen med relationsbegrebet fører direkte tilbage til Platon og Aristoteles, hvad også totalitet og transcendens (Platon) og kategori og immanens (Aristoteles; Hegels 'panlogisme'; Kierkegaard) gør; i Hjelmsslevs samtid var kategori, relation, totalitet og analogi blevet behandlet uddybende af Harald Høffding dels i monografier, dels i *Den menneskelige Tanke* (København: Gyldendal 1910).¹⁷ Glossematikken er derfor en eklektisk teori, selv om Hjelmsslev ellers gerne ville have, at teorien fremstod som ved et kierkegaardsk spring – et absolut brud med fortiden.¹⁸ Men det er Hjelmsslevs teoretiske og pædagogiske fortjeneste dels at have defineret (nogle af) termerne, dels at have anvendt dem stringent i sproganalysen, så at læseren er på det rene med deres betydning: han skabte en ny syntese af egne og af de af de nedarvede begreber, han kunne bruge – et godt historisk princip,¹⁹ men det kan ikke nægtes, at Hjelmsslev ikke udviste nogen særlig interesse for mulige inspirationskilder – ud over Saussure, hvilket også betyder, at han på ingen måde kan tage æren for at ville videnskabeliggøre humaniora – de humanistiske discipliner (se note 14). Hans påstand (*OSG*, s. 8-9), at han slutter sig »til fortiden paa de enkelte punkter hvor resultaterne os bekendt er naaet af andre før os«, skal tages med store forbehold, da Hjelmsslevs kendskab til fortiden er ekstremt begrænset og selektivt.

Hjelmsslev og Brandes. To metoder: en inklusiv og forsimpelende over for en inkluderende og sammenfattende. Illustreret med Chateaubriand og Fru de Staël

Hjelmsslevs en gros-kritik af det nittende århundrede yder ikke Georg Brandes retfærdighed. Brandes nærede ikke høje tanker om åndslivet i Danmark hverken i halvferdserne eller i de halvtreds år mellem 1. udgave (1872) og 6. udgave (1923) af *Hovedstrømninger*.²⁰ Denne karakteristik kan ikke anvendes på periodens sprogforskning: her blev reaktionens, dvs. *Quousque Tandem*-bevægelsens nye pædagogiske ideer grebet med kys-hånd og videreudviklet i Tyskland og Skandinavien; Otto Jespersen og H.G. Wiwel satte i overensstemmelse med denne pædagogiske bevægelses principper studiet af det talte sprog og dermed parret sprog og samfund i højsædet; og med Saussure og Antoine Meillet fik sproget henholdsvis en psykologisk og sociologisk basis, der begge udelukkede både historien og

paradoksalt et immanent synspunkt, og det blev reelt kun synkronibegrebet, ikke et nyt begreb, der blev bevægelsens slagord. Fra at have været en utilitaristisk-pædagogisk metode – synkronismen – i Rationalismens sprogstudier og ind i det nittende århundrede bliver begrebet omfortolket til at få teoretisk status til trods for Kr. Mikkelsens voldsomme angreb på H.G. Wivel (se nedenfor).²¹ Derfor kunne tankegangen og metoden som *helhed i Hovedstrømninger* ikke finde plads i den nye lingvistiske retning: Brandes skildrede et forløb – »en historisk Bevægelse« som en tekst med dramaets »karakter og form«, et »stort Drama« i »seks Akter«, placeret i et bestemt rum og en bestemt tid (s. 17;229f./ADL, s. 4; se note 24 nedenfor). En synkron betragtning, der søger en immanent systemgenstand, er ikke til stede, idet et folks litteratur (en tekst) bør fremstille folkets »Anskuelsers og Følelsers hele Historie« (s. 228-31/ADL, s. 2).²² Havde Hjelmlev kun lagt mærke til dette og derefter lagt bogen fra sig, havde det været forståeligt, fordi *Hovedstrømningers* metode var transcendent eller, med Paul V. Rubows ord, *indfølende* og ikke *sondrende* og *vurderende*.²³ Men hos Brandes kunne Hjelmlev også have fundet sit opgør med tidens store skældsord, 'filologien', som han, Hjelmlev, indsnævrede til en karikatur: »Sprog som Middel til at trænge ind i Folkeslagenes Kultur«²⁴ og det på en 'atomistisk' måde; således kunne han let udlede en følgekarakatur af al humanistisk forskning før hans glossematik (*pace* Saussure; *OSG*, s. 8-9), og det, som Hjelmlev gjorde på de første sider af *OSG* (s. 5-11), hvor han opsummerede sin humanistiske tradition, er intet mindre end et karaktermord på samme.²⁵ Det er aldeles urimeligt og direkte forkert at frakende både det nittende århundrede og Brandes analysens princip eller et psykosociologiserende – og dermed synkroniserende – syn, men at århundredets historiske metode og Brandes' metode også indeholder syntetiserende og biografiske elementer er ubestrideligt: ingen af dem lader nemlig analysen stå alene; Brandes' synkronibegreb udtrykker i dets 'klassificerende' fremadskuen fra et givet øjeblik en tilblivelsesproces, hvor tidens irreversibilitet opretholdes; derfor fremstår han som kritiker af både en historiefilologi, der kun ser 'baglæns' (rekonstruerende oprindelsen) og en 'falsk' historisme (se nedenfor).²⁶ Heroverfor har vi Hjelmlevs udokumenterede postulat om, at kun det var videnskab, som efterlevede en analytisk-deduktiv undersøgelse af en immanent, statisk-synkron struktur *sui generis*, hvis resultater til sidst i proceduren skulle indsættes i større helheder (synteser). Hertil er at bemærke, at immanens, transcendens, tilstand, synkroni og struktur er glossematisk metafysiske termer – *aldrig* defineret af Hjelmlev. Således må en anden af Hjelmlevs karakteristikker af traditio-

nen: »historien og dærmed humanismen i dens helhed synes endnu langt fra at ville anerkende berettigelsen og muligheden af noget saadant [dvs. et systematiserende synspunkt]« (OSG, s. 10) henstå som et produkt af Hjelmslevs uvidenhed: Hjelmslevs spekulative (deduktive) genrelære (konnotationssprogenes hierarki (OSG, s. 110), respektfuldt udlagt af Rasmussen (s. 231)), var for litteraturen foregrebet af »den lidet historisk sindede Heiberg«, der i Systemet (Hegels), fandt inspiration til sit formale system over æstetikken.²⁷

Som ethvert opgør eller oprør havde også Brandes sine slagord: frihed og tro – frihedstro og fremskridtstro – tankens frihed og forskningens frihed, – samt »Humanitetens frie Udfoldelse« (Brandes, s. 11; 26f./ADL, s. 12f.) – for ikke at glemme »at sætte under debat«. Nok er disse generelle, og næppe nogen moderne forsker og tænker siden Voltaire har ikke på papir hyldet dem. Brandes som rebellen²⁸ kunne Hjelmslev måske spejle sig i; rebellen måtte dog indordne sig magtstrukturerne ved Københavns Universitet; Wiwels bog fra 1901 blev udsat for en nedgørende og ironiserende behandling af Kr. Mikkelsen,²⁹ og til trods for Hjelmslevs begejstring for Otto Jespersens *Sprogets Logik* harmonerede Jespersens antropocentriske og fremskridtsbaserede sprog(historie)syn ikke med den kontradiktoriske opdeling af lingvistikken, som Saussure og Hjelmslev – og Wiwel – stod for.³⁰ Modsat Hjelmslev skriver Jespersen, hvor stærkt influeret han var af Brandes: »Ingen åndelig vakt af mit slægtled kunde undgå at blive stærkt påvirket af ham og det røre han og hans tilhængere vakte [og han har] spillet en meget stor rolle i min åndelige væxt«. ³¹

Hjelmslev forstod ikke, at selv om ens analyse er historisk-syntetiserende behøver ens idealer ikke at være udgået fra en fortidigt antikiserende åndstilstand (Brandes, s. 22f.; 232/ADL, s. 9f.). Den revolutionære ånd, som Brandes (s. 16/ADL, s. 3) antog, har naturligvis sine rødder i Den franske Revolution, til hvis 'doktriner og idealer' Otto Jespersen også bekendte sig hele sit liv.³² Derfor er det ikke svært at drage en parallel til *både* Brandes' beskrivelse af, hvorledes det nittende århundredes revolutionære bevægelser gik hen over hovedet på Danmark – der kun kom med i 'reaktionen' (s. 16, 18/ADL, s. 3, 5; og indirekte s. 131) – og Mikkelsens reception af H.G. Wiwel. Men den hellige ild har ingen kurs, og tiden var i mere end en forstand med de nye sprogtanker (se nedenfor). I *Hovedstrømning*er udkrystalliseredes den åndelige horisont, som direkte blev medspillende for Jespersen, måske indirekte både med- og modspillende for Hjelmslev: i sin analyse af Chateaubriands *René* fremhæver Brandes »Individets Løsgivelse og Tankens Frigørelse« (s. 67/ADL, s. 51), fordi »hint

gamle Samfund sprænges« (s. 68/*ADL*, s. 52). Individet levede ikke læn- gere i en fastlåst (samfunds)struktur, som »Led eller Del af et større Hele« (s. 69/*ADL*, s. 52f.), men ethvert blev et spejl, der gengav verden,³³ og ingen reaktion kunne ændre ved dette – samfundet er fra nu af ’menneskeskabt’ (s. 68/*ADL*, s. 52) – »lad os gå til Grunde under Modstand« (Sénancours *Obermann*, s. 80; jf. s. 87/*ADL*, s. 63, 68f.).³⁴ Forholdet mellem individ og samfund bliver nu sat til debat,³⁵ således som Benjamin Constant gjorde det i *Adolphe* og Goethe i *Werther* (s. 101/*ADL*, s. 81), og det med samme skæbnsvangre resultat i kraft af »Samfundspavens Magt til at binde og løse«. I *Axel og Valborg*, et anæmisk »lyrisk Sørgespil« vis-à-vis f.eks. Shakespeares *Romeo og Julie* og de to nævnte værker, bliver troskab som udtryk for den samfundsmæssige moral en statisk forudgiven nødvendighed, ikke et produkt af to individers handlinger (s. 104/*ADL*, s. 84; se s. 111f./*ADL*, s. 90f. samt s. 144/*ADL*, s.119, hvor synspunktet gentages). I lingvistisk henseende har vi modsætningen mellem på den ene side det statiske, den forudgivne (overindividuelle) struktur med dens lige så forudsatte regel i det levende sprog (Hjelmslev) og på den anden side det dynamiske, reglen og strukturen som produkter af det levende sprog, talt af individer (Jespersen). Jespersen havde næppe besvær med at finde enheden mellem jegets personlighed og sit antropocentriske sprogsyn (teori),³⁶ mens Hjelmslev ikke kunne skabe en helhed af lingvistens ’umenneskelige’ sprogsyn og hans individualisme, oprør og reaktion. I strukturen – med en strukturalistfloskel – bliver individet ’talt’ (*l’homme parlé*), individet taler ikke (*l’homme parlant*). Jespersen så forskningens ambivalens – den videnskabelige teori må tage en chance på den ’øjeblikkelige’ genstand, der (lev)er i det dynamiske samfunds vold, mens Hjelmslev fastlåste samfundet og sprogbrugeren (som konnotata) i en tegnfunktion (konnotation; jf. »Some Reflexions«, note 3 ovenfor) og dermed som ’objekter’ for sprogteorien, der i sin arealisme ’eksisterer’ uden for et mangedimensionalt samfundslivs dynamik. Således løb Hjelmslev og hans glossematik ingen risiko, fordi sprog, menneske, samfund i deres respektive øjeblikke blot skulle udsættes for et beregningsarbejde på basis af teoriens kalkyle – alle tænkelige variationer (nydannelser) er forudset/-sat af kalkylen! Hvilken superbia. Som Jacob Mey husker det (se note 35): Hjelmslev plejede at sige, »at nu havde han lavet en teori, som vi andre bare skulle bruge, i stedet for at diskutere for meget om dens grundlag«.³⁷

I omtalen af Fru de Staël finder Brandes (s. 122/*ADL*, s. 99f.), at hendes »Grundtanke« var, at »fri Samfundsforhold nødvendigvis må føre til litterære Nydannelser«,³⁸ fordi en af »Regler lænkebundet Litteratur« ikke

hører hjemme i et politisk frit samfund. I begge disse litterære konstateringer ses samme bevægelse – samfundsforhold betinger litteraturen eller emnet; med samme type kausalitet kan vi forstå, hvorfor den synkronstatiske betragtningsmåde i sprogvidenskaben begyndte at vinde frem i perioden 1880-1920: i flere af periodens vesteuropæiske samfund opstod på grund af deres materielle udvikling et behov for kendskab til de talte sprog, hvilket genspejledes i landenes skolesystemers nye curricula.³⁹ Det er indlysende, at den historisk-komparative metode, hvis hovedformål var rekonstruktion, hverken er egnet til at beskrive et aktuelt talt sprog som en fra alt løsreven selvberørende størrelse eller til at opfylde et samfunds 'målrettede' utilitaristiske formål med uddannelse; mottoet *Non scholae, sed vitae* får her sin moderne indsnævrede betydning: *vita* 'samfund'. Danmark kom med i tidens reaktion – men på en fordrejning og sammenblanding af kendsgerningerne, der yderligere forplumres af striden mellem en naturvidenskabelig og humanvidenskabelig metodik (se nedenfor note 41): kritikken af landenes klassisk baserede uddannelsessystemer overførtes unødvendigt på tidens universitære sprogforskning, der som bekendt arbejdede på at fuldende den 'genetiske hypotese' om de indoeuropæiske sprogs fælles oprindelse; neogrammatikerne havde intet at indvende mod de sprogforskere, der ville høre det 'sproglike græs gro' (Jespersen, Storm og mange andre), en sådan 'forlæns' sprogbeskrivelse var blot ikke deres mål, og desværre blev denne skæve forståelse af det nittende århundrede(s sprogforskning) forstærket. To ting skal fremhæves, hvad angår Danmark:

1) Brandes' metode belyver Hjelmsslevs syn på det nittende århundrede; hans er som sagt ikke en rekonstruktion fra det givne til det gamle, men en fremadrettet udvikling, og hans billedsprog på udviklingen af den europæiske litteratur angiver faktisk en synkronisering af stoffet: enheden er dramaets med dets seks konstituer, der som en glossematisk uanalyse ret helhed analyseres i dens dele. Havde Hjelmsslev læst og forstået Brandes efter sin egen udtryk-indholds dualisme, generaliseret til et værks form og indhold, ville han let kunne have set, at nok spænder indholdet over en periode med dens 'uendelige' antal synkrone snit, men måden, det bliver formet på, er ikke en udelukkende historisk model, men en syntetiserende bevægelse, hvor tingene sættes ind i et (forlæns) struktureret forløb. Konstateringer som (om Fru de Staël (s. 118/ADL, s. 96)): »Fra Femtenaarsalderen skrev hun Afhandlinger« angiver klart et historisk synspunkt, men Brandes' er ikke en kronologisk, historisk-biografisk fortælling, derimod en søgen efter det almindelige, det typiske, nemlig »Hendes egentlige

Grundtanke« (s. 122/*ADL*, s. 99f; se også s. 163 nederst/*ADL*, s. 136; tør man henvise til Hjelmsevs konstans-begreb!).⁴⁰

2) Filosofiprofessor Kristian Kromans indlæg i 1880'ernes debat om den pædagogiske konflikt mellem humaniora og naturvidenskaberne var en 'karikeret' fremstilling af de humanistiske fag, som desværre harmonerer med Hjelmsevs opfattelse (jf. note 14 ovenfor).⁴¹ Med henvisning til astronomien troede Kroman på videnskabens afsluttethed.

I analysen af Fru de Staëls værker fremhævede Brandes konstant, hvad jeg skal kalde et 'opgør med en falsk historisme' over for et dynamisk, levende historiesyn: 1) forfatterens fremskridtstanke (s. 121/*ADL*, s. 99), nemlig at de ny litteraturer vil rumme en større indsigt end de gamle; 2) forfatterens opgør med både fortidens »vanvittige og barbariske Samfundsindretninger« (s. 129/*ADL*, s. 106) og de af samfundet foreskrevne »faste Meninger« og »Fordomme« (s. 130/*ADL*, s. 107); og 3) individets kamp mod samfundet, styret som dette er af dets »tandløse Fortid« (s. 131/*ADL*, s. 107).

I resten af analysen (s. 162-210/*ADL*, s. 135-78) af Fru de Staël og hendes værker understreger Brandes individets opgør med fordomme (s. 163ff./*ADL*, s. 136ff.), nationale og religiøse samt kunstneriske, og den nedarvede samfundsmoral, herunder forholdet mellem mand og kvinde, der ikke længere skulle være en ensidig afhængighed (s. 168/*ADL*, s. 140ff.; 170/*ADL*, s. 142f.). Løsenet bliver 'nyt, det nye', og i kapitlet *Ny Betragtning af Antikken* bliver dette kraftigt understreget – med ingen gentagelse af det gamle, ingen kold kopiering af fortiden, »ikke gøre det om, som én Gang er gjort« (s. 189/*ADL*, s. 159f.).⁴² Her ser vi ideer og synspunkter fremsat af en person, der var 23 år, da den franske revolution brød ud, tanker der med adskillige årtier foregriber *Quousque Tandem*-skolen(s kritik af tidens sprogundervisning), hvilket dokumenteres af følgende citater, der også illustrerer ovennævnte 'falske historisme' (s. 188f./*ADL*, s. 158f.):

A.W. Schlegel havde fortsat Lessings Kamp mod Frankrigs saakaldte klassiske Poesi og paa dens Bekostning fremdraget Trubadurposiesien, der ikke søgte nogen Støtte i græsk og latinsk Literatur (...) Derfor hedder det i *Corinna* (I, 321), at da Grækernes og Romernes religiøse Følelser og deres aandelige Anlæg i de forskellige Retninger ikke kan være de samme som vore, saa er det os umuligt at frembringe Noget i deres Aand eller saa at sige opfinde Noget paa deres Grund.

Og i værket *Om Tyskland* skriver Fru de Staël:

Hvis i vore Dage de skønne Kunster indskrænkedes til de Gamles Simpelhed, vilde vi dog ikke naa den oprindelige Kraft, der udmærker dem, og vi vilde gaa Glip af det inderlige og sammensatte Følelsesliv, der kun findes hos os. Simpelheden i Kunsten vil hos de Moderne let blive til Kulde og Virkelighedsfjernhed, mens den hos de Gamle var fuld af Liv.

Grækernes *Eigennatur* kan selvfølgelig ikke gentages i kopi. Og følgende Brandesord bliver sidste indlæg i denne tidlige, 'romantiske', foregriben af det, der omkring 1900 i lingvistikken skulle blive det moderne, og Jespersens kritik af *squinting grammar* – at skrive moderne grammatik over en latinsk skabelon – kommer til at lyde temmelig altmodisch:

Man kan da dele Fru de Staëls og Romantikernes Anskuelse, at den antikiserende Stil i den moderne Kunst, (dette Foster af en Utilbøjelighed til at være sig selv, det vil sige moderne, og af en Bestræbelse for at være det Umulige, det vil sige antik), i og for sig er et Misfoster (*ADL*, s. 159f.; jf. note 34 ovenfor).

I disse citater er immanensbegrebet og et begreb som 'samtidens autonomi' indeholdt, og Brandes kan derfor med rette, om end kun indirekte, karakterisere Thorvaldsens bidrag til periodens »Genfrembringende af Antikken« som »uægte Klassicitet« (s. 190/*ADL*, s. 160; s. 186-91/*ADL*, s. 157-61) – en falsk historisme; samme afvisning af græcitetens tro på det uforanderliges forrang på erkendelsens område var et grundmotiv hos Høffding⁴³ – og Bertrand Russell (se nedenfor), men tidens 'nyhumanistiske' uddannelsesideal lod sig ikke påvirke.

Jeg kan ikke komme ind på den mulige transmission af disse ideer op gennem århundredet især i Tyskland til firserne (1882), men min danske pointe er med Jespersens ord in mente ganske enkelt, at Brandes jo dooredede dem fra halvfjerdserne: det moderne, det levende, i vort tilfælde det talte sprog, blev emnet og var således ikke noget tidens synkronlingvister – H.G. Wiwel m.fl. – havde opfundet. Sammen med de ovennævnte 'moderne' ideer, fundet i emigrantlitteraturen med dens egen »indre Sammenhæng« (Brandes, s. 221/*ADL*, s. 188) – lingvisten ville sige struktur (jf. Walter Pater nedenfor) – repræsenterer Brandes også et opgør med (en del af) århundredets filologi, til trods for hans biografisk-historiske ana-

lysemetode; men hans position var i sin perspektivismelignende kompli- certhed vanskelig at forstå for en lingvist som Hjelmlev, der så alt i kon- tradiktoriske modsætninger. For Brandes (s. 208/*ADL*, s. 176) er der en »historisk-paalidelig Opfattelse«,⁴⁴ der ikke kender til »fuldstændige Møn- stre« eller placerer digterne og deres værker i en gennemført systemdan- nelse, men som studerer disse »i deres Sammenhæng med Kulturen, med det hele Liv«. ⁴⁵ Værkerne fremstår – her er vi tæt på lingvistikens socio- logiske synspunkt (Meillet) – i de »Omgivelser, den Kultur, den hele aan- delige Kred«, hvor de opstår, og har ikke en »sammenhængende Historie paa langs«, thi som sagt »Literaturen er et Udtryk for Samfundstilstanden« (s. 212/*ADL*, s. 179f.). Jeg tror, at Brandes kunne tilslutte sig Friedrich Nietzsches åbningsord i *Historiens nytte* fra 1874 (s. 36): »Vi har brug for historien med henblik på liv og handlen (...) Kun for så vidt historien tjener livet, vil vi tjene den«. En sådan nuanceret holdning ligger uden for glossematikens binære hierarkis og den moderne grammatiks fatteevne, hvorimod Jespersens bredere horisont ville kunne acceptere dette afsnits tanker, så meget mere som Jespersens tidlige artikler mod Neogrammati- kernes lydlovsbegreb også var et opgør mod tidens ensidige ’bagudgående’ historisme: Jespersen ville høre græsset gro. Tidsånd – denne kendsger- ning, som vi alle i en given epoke kender, når blot vi ikke bliver bedt om at definere den! – er derfor ikke en metafysisk størrelse, så når Hjelmlev sagde i *OSG* (s. 8), at det var umuligt at skrive »Sprogteoriens historie«, fordi den var »for diskontinuert«, er det svært at overse Brandes’ karakter- istik af dansk litteraturhistorie: »At studere det danske folks hele følelses- liv« i dets litteratur er umuligt, for dansk litteratur har »alt for store laku- ner« (Brandes (s. 228) i forordet som rekonstrueret af Henning Fenger og i 1871-forordet (s. 15/*ADL*, s. 2)): dansk litteratur »har altfor mange tomme Rum«. Og når Brandes (1923-forordet s. 11/jf. *ADL*, s. 12) udtrykte et håb om, at hans værk »vil vise Humanitetens Sejrs- gang tværs igennem Natio- naliteterne og Klasserne«, er der kun et kort spring til *OSG*’s romantise- rende afslutningsord, *humanitas et universitas* – sprogteoriens *maal* og *forpligtelse* (s. 111).

Min foreløbige vurdering af Hjelmlev opsummeres således: system/ struktur/totalitet-begrebskomplekset blev ikke opfundet af synkronlingvi- stikken, men var igennem det 19. århundrede – fra romantikken – en gene- rel intellektuel inspirationskilde, klart udtrykt i Henrich Steffens’ *Philoso- phiske Forelæsninger*, lige så klart opsummeret af Hans Brix;⁴⁶ hvad enten vi kalder det system, struktur eller helhedsopfattelse er alle tre gængse syns- punkter igennem det nittende århundrede; Kierkegaard er uforståelig uden

Hegels system, der også blev inspirationskilde til Johan Ludvig Heibergs (deduktive) formalisme; immanens er velkendt fra Hegel og Kierkegaard og nødvendig for Symbolismen.⁴⁷ Endelig er opgøret med den falske historisme ikke den moderne lingvistik's fortjeneste, lige så lidt som forsøget på at videnskabeliggøre humaniora er det. Hvad den moderne lingvistik i Hjelmslevs skikkelse derimod foretog sig, var en tilbagevenden til tiden før Renæssancen med dens higen efter et absolut, fast holdepunkt; og at kalde det synspunkt for en hypotese, som Hjelmslev dækkede sig ind under, ændrer ikke en tøddel ved synspunktets totalitære natur og teoriens lukkede formsprog. Selv Hjelmslevs hypotese om intet forløb uden et formende system ses hos Heiberg i Rubows ord (*Litterær Kritik*, s. 105) »ud fra [Heibergs] eget System, [har] Stoffet slet ingen Existens (...) i sig selv, men kun i en bestemt Form«; Rubin *både* opsummerer:⁴⁸ »Var Gaaderne løst, vilde ikke alene Filosoferne blive brødløse; men i Høffdings Øjne vilde der tillige mangle en væsentlig Betingelse for et menneskeligt værdifuldt Liv« og citerer Høffding: »*de færdige Værker*, de fuldt udførte Trosformer og Tankesystemer bliver til en død Skat uden Forbindelse med vort eget Liv og derfor ubrugelige for dette« (jf. Nietzsche). Om det uafsluttede hos både Brandes og Høffding var en mindelse om Kierkegaard, ved jeg ikke, når denne sagde, at tilværelsen er »et System – for Gud, men kan ikke være det for nogen eksisterende Aand. System og Afsluttethed svare til hinanden, men Tilværelse er netop det Modsatte« – under alle omstændigheder kom Hjelmslev til at skylde en diskussion om realisationsbetingelserne eller virkelighedsbetingelserne for den glossematiske kimæres 'afrundethed' og 'afsluttethed'.⁴⁹ Hjelmslev (1899-1965) blev født ind i og uddannet under synkroniens reaktion, men forstod lige så lidt som den moderne lingvistik, at virkelig forståelse af reaktion forudsætter forståelse af 'reaktionens aktion,' der fortsatte sin dominans i Danmark indtil c. 1930 (jf. Brandes, s. 15/*ADL*, s. 3f.).

Synkronikernes falske alternativ: enten system-forløb-dualismen eller kaos, og et blik på tre engelsksprogede forfattere

Det er ingen overdrivelse at fremhæve relation/sammenhæng og struktur/helhed som konstituerende træk ved både glossematikken og hele synkronlingvistikken, men den traditionelle følgeslutning, at reaktionens genstand, det nittende århundrede, var atomistisk og sammenhængsløs, dermed uvidenskabelig, er ukorrekt: intet i Brandes' egen metode eller de af ham analyserede værker kan begrunde en atomistisk anklage;⁵⁰ at filologi over

en kam er atomistisk, er positivt forkert, og en generel afvisning af udviklingslære og historie er det samme som afvisning af Darwin – og kontinuitet og naturvidenskaberne (se Russell nedenfor). Den tidlige synkronlingvistik begik den fejl at opstille et falsk alternativ: *det nittende århundrede, historie og udvikling*, 'atomisme' over for *det tyvende århundrede, synkroni og struktur, helhed* med følgende fatale overgeneralisering: *ikke-videnskab* over for *videnskab*. De tidlige synkronikere blev fanget ind i deres fordomsfulde opfattelse af filologi: den klassiske tekstkritik søgte, som sagt (note 45), netop det autentiske (empiriske; *wie es eigentlich gewesen ist*): den synkrone helhed, det være sig (det aktuelle sprog i) et digt af Catul, en tale af Cicero. Det samme gjaldt historiens kildekritiske metode. Hverken Jespersen, Brandes eller Nietzsche kan anklages for atomisme; hvad Hjelmlev ikke forstod, var, at opgøret med det nittendes århundredes historiesyn også indbefattede århundredets selvopgør – kritik af den falske historisme; denne bestod af to reelle elementer: en spekulativ, prædarwinistisk udviklingslære (Hegel, Steffens; romantikerne), hertil en nationalromantisk opfattelse af historie, og som et tredje *påstået* element – en atomistisk filologi (hvem der så måtte repræsentere den).⁵¹ Det historiesyn, som udtryktes hos Brandes, Jespersen⁵² (og Nietzsche) var en dynamisk, forlæns udvikling(slære), der startede og sluttede i det aktuelle 'liv', og som tog det af historien med som netop 'tjente livet,' derfor Brandes' uforsonlige kritik af bl.a. Ingemann og Walter Scotts »virkelighedsløse« romaner (s. 23/ADL, s. 9f.). At beskyldte de tre førstnævnte for en uvidenskabelig atomisme-filologi, er en karikatur. Som sagt: det tyendes århundredes synkronikere forstod ikke, at deres historieopgør allerede var foretaget – og vundet – af personer i det nittende århundrede. Mere herom nedenfor.

Struktur- og immanensbegrebernes eksistens uden for sprogkredse skal her yderligere dokumenteres med henvisning til Henry James, Walter Pater og T.S. Eliot.⁵³ Henry James tilføjede i 1909-udgaven af sin roman *Roderick Hudson* fra 1875 et personligt forord, hvori han viste, at et kunstværk altid vil have en 'kunstig' begyndelse og slutning; derfor må forfatteren, der er optaget af »developments« eller »relations«, både holde sig disses interesseværdi for øje og forstå, at de er styret af et Høffding-Russell begreb: »the principle of continuity«; der er altid en konflikt mellem romanens 'forløb' og virkelighedens 'udviklinger' (s. 8-9): thi

Really, universally, relations stop nowhere, and the exquisite problem of the artist is eternally but to draw, by a geometry of his own, the circle within which they shall happily *appear* to do so. He is in

the perpetual predicament that the continuity of things is the whole matter, for him, of comedy and tragedy; that this continuity is never, by the space of an instant or an inch, broken, and that, to do anything at all, he has at once intensely to consult and intensely to ignore it.

Med inspiration fra *tekstanalysen* ville synkronikeren sige: en roman er en autonom entitet, der udgør en struktur, hvori alt hænger sammen, og som *qua* selvberørende nødvendigvis er uden eksterne relationer (jf. Brandes' drama i seks akter). James kaldte sit princip »the eternal time-question« (s. 15) og en følge af romanens natur, men sprogets natur byder ikke lingvisten at gøre samme.⁵⁴ Hvor forfatteren begrunder sin begyndelse og slutning, begrunder ingen synkronlingvist det udsnit af et sprogs eksistens, som han eller hun tilfældigt betragter som en strukturel tilstand *sui generis*; synkronikerne holder sig heller ikke for øje, at kontinuitetsprincippet i sprogets virkelige verden ikke kan ignoreres i beskrivelsen; thi den synkroniske beskrivelses interne relationer skal være empirisk relevante i forhold til, hvad der førte frem til og følger efter synkronikerens (tids)punkt.

Hvor James antydede strukturprincippet interne relationer i kontinuitetsperspektiv, er dette fuldt defineret af Walter Pater i essayet »Style« fra 1889 og det inden for et totalitetssynspunkt. Det sidste først:

For the literary architecture, if it is to be rich and expressive, involves not only foresight of the end in the beginning, but also development and growth of design, in the process of execution, with many irregularities, surprises, and afterthoughts; the contingent as well as the necessary being subsumed under the unity of the whole (s. 113).

Og Paters strukturbegreb:

structure is all-important, felt, or painfully missed, everywhere (...) that architectural conception of work, which foresees the end in the beginning and never loses sight of it, and in every part is conscious of all the rest, till the last sentence does but, with undiminished vigour, unfold and justify the first – a condition of literary art (...) which I shall call the necessity of *mind* in style (s. 112).⁵⁵

Således har litteraturkritikken foregrebet den synkroniske lingvistik ikke alene med et autonomi- og relationsbegreb, men også med et dynamisk helheds- og strukturbegreb og samtidig erkendt strukturens psykologiske

realitet, hvad der jo var en afgørende egenskab ved Saussures synkronibegreb; historiske fænomener har ingen psykologisk realitet.⁵⁶

Fra en anglicists ståsted er der få steder, hvor et værks autonomi og uafhængighed er fremhævet stærkere end i T.S. Eliots værker; i 1928-forordet til essaysamlingen *The Sacred Wood* fra 1917-1920 opsummerer Eliot det fælles for disse essays;⁵⁷ hans hovedopgave med dem var at understrege det poetiske værks »integrity«, idet man kun skal betragte det som »poetry and not another thing« (s. viii). Han ser ikke digtværket i dets eksterne relationer til »the spiritual and social life of its time and of other times«. ⁵⁸ Og han slutter:

We can only say that a poem, in some sense, has its own life;⁵⁹ that its parts form something quite different from a body of neatly ordered biographical data; that the feeling, or emotion, or vision, resulting from the poem is something quite different from the feeling or emotion or vision of the poet (s. x).

Lingvisten vil sige, at ytringen nok er personlig, men som et fra 'årsagen' (taleren) løsrevet produkt er den supraindividuel og kan derfor analyseres immanent – det sidste foregrebet af Kierkegaard og gentaget *ad nauseam* af Hjelmlev i f.eks. *La catégorie des cas* (s. 90-91). Mens Eliots position er modsat den romantiske og Oehlenschlägers teori om, at »det er umuligt at skille Manden fra Bogen«, ⁶⁰ er Hjelmlevs et både-og, idet enhver ytring har sin taler som indhold, dvs. konnotatum; kun kunstgrebet, hvorved ytringen rives løs fra talesituationen og taleren, redder sprogets autonomi og derved det immanente synspunkt. ⁶¹

En kritisk opsummering af glossematik og synkroni som originale indenforlingvistiske foreteelser

Glossematikens lighedspunkter med nykritikken er oplagte: de fem punkter, som ifølge Johan Fjord Jensen (*Kritik*, s. 130-134) opsummerer *tekstanalysen*, svarer til principperne for den glossematiske *sproganalyse* – (1) analysen er et mål i sig selv (immanent); (2) nærlæsning (*close-reading*) analyserer teksten som en helhed af dele så udtømmende som muligt (jf. det glossematiske empiriprincip, *OSG*, s. 12); (3) værket er en relationel enhed, dvs. en struktur;⁶² (4) analysen er objektiv (jf. sprogteoriens definitionssystem og umetafysiske natur); (5) værket er en funktionel enhed af

form og indhold (jf. tegnfunktionens solidaritet af udtryk og indhold). Disse fem punkter er også en afstandstagen til både Saussures psykologisering og Meillet's sociologisering af sproget.

For denne artikels argumentation er en anden type parallel mellem nykritik og synkroni afgørende; ligesom tekstanalysen »opstod som teoretisk og metodisk overbygning til en kompliceret modernistisk digtning« (Kritik, s. 133), opstod det synkrone synspunkt som både en metodisk og pædagogisk-didaktisk overbygning på sit emne, det aktuelt talte sprog; dette sprang således som et nyt videnskabeligt emne ud af samfundets behov. Den praktisk-funktionelle succes, som den nye sprogundervisning fik i perioden 1880-1920 betød, at den synkrone praksis og pædagogik blev opfattet som en videnskabelig disciplin og dens såkaldte teori fejlagtigt generaliseret til at have gyldighed for alt sprogligt, til at have gyldighed uden for det (snævre) emne, fremmedsprogsundervisning, som den blev opfundet til, hvad Høffding ville have kaldt 'brudstykkeforskning'; og på grund af immanensen bliver den synkrone teori inkonsekvent, når denne skal være den teoretiske overbygning for et sprogsyn, der, transcendent, ser sproget som *un fait social* (Saussure og Meillet) eller som – med moderne synkronikeres favoritterm – *means of communication*. Som sagt havde Hermann Paul (1880) påvist, at det synkrone synspunkt blot er en praktisk-pædagogisk metode, og da forandring og udvikling er iboende egenskaber ved alle sprog, er der heller ikke en nødvendig kobling mellem immanens og synkroni.⁶³ Det synkrone, subjektivt bestemt som alt det, der idealt eksisterer i et punkt uden udstrækning på samme tid, er følgelig en for snæver afgrænsning af sprog – det levende, naturlige, talte (og skrevne) sprog. At diakrone bemærkninger er irrelevante for (den ideale og praktiske) synkroni(ske opfattelse), er måske logisk konsekvent,⁶⁴ men heraf følger ikke, at de generelt er irrelevante for et sprogsyn, der ikke vilkårligt indsnævrer sit emne og dermed gør forskningen, med henvisning til Wellek/Fjord Jensen (*loc. cit.*), til en »torso« og til »falsk forskning«. Synkroniens oprindelse er transcendent, rekurrerer til transcendent formål og grunde, som Harry Haue i sin 2004-bog koncist har opsummeret:⁶⁵ periodens urbanisering og industrialisering og nye videnskabers opståen – sociologi, psykologi, formaliseringen af logik og matematik, pædagogik – krævede uddannelsesreformer i både skole og universitet, der tog hensyn til det voksende behov for kendskab til moderne sprog og til nationallitteraturens samfundsmæssige betydning og det på bekostning af de klassiske sprog og deres litteraturer.

Hjelmlev – og synkronismens – opfattelse af filologi er i bedste fald

udokumenteret, i værste fald aldeles forfejlet, når det gælder Europa i perioden ca. 1880-1920. Hverken Brandes eller generelt historiens kildekritik og litteraturkritikken nøjedes med at beskrive den 'filologiske' detalje; men denne analyse var (og er) blot en nødvendig betingelse for den efterfølgende helhedsdannelse, hvori detaljen finder sin plads. Ingen blev stående ved emnets *disjecta membra* (et hjelmslevsk yndlingsskældsord, *OSG*, s. 7).

Harald Høffding og Bertrand Russell og Hjelmslev

Hjelmslevs syn på kriterier for videnskabelighed fremstår som postulater, og hans ønske om et *samarbejde* med erkendelsesteoretikere forbliver fremt; med henvisning til Høffding kan Hjelmslev klandres for at begå fem erkendelsesteoretiske fejl:⁶⁶ (1) helheden er aldrig givet for forskeren som emne, kun brudstykker heraf; man må derfor altid holde sig for øje, at generaliserende udsagn om emnet som helhed er subjektive; emnets natur er bestemt af de af forskeren vilkårligt udvalgte brudstykker («visse egenskaber», siger Hjelmslev selv (*OSG*, s. 17)); sprogets natur, baseret på slutning fra dele til helhed således, som Hjelmslev gjorde det (*OSG*, s. 17-19), er derfor knæsat ved en analogislutning, »hvis Berettigelse aldrig fuldtud kan godtgøres« (Jørgensen, s. 22); følgelig (2) er viden ikke afsluttelig eller afsluttet.⁶⁷ (3) Analysens forrang for syntesen kan ikke begrundes (tværtimod), og i forlængelse af den konstante brydning mellem syntese og analyse og med støtte i Russell (4) forstod Hjelmslev ikke universalet – alt ændrer sig, herunder videnskaben, i den empiriske verden, underlagt som denne er tiden (jf. Kierkegaard). (5) Hverken subjektets eller objektets 'renhed' gives (jf. analogien fra brudstykke til totalitet), en kendsgerning som Russell også erkendte i *Human Knowledge. Its Scope and Limits* (London: George Allen and Unwin 1948), s. 506; 10-11.

Hvis Høffdings tanker var ubehagelige for Hjelmslev, bliver Russells 1914-bog endnu mere uacceptabel, så meget mere som der mellem Høffding og Russell synes at være det fællestræk, at de begge accepterer kontinuitetens – og dermed diskontinuitetens og forandringens – fundamentalitet og nedjusterer analysens forrang.⁶⁸ Værd at bemærke er, at Russell (*Human Knowledge*, s. 501) betragter analogi som et af fem »postulates required to validate scientific method« (s. 506; 511-13) og på s. 209 er tæt på det subjektive i Høffdings analogislutning: »when [analogical inference] passes outside experience, [it] cannot be verified«. Og

analogi må opsættes som »an independent premiss of scientific knowledge«.

Det er svært at tro, at Hjelmlev ikke tidligt læste Russells værk fra 1914.⁶⁹ At Hjelmlev kendte Russells arbejde fremgår af hans festtale, da sidstnævnte modtog Sonning-prisen i 1960 (Rasmussen, s. 461): muligheden for 'en videnskabelig filosofi' er et gennemgående tema i Russells tidlige værk, en tanke der med Michael Rasmussens ord 'blev billiget af Hjelmlev' (*loc. cit.*). Russell talte om »a scientific attitude in philosophy« (*Our Knowledge*, s. 16) over for »a mystical attitude« (s. 29), hvor Hjelmlev sigtede på en videnskabelig tilgang til de humanistiske emner over for traditionens, den af ham påståede æstetiserende og metafysiske metode (*OSG*, s. 11). Begge havde det til fælles at ville gøre en disciplin – filosofi og lingvistik – videnskabelig og etablere disciplinens egentlige emne (»the true subject-matter of philosophy«, s. 28), og for begge var det immanente synspunkt afgørende: »Philosophy does not become scientific by making use of other sciences (...) Philosophy is a study apart from other sciences: its results cannot be established by the other science« (s. 240). Russell (s. 243) så logikken som den videnskabelige filosofis metodiske redningsplanke; Hjelmlev – og her ses Hjelmlevs originale bidrag – så Sprogteorien som den videnskabelige metode, der forener – med Russells ord »conflicting data« (s. 245) – alt sprogligt og alt ikke-sprogligt (*OSG*, s. 110f.). I holdningen til fortiden var begge enige i deres radikale, nærmest kartesiske kritik af de respektive traditioner; »methodological doubt« blev kampråbet (Russell, s. 242; 244); og begges traditioner må stort ses fejes af bordet, dog med respekt for henholdsvis Galileo og de Saussure, og en ny 'ikke-antikiserende' begyndelse må til (jf. Fru de Staël), der er »unhampered by the tradition of the past« (s. 246). Et vigtigt fællestræk, som hos Hjelmlev først udkrystalliseres i 1943, er den deduktive metode, hvis udgangspunkt er meget generelle præmisser (Russell: »premisses« eller »initial propositions«, s. 214), der ordnet i deduktive 'forløb' (»deductive chains«) udgør en 'logisk garanti' for de efterfølgende sætninger; logisk formuleret betyder dette, at negeringen af en forudsat præmis/sætning får alle forudgående sætninger til at bryde sammen, og hos Hjelmlev er teorien således struktureret, at hvis den absolutte initialsætning S1 negeres (ved *modus tollens*), falsificeres S2, der igen falsificerer S3, etc.⁷⁰ Hermed fjernes teorien fra den empiriske verden, idet logisk analyse i sig selv intet udsiger om virkelighedens beskaffenhed, og Russell understregede, at videnskabelig metode ikke kan nøjes med den deduktive logik, men må ac-

ceptere »principles of inference which lie outside deductive logic« (*Human Knowledge*, s 10).

Heroverfor har vi den lighed, som Michael Rasmussen (og Hjelm selv) mener at finde i Russells *An Inquiry into Meaning and Truth* fra 1940;⁷¹ denne lighed er imidlertid kun baseret på citater revet ud af deres sammenhæng.

Hjelm selv lod ganske vist den syntetiserende bevægelse spille en rolle til sidst i proceduren men kun på immanensens og analysens grund, mens Russell – som Brandes – tidligt i sin analyse havde en syntetiserende bevægelse, og det netop i det korte sidste kapitel »Language and Metaphysics« i *An Inquiry*, som Michael Rasmussen (Hjelm selv) altså henviser til.⁷² Her advarede Russell mod at overdrive nødvendigheden af at overholde skellet mellem »language« og »other facts« (s. 322), idet han så en »relation between the structure of sentences and the structure of the occurrences to which the sentences refer« (s. 322); dette skel er essentielt for både den glossematiske immanens og hele procedure, da denne jo starter med delingen af klassen af objekter i *sprog* og *ikke-sprog*. Og i samme boldgade hører vi om Sprogteoriens »ontologiske forsigtighed«; thi »vi kender ikke sproget, som det er i sig selv« (Rasmussen, s. 461), altså kun som en 'für-sich-Ding'. En sådan Kantlignende trivialitet afviste Russell,⁷³ fordi nominalismen (glossematikens tilgang til data) må tilbagevises, idet »we can know what words occur in a sentence, and (...) this is not a verbal fact« (*An Inquiry*, s 322f.), og fordi det er forkert, som 'visse moderne filosoffer' gør, at hævde, at

we know much about language, but nothing about anything else. This view forgets that language is an empirical phenomenon like another, and that a man who is metaphysically agnostic must deny that he knows when he uses a word (s. 328).

Og sammesteds: »complete metaphysical agnosticism is not compatible with the maintenance of linguistic propositions«. Russells kritik af analysens metodisk-teoretiske forrang – forstået ved, at definitionen af *analyse* kun er forudsat, ikke forudsættende – illustreres enkelt og klart ved binnære asymmetriske sætninger som S1) 'Peter er højere end John' over for S2) 'John er højere end Peter'. Analysen ville gøre disse to helheder ens, idet de består af ens dele, to relater ('John' og 'Peter') og samme relation ('er højere end'); analysen måtte hævde, at to helheder, der består af ens dele, er ens. Dette er indlysende forkert, fordi »Our two wholes are not

very similar« (s. 326): de to situationshelheder er forskellige, og virkeligheden byder os at konkludere, at to helheder er forskellige, selv om de analytisk består af de samme dele. Den immanente analyse giver et sprogligt-logisk resultat, der benægter – eller benægtes af – virkelighedens emner. Lad os antage, at Hjelmlev ville hævde de to sætningers (strukturelle) lighed; så vil han blive nødt til at acceptere eksistensen af universalet 'lighed' i den forstand, at når vi forstår (at bruge) sætningstypen 'S1 er lig med S2', er dette en egenskab ved virkeligheden og ikke kun »a verbal fact« (se ovenfor). Thi visse emner kræver i deres beskrivelse sætningstypen 'A er lig med B', og denne sproglige kendsgerning forudsætter netop det ikke-sproglige emne, som hævdes, når man ytrer 'A er lig med B' (*Inquiry*, s. 328). Det danske adjektiv 'lig med' referer til noget objektivt (se note 75).

Hermed blev der skabt en modsætning mellem Russell og Hjelmlev på to fronter: i *OSG* (s. 56) mente Hjelmlev at kunne fjerne identitetsproblemet *som en unødigt komplikation* fra teorien og erstatte det med (varianters/funktivers) reduktion (til én – samme! – kategori);⁷⁴ analysens og helhedsbegrebets metodiske forrang accepterede Russell ikke; den altfavnende genstandshelhed (klassen af sprog og ikke-sprog) forbliver et logisk konstrukt og en spekulativ følge af analysens forrang; for den altfavnende og lighedsskabende teoris relevans leverer Hjelmlev ikke det mindste bevis. Som Høffding udtrykte det: »Erkendelsesteorien maa undersøge, om der ikke er andre Muligheder end de, der gør Videnskab muligt« (dvs. Hjelmlevs system-forløbshypotese); thi »Vi have ikke Ret til paa Forhaand at fastslaa Emnernes Rationalitet« (*Menneskelige Tanke*, s. 162); denne tanke – mod Hjelmlev – er Russells grundtanke i *Human Knowledge* (s. 10), idet erkendelse må benytte sig af flere slutningsmåder – Welles/Warren: perspektiver – end dem, som den deduktive logik kan tilbyde.

I Russells tidlige værk har vi en direkte forklaring på, hvorfor Hjelmlev (måske) valgte at 'overse' Russell: »What does result, not specially from biology, but from all sciences which deal with what exists, is that we cannot understand the world unless we can understand change and continuity« (*Our Knowledge*, s. 26; 29); Henry James (og Poe, Kierkegaard) så vigtigheden af dette princip, som nødvendigvis medfører forkastelsen af et konstansbegreb gennem tid; og Russell tilføjer (s. 153): »the persistence of things through time is to be regarded as the formal result of a logical construction, not as necessarily implying any actual persistence«, der munder ud i Russells 'quasi-permanence'-postulat. **Logiske konstruktioner**, baseret på kontradiktionsloven, er ikke empirisk relevante (*Human Knowledge*,

s. 18) – et gennemgående træk i Russells videnskabssyn; derfor kritiserede han kraftigt de personer, der var og havde været optaget af at bevise den empiriske sanseverdens uvirkelighed ved at (mis)bruge logikken til at 'bevise' en oversanselig virkelig virkelighed (s. 55; 18). Glossematikken bliver ramt af denne kritik, men Hjelmslevs egentlige problem med Russell var, at denne lagde stor vægt på erfaringsgrundlaget for sine udsagn;⁷⁵ og da hverken erfaringen eller Kierkegaard overser virkelighedens forandring og kontinuitet samt dens tid og sted, kunne Hjelmslev ikke følge Russell, fordi tid, forandring eller kontinuitet hverken hører til Sprogteoriens umiddelbare erfaringsgrundlag eller er forenelige med teoriens udefinerede synkronibegreb, og Russells dynamiske erfaringsgrundlag understreges af, at »permanent things (...) have ceased to be« og »In the world of immediate data nothing is permanent« (s. 109); kort sagt, Russell demonstrerede, hvorledes Parmenides' og Platons arv – en statisk *appearance-reality*-metafysik – medfører en ukorrekt virkelighedsopfattelse (s. 110ff.; 131). Derfor kommer Hjelmslevs relationsanalyse – der jo også var Russells (og Høffdings) – til at fungere som overbygning på den unødvendige klassiske arv, som Hjelmslev i *OSG* blot omformulerede til 'en hypotese om en konstans bag fluktuationen', hvor han i *La catégorie des cas* (s. 86; også s. 89) kaldte en spade en spade: teorien skal forklare »les faits concrets et variables par une unité abstraite et constante, une »idée« dans le sens platonique«. Hjelmslev forkastede altså ikke hele sin tradition, og man må konkludere, at Hjelmslev ikke var 'opdateret' mht. hvad tidens matematikere og fysikere havde erkendt om tid og rum, der måske kunne bestå af 'øjeblikke' og 'punkter', men som også havde en egenskab, nemlig kontinuitet (og dermed forandring), som ikke kunne reduceres til en sum af *instants* eller *points* (*Our Knowledge*, s. 134; 143). Heroverfor har vi så Hjelmslevs og de moderne synkronikeres mystiske synkrone sprogtilstand eksisterende i et lige så mystisk (parmenidesk) udstræknings- og stedløst tidspunkt. Jf. note 11 og 33.

Relationsanalyse var fundamental for både Russell og Hjelmslev, men igen ser vi, hvorledes Russells – hvad jeg med henvisning til Brandes kalder – mere syntetiserende erfaringsgrundlag ordnede 'facts', dvs. vore erfarings*begivenheder*, i både samtidighedsrelationer og successionsrelationer (s. 122), hvor Hjelmslevs generalisering af analyse kun tillod ham at 'se' statiske genstande og forhindrede ham i at se 'begivenhedens' empiriske universalitet;⁷⁶ og en konklusion som følgende var naturligvis uacceptabel for Hjelmslev, idet den entydigt forkastede synkronibegrebets fundamentalitet: »It is through history and testimony, together with causal laws,

that we arrive at physical knowledge which is much more precise than anything inferable from *the perceptions of one moment*« (min fremhævning; *Our Knowledge*, s. 130), og når Russell på næsten kierkegaardsk – og høffdingsk – manér sluttede af med følgende: »Love of system (...) and the system-maker's vanity which becomes associated with it, are among the snares that the student of philosophy must guard against« (s. 241), er det svært at acceptere det åndsslægtskab, som Michael Rasmussen (og Hjelmlev i 1960) fremhæver: i Russells tidlige værk kunne Hjelmlev have fundet inspiration såvel til den generelle relationsanalyse på bekostning af en traditionel subjekt-prædikatsanalyseform som til en deduktiv-analytisk videnskabsprocedure; Hjelmlevs generelle definition af f.eks. kategorien kasus er identisk med Russells definition af 'kendsgerning' (*a fact*), det analyserede objekt som bestående af tre 'ting', en relation mellem to genstande (*Our Knowledge*, s. 60f).⁷⁷ Men det senere værks afvisning af et *statisk* tings-/person-/substansbegreb i »A »thing« is a series of events« (*Human Knowledge*, s. 506f.) er uforeneligt med Hjelmlevs definition af Sprogteoriens *emne* (funktiv) ved dets (kor)relationer til andre funktiver/funktioner i et statisk hierarki (*Prolegomena*, s. 131, def.1, 8 og 9).

Afslutning

Problemstillingen fra starten kan nu formuleres kritisk og konstruktivt: Hjelmlevreceptionen har forsømt at behandle glossematikken som det, den er, en videnskabelig teori, hvis skæbne er at blive kritiseret, forbedret eller forkastet; teorien er torneroseagtigt blevet beskyttet mod konstruktiv kritik, og *les mots du maître* er blevet kolporteret som ufejlbarlige sandheder. At Hjelmlev selv betragtede teorien som et indiskutabelt instrument, fremgår direkte af eftertiden og af Jacob Meys anekdote ovenfor. På denne måde blev glossematikken reduceret til anvendt lingvistik, og sprogforskning (i Danmark) til paradigmeforskning; beklageligvis forstod sam- og eftertiden ikke, at denne indstilling kun hørte hjemme i en dogmatisk tid, hvor systembyggerne med uindskrænket magt lod systemet lukke sig kvælende om sig selv og dets beboere; når man nærmede sig Hjelmlev aflagde man sin kritiske sans, iførte sig kustodens kasket og pantsatte sin frie vilje og frihed.⁷⁸ Hvori bestod Hjelmlevs originalitet og samtidig svaghed – hvor er hans Amerika? Hjelmlevs styrke bestod i en enestående, men stærkt forvrængende evne til at sammenstykke de af fortidens (og samtidens) resultater, som han kunne bruge, med egne tanker og dermed skabe

en original totalitet; han anvendte altså den fornuftsevne, hvis mentale overherredømme han ikke forstod, men som både Jespersen, Brandes, Høffding og Russell samt James og Poe anerkendte. Et godt historisk princip. Hjelmslevs system fremstår i hans hovedværker med en pædagogisk – og videnskabelig – klarhed og stringens, men også i en romantiserende panlogismes lys, der samtidig udstiller systemets mangler og svagheder; definitionsprincippet betyder, at man altid ved, hvad Hjelmslev mente; men hvad enten man kalder en terms definition for en overgeneralisering eller en minimaldefinition, så ved læseren, at definitionen kun giver en simplificerende beskrivelse af dets emner, og at der er mere at sige om disse, hvorved definitionens svaghed vil fremstå. Hjelmslev indbød på dette punkt selv til en dynamisk forskningsdialektik (jf. Høffding og Russell ovenfor). Hjelmslevs generalisering af menneskets symbolskabende evne, i sig selv ikke original, blev udformet på en indtil da (1943) uhørt stringent og konsekvent måde, der overskred floskelstadiet, 'alt er sprog', men omkostningen var, at mennesket og tilværelsen blev gjort statiske, fordi 'alt' blot blev tegnfunktionelle relater (funktiver) i et analytisk deduktivt hierarkis totalitet.

Både Russell og Høffding afviste totalitetsbegrebets empiriske relevans; begge fremhævede kontinuiteten, dvs. forandringen og det ikke-statistiske, i den empiriske verden; for Høffding var syntesen overordnet analysen, mens Russell hævdede dens empiriske relevans i den empiriske kontinuitet. Hjelmslev var omgivet af tre markante personer, der alle hævdede tidens uundgåelighed og dermed forandringens eller historiens forrang – tilblivelse hed det hos Kierkegaard, bevægelsens retning og det uafsluttede i hele tilværelsen hos Høffding (f.eks. tingene er »Totaliteter eller Systemer af Retninger« (*Menneskelige Tanke*, s. 220)), og for Russell var 'tilstand' kun tilsyneladende som udtrykt i postulatet om 'tingenes quasi-permanens'. Og 100 år efter Høffding og Russell kan vi se disses ideer mod den systemiske enhed i forskning og tilværelsen (= tilblivelsen) gentaget eller bekræftet af en moderne matematiker: »Mathematics is characterized by unity and diversity«. Derfor betaler man

a certain penalty for the felt integrity of mathematics. Some examples of mathematical reasoning and proof strike us very strongly, and some of us find it natural to take what is (...) true of those examples, and then think it is true of all of mathematics.⁷⁹

Hjelmslev fortjener at blive læst og studeret kritisk og konstruktivt af nuti-

den, ikke sovset ind i kustodens ærbødighed; hans hovedværker og mange af hans artikler er ikke svære at læse, og der er ingen grund til at nærme sig dem med ti knæbøjninger eller via forskningstraditionens dræbende og ærbødige parafraseringer. Under syntesens ægide og med inspiration fra Brandes, Høffding, Jespersen, Russell samt Wellek & Warrens perspektivisme tillader jeg mig ambivalent at foreslå en tekstanalytisk, immanent eller nykritisk tilgang til glossematikken under slagordet *revenons aux textes*, thi man huske med Paul V. Rubows ord, at »Diamanten kun lader sig slibe i sit eget Støv«.

Noter

- 1 Citeret fra Paul V. Rubow, *Dansk litterær Kritik i det nittende Aarhundrede indtil 1870* (2. uændrede oplag. København: Munksgaard 1970), s. 72. Jeg takker mine kolleger Steffen Arndal (tysk), Christian Benne (tysk) og Johan de Mylius (dansk) for at have svaret på en række spørgsmål om periodens litterært-kulturelle emner; Jørgen Hass (filosofi) for gennem mange år at have at have gjort det samme.
- 2 Jacob Mey, »Ved Lingvistkredsens 75-års jubilæum« (*Rask* 26. 2007:101-119). Hans Basbøll, *The Phonology of Danish* (Oxford: University Press 2005), s. 267. Basbølls bog anmeldes i *Nowele* (52. 2007:101-11) af Anatoly Liberman, der heri fremdrager eksempler på paradigme-forsknings lukkethed. I »The Autonomy of Historical Linguistics: the Cognitive Complexity of Change« (*Nowele* 54/55. 2008:237-64) giver jeg selv et eksempel herpå; jf. note 34 nedenfor.
- 3 Hjelmlevlitteraturen overser glossematikens pædagogiske kvaliteter, som Hjelmlev selv gør opmærksom på i »Some Reflexions on Practice and Theory in Structural Semantics« i festskriftet til Arthur M. Jensen *Language and Society* (København: Det Berlingske Bogtrykkeri 1961), s. 55-63, men som der oftest harceleres over som f.eks. i Meys artikel s. 106.
- 4 Jeg skal her henvise til Rene Wellek og Austin Warrens perspektivisme-teori i deres *Theory of literature* (3. udg., New York: A Harvest Book 1956 (1942)), s. 156, på en måde foregrebet af Brandes' tre måder at betragte skoven på (s. 173/ADL, s. 145). Jf. både Johan Fjord Jensen i *Den ny kritik* (København: Berlingske Forlag 1962, herefter *Kritik*), s. 89-90; 144 og Brandes om sig selv og sine sanser i: »han så

emnerne i skiftende belysninger, så flere farver end andre sædvanligvis ser, hørte flere toner end andre sædvanligvis hører,« s. 12 (1923). Jeg citerer dels 6-bindsudgaven af *Hovedstrømninger i det nittende Århundredes Litteratur* 1-6 (København: Jespersen og Pios Forlag 1966, - et optryk »efter 6. gennemsete udgave 1923, her med moderne retskrivning«), dels fra webstedet <http://adl.dk> (*Arkiv for Dansk litteratur*): Hovedstrømninger. Indledning og Hovedstrømninger. Emigrantlitteraturen (1872). Citater fra førstnævnte værk er fra bind 1 og umarkeret, medens citater fra Arkiv er markeret med ADL. Hvor skønnet relevant er 1923 tilføjet henvisningen til bind 1.

- 5 *Hjelmslevs sprogteori* (Odense: Odense Universitetsforlag 1992). Se f.eks. s. 39-62 og 456-63. At Rasmussens bog fremtræder lettere altmodisch følger af, at værket falder ind under den type (litteratur)forskning, som Fjord Jensen let ironiserende beskriver i slutningen af sin *Kritik*, s. 141f.
- 6 S. 203 i en anmeldelse af »Tre bøger om Georg Brandes« (*Danske Studier* 2006, s. 200-218).
- 7 Se bibliografien til *Principes de grammaire générale* (København: Andr. Fred. Høst & Søn 1928; herefter forkortet til GG). Henvisningerne i *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (København: Akademisk Forlag 1976 (1943) herefter OSG) er faktisk mere sigende i henseende til de titler, der kunne være omtalt, end til, hvad der reelt nævnes.
- 8 Det så allerede Søren Kierkegaard. I modsætning til Søren Holm, der i *Søren Kierkegaards Historiefilosofi* (København: Bianco Lunos Bogtrykkeri 1952) frakender Kierkegaard »methodisk eller kulturelt-sociologisk« (s. 5-6) forståelse for historie og kalder ham en »naiv Realist« (s. 41), mener jeg, at Holms bog netop demonstrerer, hvor imminent en forståelse for 'vor' historiske sans Kierkegaard havde: »Naar vi har Øjeblikket, har vi ogsaa Historien« (s. 38), og: »Et Naturfænomen kan vi sanse umiddelbart, men ikke det historiske, fordi det participerer i Tidens Kategori og altid udtrykker en Tilblivelse (...) i Modsætning til [Naturen] [har] det historiske i dets Nærværelse altid et Moment af Tilblivelse i sig« (s. 41). I min afhandling fra 2001 er det den gennemgående tese, at i den empiriske erfaringsverden er tilblivelse og forandring noget, vi forstår ved en fortolkning, og i den forståelsesproces er sansningen kun anledning (se note 19). Mht. kunst er der næppe nogen, der vil betragte Renoirs malerier som kun naturfænomener, hvis indhold er udtømt med et umiddelbart sanseindtryk.

- 9 Jeg antyder ikke, at der er en ubrudt kontinuitet i mine historiske fugleperspektiver, idet jeg er enig med Paul V. Rubow i dennes advarsel mod en sådan metode, hvis resultater risikerer at blive et »Ekko af Metoden« (*Litterære Studier*. Ny forøget Udgave. København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag 1949), s. 95f. Som ikke-litterat må jeg på dette område delvis støtte mig til andenhånds oplysninger (jf. note 1): *Verdens Litteraturhistorie*, Bind 5: 1830-1914 (København: Gyldendal 1988), s. 119-340, især s. 285-309; og webstedet *Arkiv for Dansk Litteratur*: Bo Hakon Jørgensen, »1890-1900 Symbolismen«. Det 'oversete sprog', som var Hjelmsslevs forudsætning for etablering af sproget som et immanent emne (*OSG*, s. 6-7), var længe foregrebet af Symbolismen. Bo Hakon Jørgensen viser netop, hvorledes Valdemar Vedel ved sit udtryk »fritskabte Drømme-billeder«, opgiver sproget som middel og understreger sproget som »et selvstændigt område«. Mine bemærkninger til malerkunsten står i gæld til Hanne Finsens kommentering af Renoirs malerier i serien *Malerkunstens mestre. Renoir* (København: Gyldendal 1954); se de måske ironiske kommentarer til både ovennævnte maleri (Tavle 15) og til maleriet Pont Neuf (Tavle 12). Selv om malerierne har et øjebliks- og tilstandspræg, fremstår dette synkrone præg i skarp modsætning til dynamikken i begge maleriers virkelige motiver.
- 10 Selvberoende eller autonom er ikke præcise oversættelser af immanent, der sammen med metafysisk, er dobbeltbundede i Hjelmsslevs brug. Immanent betyder snarere 'kun det der (forbliv)er i værket'; jf. Fjord Jensen, s. 133f. En immanent (= videnskabelig) lingvistik er en lingvistik, der både forbliver inden for sig selv og derfor ikke skæver til, hvad 'andre' (logikere og matematikere) gør (se Taine-citatet i note 23 nedenfor) og betragter sit emne som »en i sig selv hvilende helhedsstruktur, en struktur *sui generis*« (*OSG*, s. 7); men hvorfor skal vi så have henvisninger til logikere i *OSG*, f.eks. s. 56 (note) og s. 96 (note)? En metafysisk (= uvidenskabelig) lingvistik arbejder med udefinerede termer, 'tavse' forudsætninger og betragter sit emne i relation til noget andet, dvs. som en afhængig del af en større helhed (*OSG*, s. 7-9, 15-19). Sprogteorien er som sådan uden for tid og sted (*OSG*, s. 111) og fremstilles nærmest som en genstand (et sprog), der »betragter sig selv, og udvikler alle [sine egne og sit emnes] Kategorier som immanente i Tanken« (= teorien). Jeg har her benyttet mig af Rubows ord i hans analyse af Hegels erkendelseslære (*Litterær Kritik*, s. 83).
- 11 Jørn Lund, *Sproglig status* (København: Hans Reitzels Forlag 2001), s.

11. Hvilket fænomen henviser udtrykket »Det danske sprog« til i citatet? (Se note 33).
- 12 Jeg vil her henvide til et lidt ældre værk som Lise Østergaards *En psykologisk analyse af de formelle schizofrene tankeforstyrrelser* (København: Munksgaard 1962), kapitel 1, 2 og 3, og et nyere værk Richard P. Bentall *Madness Explained. Psychosis and Human Nature* (London: Penguin 2003), Part One.
- 13 I nekrologen over Otto Jespersen omtales Høffding dog (jf. note 30 med henvisning), og i *Sprogsystem og sprogforandring* (København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag 1972), s. 24, bruger Hjelmlev uden henvisning Høffdings begreb 'den kaotiske forskelsrække', som udtryk for en grænse for videnskabelig analyse. Brandes nævnes ikke i Michael Rasmussens værk, lige så lidt som gestaltpsykologien, der med sit helhedsbegreb kritiserede atomismen i psykologien, den synkrone strukturalismes hovedfjende. Betegnende er det, at Rasmussen ikke omtaler Harald Høffdings kritiske afhandling fra 1917 af totalitetsbegrebet – der for Høffding (og Kant) var et erkendelsesteoretisk grænsebegreb – et begreb »vi kommer til«, men som »vi ikke kan fuldbyrde« (*Totalitet som Kategori*. København: Andr. Fred. Høst & Søn) 1917, s. 74. Jf. også Høffdings monografi *Henri Bergson's Filosofi*. København: Gyldendalske Boghandel 1914; se note 33 og 36. Den absolutte helhedsdannelse (af alle humanistiske genstande) skal 'fuldbyrdes' af sprogteorien (*OSG*, s. 111-112; og note 37 nedenfor).
- 14 Som frankofil må Hjelmlev have kendt 'positivistiske' forsøg på at (natur)videnskabeliggøre kunstkritikken og æstetikken (Hippolyte Taine), litteraturen (Émile Zolas og Gustave Flauberts naturalisme) og sociologien (Auguste Comte; Émile Durkheim). Sidstnævnte lod ingen tvivl tilbage om sin naturalistiske reduktion af sit emne: »La première règle et la plus fondamentale est de considerer les faits sociaux comme choses« (*Les règles de la Méthode sociologique*. Paris: Librairie Félix Alcan. 8. udgave. 1927 (1895), s. 20); og i analogi med naturfænomener er 'un fait social' uafhængigt af mennesket (s. 5-19).
- 15 Arne Juul har i sin bog *Den levende fonograf: Nordmændenes Professor Higgins* (Odense: Syddansk Universitetsforlag 2002) dokumenteret, hvor levende den sproglige synkronidiskussion var i Danmark og Skandinavien mindst 30 år, før de personer, der generelt opfattes som den moderne lingvistik's fædre begynder at skrive: »Det var [Johan] Storms betoning af det vigtige i at studere også talesproget, der greb [Otto] Jespersen. Denne opfattelse skulle få år senere blive et af kerne-

- punkterne i det program som lanceredes af reformbevægelsen *Quousque Tandem*« (s. 79). Og: »det var Storm der gav stødet til at Henry Sweet i 1877 publicerede *A Handbook of Phonetics*, og hvorledes denne håndbog i almen fonetik blev inspirationskilde for bl.a. Jespersen« (s. 49).
- 16 Dette grundlæggende værk, skrevet under det ciceronianske pseudonym *Quousque Tandem*, medens forfatteren arbejdede i England, udkom altså i en pædagogisk kontekst, hvor dets ideer havde været diskuteret i mindst ti år forinden (se ovenfor og note 15).
 - 17 Det var også Høffding, der introducerede ordet emne, der efterfølgende blev stærkt udbredt i dansk filosofi, psykologi og lingvistik, en kendsgerning som Rasmussen (s. 400ff.) tilsyneladende overser i sin sammenligning mellem Hjeltslevs og Tranekjær-Rasmussens emnelærer; allerede Høffding havde erkendt den kontinuitet mellem »det uvilkårlige Tankeliv« og »det videnskabelige Tankeliv« (*Totalitet som Kategori*, s. 15), som Tranekjær-Rasmussen også hævder: »dagliglivets emneverden glider kontinuert over i den mere videnskabelige emneverden« (citeret fra Rasmussen, s. 401). Endelig kunne systembegrebet ikke være ukendt i Søren Kierkegaards land.
 - 18 For et litterært eksempel på (forsøg på) et sådant brud, se Nicolas Reinecke-Wilkendorf, »Våbenbrødre« (*Danske Studier 2004*, s. 61-104) note 18, s. 101.
 - 19 Jeg har i en artikel i dette tidsskrift beskæftiget mig med Hjeltslevs dualisme og dens rødder (*Danske Studier 1984*). Brandes' beskrivelse af en efterfølgende tids 'Reaktion' mod forgængerer er et eksempel herpå (s. 16/*ADL*, s. 4). I Erik W. Hansen, *The Synchronic Fallacy*. (Odense: Odense University Press 2001), s. 133 har jeg udviklet denne dynamiske eklekticisme til et historisk forløbs- og tilblivelsesprincip under betegnelsen *The Critico-Philological Method*.
 - 20 Se også Paul V. Rubow, *Litterær Kritik*, s. 254f.
 - 21 Hermann Paul havde i 1880 omtalt dette praktisk-pædagogiske princip, som Wilhelm Viëtor i 1882 plæderede for som erstatning for historie-baserede (filologiske) undervisningsmetoder; det er værd at understrege, at reformbevægelsens mål ikke er en videnskabelig synkroni, men den praktiske undervisningssituations pædagogik og didaktik: synkroni er ikke videnskab.
 - 22 Hvis vi udskifter Brandes' ord tekst og litteratur med Hjeltslevs sprog (*OSG*, s. 6), får vi en frapperende lighed.
 - 23 *Op. cit.*, s. 267. Til Rubows to sidste egenskaber, mener jeg, man må

stille sig noget uforstående, hvorimod hans beskrivelse af Brandes' kritiske principper på siderne 262 til 268 må hive enhver moderne lingvist ud af dennes selvtilstrækkelige selvforståelse. Se især s. 262, hvor Rubow citerer Taine: »Aarsagen til Kendsgerningerne er Kendsgerningerne selv«. For et eksempel på det indfølelse, se desuden Rubows essay om Holberg s. 143 i *Litterære Studier*.

- 24 Hjelmslev i en kronik i *Nationaltidende* fra 1928, citeret fra Rasmussen, s. 11; en vis lighed med Brandes' 'brug' af litteraturen kan erkendes, men hans 'drama i seks akter' er også synkront klassificerende (rubricerende) uden, at der er en organisk udvikling mellem de seks akters 'historiske Bevægelse' (s. 17/*ADL*, s 4); 'sondring' kan således erkendes.
- 25 *OSG*, s. 10: »Over for dette emne [Hjelmslevs tese] har en blot diskursiv forløbsskildring ingen mulighed for at vække tilstrækkelig interesse, og et supplerende systemsynspunkt kan dærfør altid gøre sig gældende (...) Men den hidtidige sprogvidenskab, dyrket af filologer med transcendent formaal og med stærk paavirkning fra en mere systemfornægtende humanisme, har ikke ført analysen til bunds, ikke klargjort sig forudsætningerne, ikke bestræbt sig for et ensartet analyseprincip, og er dærfør forblevet vag og subjektiv, æstetiserende og metafysisk, selv naar bortses fra de ikke helt faa tilfælde hvor den har forskanset sig i en helt anekdotisk skildringsform«. Brandes' teoretiske værk *Om Begrebet: den tragiske Skæbne*, hvori forfatteren arbejder med et æstetisk system – »der er en Poesiens Verden, som har sine egne Love« – var Hjelmslev også uvidende om (citeret fra Rubow, *Litterær Kritik*, s. 259-262), og Brandes' krav til digteren om, at man »bag ved den (...) begrænsede Type« skal se »det grundmenneskelige« (»det evigt mandlige [eller] kvindelige«) matcher Hjelmslevs krav om en 'konstans bag fluktuationen' (Rubow, s. 256). Desværre videregiver Eli Fischer-Jørgensen også Hjelmslevs udokumenterede påstand i *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction* (København: Akademisk Forlag 1975, herefter *Trends*), s. 118.
- 26 Hjelmslev burde have diskuteret Høffdings opfattelse af syntesen som en fundamental kognitiv kategori, hvilket en af Hjelmslevs helte i 1931 opsummerede således: Høffding var »Eksempel på den syntetiske Aand, som ligger bag al filosofisk Interesse og Stræben, og som for [ham] selv var selve den menneskelige Bevidstheds Karakteristikon«. Jørgen Jørgensen, »Høffdings Erkendelsesteori og Verdensanskuelse« (*Harald Høffding in memoriam. Fire Taler*. København: Gyldendalske

- Boghandel 1932), s. 18. Rubow slutter sin *Litterær Kritik* (s. 268) af med konstateringen, at Brandes i sin disputats hævdede, at »al dybere Historieforskning er Psykologi« – et synspunkt, som tidens sprogforskning også arbejdede ud fra (Hermann Paul).
- 27 Rubow, *op. cit.*, s. 124; se f.eks. s. 79, 102, 127, og på s. 104 omtaler Rubow »Genrernes System« og s. 114f., 117 'Systemets forhold til Historien'. Følgende citat (s. 128) er ganske sigende: »Morsomt er det, at H[eiberg] ogsaa kommer i Haarene på Historien. Da han anlagde Systemet, lukkede han Historien ude, nu da han har et historisk Emne for sig, forsøger han forgæves at slippe Systemet ind«.
- 28 Brandes omtalte sig selv i 1923-forordet (s. 12) som »en endnu ikke trediveårig mand [der] udtalte tanker, som stod i levende strid med de vedtagne«. Hjelmsslevs *GG* udkom, da forfatteren var 29 år, og Rasmussen (s. 9) karakteriserer sigende Hjelmsslev således i forhold til den dengang rådende forskningsånd: »I dette miljø måtte Hjelmsslev kæmpe for sine synspunkter«. Se også næste note.
- 29 Se blot Mikkelsens modtagelse af Wiwels *Synspunkter* fra 1901, hvorom Mikkelsen konkluderer, at den er et »stort Tilbageskridt i den videnskabelige Behandling af dansk Sproglære« (*Om det ny System i den danske Sproglære*. København: Lehmann & Stages Forlag 1902 (Mikkelsen har haft travlt!), s. 63); se også s. 3-6. Endvidere kan Holger Pedersens rektortale i 1927, hvori denne betegner dialektgeografien som tidens vigtigste nye sprogvidenskabelige tiltag, ikke betegnes som støtte for Hjelmsslevs synspunkter (Rasmussen, s. 9).
- 30 Hjelmsslevs karakteristik af Jespersen i nekrologen (*Éssais linguistiques II par Louis Hjelmsslev*. (København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag 1973), s. 41-54) tyder heller ikke på, at Jespersen kunne eller ville fremme den ensidige synkrone reaktion mod traditionen, og Hjelmsslev frakendte Jespersen enhver forståelse for Saussure (*op. cit.*, s. 52f.).
- 31 *En Sprogmands Levned* (København: Gyldendal 1938, herefter *Levned*), s. 35. Det åndelige udsyn, som Jespersen demonstrerede dels i biografien (s. 183), dels i sine værker, står i skarp modsætning til den snævre horisont, Hjelmsslev arbejdede inden for; og måske er det ikke tilfældigt, at Jespersen ikke omtaler Hjelmsslev (ej heller H.G. Wiwel) i sin biografi, mens Høffding og Brandes tildeles stor plads, ligesom både Antoine Meillet får en særdeles positiv omtale, og Saussure roses med rette for en sproghistorisk afhandling om indoeuropæisk aflyd,

mens hans *Cours* blot nævnes for introduktionen af termerne diakroni og synkroni.

32 Hjelmslev, *Essais* II, s. 42.

33 Jf. også følgende med henblik på Jespersens antropocentriske sprogsyn, der paradoksalt ikke er en fremmed tankegang for mange af den moderne lingvistikens udøvere i dag, f.eks. kognitivisterne. Parallellen til synkronikernes *locus communis*, at enhver taler gengiver det supraindividuelle system er oplagt (se note 11).

34 Det er måske relevant her at gentage Jørgen Stender Clausens Brandesinspirerede definition af det moderne som det »at være sig selv«, en præcis kommentar til den uselvstændige paradigmeforskning (citeret fra Flemming Lundgreen-Nielsen, *Danske Studier* 2006, s. 201; jf. note 2 og Fru de Staël nedenfor for en lignende tanke, samt Kierkegaard i note 56 nedenfor).

35 »Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat.« (Brandes, s. 18/*ADL*, s. 5). Se Lundgreen-Nielsens biografiske kommentar hertil i *op. cit.*, s. 209. Hjelmslev satte ikke problemer til debat – tværtimod; for ham var teoriens uafsluttelighed ikke til diskussion (jf. Jacob Meys anekdote og note 36 og 37). Endvidere fremgår det klart, at del-helhedsparret ikke er en strukturalistisk opfindelse, men en horisont som også spillede en afgørende rolle i Kierkegaards etik i form af forholdet mellem det etiske (det individuelle) og verdenshistorien (slægten); se Søren Holms diskussion i *op. cit.* s. 86, en diskussion *mutatis mutandis* den moderne synkroniker burde have foretaget.

36 Jespersens antropocentriske sprogsyn har sine rødder i Hermann Pauls psykologiske sprogteori, mens hans personlige engagement til hans videnskabelige emne kan være influeret af Høffdings holdning, at »filosofiske Emner staar i et nærmere Forhold til Forskerens personlighed end andre videnskabelige Emner«. Edgar Rubin, »Erkendelsens Uafsluttelighed som et Grundmotiv hos Høffding« (*Harald Høffding in memoriam. Fire Taler*. København: Gyldendalske Boghandel. 1932. S. 5-15), s. 6f., 11. Rubin omtaler samme personlige engagement i forholdet mellem 'Kritiker' (Brandes) og 'Genstand' (*Litterære Studier*, s. 143).

37 Mey, s. 105f. Hvad kunne her være fjernere end Høffdings kritik af Oplysningstidens systembyggere, Descartes og Spinoza, der i deres ønske om erkendelsens absolutte afsluttedhed og hvilen i et og kun et princip vendte tilbage til tiden før Renæssancen (Rubin, s. 8f. Jf. note

- 13 ovenfor); og man behøver næppe at gentage Brandes' syn på litteratur i note 35.
- 38 Viëtors *Der Sprachunterricht* fra 1882 følger samme bevægelse. I Tyskland indtil 1882 ses en stadig brydning mellem Nyhumanismens aversion mod den 'nyttetanke' i undervisningen, som forfægtes af fortalere for en mere fremtrædende placering af de moderne sprog, fransk, især engelsk («mehr Fremdsprachenunterricht, vor allem (...) Englisch») og i en forordning fra 1839 lyder det: »wenn sie [d.h. die neueren Sprachen] sich als Gymnasialgegenstand, wenn auch nur von untergeordnetem Range, behaupten sollen (...) so muss jede Bedeutung für das Leben ganz zurücktreten« (citeret fra Konrad Schröder (udg. af Wilhelm Viëtor: »Der Sprachunterricht muss umkehren« (München: Max Hueber Verlag 1884), s. 18f.).
- 39 Jeg har behandlet dette aspekt i kapitel 1 i min *Om historie og sproghistorie* (Odense: Odense Universitetsforlag 1983), hvor jeg påviser, at den synkrone analyseform, som sagt på ingen måde ny, i perioden mellem 1880 og 1920 får betragtelig hjælp af materielle ('transcendente') faktorer. Jf. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.*, s. 204.
- 40 Jeg forsøger ikke at gøre Brandes synkront- eller nykritisk-moderne; men i forhold til mit emne var Brandes en del af opgøret mod den filologi, som i Hjelmlevs misforståede version kun bliver romantisk-tilbagekuende, og under analysen af Fru de Staëls *Corinna*, hvor Brandes (s. 152/ADL, s. 126) om Italien siger »hvor på så mangt et sted, f.eks. på Forum, en Kvadratalen har en større Historie end hele det russiske Rige«, genspejler indholdet forholdet mellem det synkront-statiske og historisk-dynamiske; se også s. 172-174/ADL, s. 144-46, hvor Brandes beskriver spændingsforholdet mellem form og indhold gennem Corinnas og Oswalds forskellige kunstopfattelser, der munder ud i en immanent æstetik: »det Skønne er dets eget Formaal«, dvs. Selbstzweck eller l'art pour l'art (s. 174/ADL, s. 146).
- 41 Jeg understreger blot sammenfaldet i synspunkt og siger ikke, at Hjelmlev kendte Kroman, som Otto Jespersen 'ikke brød sig meget om', og hvis 1886-debatindlæg Jespersen (*Levned*, s. 211 og 34) kritiserede i et foredrag. Om den pædagogiske 1880'er-strid se Harry Haue, *Almindelse for tiden* (Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004), s. 59-60, samt s. 237, hvor Kroman genoplives i 1990'ernes gymnasiediskussion om 'almendannelse'. Se også Edgar Rubins let ironiske behandling af Kromans tro på forskningens afsluttedhed i *Et Grundmotiv*, s. 10.

- 42 Jeg citerer fra Rubow, *Litterær Kritik*, s. 254: »Det, som fremfor Alt interesserer os hos en Nutidsdigter, det er det Nye, der hos ham bryder frem (...) hvad er hans Amerika?«
- 43 For Høffding skred tanken konstant frem gennem brydningen mellem kontinuitet og diskontinuitet, mellem syntese og analyse, og erkendelsen ville aldrig stoppe ved det absolutte (Rubin, s. 8-9). Hjelmlev og den moderne lingvistik har ikke patent på oprøret mod en historisme, der fandt sine idealer i oldtiden.
- 44 S. 23 i Indledningen (*ADL*, s. 9f.) ses en slags definition på et sådant pålideligt historiesyn: det må ikke have sine idealer i fortiden. Der må være mere end et blot intellektuelt slægtskab mellem Brandes og Høffding, som kan anes i Otto Jespersen selvbiografi, men som jeg er uvidende om; dette, ikke-systemforfægtende, synspunkt er i overensstemmelse med Høffdings erkendelsesteori, der jo afviste den absolutte totalitet, det altomfattende system. Totalitære systembyggere hører i bedste fald hjemme på grænsen mellem kunst og videnskab (Jørgen Jørgensen (*Harald Høffding in memoriam*), s. 22).
- 45 Med sidstnævnte ser vi måske Nietzsche (*Historiens nytte*. Oversat af Helge Hultberg. 1996 (1874) København: Gyldendal); thi et værk eller forfatterskab, der intet forhold har til livet, og som ikke er grundet på en ordentlig livserfaring (Brandes, s. 23; 233/*ADL*, s. 9f.), må betegnes som 'virkelighedsløs' (s. 237), og på siderne 237-238 ses et egentligt opgør med den ('falske') filologi, der kun søger fortiden som mål og ideal. Hjelmlevs opfattelse af 'filologi' i *OSG* (s. 7) er langt fra dækkende; jeg vil en passant fremhæve, at den klassiske filologis tekstkritik er mønstereksempler på en filologi, der ikke er atomistisk, men tværtimod evner at begrunde sine emendationes strukturelt med henvisning til helheden, f.eks. latinens manifestation i Ciceros synkrone sprogbrug. Den klassiske tekstkritiks paradoksale rolle i og betydning for udviklingen af strukturbegrebet og synkronibegrebet i det 19. århundrede fortjener sin egen undersøgelse, herunder også J.N. Madvigs rolle i både den pædagogiske og den sprogvidenskabelige debat; hvad er mere synkront end hans latinske ordføjningslære og græske syntaks? (Se blot både forordet til 1883-udgaven af Madvigs *Syntax der griechischen Sprache* (København: Gyldendal 1968 (1847)) og undertitlen [*die Syntax*] *der attischen Sprachform* – en synkron-statisk dialekt).
- 46 Jeg citerer in extenso fra *Gudernes Tungemaal* (København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag 1911), s. 214: »Ro-

antikens filosofiske Ideer blev Forløbere for vore Tiders alt beherskende Udviklingslære; en dyb Sammenhæng mellem alt værende, fra det laveste til det højeste fra det tidligste til det seneste, gennem en uendelig Række Led, der er sammenknyttet gennem Modsætning og Lighed – det er det romantiske Verdensbillede, og det er for saa vidt ogsaa vores«. Helhedstanken heri er ikke fjern fra glossematikken, der selvfølgelig ville erstatte »Udviklingslære« med 'system og konstans'. Se også Hansen, *Om historie*, s. 101-130, hvor jeg har behandlet Steffens' forsøg på at skabe et totalitetssyn af historie og natur på basis af (historiens) frihed og (naturens) tvang eller nødvendighed.

- 47 For Kierkegaard var digteren uvæsentlig, det tilfældige, og med to løsrevne citater: »Digterens Existent er uvæsentlig i forhold til Digtet« (*Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift. Samlede Værker*, Bind 10, s. 52. Udgivet af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange. (København: Gyldendal 1963)); og – i hans diskussion af en livsanskuelses betydning for det litterære værk – »Hensigten overalt er immanent tilstede i Kunstværket« (*Samlede Værker*, Bind 1, s. 39). Den immanente teori/filosofi, der jo mener, at den ikke behøver at rekurere til noget transcendent, var også hegelsk; og når Hjelmlev lader den logiske kontradiktion bestemme den lingvistiske virkelighed – delingen af alle objekter/emner i sprog og ikke-sprog, kunne man godt have forventet en diskussion af, hvorledes teorien til sidst medierer dette paradoks til en syntese, en totaliserende virkelighedsdannelse (*OSG*, s. 111).
- 48 »Et Grundmotiv«, s. 11.
- 49 *Samlede Værker*, Bind 9, s. 101; også s. 96 samt den ironiske behandling s. 91-93.
- 50 Strukturbegrebets dynamik og syntesen fremhæver Hans Brix (*Gudernes Tungemaal*, s. 99-100; samt s. 221). Man kunne ønske, at de klassiske filologer havde været på banen og deltaget i vor periodes sprogvidenskabelige diskussion. Jesper Eckhardt Larsens bog *J.N. Madvigs dannelses tanker* fik jeg kendskab til for sent til at kunne bruge i denne artikel. Jeg takker her min kollega Jacob Isager (Klassisk Filologi) for henvisningen.
- 51 Rubow (*Litterær Kritik*, s. 127) har en kuriøs, om end indirekte bestemmelse af 'filologi' i beskrivelsen af et Heibergværk som »antifilologisk. Enhver sproglig, historisk eller psykologisk Kontrol er udelukket. I Steden for Udvikling af Litteraturens historiske Sammenhæng faar vi en Rubricering«; for Rubow betød 'filologi' altså ikke 'atomisme' eller 'uden sammenhæng'.

- 52 Da Jespersen som sagt ville høre græsset gro, er hans kritik af Neogrammatikernes tilbageskuende historik ganske logisk; jf. Rubow (*Litterær Kritik*, s. 27) om både Fr. Schlegels syn på litteraturens forhold til 'livet' og den af Oehlenschläger udsatte prisopgave om det dynamiske forhold mellem 'digter' og 'nation'.
- 53 Henry James, *Roderick Hudson* (New York: Harper & Brothers 1960. Et genoptryk af den reviderede 1909-udgave). Walter Paters essay »Style« (s. 103-124) i *Selected Writings of Walter Pater*. Edited by Harold Bloom (New York: Columbia University Press 1974).
- 54 Jf. Eliot nedenfor; »the principle of development« er altså fælles for virkeligheden og for romanens virkelighed; men for at tekstualisere virkeligheden må forfatteren sætte begyndelse og slutning på og dermed give romanen en autonomi, som James understregede ved begrebet om »factitious compactness« (jf. Russell nedenfor); dette gør romanen til et sanseligt symbol, ikke en overflødig 'realistisk' efterligning af virkeligheden. I modsætning til romantikeren John Keats i hans »Ode on a Grecian Urn« og den moderne lingvistik søgte James hverken at suspendere tiden eller lade det 'timelige' rekurrere til det 'evige' eller statiske.
- 55 Edgar Allan Poe foregreb dette dynamiske strukturprincip i sit essay »The Philosophy of Composition« (*The Portable Poe*. Edited by Philip van Doren Stern. 1967 (1942). New York: The Viking Press), s. 550; og selve ideen om, at slutningen er til stede i begyndelsen – som et glossematisk forløb allerede er til stede som en kalkulatorisk kombinationsmulighed i systemet – supplerede Poe (s. 558) med: 'al kunst har sin begyndelse i slutningen', hvorved kunstværket fremtræder som en immanent struktur eller helhed.
- 56 *Cours de linguistique générale* (Édition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris: Payot 1972), s. 33, 117, 140, 152. At det historiske var uden for menneskets bevidsthed, var allerede i de første dekader af det tyvende århundrede et forældet syn og en reel benægtelse af psykoanalysen (Freud). Jeg vil også henvise til Søren Holms fremstilling af Kierkegaards sammenligning mellem naturen og historien (*Kierkegaards historiefilosofi*, s. 40; 30-47). Hjelmslev har i *La catégorie des cas* (München: Wilhelm Fink Verlag 1972. (Zweite verbesserte und mit den Korrekturen des Autors versehene Auflage der Ausgabe Kopenhagen 1935-1937), s. 102) funderet sprogenes kasussystem på et forældet begreb som »une mentalité prélogique«, der bliver til »Le principe structural« (s. 127), der på sin vis 'styrer' dette sprogsystem

- hvad så 'styrer' (fr. *diriger*) måtte betyde. Først fra OSG (1943) løsrev Hjelmslev sproget fra enhver psykologisk fundering. Kierkegaard havde sin bestemmelse af det synkrone, nemlig som et »for Dig«: »For mig er det forbigangne ikke Virkelighed, thi det kan kun det samtidige være, og kun hvad du lever samtidigt med kan være Virkelighed for dig« (Holm, s. 104; og note 34 ovenfor).
- 57 T.S. Eliot, *The Sacred Wood. Essays on Poetry and Criticism*. London: Methun & Co. 1964 (1920).
- 58 I kontrast til Eliots understregning af det upersonlige i digtningen (hans »Impersonal theory«, s. 53; 58) er Henrik Blichers åbningsord til »Et lejlighedsdigt af Johan Nordahl Brun« (*Danske Studier 2006*, s. 166) rart kontante: Bruns »digt (...) lader sig næppe forstå og værdsætte uden et par oplysninger«.
- 59 Rene Wellek beskrev også i kritikken af digtningens autonomi, her med Fjord Jensens ord (*Kritik*, s. 89f.), hvorledes kunstværket lever som »led i en historisk proces og selv underkastet udvikling«. Dette fremkalder mindelser om Rubows dynamiske signifikationsprincip: »Værkets Betydning udtømmes efter Haanden som flere – fra ulige Synspunkter – tilegner sig det« (*Litterær Kritik*, s. 33; 33ff.); mængden af synkrongrammatikker over samme sprogtilstand synes at følge signifikationsprincippet! Med henvisning til Bertrand Russells immanensbegreb nedenfor kunne man sige, at et værks autonomi etableres af 'sætninger, der ikke findes i andre værker' – f.eks. i et værk om forfatterens liv – ligesom en videnskabelig filosofi konstitueres af »propositions which could not occur in the other sciences« (*Our Knowledge of the External World* (London: George Allen & Unwin 1972 (1914)), s. 27).
- 60 Citeret fra Rubow (*Litterær Kritik*, s. 36), der føjer til: »Digteren er i sit Liv som i sine Værker«, en karakteristik der måske ikke er ganske irrelevant, når det kommer til Hjelmslev.
- 61 Hjelmslev illustrerede dette på pædagogisk forbilledlig vis i »Some Reflexions« (note 3): den individuelle taler bliver selv indhold (I) for et udtryk (U), det talte, der selv er et tegn (I r U): Indhold (=konnotatum) r Udtryk (Indhold r Udtryk): det talte som en tegnfunktion bliver et udtryk (U) for taleren som konnotativt indhold (I).
- 62 Glossematikken skelner mellem korrelationelle hierarkier (system/sprog/paradigmer) og relationelle hierarkier (forløb/tekster/syntagmer), men Hjelmslev lod overraskende struktur være udefineret, om end han anvendte den subjektive bestemmelse en organiseret helhed

(OSG, s. 9) herfor. Michael Rasmussen (*Hjelmslev*, s. 459) giver læseren det indtryk, at termen struktur er synonym med den formaldefinerede term konstant. Der er intet belæg for denne sammenstilling i glossematikken. Hjelmslev indfører formelt system-forløb-dualismen som en generel hypotese for al (humanistisk) forskning (OSG, s. 10-11); og spørgsmålet der må stilles er, hvorfor Hjelmslev ikke betragtede det litterære værk som »et emne der synes særlig at indbyde til« afprøvelse af tesen om »et system bag forløbet, en konstans bag fluktuationen«? Poe havde jo vist i sit essay (*op. cit.*), hvorledes et digt som en totalitet bygges op på strengt matematisk-deduktiv-analytisk manér. I betragtning af Hjelmslevs omtale af »relationernes skønhed« i hans »videnskabelige trobekendelse« (Rasmussen, s. 161; 461) må man igen undres over, at han totalt overså den disciplin, hvor æstetikken og menneskets ånd er afgørende, litteraturkritikken, men nøjedes med, hvad der for en kritisk læser reelt fremstår som overfladiske postuler. Jeg må tilstå, at Michael Rasmussens ukritiske behandling af denne væsentlige side af glossematikken er frapperende; jeg henviser blot til siderne 160-168, hvor ærbødigheden over for Poincarés – og Hjelmslevs – overfladiske, postulerende, dvs. metafysiske æstetiseren styrer argumentationen. Mht. 'skønhed' tillader jeg mig at henvise til Keats og Poe.

- 63 Hermann Paul, *Sprachgeschichte* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, Achte unveränderte Auflage. 1968), s. 1-36. Noget paradoksalt må man konstatere, at der kun gives immanens i historie(skrivning)e(n), thi det transcendent ligger nødvendigvis uden for den historiske virkelighed (jf. Kierkegaards system); således er der intet inden for den menneskeskabte virkelighed, der ikke er emne for historieanalysen, og Paul kunne derfor med rette sætte lighedstegn mellem sproghistorieteori og sprogteori. I Kierkegaards 'historiefilosofi' ses en tilsvarende opfattelse, idet alt historisk og i sidste instans også naturen 'ligger i tiden', om end ikke 'i Øjeblikket' som historien selv gør det (Holm, s. 38). Tilblivelse er altså en fundamental 'forlæns' empirisk kategori, der naturligt var en del af Brandes' 'dramatiske' horisont.
- 64 Igen må man beklage, at Hjelmslev ikke formaldefinerede termen synkroni og derfor arbejdede metafysisk, idet den kontradiktoriske modsætning mellem synkroni og diakroni er underforstået i hele hans værk, således som det hyperflot udtrykkes i: »desuden er diakroniske betragtninger, som det er bekendt fra nyere sprogvidenskab, irrelevante for den synkroniske beskrivelse« (OSG, s. 93). Fischer-Jørgensen

- lukkede også øjnene for denne inkonsekvens (*Trends*, s. 141-142), og muligheden for, at Hjelmlev ville have kunnet formaldefinere synkroni uden historiske elementer, er mere end tvivlsom. Poe (*op. cit.*, s. 553) så det umulige i noget sådant: »a certain degree of duration is absolutely requisite for the production of any effect at all«. Jf. note 64 og Russells og James' »continuity«.
- 65 Konteksten er her den 'lærde skoles' historie. *Almindennelse for tiden*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. 2004. De sidste linjer af dette afsnit er baseret på Harry Haue, s. 55-67. Se også Bo Hakon Jørgensens artikel i *ADL* om den litterære periode 1890-1900 (Symbolismen) i afsnittet »Teoretisk sammenfatning«.
- 66 Jeg baserer det følgende på ovenfor citerede værker af Høffding samt Jørgen Jørgensens og Edgar Rubins artikler i *Høffding in Memoriam*.
- 67 Med et Goethecitater: »Oft gerundet, nie geschlossen« (Jørgensen, s. 23). Dette forskningssyn ses også hos moderne matematikere, der fremhæver matematikkens *unity* og *diversity*.
- 68 At der skulle have været en nærmere kontakt mellem de to, kan vist ikke dokumenteres; jf. Carl Henrik Kochs artikel om Harald Høffding i *Dansk Filosofi i Positivismens Tidsalder – 1880-1950* (København: Gyldendal 2004), s. 31-87. For følgende skylder jeg Carl Henrik Koch tak: Høffdings afhandling om »Filosofiske Problemer« (1902; Jørgensen, s. 16) blev oversat til engelsk i 1905 under titlen »The Problems of Philosophy«, som også blev titlen på Russells 1912-værk, og i monografien »Relation som Kategori« (1921) henvises der til Russells »Introduction to Mathematical Philosophy«.
- 69 Se note 59 ovenfor. Hjelmlev henviste til Russells filosofihistorie i *OSG*, s. 93, note 1.
- 70 Den logiske dialektik er følgende: $((S2 \rightarrow S1) \& \text{non-}S1) \rightarrow \text{non-}S2$. Hverken Høffding eller Russell ville acceptere en sådan 'afsluttet' systembygning. Se det glossematiske definitionssystem i Francis Whitefields oversættelse af *OSG (Prolegomena to a Theory of Language)* (Madison: The University of Wisconsin Press 1963), s. 131-138; falsificeres Definition 1 (af termen *analysis*), falsificeres alle 137 efterfølgende definitioner, fordi disses sandhed forudsætter Definition 1s sandhed. Hverken Høffding eller Russell accepterede analysens metodisk-'kognitive' forrang.
- 71 S. 322-28 i *An Inquiry into Meaning and Truth* (London: Penguin Books 1969 (1940)).
- 72 Bemærk Høffdings fodnote i *Totalitet som Kategori*, s. 268; her gør han

de erkendelsesteoretiske 'Fundamentale Kategorier' syntese og relation til korrelative kategorier, hvor han i *Den menneskelige Tanke* (s. 155) havde gjort syntesen til nummer et og placeret relation på andenpladsen, fordi denne var »indeholdt« i hin.

- 73 I Russells 1914-værk (s. 65f.) ses en præcis formulering af Kants åbningsord i B-udgaven af *Kritik der reinen Vernunft* (udg. af Raymund Schmidt. Hamburg: Felix Meiner Verlag 1956), B1, s. 38. Russell fremstår her som en slags fadder til 60'ernes generative transformationsgrammatik. 'Dementeret' som den blev i kraft af henvisningen afviste K.E. Løgstrup også nominalismen, men uden henvisning til Russell (*Vidde og prægnans. Metafysik I*. København: Gyldendal 1976), s. 52. I *Skabelse og tilintetgørelse. Metafysik IV*. (København: Gyldendal 1978), s. 132-34 uddyber Løgstrup kritikken af nominalismen: »Nominalismen lægger luft mellem vor erkendelse og tingene og anerkender vi nominalismen er vi godt på vej til at reducere videnskab til teknik og kvæle al anden impuls til erkendelse end beherskelse af tingene«. Michael Rasmussens nonchalante og ironiske behandling (se Rasmussen, bl.a. s. 156) tager overhovedet ikke stilling til Russells og Løgstrups kritik, herunder analogiens erkendelsesmæssige rolle (Løgstrup, *Skabelse*, s. 134-42).
- 74 Hjelmslev overser betydningen af identitet, f.eks. pars pro toto-loven, i drømmetydningen og psykiatrien; se Erling Jacobsen, *De psykiske grundprocesser*, kapitel 1. Freuds arbejder var ukendt land for Hjelmslev. Høffding sagde i *Formel Logik* (København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag 1913), s. 8-9, at »Al Analyse forudsætter Syntese« og (som Russell), at »Den logiske Tænken er i en vis Forstand ikke produktiv [Russell: *constructive*]. Dens Arbejde gaar ud paa gennem Analyse og Sammenligning [Russell: *analysis*] at bringe til udtrykkelig Bevidsthed, hvad der allerede er indeholdt i de givne Totalanskuelser, der ere den oprindelige Synteses Værk.«
- 75 Hjelmslev burde have skrevet sig følgende bag øret: »Nothing of any value can be said on method except through examples« (*Our Knowledge*, s. 240).
- 76 Et parallelt eksempel til Russells asymmetriske relationer er en hyppig sprogbrug som skotsk (Edinburgh) »Keep that oot ay other people's business, or yi'll git it broke, right« 'Hold snuden for jer selv, hvis ikke I vil have den brækket' (Irvine Welsh, *Glue* (London: Vintage 2001), s. 10), hvor denne formelle parataksis ikke kan opløses udtømmende til en sideordningskonjunktion og to varianter af »een sætning«, dvs. en

sætning med to funktioner, både »selektierende« som bisætning og »selekteret« som hovedsætning (*OSG*, s. 65f.).

- 77 »Est cas une catégorie qui exprime une relation entre deux objets« (*La catégorie des cas*, s. 96; 134). Hjelmlev (*OSG*, s. 76) omformulerede dette i sit funktionsbegreb: »en størrelse er ikke andet end to eller flere størrelser med indbyrdes funktion«.
- 78 I sidste kapitel af *Our Knowledge* (især s. 227ff.) bragte Russell et psyko-sociologisk aspekt ind i forskningen, idet han diskuterede forholdet mellem årsag og forskerens frie vilje, og både Brandes, Høffding og Jespersen måtte nikke velvilligt til Russells konklusion: »Freedom (...) demands only that our volitions shall be, as they are, the result of our own desires, not of an outside force compelling us to will what we would rather not will« og »the desire for unadulterated truth is often obscured by love of system«, fordi »the one little fact which will not come inside the philosopher's edifice has to be pushed and tortured until it seems to consent. Yet the one little fact is more likely to be more important for the future than the system with which it is inconsistent (*Our Knowledge*, henholdsvis s. 239 og 241), et princip som er blevet gennemført i Erik Hansen & Hans F. Nielsen, *Irregularities in Modern English*. Second edition revised by Erik Hansen. 2007 (1986). Odense: University Press of Southern Denmark.
- 79 Ian Hacking, »What Mathematics Has Done to Some and Only Some Philosophers« (*Mathematics and Necessity*. Proceedings of the British Academy 103. S. 83-138. Edited by Timothy Smiley. Oxford: Oxford University Press 2000), s. 86, 88.

Omkring *Danmarks Digtekunst*

Af Flemming Conrad

F.J. Billeskov Jansen published the first three volumes of his history of Danish poetry, *Danmarks Digtekunst*, in 1944, 1947, and 1958 respectively; a planned fourth volume never saw the light of day. The work was composed in order to follow the history of literary genres, toning down elements of intellectual history, biography, and psychology. The article describes the genesis and development of this project in the light of BJ's teaching of Danish literature at the University of Copenhagen, as well as his changes in standpoint with regard to human nature and research, which were obviously too radical to form the basis of a homogeneous work and therefore made it difficult for him to complete his project.

1. Tilblivelseshistorien

I et foredragsmanuskript, beregnet til fremlæggelse af *Danmarks Digtekunst* III i Videnskabernes Selskab 13.12.1957, lader F.J. Billeskov Jansen (herefter BJ) tanken gå tilbage til 1943, da dette litteraturhistoriske projekt tog sin begyndelse.¹ Han beretter her, at han fra et forlag fik tilbud om at skrive en middelstor dansk litteraturhistorie, og tilføjer: »jeg fik frie Hænder til at gennemføre min Idé«. I nogle notater, der kan dateres til 1958, hedder det med lidt andre ord, at han i 1943 fik chancen til at skrive »den danske Litteraturs Historie efter min egen Metode og Idé«.² Formuleringerne sammenholdt med den til en begyndelse meget hurtige tilblivelse af *Danmarks Digtekunst* (herefter *DD*) indikerer, at han stod parat til at skrive et værk om den danske digtekunsts historie med stoffet disponeret efter de litterære genrer; dette forhold vender vi tilbage til, idet vi foreløbig ser på de mere konkrete omstændigheder omkring denne chances opståen og det fortsatte forløb.

De begrænsede kilder til belysning heraf viser, at Ejnar Munksgaard, der siden 1935 havde været BJ's forlægger, i brev dateret 2.7.1943 meddelte ham, at litteraturhistorikeren Algot Werin, der på det tidspunkt var direktør for Gleerups forlag i Lund, over for ham havde ytret ønske om at udgive en dansk litteraturhistorie beregnet for et svensk publikum; den skulle dække tidsrummet fra Oehlenschläger til nutiden og være på ca. 300 sider.³ Man forestillede sig en dansk parallel-udgivelse, og Munksgaards henvendelse indebar en opfordring til BJ om at påtage sig en sådan opgave, stærkt anbefalet af Paul V. Rubow. Munksgaards korrespondance med Werin de følgende 5-6 uger viser, at BJ var mindre begejstret for

opgaven og i hvert fald forbeholdt sig at forsyne værket med en kortere oversigt over tiden før Oehlschlager; titlen skulle være »Dansk Digtekunsts Historie«. Sidst i juli og igen lidt ind i august rykker Munksgaard for en afgørelse; men Werin er nu kommet i tvivl om projektet, dels fordi en konkurrerende og muligvis mere salgbar udgivelse mentes at være på vej, dels fordi professor Olle Holmberg i Lund fandt, at en bog til studiebrug gerne kunne være på dansk. Derpå standsede forhandlingerne.⁴ Det synes imidlertid klart, at BJ har grebet tilfældet som en anledning til at vinde gehør for sine egne planer og haft held dermed, for allerede 23.8.1943 sender Munksgaard udkast til kontrakt om udgivelse af – ikke en litteraturhistorie for svenskere – men fortsat en »Dansk Digtekunsts Historie«.⁵ Den var efter BJ's »egen Metode og Idé«, som det nærmere skal uddybes nedenfor (kap.3).

Når man betænker, at BJ's udgave af Holbergs *Moralske Tanker* var udkommet i foråret 1943, at udgaven af *Ludvig Holbergs Memoirer* forelå først i december 1943, det første bind af Holbergs epistler i 1944, mens andet bind af *Poetik* blev færdiggjort til udsendelse i 1945, hvortil yderligere kommer redigeringen af det nystartede *Orbis Litterarum* (1943ff.), kan man nok uden dertil yderligere at føje diverse mindre arbejder fra samme hånd, ane omridset af et betydeligt arbejdspress. Men også optimismen er betydelig: Fra sin sommeradresse i Asserbo Plantage beretter BJ i et brev til Ejnar Munksgaard 21.7.1944 – altså ca. et år efter dennes første henvendelse om sagen – at han med stigende interesse har arbejdet på bogen hele sommeren. Straks efter sin tilbagekomst til København sidst på måneden vil han færdiggøre teksten til første bind og vælge illustrationer, så »Danmarks Digtekunst«, som værket nu for vistnok første gang benævnes, kan foreligge til jul.⁶ Første bind forelå allerede 2. december 1944, og de følgende tre bind annonceredes til udsendelse med ét års mellemrum.⁷

BJ's undervisning de første par år efter ansættelsen som docent pr. 1.9.1941 har kun i begrænset omfang kunnet støtte hans arbejde på *DD I*. Kun en øvelsesrække i efteråret 1942 over folkeviser og folkeviseforskning har kunnet virke fremmende herpå, hvortil emnemæssigt knytter sig et foredrags-manuskript om »Folkeviserne. Inddeling efter ny Kriterier« (dateret 8.-30. nov. 1943), som i talrige formuleringer peger direkte frem mod *DD*.⁸ Hertil knytter sig ydermere analyser og rubricering af samtlige folkeviser, én for én i DgF-nummerorden, der ligeledes peger direkte frem mod det kontroversielle folkevise-kapitel i *DD I*,⁹ det er en arbejdsindsats,

der kan minde om analysen og rubriceringen af de små tusind holbergske epigrammer i forbindelse med disputatsarbejdet.

Fra og med forårssemesteret 1944, altså så snart som praktisk muligt efter den indgåede aftale med Munksgaards Forlag, blev undervisningen imidlertid rettet ind efter bogplanerne, idet BJ nu i seks semestre på rad frem til og med efterårssemesteret 1946 forelæste over »Hovedlinier i dansk Litteratur«, med særligt sigte på yngre studerende. Fragmenter af eller notater til disse forelæsninger ses utvivlsomt her og der i BJ's papirer, men det er desværre ikke lykkedes mig at rekonstruere forløbet i dem med den ønskelige sikkerhed. Det er dog ganske usandsynligt, at disse forelæsninger ikke skulle have rummet netop hovedlinjerne i *DD*.

Til udarbejdelsen af bind II var BJ utvivlsomt bedre forberedt end til bind I, men alligevel gik arbejdet ikke helt så rask som oprindelig tænkt; imidlertid forelå bindet allerede sidst i juli 1947. Vigtigst blandt forarbejderne hertil er de forelæsninger over 1700-tallets danske litteratur, som BJ havde påbegyndt straks efter sin ansættelse som docent i september 1941, og som strakte sig frem til og med efteråret 1942.¹⁰ Ved deres genrehistoriske komposition, som skal belyses nærmere nedenfor, peger de tydeligt frem mod *DD II* og kan – i lyset af de senere opdukkende bogplaner – karakteriseres som et heldigt emnevalg. Nære relationer til den kommende bog, men på detailplan, har også de øvelser over *Skuespiltekster fra Komodiehøuset i Lille Grønnegade*, der gennemførtes privatim (»hjemme hos mig«¹¹) i foråret 1945. Og i maj 1946 kunne BJ give en forelæsning i Göteborg over »Det fransk-klassiske Drama i Danmark i det 18. Aarh.«¹²

Det er tilsyneladende først i forbindelse med *DD II*, at BJ har haft tilknyttet studentermedhjælp til arbejdet, der da også først nævnes i fortalen til dette bind.¹³ Der blev nu eksempelvis – på grundlag af *Bibliotheca Danica IV* og Th. Overskous teaterhistoriske håndbøger – udarbejdet totale (og følgelig meget omfattende) lister over »Drama i Det 18. Aarhundrede« med oversigter over repertoiret i Lille Grønnegade og på byens senere teatre, lister over italiensk skuespil og opera i København, over franske skuespil etc.¹⁴ Det er slående, så stort et materiale der opbygges, også vedrørende tekster, der kun gøres kort af i *DD* – eller slet ikke omtales. Værket hviler på en imponerende empirisk basis.

Stemninger og tilstande under denne fase af arbejdet kan belyses ved et brev, afsendt fra sommeradressen i Asserbo Plantage 24.7.1945 (til unævnt adressat), og som BJ har følt anledning til at afskrive dele af. Det hedder her om *DD*, at:

Først er det ligesom man maa vokse sig moden til at tage imod den [bogen], naar Skæbnen i Tidens Fylde bringer som en Gave Evnen til at opleve den. Dernæst den berusende Lykke at kunne mestre Oplevelsen, at give sig helt hen i Værket og se det vokse. Og som det tredje Stadium den bitre Fornemmelse eller Erfaring, at »De andre« aldrig vil forstaa til Bunds hvad der er Værkets Sjæl. Men Skuffelsen virker ikke lammende, Kærligheden til det næste, kommende Bind er lige stærk for det, og naar Rækken er sluttet, er man selv vokset og har mange nye Erfaringer at indfælde i en ny Udgave. Og Bogen væves saaledes ind i Ens Liv, at man slet ikke véd, hvor det ene holder op og det andet begynder. *Det er saligt.*¹⁵

Udsendelsen af *DD II* i 1947 markerer et vendepunkt i værkets udgivelses-historie. Enkelte emner fra dansk 1800-tal havde allerede været fremme i BJ's undervisning siden ansættelsen i 1941 i form af kollokvier og forelæsninger over enkelte forfatterskaber (Blichers noveller 1941 II, Paludan-Müller 1942 I) eller som kollokvier over perioden som helhed (med afsæt i Valdemar Vedels *Studier over Guldalderen i dansk Digting* (1890)). Men fra 1943 bliver disponeringen efter genrer mere fremherskende, og fra 1947 ser man tydeligt, hvordan BJ benytter forelæsningsformen til at strukturere sit billede af den danske guldalder: Der forelæses over 1800-tallets fortællekunst (1943 I-II), holdes øvelser over den romantiske lyrik (1946 I) og den litterære prosa 1800-70 (1946 II). Og da de ovennævnte forelæsninger over »Hovedlinier i dansk Litteratur« var afsluttet med udgangen af 1946, blev der i de følgende forelæsninger sat fokus på tiden 1800-70: først gjaldt det tidens romantyper (1947 I – 1948 I), dernæst dramaet (1951 II) og vers- og prosafortællingen (1952 I – 1953 I) og endelig tidens lyrik (1953 II – 1954 I); herpå fulgte forelæsninger over dansk poesi 1800-70 (1954 II – 1955 I) samt over dansk litteratur 1825-70 (1956 I – 1957 I).

I oktober 1953 havde BJ imidlertid under et ophold på refugiet *San Cataldo* ved Amalfi anledning til at skitsere dispositionen i det kommende bind III; der må på dette tidspunkt have foreligget et pagineret manuskript, som det var muligt at redigere i. Skønt meget nu lå fast, herskede der usikkerhed på flere punkter, og dele af stoffet blev da også omstruktureret i den kommende tid. Det gælder efter alt at dømme, men kan desværre ikke dokumenteres, de fire delperioder – eller dog nogle af dem – som tidsrummet 1800-70 endelig kom til at bestå af.¹⁶

Forelæsningerne, der skulle tegne de store linjer, blev lejlighedsvis

støttet af øvelser eller kollokvier over mere isolerede emner: diverse Kierkegaard-tekster (1948 II – 1950 I), Paludan-Müllers ungdomsdigtning (1952 I), Blichers noveller (1952 II – 1953 I), danske digteres oversættelse af fremmede lyrik (1953 II), tidens salmedigtning (1954 I), Winther-Aarestrup-Bødtscher (1956 I) og senromantisk lyrik (1956 II). Måske har ikke mindst nogle sene kollokvier over teoretiske emner som »romantisme« versus »biedermeier« som litteraturvidenskabelige termer (1954 II) eller om periodisering (1955 I) været medvirkende til den just berørte omstrukturering af stoffet i den sene fase af arbejdet på bind III.

Når man kan tale om udsendelsen af *DD* II som et vendepunkt i værkets udgivelseshistorie, hænger det selvfølgelig også sammen med, at den oprindelige forestilling om en udsendelse med ét års (eller bare et par års) mellemrum ikke længere kunne opretholdes. Og dette hænger så igen sammen med, at andre opgaver pressede sig på. Den igangværende udgave af Holbergs epistler tog sin tid frem til 1954, dertil kom den originalt kommenterede udgave af Kierkegaards *Værker i Udvalg* (1950), fulgt op af *Studier i Søren Kierkegaards litterære Kunst* (1951). Og endelig havde BJ snart efter udsendelsen af *DD* II indledt et mere personligt essayistisk forfatterskab i form af kronikker om bl.a. psykologiske og livsfilosofiske emner, men også artikler af mere faglig art; alene i september 1947 og året ud publicerede han ikke færre end seks kronikker.¹⁷

Alt i alt endte det med, at der gik 11 år mellem udsendelsen af *DD* II og III. Sidstnævnte skulle have foreligget i løbet af efteråret 1957, men problemer på trykkeriet bevirkede, at det først lå klar tidligt i marts 1958.¹⁸

Frem til dette tidspunkt havde BJ kun undtagelsesvis undervist i emner fra dansk litteraturhistorie efter 1870. Bortset fra de ovennævnte forelæsningsforelæsninger over »Hovedlinier i dansk Litteratur« (1944 I – 1946 II) indskrænker det sig til en øvelsesrække over Pontoppidans *Lykke-Per* (1947 I) og nogle kollokvier over dramaturgisk teknik med henblik på moderne danske skuespil (1951 I-II). Men da bind III var afsluttet i 1957, indledtes straks fra samme efterår og frem til og med foråret 1963 en gennemtrawling af den danske fiktionsprosa fra 1870 til et ikke nærmere angivet tidspunkt efter 1900; det skete under vekslende overskrifter, styret af en kronologisk underinddeling og med særligt ophold ved de store forfatterskaber (Bang, Pontoppidan; sidstnævnte igen 1972 II – 1973 I). Derefter behandles lyrikken fra Johannes V. Jensen til Paul la Cour (antagelig frem til ca. 1940 eller senere) i øvelsesform over to semestre (1963 II – 1964 I). Og den nyere dramatik var emne for forelæsninger i foråret 1965 (1919-45) og for uspecificeret undervisning i efteråret 1973 (1920-60).¹⁹ I sine sidste år

som professor underviste BJ over »Fire store fortællere o. 1930-60« (Tom Kristensen, Paludan, Blixen, Scherfig; 1975 II – 1976 I); og efter emeriteringen vendte han i et par semestre tilbage til det moderne gennembrudsromanforfattere (1979 II – 1980 I).

Denne undervisning, der i vekslende omfang har kunnet tjene til at strukturere et litteraturhistorisk forløb, støttedes yderligere af øvelser eller kollokvier over Georg Brandes' og den følgende tids litterære kritik (1958 II – 1959 I), over receptionen af udenlandsk prosa i perioden 1870-1900 (1959 II) og over modernismen og dens forudsætninger (1964 II).²⁰

Er der således i rigt mål tale om, at BJ's undervisning i årene 1957-65 peger frem mod det kommende DD IV, er det imidlertid lige så tydeligt, at fra midten af 1960'erne indtræder en pause i denne undervisning. Og da herhen hørende emner kom på programmet igen fra efteråret 1972, var der tale om betydelig mere spredt fægning.

Det materiale i BJ's efterladte papirer, der knytter sig til planerne om DD IV er særdeles omfangsrigt og synes at være blevet til hen over perioden fra ca. 1960 til op mod 2000, i hvert fald til 1996 og måske senere;²¹ det må dog fremhæves, at kun de færreste papirer lader sig datere med større nøjagtighed – om overhovedet. De repræsenterer forskellige stadier i arbejdets forløb, spændende fra håndskrevne manuskripter til maskinskrevne versioner med rettelser samt instruks om ændring til 'ny retskrivning' og i et vist omfang resultatet af sådanne instrukser.

Det ser ud til, at BJ i første omgang især har søgt at færdiggøre de forfatterskaber, som ikke han, men Hakon Stangerup havde behandlet i Politikens *Dansk Litteratur Historie* III (1966; uændret optryk i bd. IV, 1977). Der ligger således kapitler om dansk dramatik 1870-90 (16 s.), om Jacobsens og Drachmanns lyrik og om prosaforfatterne i samme periode; kapitlerne er gennemgående på 10 maskinskrevne sider, Gjellerup lidt under, Nansen lidt over gennemsnittet, og flere af dem rummer påtegninger som »Nye Kladder til DD IV«, »Trykmanus« eller (om Herman Bang-kapitlet) »Efter Erik Skram«.²² Derpå er fulgt en ny gennemskrivning, nu med autoriseret retskrivning og en gennemgående paginering, der viser et manuskript i denne fase på i hvert fald 78 sider, spændende fra 1870 til og med Pontopidan.²³

Også til den følgende periode efter 1890 findes en del materiale helt frem til Kaj Munk (betegnet som foreløbigt udkast) og C.E. Soya (med påtegning »Trykmanus. Til DD IV«), dog langt mindre systematisk dækkende. Forfatterskaberne frem til 1920 er ganske iøjnefaldende beskrevet uafhængigt af formuleringerne om de samme forfatterskaber i Politikens

Dansk Litteratur Historie III (1966), der altså kun har fungeret som forberedelse til *DD IV* ved at give forfatteren anledning til at danne sig et samlet overblik over perioden og dens forfatterskaber.²⁴

Endelig kan et (udateret) ark, der rummer en slags statusopgørelse under overskriften »Kopier i Arkiv af *DD IV*« og med nedenstående opstilling give indtryk af planerne for den kommende bog:

1870-90

- I Prosa Kopi og kladder til hele afdelingen.
- II Lyrik J.P. Jacobsen (Kopi) Holger Drachmann (Kopi)
- III Drama. Hele Dramatisk Kunst 1870-90.

1890-1920

- I Prosa Vedel + Johs. Jørgensen (Kopi)
- II Lyrik Thøger Larsen (Kopi)
- III Drama

1920-45

- I Prosa
- II Lyrik
- III Drama Kaj Munk. Materiale.²⁵

At der efterhånden var forløbet et lille halvt århundrede siden fremkomsten af *DD III*, førte ikke dets forfatter til erklæringer om arbejdets ophør, kun om dets langsomme forløb. I et foredrag fra 1992 hedder det, at »I et meget langsomt tempo bliver 4. bind til. Det skal, som oprindeligt planlagt, føre fremstillingen op til o. 1930«. ²⁶ Og som forklaring på dette forhold hed det i et foredrag fra 1982, at »Når det er gået så trægt med *Danmarks Digtekunst*, skyldes det, at der kom andre store udfordringer«, mens disse udfordringer andetsteds beskrives som »alt for fristende«. ²⁷ Selv nævner han i denne sammenhæng sin Kierkegaard-forskning omkring 1950 (jf. ovenfor s.110) og udgivelsen af *Den danske Lyrik I-IV* (1961-66), men kunne med god ret have tilføjet sine ovenfor berørte, særdeles store bidrag til Politikens *Dansk Litteratur Historie* (1964-66, yderligere suppleret 1976) og redigering samt fyldige bidrag til samme forlags *Verdens litteraturhistorie* (bd. V, 1972, og bd. X, 1973), uden derfor på langt nær at have nævnt samtlige sine meriter i årene efter 1958. Nærmest en personlig forklaring på *DD*'s afbrudte tilblivelseshistorie kommer han måske i et erindringsstykke fra 1991, der end ikke nævner dette værk. Med afsæt i et Shakespeare-citat (fra *Julius Cæsar*) om menneskelivet

som flod og ebbe og den eksistentielle betydning af at benytte floden, når den er der, fremhæves her vigtigheden af at »tage imod udfordringer«, og hedder det videre:

Der er chancer, man kun får én gang i livet, sagde jeg, da vi i 1963 begyndte udgivelsen af *Den danske Lyrik* med omkring 2000 digte. Det gælder at springe på vognen, når den passerer, for nu at erstatte det ene billede med et andet. Måske har jeg i en anden forstand altid villet, at jeg i hverdagen stod i højvande, greb chancen for intellektuel og emotionel udveksling; det er forbudt at kede sig. Og i de rige stunder skyller bare livsstrømmen gennem sjæl og krop.²⁸

Som vidnesbyrd om et temperament – menneskeligt og som forsker – afviger det ikke meget fra stemningsrapporten fra Asserbo plantage i sommeren 1945 (ovf. s.109).

I en fremstilling som den foreliggende, kan der imidlertid være grund til også at pege på andre sammenhænge. Både en ekstern analyse af *DD*, som der i det foregående er taget tilløb til, og en intern analyse, der efterhånden skal udfoldes i det følgende, viser, at *BJ*'s såvel filosofiske som forskningsmæssige standpunkter hen over årene undergik så dybtgående ændringer, at de næppe kunne have dannet grundlag for et værk af homogen karakter.

2. Litteraturbegreb og stofselektion

Blandt *DD*'s traditionsbrydende træk skal først nævnes værkets insisteren på og gennem alle tre bind fastholdte praksis: at give en fremstilling af dansk digtekunsts historie. Ganske vist havde i en fjern fortid R. Nyerup og K.L. Rahbek udsendt deres *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie* (1800-08, med tilsluttende bind 1819 og 1828), ligesom også andre tilløb til mere eller mindre konsekvent gennemførte poesihistorier kan iagttages i 1800-tallets første halvdel. Som forløbere i egentlig forstand kan de dog ikke uden videre betragtes, idet fx Rahbek og Nyerup ved 'digtekunst' alene forstod metrisk formet digtning. Især må det imidlertid fremhæves, at den dominerende linje i dansk litteraturhistorieskrivning siden i hvert fald 1850 og endnu gældende i storværker inden for genren som Carl S. Petersen og Vilhelm Andersens dengang nys afsluttede *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1924-34) opererer med et litteraturbegreb, der omfatter såvel digterisk som ikke-digterisk litteratur. Begge typer kunne ses som

gyldige udtryk for dansk ånd. Der er end ikke tale om, at digtekunsten overalt nyder absolut forret eller får fyldigst omtale i denne litteraturhistoriske tradition, men i Oluf Friis' *Den danske Litteraturs Historie*, der havde været under udgivelse siden 1937, og hvis første bind forelå i 1945, hedder det dog programmatisk, at »Først og sidst er Litteraturhistorien Skildringen af Digtningens Historie« (s.12). Alligevel gennemgås den øvrige litteratur fyldigt.

Egentlige forbilleder for anlægget i *DD* lader sig næppe udpege, heller ikke i fransk litteraturhistorisk skrivning, hvor det måske ellers i betragtning af BJ's faglige orientering kunne være nærliggende at søge; men tendensen til at inddrage historisk og »moralisk« litteratur er her overalt fremherskende. Også Paul V. Rubow inddrager, skønt i reduceret omfang, den ikke-digteriske litteratur i sin litteraturhistorisk skrivning.²⁹ Generelt befinder BJ sig imidlertid på linje med udbredte tilbøjeligheder i europæisk og amerikansk litteraturvidenskab i øvrigt til at betragte digtningen som sit egentlige og centrale emne, som en autonom størrelse med krav på selvstændig behandling af en særlig, dertil indrettet videnskab. På den anden side er der ikke tegn på nogen optagethed af den angelsaksiske »New Criticism«.

Man kan se BJ fokusere stadig mere beslutsomt på digtningen som sit centrale emne, især efter årene som dansk lektor ved Sorbonne 1938-41, der i høj grad var viet studiet af den litterære æstetik (Croce, Hans Ruin, Hans Larsson, John Landquist m.fl.).³⁰ Endnu i sin ovennævnte indledningsforelæsning på Københavns Universitet 5.9.1941 stiller han en gennemgang af tekster fra »Digtningens Grænseland« (dvs. Ewalds og Bagesens selvbiografiske tekster) i udsigt og ydermere af værker fra 1700-tallets historieskrivning og opbyggelige litteratur. Men i fortalen til *DD I* og samtidige dertil knyttede trykte og utrykte tekster er litteraturbegrebet anderledes skarpt formuleret: Der skal »i dette Skrift kun afhandles een Slags Litteratur, den digteriske; det er de poetiske Motivers og den poetiske Tekniks Historie, som der i overskuelig og overkommelig Form skal redegøres for«. I et svar på den århusianske kollega Ernst Frandsens anmeldelse af *DD I* præciserer BJ ganske knapt, med afsæt i sin *Poetik I* (1941), hvad dette udsagn indebærer:

Motiv vil da sige en konkret Vision, som har faaet Betydning ud over sig selv, er blevet Symbol, og Teknik den kompositoriske og stilistiske Fremgangsmaade, i Kraft af hvilken Motivet er realiseret i Ordet.³¹

Et digterværk er således »et realiseret Motiv«, men BJ kan godt forestille sig ikke-realiserede, fritsvævende motiver såvel som forekomst af digteriske teknikker uden for digterisk sammenhæng i den anførte betydning. De første levner han ikke plads i en kortfattet poesi-historie, de sidste kun, i det omfang de som eneste tilfælde repræsenterer et vigtigt trin i den poetiske tekniks udvikling.³² Det anlagte synspunkt førte i praksis til udelukkelse af bl.a. de middelalderlige bønnebøger og af store numre i dansk litteraturhistorieskrivning som Peter Palladius' *Visitatsbog*, Leonora Christinas *Jammers Minde* og Holbergs essayistik. Samme skæbne fik senere Ewalds og Baggesens selvbiografiske skrifter, dog ikke uden udførlig begrundelse for disse senere omdisputerede beslutninger.³³ Derimod får Kierkegaards store værker 1843-45 fyldig omtale som digtning, mens forekomst af digteriske teknikker i andre dele af forfatterskabet – uden for hans »rent digteriske Virksomhed« – ikke fører til egentlig omtale.³⁴

I praktiseringen af dette poesi-begreb må *DD* karakteriseres som konsekvent og stringent. Andre værker i tiden, der fører sig frem under titler med 'dansk digtning', holder ikke deres sti tilsvarende ren, men inddrager adskilligt, der ikke fortjener denne etikette.³⁵ Til gengæld vakte *DD* på dette punkt nogen opstandelse.

Hvis værkets begreb om 'digtekunst' kan siges at være restriktivt eller eksklusivt, er det i sin forståelse af 'dansk' – der da også i værkets titel (og vistnok på et sent tidspunkt³⁶) blev udskiftet med »Danmarks« – digtekunst ganske vidtfavnende. Også på dette punkt er *DD* traditionsbrydende, idet værket altså ikke markedsføres som en bog om 'dansk' litteraturshistorie, med hele dette adjektivs ladning af nationalromantisk indhold. Det er ikke en bog om digtningen som vidnesbyrd om 'dansk ånd' eller lignende, skønt besættelsestiden gav rigelig grobund for den slags.³⁷ Som forgængeren Julius Paludan bestemmer han mere nøgternt sit emne som 'Danmarks' (men til forskel fra Paludan altså kun digteriske) litteratur, uden alt for tunge overvejelser over dette monarkis udstrækning til forskellige tider, men med inddragelse uden tøven af dette riges forfattere af norsk oprindelse frem til adskillelsen 1814.

Det egentlige nybrud ligger imidlertid i den selvstændige plads, der gives den danske latindigtning frem til 1700. *DD* er den foreløbige slutsten på en udvikling, der som første trin har den totale afvisning af latindigtningen hos især J.L. Heiberg og C.A. Thortsen i 1830'erne som noget, der ikke lader sig forene med opfattelsen af dansk sprog og dermed dansksproget litteratur som folkeåndens ædleste udtryk. Næste trin er så N.M.

Petersens afvisning af tanken om at kunne skrive litteraturens historie alene på grundlag af tekster på modersmålet som »sygelig Patriotisme«; heraf følger i de næste små hundrede år en udbredt praksis i de større litteraturhistorier (og en del mindre) til, at elementer fra latinlitteraturen indgår med en vis selvstændig karakter i det samlede billede.³⁸ Med *DD* leveres endelig selvstændige kapitler om først middelalderens, dernæst den følgende tids latindigtning frem til 1700 med fremhævelse af dennes selvstændige status i forhold til den samtidige litteratur på modersmålet; det gælder det digteriske formsprog, men det gælder også denne digtnings periodisering og kronologiske forløb, der kan siges at foregribe det senere tilsvarende forløb i den dansksprogede digtning. Efter 1700, hvor der fortsat skabes latindigtning, er den imidlertid ikke længere »en gyldig æstetisk Faktor, men en filologisk-versifikatorisk Tumbleplads eller – som Prosa – en Genvej til universel Udbredelse« (*DD* II:7f.). Den har da ifølge spillereglerne i *DD* ikke længere adkomst til en selvstændig fremstilling og omtales derfor kun spredt og punktvis.

Mere traditionelt, i hvert fald til en begyndelse, forholdt BJ sig til det gamle og vanskelige spørgsmål om oversættelseslitteraturens plads i den nationale litteraturhistorie og i den forbindelse hele problemet om grænsedragningen mellem oversættelse, lokalisering, gendigtning, imitation etc. Som bekendt har der angående litteraturen før 1700 blandt litteraturhistorikere været tilbøjelighed til at forholde sig åbent og imødekomende til udefra kommende tekster, mens den rigeligere forekomst af tekster af hjemlig herkomst efter dette tidspunkt har været set som en mulighed for en nationalt mere restriktiv kurs. BJ synes ikke at have reflekteret over spørgsmålet under arbejdet på *DD* I, men tager det op til principiel drøftelse i fortalen til værkets andet bind i 1947, ligesom han underviste i samme emne et par omgange i 1950'erne.³⁹ Det hedder nu programmatisk (i *DD* II, Fortale), at: »Det er dog ellers klart, at fra det Øjeblik en Bog er oversat til Dansk, er den et dansk Sprog- og Stilværk, for altid indlemmet i den danske Litteratur«. De problemer, som synspunktet rejser i litteraturhistorisk sammenhæng, især omkring den litteraturhistoriske fremstillings kronologiske komposition, udfoldes ikke nærmere; men det forekommer rimeligt at se indpasningen af de danske oversættelser af bl.a. Tegnér's *Frithiofs Saga*, Runebergs *Fänrik Ståls sägner* og ikke mindst Chr.K.F. Molbechs af Dantes *Guddommelige Komædie* i omtalen af senromantikkens store versdigtninge i Danmark som udtryk for det anlagte synspunkt.

Ved siden heraf anlægges et komparatistisk synspunkt på oversættel-

seslitteraturen som »Formidler af fremmede Strømninger«. Som det nærmere skal omtales i det følgende, praktiseres dette synspunkt allerede i bind I (se fx gennemgangen af Arrebos *Hexaëmeron* (DD I:110ff.)), men fører i de senere bind til et af de konstituerende træk ved fremstillingsformen i DD. Til den fulde erkendelse af den oversatte litteraturs plads som en integrerende del af digtningen i Danmark var BJ imidlertid ikke nået ved udsendelsen af bind I; havde det været tilfældet, hedder det i et senere notat, kunne dele af Saxos oldhistorie være inddraget som heroiske poetiske motiver.⁴⁰

Inden for de nævnte rammer sker der selvfølgelig en yderligere stofselektion, hvis principper imidlertid kun lader sig påvise i begrænset omfang. Blot kan det konstateres, at den som allerede berørt finder sted på basis af en uhyre omfattende gennemgang af det foreliggende tekstmateriale.⁴¹ Det gælder ikke mindst det middelalderlige, hvor annaler, årbøger og kroniker m.v. inspiceres og derpå erklæres irrelevante i poesihistorisk sammenhæng. Eller et typologisk relevant materiale som fx et stort antal af de folkebøger, der har været under luppen, men får påtegning »Ikke i DD« eller lignende. I enkelte tilfælde blev selektionen styret ganske uafhængigt af æstetikerens skøn. BJ måtte således i marts 1944, hvor bind I snart skulle ligge klar, konstatere, at L.M. Widsteds *Salomons Høyesang* (1648) var udlånt til Statsbiblioteket i Århus, og noterer: »medtages ikke i DD«. Eller han kunne erfare, at Henrik Gyldenstiernes *Jesus Syrach i danske Riim forfattet* (1635) var evakueret og således uden for rækkevidde.⁴² I andre tilfælde kunne trufne afgørelser give anledning til fornyet anfægtelse. Om salmedigteren Iver Brinch (omkring 1700) hedder det fx: »indføres i næste Udgave af DD I«, men rigtignok under en senere overvejelse suppleret af et spørgsmålstegn – og slutteligen af et »næppe«, derved blev det.⁴³ Da derimod både Ernst Frandsen i sin anmeldelse af DD I og kollegaen Ejnar Thomsen mundtligt havde undret sig over forbigåelsen af den kendte vise »Lad fare, min Sjæl, din høje Attraa« til fordel for »Hjer-teallerkæreste, forglem ikke mig« (*Danske Viser* nr.277) til illustration af 1500-tallets kærlighedsviser (DD I: 185f.), noterer BJ »med Henblik paa 2. Udg.«, at hans valg skyldes ønsket om at bringe et mere gennemsnitligt eksempel, men at dette skal suppleres; det skete så i 2. udgave (1964), hvor »Lad fare, min Sjæl, din høje Attraa« omtales som »det smukkeste Digt« i 1500-tallets kærlighedslyrik.⁴⁴ Til gengæld lader det sig ikke forklare, hvorfor Thomas Christopher Bruuns *Kærlighed paa Prøve* (1781), skønt betegnet som ét af Bruuns »ubehjælpomme Femaktsskuespil«, endte med at blive omtalt i DD, uagtet det i første omgang var dømt til forbigåelse.⁴⁵

3. Om litteraturhistorieskrivning

Af sine forestilinger om digtningen som en autonom størrelse drager BJ tidligt konklusioner vedrørende fremstillingen af dens historie. I hans indledningsforelæsning 5.9.1941 sporer man endnu en vis åbenhed i metode-spørgsmål, når det programmatisk hedder, at:

Der findes ingen patenteret litteraturvidenskabelig Metode; saa meget mere skæbnsvanger er et metodisk Fejltrin.

At have Metode i Litteraturforskningen er den Evne hver Gang at kunne anlægge det frugtbare Synspunkt.⁴⁶

Men snart noterer man et mærkbart skarpere standpunkt, når BJ lader sin anmeldelse i 1942 af Sven Møller Kristensens *Digteren og samfundet* munde ud i en programmatisk underkendelse af selve begrebet 'litteraturhistorie':

De poetiske Fænomener har nemlig deres egen Historie. Digtningens Historie er som al anden Kunsts Historie selvgyldig, autonom. Den kan knytte til sig som Hjælpevidenskaber Psykologi, Sociologi, Filosofi, politisk Historie, Personalhistorie o.s.v., men den har altid sit Maal i sig selv.

»Litteraturhistorie« er et urent Begreb, fordi det optager i sig baade digteriske og ikke-digteriske Frembringelser. Hvad vi trænger til, er en sammenhængende dansk æstetisk Litteraturhistorie. Digtningens egen Historie, med Poesien i Centrum og med Personer, Tid og Sted i tilbørlig Afstand.⁴⁷

Formuleringerne peger direkte frem mod fortalen til *DD I*, bl.a. ønsket dér om »en gavnende Opløsning af det daarlige Begreb Litteraturhistorie«. Man ser samtidig, i hvor høj grad denne poesihistorie var efter hans »egen Metode og Idé« (jf. ovf. s.106).

Standpunktet uddybes i fortalens videre konstatering af, at »Aandslivet har tre Grundaspekter, og hver af disse har Krav paa selvstændig historisk Behandling«, nemlig (1) »Videnskaben, Bestræbelsen for at sige det sande«, der bør afhandles i lærdomshistorien; (2) »Livsankuelser (Livsvurderingen, Livsholdningen, Livsfølelsen)«, der kan føre til fx de etiske, religiøse eller etisk-religiøse følelsers historie; og endelig (3) de fænomener, der rummer »Viljen til Kunst«, hvis »Teori samles i Æstetikken«, og

som hører hjemme i de respektive kunstarters historie. Blandt disses historikere bør »den æstetisk sindede Poesihistoriker (...) tage Stade«.

Der er imidlertid ikke tale om tre båse med vandtætte skodder imellem. Således vil fx, stadig ifølge fortalen i 1944, salmedigtningen have sin plads i såvel poesihistorien som i den religiøse følelses historie, ligesom den videnskabelige teologiske litteratur hører hjemme i såvel livsanskuelses- som lærdomshistorien. Dette synspunkt kom i stigende grad til at præge BJ's senere praksis som litteraturhistoriker og kom efter mit skøn også til at præge hans efterfølgende ræsonnementer omkring åndslivets tre »Grundaspekter«. Når det således i et foredragsmanuskript fra 1949 om »Principper for Litteraturforskning« hedder, at nu ikke »Aandslivet«, men »Litteraturen har tre Aspekter, og at hver af dem har Krav paa selvstændig historisk og teoretisk Behandling«, må aspekt vel snarest betyde 'underafdeling', nemlig af den samlede 'skriftverden' (som det engang hed), for så vidt som ikke enhver skriftlig udfoldelse kan betragtes under hver af de tre synsvinkler.⁴⁸ I et sent tilbageblik (1982) optræder de to formuleringer også næsten side om side som udtryk for én og samme sag, nemlig i BJ's gengivelser af fortalen fra 1944; her tales om de tre aspekter i forbindelse med snart »åndslivet« og snart »litteraturhistorien«.⁴⁹

I sin ovennævnte anmeldelse af Møller Kristensens *Digteren og samfundet* havde BJ lanceret et restriktivt synspunkt på det litteraturhistoriske kontekst-problem, som imidlertid snarest skærpes i fortalen til *DD I*. De fyldige forarbejder og tilløb til formuleringer af denne programmatisk tekst vidner om forfatterens stilen mod det slående udtryk, fx at »Rammen eller endogsaa Sømmet stjæler Opmærksomheden fra Maleriet«.⁵⁰ Pointen er her en stærk nedtoning af idé-, kultur- og personallistoriske synspunkter, altså nogle af den litteraturhistoriske traditions grundpiller, hvortil kunne have været tilføjet de socialhistoriske synsmåder, som da var på vej frem.

Netop det socialhistoriske og politisk-historiske element lykkedes det med betydelig konsekvens at nedtone. Grundsynet var, at »Digtværk er Enmandsværk«, mens sociologien interesserer sig for »den mellem-menneskelige Virkelighed«.⁵¹ Og gentagne gange i forberedelserne til Fortale (1944) betones det, at en tidsalders institutioner kan være »med til at skabe poetiske Muligheder, men at de ikke skaber Poesien selv«.⁵² Når BJ en sjælden gang i sin litteraturhistoriske tekst nærmer sig spørgsmålet om relationen samfund-digtning, er tonen da også forsigtig og ikke alt for bestemt. Den danske klassicisms forløb ordnes således med let hånd efter 1700-tallets tronskifter (*DD II:2*). Og ligesom barok-poesien havde

stået i »Vekselforhold« til den tidlige enevælde, »korresponderer« klassicismen med den konsoliderede absolutisme (smst.). I ingen af disse sammenhænge antydes noget årsagsforhold. En lidt større rolle tildeles vel Napoleonskrigene (*DD* III:56f.) og den politisk-økonomiske situation i Danmark omkring 1850 og 1864 (smst.363f.). Men det samfundshistoriske element er så nedtonet, at det var en væsentlig grund til, at *DD* kom i miskredit, da omgang med litteratur et par årtier senere gerne skulle være socialhistorisk funderet.

Over for personalhistoriske eller biografisk-psykologiske synsvinkler stiller BJ sig vel knap så totalt afvisende som over for de just omtalte synsmåder. Der ligger allerede i *Poetik* I en nedtoning af relationen forfatter-værk til fordel for relationen værk-læser, og i et indlæg fra 1950 i debatten om Fredrik Bööks Victoria Benedictsson-monografi hedder det rent ud, at »I Stedet for at stirre vedholdende paa Digtets Oprindelse skulde man nu hellere søge efter dets Virkning«. ⁵³ Et sådant synspunkt havde han for nylig lagt til grund for det nye kapitel IV om »Hvad er en Klassiker?« i den forøgede udgave af *Poetik* II (1948). Især i tre tilfælde finder han dog biografisk-psykologisk forskning berettiget: i sjældne tilfælde kan private efterladenskaber have mere end personalhistorisk interesse (fx dele af brødrene Brandes' brevvekslinger); eller enkelte ejendommelige individer kan begrunde en særlig fordybelse (fx Kierkegaard), men da skal det være »Psykologi saa det forslaar noget, ikke Skønsnak«, ⁵⁴ endelig udelukker BJ ikke, at »biografiske Holdepunkter og psykologiske Iagttagelser i en Del Tilfælde [kan] være til Nytte ved Tolkningen af litterære Tekster«. ⁵⁵ Men han maner til forsigtighed: store ånder er i deres ydre virksomhed større end i deres intimsfære.

Med tiden blev BJ's positive orientering i retning af det biografisk-psykologiske tydeligere. Et tegn herpå kan man se i hans forslag i 1954 til Gyldendal om udgivelse af en serie små bøger om klassiske danske forfattere. ⁵⁶ Og i hans Gustav Wied-monografi (1997) sker tekstanalysen efter hans egen karakteristik »[m]ed baggrund i forfatterens biografi«. ⁵⁷

Vil man finde biografisk-psykologiske betragtninger som led i tekstanalyserne i *DD*, må man imidlertid lede med lys og lygte, se fx gennemgangen af Kingos digte til Sille Balkenborg og Birgitte Balslev (*DD* I:191f.) eller af Baggensens Seline-digte (*DD* II:52). En særstilling indtager Brorson, der i forelæsningerne 1941-42 nævnes blandt de få 1700-tals-digtere, hvis biografi »har dybtgaaende Betydning for deres Forfatterskab«, ⁵⁸ og som i *DD* II undtagelsesvis biograferes som indledning til gennemgangen af salmeværket (s.102); til samme Brorson bringer BJ sig diskret i rapport

ved hos ham at fremhæve den forbindelse af »Inderlighed« og »Klarhed«, som han selv satte som titel for sin første essaysamling (smst. s.9).

I bd. III er der måske en svagt øget frekvens af denne form for kontekstualisering, fx Steffens' betydning for Oehlenschläger (s.15), afsnittet om Grundtvigs universalromantik (s.49ff.), om Winthers »Til Een« (s.315) eller Amalie Rabens betydning for Aarestrup (s.320f.). Men det er alt i alt småting, og de bevarede forarbejder til *DD* IV viser ikke tegn på højere frekvens af denne type kontekst. Derimod er forfatterskabets rolle som kompositorisk element under forandring. Mens der i bind I og II (om tiden ca. 1500-1800) leveres forfatterpræsentationer i samlede oversigter benævnt »Digterskoler«, opgives denne kompositionsform i afsnittet om »Universalromantik« (ca. 1802-08) i bind III, hvorved digterbiografi og digtning her bringes i nærkontakt; og forarbejderne til bind IV viser, at i niveauet under den overordnede genremæssige inddeling i »Lyrik« og »Prosa« optræder nu forfatterskabet. Herom videre nedenfor.

I spørgsmålet om idéhistoriens plads i poesihistorien kan man iagttage en lignende bevægelse bort fra de oprindelige positioner. I »Den litteraturvidenskabelige Studiekreds«, som BJ var leder af, diskuterede man ivrigt dette spørgsmål i 1944, efter BJ's notater at dømme med det gennemgående synspunkt, at litteraturhistorien højst kan præstere idéhistorie i det små, nemlig som smagsretningers eller yndlingsmotivets historie.⁵⁹ I de tidlige bind af *DD* møder vi da også kun ubetydelige tilløb i den retning, fx at »Pietismen har saaledes været med til at forberede den potenserede Følelse af Sjælens Virkelighed, der er den Kraft, som Livet igennem førte Johannes Ewalds Pen« (bd. II:11). En snes år senere hedder det imidlertid uden forbehold i BJ's afsnit om perioden 1890-1920 i Politikens *Dansk Litteratur Historie*, at »Idéhistorien er altid den bedste indgang til poesihistorien« (bd. III (1966) s.338); og det pågældende afsnit indledes symptomatisk med et stykke om »Høffdings Humanitetsideal«.

Skønt uden tilsvarende programmatisk fanfare var omslaget imidlertid allerede sket med udsendelsen af *DD* III (1958). Sammenligner man åbningsspillet i bind II med det tilsvarende i bind III, vil man se en indkredsning af begrebet »Klassicisme« med udførlig redegørelse for de nye tendenser i genrebegreber, komposition og stil (II:1f.) afløst i bind III af indledende betragtninger over Immanuel Kants erkendelsesteori og den tyske romantiske filosofis forsøg på at »komme ud over Kants Ideer« (III:11ff.). Og i de to binds konkluderende afsnit – benævnt »Slutning« – bliver interesseforskydningen nærmest endnu tydeligere. Mens det i bind II hedder at dansk digtning i 1700-tallet først og fremmest lærte at mestre

»Ordenes Musik og Digtværkets Struktur« (s.253), hedder det i bind III, at »I det 18. Aarhundrede havde man lært at skønne paa Erfaringen« (s.421), hvorefter 1700-tallet knyttes til Aristoteles, 1800-tallet frem til 1870 til Platon. Den danske romantiks skoler gøres ganske vist ikke til en følge af den romantiske idealismes faser, men siges at falde sammen dermed; og straks efter konkluderes, at »*Romantismen* er i Danmark kritisk Idealisme« (smst.). Denne forståelse af tidsrummet 1800-70 fastholdes i artiklen »Den danske Idealisme eller Kjærlighedens Blomsterrige« fra 1968.⁶⁰

Idet vi endnu en stund udskyder betragtningen af den form for litteraturhistorisk kontekstualisering, som BJ fastholdt trods alle forskydninger, nemlig den komparative og især den genrehistoriske, og i stedet vender os til det overordnede spørgsmål om det forsvarlige eller holdbare i historisk kontekstualisering overhovedet, vil vi se, at han har sine grundlæggende forbehold. I den flere gange nævnte indledningsforelæsning (5.9.1941) spørger han således, om det overhovedet er muligt at samle et tidsrum i ét begreb, og bemærker, at forskeren i sin søgen efter åndshistorisk syntese let kommer til at forsømme »Aandernes eller Aandsprodukternes Historie«: »At forstaa er ikke blot at sætte sammen med hinanden, men ogsaa at holde ude fra hinanden«, eller med andre ord: »Distinktion er en Betingelse for sand Kombination«.⁶¹

Mere positivt og grundlæggende vedkender han sig i artiklen »Tidshverv« (1947) den »Drift mod Tidløsheden«, der – med al respekt for den historiske forsknings resultater – bestemmer hans litteraturopfattelse og bærer tankegangen i *Poetik* I og II, ikke mindst bestemmelsen af begrebet en klassiker i 2. udgave af bind II (1948). Det fremhæves som »logisk, at Retningen bort fra det blot historiske Syn er en Tilnærmelse til det tidløse Syn«.⁶² Endnu i 1951 fastholdes dette standpunkt i artiklen »Æstetisk Karakteristik og Vurdering«, hvor det benævnes »Konstantisme«.⁶³ I den sidste ende bunder denne opfattelse imidlertid i et menneskesyn, der snart skulle undergå forandringer, jf. nedenfor.

BJ's forbehold over for den historiske kontekstualisering hænger endelig sammen med hans geni-begreb. Uanset hvor meget forskeren borer i forudsætningerne for den store digters værk, bremses han af

den Gaade, der hedder Begavelse. L'esprit soufflé où il veut: den benaadede Digttersjæl opstaar i en Kultur efter Love vi vel skal vogte os for at formulere. Geniet er Tidens Mirakel (*DD* II:15).

I forelæsningerne 1941-42 hed det tilsvarende, at »Geniet er inkommen-

surabelt med sin Tid«, her med blyants-tilføjelsen: »Derfor kan Aandshistorie til syvende og sidst kun være deskriptiv, ikke kausal«. ⁶⁴ Denne tankegang fastholdes i et interview 1996: »Oehlenschläger var en begavelse – derfor fik vi romantikken på det tidspunkt (...) Næste gang der så kommer (...) et stort talent, som slår igennem, så kommer der en ny bølge, og så må den gamle dø ud«. ⁶⁵ Men det forlyder ikke, om man omvendt kan slutte, at enhver af de perioder, litteraturhistorikeren opererer med, kan begrundes ud fra et genis eller blot et stort talents fremtræden.

4. Menneskesynet

Den just omtalte »Drift mod Tidløsheden« eller »Konstantisme« bundes som antydet i en »Grundopfattelse af den menneskelige Psykes Indretning og af den menneskelige Natur overhovedet«, der postuleres i indledningen til *Poetik I* (1941), ⁶⁶ og som kommer til fuld udfoldelse i et nytillkommet kapitel om »Hvad er en Klassiker?« i 2. udgave af *Poetik II* (1948), nemlig at »Menneskene, der fysiologisk næppe har ændret sig væsentlig i Aartusinder, til alle kulturbevidnede Tider har næret samme fundamentale Følelser«. Og videre: »Det fællesmenneskelige er det artsbestemte i hver af os nulevende og i alle Tiders Mennesker«. ⁶⁷

Med tiden blev dette standpunkt mærkbart modificeret, således i forbindelse med nogle forelæsninger i Tórshavn i december 1977 om Holberg og hans samtid, der førte til en bog beregnet for den højere undervisning om *Holberg og hans tid* (1980). Med overskriften »Hvad er et menneske?« stilles her i kapitel 1 det »spørgsmål, som vi kan og bør stille enhver tidsalder, hvis forhold vi ønsker at kende«. ⁶⁸ Symptomer på en tidligere gradvis tilnærmelse til dette standpunkt kan måske udlæses af BJ's kronik om »Holberg og Psykologien« i 1954; ⁶⁹ om de ændrede signaler også har præget en øvelsesrække over »Europæisk og dansk-norsk åndsliv i Holbergs tidsalder« (foråret 1960), er uvist. I bogen om *Verdenslitteratur* (1982) spørges der ligeledes, og nu konsekvent gennemført, til skiftende tiders menneskebillede. Samtidig giver BJ en indgående og nuanceret kommentar til sit ændrede synspunkt i artiklen »Vejen ad hvilken...« (1982), hvor det efter en omtale af menneskesynet i *Poetik* hedder:

Og jeg mener nok stadig, at menneskeracen ikke har ændret sig i årtusinder. Men jeg har med voksende klarhed indset, at skiftende tidsaldre opfatter sig selv, dvs. deres menneske, meget forskelligt. I den forstand vil jeg gerne tale om barokmennesket. ⁷⁰

Det fremgår tydeligt, at ændringen eller nuanceringen af det oprindelige standpunkt er foregået gradvis. En vigtig tilskyndelse til denne proces var utvivlsomt BJ's læsning af Henning Høirups bog *Fra døden til livet. Grundtvigs tanker om liv og død* (1954), hvor han kunne læse om Grundtvigs opfattelse af mennesket som tredelt i »legeme«, »sjæk« og »ånd«; derimod ses BJ ikke at have interesseret sig for omtalen af dette emne i Høirups disputats i 1949.⁷¹

Høirup-læsningen førte til en erkendelse af, at det tre-delte menneske-billede ikke blot var karakteristisk for Grundtvig, men for større dele af dansk guldalders menneskebillede; i BJ's udgave til skolebrug af Paludan-Müllers *Adam Homo* (1965) påvises det således hos Kierkegaard og Paludan-Müller (s.257f.); og i artiklen »Tilbageblik på danskstudiet« (1992), der bl.a. omtaler læsningen af Høirup og det derved vundne »klar-syn« på dansk guldalder, nævnes yderligere Ingemann, Sibbern og Poul Møller som eksponenter for dette menneskesyn.⁷² Det fremstilles ikke direkte i *DD III*, men med sin betoning af menneskets ideale (eller religiøse) bestemmelse i kraft af 'ånden' passer det ind i BJ's afsluttende billede af dansk romantik og romantisme som en idealistisk periode.

Fordybelsen i 1800-tallets idealisme, især som denne ytrer sig i Paludan-Müllers fremhævelse af viljen som udtryk for den etisk sande personlighed, lader sig uden vanskelighed se i sammenhæng med en gennemgående linje i BJ's intellektuelle tilværelse, der kan følges tilbage til i hvert fald midten af 1920'erne, hvor han noterer sig uddrag af *Adam Homo* (»Man tager sit Parti«) og holder foredrag om Ibsens *Brand*.⁷³ Den tidlige fascination af viljen som menneskelivets afgørende moment blev sidst i 1920'erne bestyrket ved en intens læsning af især Harald Høffding, men også Henri Bergson og den franske digterfilosof Jean-Marie Guyau; den ligger videre bag afhandlingen »L'héroïsme chez Corneille« (*Edda* 1932) og kommer til markant udtryk i åbningsordene til første bind af *Poetik* (1941): »Livet i sin Grund er Vilje. Organismens Livskraft er dens Livsvilje, den lever fordi den vil leve. Aandens Funktioner er alle Viljesytringer«. ⁷⁴ Det var således ikke en nylig opstaaet interesse, der pludselig blandede sig i BJ's oprindelige projekt om at skrive de poetiske motivers og teknikkers historie i en fremstilling disponeret efter genrer.

5. En litteraturhistorie disponeret efter genrer

BJ's ideer om en litteraturhistorie disponeret efter genrer kan i hvert fald føres tilbage til først i 1930'erne, da han som led i forberedelsen til skole-

embedseksamen sammen med studie- og Regens-kammeraten Niels Nielsen opstillede skematiske oversigter over den danske litteraturs genrer og samtidig disponerede en eksamensskriveøvelse over ældre dansk drama efter genrer – uden at vinde Hans Brix' varme bifald.⁷⁵

Genremæssige inddelinger kendes som bekendt i dansk litteraturhistorieskrivning hos N.M. Petersen, Vilhelm Andersen og ikke mindst Julius Paludan, men den afgørende tilskyndelse kom utvivlsomt fra Paul V. Rubows stramning af begreberne om den litterære forsknings spilleregler, især hans programmatisk understregning af genrens betydning: »en Digers halve Skæbne er den Tilstand, hvori han modtager Genren, han dyrker. Skæbelse af Intet kendes ikke i den litterære Erfarings Verden«. ⁷⁶ BJ's oplevelse af Rubows genretænkning anvendt på et større stofområde fremgår af hans fyldige noter fra den nybagte professors forelæsninger over dansk 1700-tal i 1930-31;⁷⁷ her fremstilles digtningen konsekvent og detaljeret efter genrer (heroide, idyl, ode etc.) i en orden, der kan anes i Rubows *Dansk Litteraturhistorie i Omrids* (1931), og som formentlig ligger som en vigtig tilskyndelse bag *DD II*.

Selv udfoldede BJ de følgende år et genrestudium i prisopgaven om Holbergs moralske skrifter (KU 1936) og disputatsen i 1938 om Holbergs epigrammer, nu med Rubow, der i mellemtiden havde ommøbleret sine forskningsmæssige prioriteringer, som en skeptisk kritiker, der sporede »Overtro paa Genrebegrebet i Dr. Billeskov Jansens Bog«. ⁷⁸ De følgende år, som dansk lektor ved Sorbonne 1938-41 var BJ som nævnt stærkt optaget af teoretiske overvejelser over digtningens væsen, der peger frem mod især det første bind af *Poetik* (1941). Men med sin første forelæsningsrække efter ansættelsen som docent i september 1941, der som allerede berørt handlede om det 18. århundredes litteratur og strakte sig frem til og med efteråret 1942, var han tilbage i genrehistorien.⁷⁹

En bevaret indholdsfortegnelse til »Forelæsninger over det 18. Aarh.'s Poesi [rettet > Lyrik]« (med påskrift »Sept.41 – April 42«) viser en klar inddeling af lyrikken i »Satire«, »Naturdigtning«, »Læredigtet«, »Oden«, »Elegi«, »Heroide«, »Religiøs (kristelig) Poesi«, »Viserne« og »Forskellig Lejlighedspoesi«. Tilsvarende grupper optræder også – og i denne rækkefølge – i Rubows nysnævnte forelæsninger, der yderligere opererer med idyldigtning og epigram, (hvortil selvfølgelig kommer de øvrige, ikke-lyriske, genrer). Hvis man nu betragter Rubows forelæsninger som en slags afsæt for BJ, kan man med dennes forelæsninger 1941-42 som mellemstation iagttage en betydelig forenkling af genresystemet i *DD II*, hvor genrer med rødder i antikken som ode, elegi og heroide (men også vise-

digtingen) elimineres som overordnede kompositoriske størrelser (men nok nævnes i løbende tekst som typiske for perioden, fx *DD* II:25) og stort set inkorporeres i delgenren »Lejlighedslyrik«; denne bliver nu den første og største delgenre under »Lyrisk Kunst«, fulgt af »Satirisk Lyrik«, »Didaktisk Lyrik«, »Deskriptiv Lyrik« og »Religiøs Bekendelseslyrik«. På beslægtet vis bliver idyldigtingen (som udgjorde et afsnit i Rubows forelæsninger, men ikke i BJ's 1941-42) kort afhandlet i en fodnote til afsnittet om »Versfortælling« (*DD* II:142). Det er ikke uden videre et klassisk genresystem, man møder i *DD*, men et moderne, udsprunget af det foreliggende behov.

Vi vil lade BJ's praksis som genrehistoriker i øvrigt ligge et øjeblik endnu og følge hans genre-overvejelser lidt videre. Et vigtigt vidnesbyrd herom er et maskinskrevet manuskript med titel »Poetik III. Genrernes Æstetik« (12 s. fol.), som i december 1946 blev fremlagt til diskussion i »Den litteraturvidenskabelige Studiekreds«.⁸⁰ Her opereres i første plan med de »primære Genrer« (lyrik, epik, drama), som ikke (med et begrebsæt fra *Poetik* I-II) relateres til »Motivplanet«, men til »Realisationsplanet«; med andre ord:

Vi skal ikke efterspore Genrens Oprindelse i Digternes Sjæl, men betragte dens Fremtræden for Tilhører, Tilskuer, Læser. Vi skal tage Digterværkerne i deres praktiske Eksistensformer, deres Funktioner (s.2).

De tre primære genrer karakteriseres nu efter tur ud fra kriterierne »Virkeart« (fx er lyrikken »musikalsk«), »Tempus« (fx er lyrikken »mangetidig«), »Durée« (fx er lyrikken »Momentan«) og endelig »Dynamik« (fx er »Lyrikkens Bevægelse (...) et Kredsløb«). Efter denne bestemmelse af primærgenrernes universelle egenskaber, deres »Konstanter«, kan forskeren i andet plan iagttage disses »Blandinger og Krydsninger i Poesiens tekniske Historie, der er Skildringen af de sekundære Genrers Fremtrædelsesformer« (s.10). Disse er resultat af »utallige tekniske Mutationer efter Motivernes Behov« og kan ud fra en nøjeregnende betragtning sættes lig med antallet af eksisterende digterværker: »strengt taget er hvert Værk sin sekundære Genre« (s.12).

Som bekendt forblev det tredje bind af *Poetik* på tegnebrættet. I et kapitel om »Komposition og Genre« (1963), som BJ senere betegnede som udkast hertil, er ræsonnementerne fra 1946 stort set forladt.⁸¹ Men tanken

om »de tre Grundgenrer eller primære Genrer« er fastholdt (s.110), ligeledes det synspunkt, at hver af disse »omfatter utallige *sekundære* Genrer« (s.119). Der tilstås således genrehistorikeren en betydelig frihed til at kombinere og disponere sit stof.

Ikke uden grund karakteriserede BJ i manuskriptet om »Genrernes Æstetik« fra 1946 sin tilgang til genreæstetikken som empirisk (s.1) og kunne også senere med rette mene, at denne sås eksemplificeret i *DD*.⁸² I øvrigt beskrev han sin status som genreforsker lidt forskelligt hen over årene. I en polemik mod Ernst Frandsen og dennes anmeldelse af *DD* I karakteriseres således Frandsens påstand om, at BJ skulle tænke i genrer, som mindre træffende; snarere må man sige, hedder det her, at »jeg tænker i Motiver, i den Betydning jeg har givet dette Ord«. ⁸³ Når BJ senere (1963) uden forbehold omtalte *DD* som et genrehistorisk værk, skete det med henvisning til genrehistoriens særlige egnethed ved den æstetiske komparation og vurdering: »I Genrehistoriens komparative Litteraturbedømmelse kan gennemføres en kritisk Nuancering som næppe i nogen anden Sammenhæng«. ⁸⁴ Endnu senere (1992) stod det rendyrkede genresynspunkt som et tilbagelagt stadium: »Jeg begynte i det genre-historiske, men siden er perspektivet blitt utvidet til generell åndshistorie«. ⁸⁵

BJ's praksis som genrehistoriker må ses i lyset af hans tanker om de primære og sekundære genrer. En inddeling efter de primære genrer lyrik, epik og dramatik gennemføres i betydeligt omfang i fremstillingen frem til 1700, som dog også samler nogle genremæssigt heterogene tekster under overskriften »Satire« (I:149-61), hvorefter videre nedenfor. I bindet om 1700-tallets genrebevidste klassicisme gennemføres denne inddeling uden problemer. Men i bind III om »Romantik og Romantisme« suspenderes den ganske i afsnittet om »Universalromantik« (ca. 1802-08), der således kan siges at afspejle denne periodes afvisende holdning til genreæstetikken, hvorved altså i praksis forfatterskabet indføres som inddelingsgrund i niveauet under perioden; og i kapitlet om »Nordisk og sentimental Romantik« står, på niveau med afsnit om de tre primær-genrer, et afsnit om »Reaktioner mod Romantikken«, hvor genrerne ligeledes blandes. Endelig genindføres den kompromisløse inddeling efter hovedgenrerne i perioderne 1825-50 og 1850-70; og forarbejderne viser det samme princip fastholdt i det planlagte bind IV.

Den stedvise suspension af genreinddelingen indebærer naturligvis, at en række vigtige tekster som fx »Aladdin« eller *En dansk Students Eventyr* ikke kan anskueliggøres som led i henholdsvis læsedramaets eller den store prosafiktions historie. Ud af genrehistorien trækkes også, men af

andre grunde, Hertz' *Gjenganger-Breve*, der således ikke ses som didaktisk poesi på linje med fx Reenbergs *Ars poetica*, men kun som litteraturkritik; ej heller for de to store tankedigte i Heibergs *Nye Digte* (1841) er der rum i kapitlet om lyrikken 1825-50, kun som filosofiske tekster i afsnittet om »Romantismens Digttere og Kritikere« (*DD* III:154).

Hermed har vi bevæget os fra de primære genrers problemer til de sekundære genrers. Med BJ's ovennævnte opfattelse af disses i princippet uendelige antal er der tilstået genrehistorikeren stor manøvre-frihed. Alligevel kunne indplaceringen i underkategorier volde problemer. Det gælder især »Reformationens Satirer« (*DD* I:149ff.), der i forelæsningsrækken 1941-42 står som forløber til 1700-tallets satiriske digtning.⁸⁶ Blandt forarbejderne til *DD* I findes imidlertid både en placering af reformationsdramaet under overskriften »Dramaet i 16. og 17. Aarh.« og andetsteds et manuskript med overskriften »Reformationssatirer« rettet med blyant til »Reformationsdramaet« samt en senere overstreget påskrift: »bør stilles i en Gruppe for sig *mellem* Epik og Drama« – næppe tillokkende for en genrehistoriker.⁸⁷ I forarbejderne til gennemgangen af Sehesteds *Dydernes Prøvesten* hedder det tilsvarende: »indsættes under *Drama* [og tilføjet med blyant] eller *Satire*?«, samt i senere påskrifter: »det er en Moralitet i Barokstil« og »en Læsemoralitet«.⁸⁸ Endelig førte Mogens Skeels *Grevens og Friherrens Komædie* til anfægtelser: »Kunde ogsaa være anbragt under *Satire*«.⁸⁹ Det endte med, at reformationssatirerne kom i afsnittet om »Satirer«, rigtignok med den indledende bemærkning, at »Satire er ikke en Genre, men en bestemt poetisk Attitude (...) med varieret Fremtoningspræg: Drama, Epik, Lyrik« (*DD* I:149).⁹⁰ Sehesteds tekst bestemmes som et skoledrama i barokkens gevandter (*DD* I:220) og Skeels satiriske tekst ligeledes som drama, med præg af Molières teknik, men uden hans lune og fantasi, hans »*gaîté*« (*DD* I:227).

Det er inden for rammerne af de sekundære genrer, man møder tilfælde af den æstetiske komparation og vurdering, BJ så som genrehistoriens væsentlige styrke, jf. citatet ovenfor. De ligger altså i skæringspunktet mellem værkets genrehistoriske og komparatistiske dimension og skal omtales nærmere i næste afsnit om værkets historiske komposition.

Som allerede antydnet må man i flere tilfælde på de sekundære genrers niveau savne sammenhængende afsnit om teksttyper, som kunne forventes i en genrehistorisk fremstilling. Nævnt er allerede elegien, oden og heroiden, der måske kunne ventes fastholdt som kategorier i netop det klassik-imiterende 1700-tal, men nu opsluges af den meget omfattende kategori »Lejlighedslyrik«; heri indlemmes så samtidig periodens kærlig-

hedslyrik (Baggesen, Staffeldt), mens den har selvstændig eksistens i både den foregående og efterfølgende periode; man kan allerede her notere, at disse 'forsvundne' genrer kun dyrkes sent i 1700-tallet, mens BJ gerne opererer med digtarter, der strækker sig hen over århundredet og illustrerer hele udviklingen. Til gengæld forsvinder kategorien lejlighedslyrik efter 1800. (Måske fordi en meget betydelig del af lyrikken nu blev 'lejlighedslyrik' i Goethes forstand: ikke digte til, men ud af lejligheden?).

Blandt sekundære genrer, der kommer til at stå mindre skarpt, kan nævnes kortprosaen: Eventyret, hvis tidlige forekomster hos Oehlsenschläger, Ingemann m.fl. omtales i forskellig sammenhæng og derefter i en skitseret opsummering som optakt til det store afsnit om H.C. Andersens indsats (DD III:267), illustreres ikke ved komparative analyser, og senere forekomster (hos Goldschmidt) inddrages ikke i en samlet genremæssig betragtning; tilsvarende opløses novellegenren i et stort og smukt kapitel om Blichers samlede novelleproduktion (mindre træffende benævnt »Den jyske Novelle«) og spredte omtaler af fx Chr. Winthers og Goldschmidts indsatser. Med i billedet hører, at fra og med DD III sammenføres i stigende grad lange og korte prosaformer i samme afsnit, altså ikke umiddelbart sammenlignelige æstetiske fænomener; i bind IV er dette princip helt gennemført.

Den deraf følgende de facto ophøjelse af forfatterskabet til inddelingsgrund umiddelbart under 'de primære genrer' er, som det vil være fremgået, vidt fremskreden allerede i bind III. Som Blichers heterogene novelledigtning behandles samlet som »Den jyske Novelle«, således går det Goldschmidts roman- og novelledigtning i 1840'erne, der samles i kapitlet »Den jødiske Fortælling«, ligesom også hans senere bidrag til de lange og korte prosagenrer afhandles samlet (III:388ff.).

Særlig vanskeligt er det nok at danne sig et indtryk af romandigtningen 1800-70, især den fremtrædende underafdeling, der behandler en ung mands opvækst, ofte benævnt udviklings- eller dannelsesromanen. Mulige medlemmer af denne familie må nu søges blandt »Reaktioner imod Romantikken« (Poul Møller, s.144ff.), eller under den historiske roman (Hauch, s.253f.), den pittoreske roman (H.C. Andersen, s.261-65), den jødiske fortælling (Goldschmidt, s.309ff.) eller endelig i afsnittet om fortællekunst 1850-70 (Ingemann, Goldschmidt, Andersen, Schack, Paludan-Müller, s.388ff.). Det er måske symptomatisk for dette forløb, at romanafsnittene som helhed vrimler med betegnelser på romantyper, der imidlertid ikke fastholdes: Vandrerroman, skæmteroman (s.145), karakterroman (s.250), københavnerroman (s.252), nutidsroman (s.254), pittoresk

roman (s.260), kunstner- og udviklingsroman (s.299), diskussionsroman (s.300), udviklingsroman (s.308), tendensroman (s.388), problemroman (s.388), livs- og tidsroman (s.398), Italiensroman (s.399), hjemstavnsroman (s.400) samt naturligtvis historisk roman og måske endnu flere.

Man kan altså sammenfattende notere, at det store historiske udblik over de sekundære genrer bliver mindre fremtrædende, efterhånden som arbejdet på *DD* skred frem for at svinde helt bort i det planlagte bind IV. For at give et afbalanceret billede heraf – og ikke blot som kritiker efterlyse en anden bog end den faktisk foreliggende – må man imidlertid tage genrehistoriens vanskelige samspil med værkets periodisering i betragtning.

6. Fortidsbilledet. Den historiske komposition

Den overordnede kronologiske inddeling i *DD* er uventet traditionel: Med »Oldtiden« (den før-kristne tid), »Middelalderen« (den katolske tid), »Sekstende og syttende Aarhundrede« og »Klassicismen« (1700-tallet) ligger BJ i sporet efter N.M. Petersen, herunder dennes »lærde Tidsrum« (1560-1710); »Romantik og Romantisme« (1802-70) og det planlagte bind om tiden efter 1870 viser ligeledes et genkendeligt mønster. Periodiseringens kriterier hentes, som det ofte er set i litteraturhistorieskrivningens historie, fra vidt adskilte områder. Især bemærker man, at den nye kunstdigtning efter ca. 1630, der jævnlig omtales (fx *DD* I: 66ff., 93, 122, 222), ikke giver anledning til periodeskel af første grad i en fremstilling, der vil følge de poetiske teknikkers historie; det var et punkt, BJ ikke tog stilling til i sin reaktion på Ernst Frandsens anmeldelse (i *Orbis Litterarum* III/1, 1945), og den tanke melder sig, at periodiseringens problemer måske ikke havde BJ's helt store interesse under arbejdet med de første bind af *DD*. Han kom også lige fra en intens beskæftigelse i *Poetik* med litteraturens og litteraturforskningens ahistoriske aspekter.

Dog er BJ i sin håndtering af de store periodeskel og digterværkernes (eller forfatterskabernes?) placering i forhold til dem en svoren tilhænger af klare linjer og følger på dette punkt sin lærer Paul V. Rubows advarsel mod »den Metode der gaar ud paa at etablere Overgange og Kontinuitet, fordi rige og veloverleverede Litteraturer saa at sige værgeløst udleverer Forskeren det han ønsker«. ⁹¹ Man kan se BJ nærme sig dette standpunkt: I forelæsningerne 1941-42 placeres Tøger Reenberg, Jørgen Sorterup og Vilhelm Helt tidligt i 1700-tallet, men i *DD* tilhører de det udgående

1600-tal.⁹² Skønt betegnelser som præklassicist og præromantiker kan forekomme i løbende tekst (fx om henholdsvis Reenberg og Staffeldt, *DD* I:78 og II:31), får de ikke konsekvenser for periodiseringen. Principielt formuleres dette standpunkt i ordene om, at en ny poetisk anskuelse ikke er en realitet første gang den udtrykkes, men når den »virker«: »Den Ild, der ikke fænger, er ikke til« (*DD* II:30). Når Ewald, Sander og Samsøe m.fl., trods alle tegn på opbrud fra klassicismen dog fastholdes som klassicister (*DD* II:18f., 239), har det altså en art sammenhæng med, at romantikken endnu ikke 'er til'. Digtere ses hellere som udløbere af en periode end som forløbere til en ny. Det er da en undtagelse, at Laurids Thuras epos *Hans Rostgaards Liv og Levned* fra 1690'erne (trykt 1726), skønt det karakteriseres som præklassicisme, dog placeres under »Klassicismen« (*DD* II:132). Og det er ligeledes en undtagelse, nu på delperiodernes niveau, når »Løftelsens mange Kildespring 1746-66« (*DD* II:11ff.) ses som en forberedelse til 1770'ernes patetiske digtning.

De delperioder, der fungerer i etagen under den nysnævnte overordnede inddeling, håndteres lidt forskelligt: Oldtidens adskillige århundreder underinddeles ikke, middelalderen ej heller, skønt en kronologisk udvikling inden for folkeviserne stedvis antydes (*DD* I: 28, 37, 39); men BJ er i betragtning af den fragmentariske overlevering af middelalderens tekster principielt varsom med syntesedannelser. Også tidsrummet fra reformationen frem til Holberg ses under ét, mens 1700-tallet overskues i fem stadier, der med let hånd og uden insistere på årsagssammenhænge relateres til århundredets tronskifter. Denne underinddeling gælder imidlertid især den indledende oversigt over »Klassicismens Digtterskoler«, mens de efterfølgende kapitler om periodens »sekundære« genrer under »Lyrisk Kunst« og »Fortællekunst« behandler disse i deres samlede forløb hen over hele århundredet; »ved at følge Genrens Skiften inden for et ret langt Tidsrum kan vi direkte faa Tag i Poesiens Forvandlinger«, hedder det programmatisk (*DD* II:33). Den ovennævnte (s.125f.) reduktion i antallet af lyriske delgenrer ved overgangen fra forelæsningserne 1941-42 til *DD* II kan da i denne sammenhæng ses som en tendens til at uddestillere teksttyper, der lader sig følge gennem hele det pågældende tidsrum.

Derimod sker der i kapitlet om de sekundære genrer under »Dramatisk Kunst« en vis tillem্পning af dispositionen til de fem kronologiske stadier i »Klassicismens Digtterskoler«. Og i *DD* III får denne nye praksis fuldt gennemslag: 1800-tallets første 70 år opdeles i fire delperioder på henholdsvis 6, 17, 25 og 20 år, og denne underinddeling omfatter ikke blot den oversigtsmæssige præsentation af »Digtterskoler«, men også de genreis

ordnede tekstanalyser. Delperioder af endog særdeles kortvarig karakter får nu en hidtil ukendt vægt i BJ's litteraturhistoriske konstruktion og synes at hænge sammen med en betragtning af delvis forfatterpsykologisk karakter. I *DD II* havde BJ gjort kort ophold ved det forhold, at den ældre Holbergs komediedigtning indebar en tilnærmelse til den nye smag for alvorlige lystspil omkring 1750, der ikke skyldes hans alder, men ønsket om at følge genrens udvikling (s.184). Muligvis i forbindelse med en undervisning i litterær periodelære i 1955 (jf. ovenfor s.110), muligvis også under indtryk af Paul V. Rubows afsnit om »Romantisme« i *Saga og Pastiche* (1923), ses nu en skærpet opmærksomhed for den ældre digters tilpasning til nye strømninger, som i artiklen »Betragtninger over Begrebet Periode« (*Festskrift til Paul V. Rubow*, 1956) formuleres principielt som en psykologisk lovmæssighed:

Der er ogsaa i Aandslivets Gang en Inerti, som holder ældre Forestillinger vedlige, men næsten aldrig uden Tilnærmelser til den nye Smag. Hvis en Kunstens Mand ikke er stivnet i Aarerne, vil han inderst inde gerne vise, at hans Værk er i Pagt ogsaa med den nye Tid, hvis Bannerførere han aabenlyst foragter (s.28).

Denne tætte sammenbinding af forfatterpsykologien med periodiserings teori er en nydannelse i forbindelse med arbejdet på *DD*. Man kan finde det rimeligt ikke at fastholde en digter på hans forfatterskabs første stadium; men tankegangen fremmer ikke den genrehistoriske fremstilling, der trives dårligt med så korte tidsstræk som fra 6 til 25 år. Nogle konsekvenser heraf er allerede opregnet i anden sammenhæng (ovenfor s.128ff).

Inden for rammerne af de sekundære genrer er, næst efter den gennemgående strengt overholdte kronologiske orden, komparative tekstsammenstillinger det herskende kompositoriske princip. I to former: For det første redegøres genetisk-komparativt for dansk digtekunsts europæiske forbilleder og mønstre. Dette træk kan følges fra fx kapitlerne om folkevisen (*DD I*:20f.) eller *Hexaëmeron* (*DD I*:110ff.) frem til 1700-tallet, fx i den indtrængende analyse af *Peder Paars* (*DD II*:124-32). I dette bind kommer komparatismen til fuld udfoldelse i de udførlige redegørelser for ikke blot de europæiske mønstre, men derefter også oversættelser heraf til dansk og endelig genrens danske originaler (se fx *DD II*:148ff. og *III*:224f.). Slægt-skabet med generationsfællen Hakon Stangerups disputats om *Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede* (1936) falder her i øjnene.

Efter 1800 tænkes den europæiske digtning imidlertid ikke blot som

påvirkning på eller mønster for enkelte digterværker eller hele genrer, men fremstilles i samspil med de danske digterskoler og (dermed) delperioder. Heri må man formentlig søge den afgørende tilskyndelse til at overføre de europæiske termer 'romantik' og 'romantisme' til danske forhold, uagtet den betragtelige forskel på ikke mindst den europæiske og den danske romantisme. Det sker rigtignok med betoning af, at de danske digtere foretog »et strengt og selvstændigt Udvalg (...) blandt de nye Ideer og Former, som de store Lande frembragte« (DD III:151); men det var ikke tilstrækkeligt til at afbøde en stærk kritik af især påstanden om en dansk 'romantisme'.⁹³ Uanset hvordan man stiller sig til kritikken af BJ's romantisme-begreb, bør det imidlertid med henvisning til citatet ovenfor nævnes, at anvendelsen af dette begreb i DD III ikke nødvendigvis indebærer, at ethvert værk, der omtales under denne kategori er 'romantisk', kun at romantisme optræder hos nogle (yngre) forfattere, mens andre (ældre) forfattere i et vist omfang tilpasser sig.

For det andet åbner den genrehistoriske fremstilling som allerede berørt for sammenstilling af æstetisk sammenlignelige størrelser, for æstetisk komparation. De mange fortrinlige eksempler herpå hører blandt de stærkeste indsatser i DD, der i denne forbindelse kan afpasse analysens udførlighed efter emnets værdi og betydning; eksempler herpå er legio: se fx den pædagogisk anskuelige placering af Elias Naurs *Golgotha paa Parnasso* i centrum af tidens øvrige bibelske genfortællinger (DD I:135ff.), Brorsons salmedigtning i samspil med samtidens (DD II:100-12), sammenstillingen af Tullins, Ewalds og Colbjørnsens naturlyrik (DD II:90-95) eller den episke digtning i 1800-tallets første årtier, centreret om Oehenschlägers *Helge* (DD III:109ff.). Denne kompositionsform er imidlertid mindre fremtrædende i DD III pga. den tættere periodisering i dette bind.

Disse hyppige og vellykkede æstetiske komparationer er imidlertid ikke de eneste udtryk for værkets styrke, når det gælder overskuelig og perspektivrig ordning af større stofmængder. Kapitlet om »Folkebøger« kunne nævnes i denne forbindelse (I:143ff.) eller 15-1600-tallets salmedigtning med tilbageblik til genrens forløbere i middelalderen og varsel om dens senere pietistiske udfoldelse (I:162ff.). Et brilliant eksempel er placeringen af *Kærlighed uden Strømper* i centrum af tidens heroiske skuespil, men især set på baggrund af det »enestaaende Tragedieaar« 1772, hvor BJ, som han siger, skraber bunden for at kaste fuldt lys på Wes-sels parodi (DD II:188ff., især 204-07). Samtidig viser det BJ's lette og udogmatiske håndtering af sit genrebegreb, der her suspenderes, så denne tekst ikke behandles som litteraturkomedie, men – i lighed med Ewalds

De brutale Klappere – kan indføjes i sin drama- og teaterhistoriske sammenhæng (jf. *DD* II:225). Det er her teatersituationen og den æstetiske holdning, der betones frem for genren.

Den teksthistoriske sammenhæng er da den eneste historiske kontekst, værket helhjertet byder på. Det var ikke til dets gunst, at det fra omkring 1970 blev mødt af en kritik, der stillede ubønhørlige krav om teksters netop historiske – og det betød socialhistoriske – placering og dermed ramte *DD* såvel som den nykritiske retning i kritikken. Men værket fremdrift blev formentlig først og fremmest bremset af forfatterens ændrede metodiske og filosofiske standpunkter. Ærgerligt, kan man mene, for et af sit århundredes interessanteste, måske dets mest interessante litteraturhistoriske projekt.

Noter

- 1 Dette manuskript ligger i Kasse 59 i F.J. Billeskov Jansens »Efterladte papirer« i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling (Acc.2004/69). Samlingen består p.t. af 184 kasser, overvejende i format A-4, højde 5-6 cm., hvortil kommer et antal kasser med seddelkataloger. Registrant forefindes. Forarbejder til og papirer vedrørende *Danmarks Digtekunst* ligger især i Kasserne 5-8 samt 87-93. Det skal ved benyttelsen bemærkes, at arkivet i mindre grad er anlagt som et monument over fortidens bedrifter, men snarere med henblik på kommende arbejde, fx kommende nye udgaver af *Danmarks Digtekunst*. Dette værks paginering udgør i vidt omfang et ordningsprincip for papirer vedrørende dansk litteraturhistorie. Der henvises til denne samling med »Ks.« + nummer. Og der henvises til *Danmarks Digtekunst*, fotografisk optryk, 2.udgave 1964.
- 2 Ks.58.
- 3 Ks.7.
- 4 Breve fra Ejnar Munksgaard til Algot Werin 14.7., 28.7. og 9.8.1943; brevkoncept fra Algot Werin til Ejnar Munksgaard 2.8. og 13.8.1943 (»C.W.K. Gleerups Bokforlag i Lund: Korrespondens«, 1943, Universitetsbiblioteket i Lund). – Ifølge forlaget Munksgaard Danmark A/S og dettes tidligere direktør Peter Hartmann er Munksgaards arkiv fra ældre tid ikke bevaret.
- 5 Følgeskrivelse herom i Ks.7.
- 6 KB: Tilg. 275.

- 7 *Nye Bøger/Novi Libri* fra Munksgaards Forlag, 1944/6, s.87f.
- 8 Ks.89.
- 9 Ks.90.
- 10 Indledende hilsen til Hans Brix og kladde til indledningsforelæsningen 5.9.1941 samt indholdsoversigt over hele forelæsningsrækken (Ks.92). Sidehenvisninger i sidstnævnte muliggør identificering af et stort antal enkelte forelæsninger, der nu ligger spredt her og andetsteds. – Renskrift af indledningsforelæsningen, pagineret 1-15, hvorefter slutningen mangler (Ks.91).
- 11 Notat i Ks.88.
- 12 27.5.1946 i »Förening för litteratur- och konsthistoria«, Göteborg. (Ks.88).
- 13 I fortalen til *DD II* (1947) nævner BJ stud.mag.'erne Anders Damsgaards og Anne Bech-Jespersens (senere Anne E. Jensen) bistand ved etablering af fremstillingens grundmateriale. Udeladt i 2.udgave 1964.
- 14 Eksempler herpå i Ks.88 og 89.
- 15 Ks.93.
- 16 »Optegnelser paa San Cataldo« i Ks.92. Jeg er desværre ikke i besiddelse af mine noter fra BJ's forelæsninger, som jeg fulgte regelmæssigt i min studietid fra sept. 1951 til maj 1956. Men det står klart for min erindring, at forelæsningerne i 1956 I var en genoptagelse af tidligere behandlet stof, der nu fik en ny formning. Skulle læsere ligge inde med forelæsningsnoter fra den tid, ville de interessere mig meget.
- 17 BJ's tidlige bølge af kronikker er stort set samlet i *Inderlighed og Klarhed* (1948) og *Naturen, Menneskene og Bøgerne* (1951). De kan – unægtelig med noget kniberi – siges at opfylde en profeti, som Henning Kehler havde fremsat i en noget spids anmeldelse af *Poetik I* (24.1.1941, optrykt i *Mild Latter* (1943) s.29-33): at den unge og højvidenskabelige BJ, når han først er blevet professor (det skete 1946), kan »give Litteraturvidenskaben et Spark, saa den flyver hen, hvor Peberet gror, og ordentlig prøve paa at slaa Gækken og et eventuelt kritisk Talent løs i journalistiske Essays og Kronikker« (s.30).
- 18 Brev fra BJ til Hans Brix 30.8.1957 (KB: NKS 2662,I.1, fol.), jf. manus til forelæggelsen af *DD III* i Videnskabernes Selskab 13.12.1957 (Ks.59).
- 19 Lektionskatalogerne i den første tid efter studenteroprøret er knap så overskuelige som tilforn. Samtidig glider ordet »forelæsning« på det nærmeste ud af deres vokabular.

- 20 Sidstnævnte resulterede i F.J. Billeskov Jansen (red.): *Tværsnit: europæisk modernisme efter krigen* (1965).
- 21 Papirer vedr. *DD IV* ligger især i Ks.5-7 og 93.
- 22 Ks.6.
- 23 Ks.7.
- 24 Jeg mindes fra en privat samtale BJ ytre om sit bidrag vedrørende perioden 1890-1920 til *Dansk Litteratur Historie* noget i retning af, at »det var rart at få det stof skrevet igennem«.
- 25 Ks.93. Nogle betydningsløse klammer ikke medtaget i citatet.
- 26 »Del og helhed. Stadier i et forskerliv«, Lars Roar Langslet & Hilde Sejersted (red.): *Det milde islett. Om dansk-norsk kulturelt samliv* (Oslo 1994) s.214.
- 27 »Vejen ad hvilken...« (1982), citeret efter Janus Billeskov Jansen & Hans Hertel (red.): *Det er forbudt at kede sig. En rejse med F.J. Billeskov Jansen 1907-2002* (2003) s.106 og Læsefrugter. Fra et livs erfaringer med litteraturen (1995) s.143.
- 28 »Det er forbudt at kede sig. Viet til læsekunsten« (1991). Citeret efter *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.67.
- 29 Paul V. Rubow: *Dansk Litteraturhistorie i Omrids indtil Aar 1900* (1931).
- 30 *Se Læsefrugter. Fra et langt livs erfaringer med litteraturen* (1995) s.139f.
- 31 *Orbis Litterarum III* (1945) s.54.
- 32 *Orbis Litterarum III* (1945) s.54-55.
- 33 *DD II*, s.155, 158.
- 34 *DD III*, s.301-07.
- 35 Se fx Aage Kabell: *Faser af dansk digtning* (1959) og Preben Ramløv: *Dansk digtnings historie* (1965).
- 36 Jf. ovf. s.107.
- 37 Til Hal Koch & Aage Falk Hansen (red.): *Dansk Daad III* (1943) ydede BJ et anderledes nationalt bevidst bidrag om »Aandsvidenskaber og Digtning«.
- 38 Se Flemming Conrad: *Smagen og det nationale* (1996) s.320f. og samme: *For læg og lærd* (2006) s.382.
- 39 Øvelser over danske digteres oversættelse af fremmede lyrik (1953 II) samt over oversættelse og recension af fremmede prosaforfattere 1870-1900 (1959 II).
- 40 Ks.87.
- 41 Se især Ks.87 og Ks.88.

- 42 Ks.87.
- 43 Ks.88.
- 44 Se Ks.88 og *DD I*:185f. samt 2. udg. (1964) s.240.
- 45 Ks.89 og *DD II*:241.
- 46 Kladde til »18.Aarh. Indledningsforelæsning«, s.2 (Ks.92) og renskrift af samme, s.2 (Ks.91).
- 47 »Sociologisk Litteraturforskning«, *Gads Danske Magasin*, årg. 36 (1942) s.220-28; citatet er s.228.
- 48 »Principper for Litteraturforskning«, manuskript til foredrag i Selskab for Nordisk Filologi, 1949. Vistnok også benyttet ved seminar på Lunds Universitet 20.3.1950. Flere eksemplarer i Ks.58. – I et foredragsmanuskript om »Three Attitudes toward Literature« (1963) og en tilsvarende dansk version: »Tre Holdninger til Litteraturen« (Ks.68) er ærindet et andet og drejer sig alene om udforskningen af den digteriske litteratur. – En fyldig drøftelse af den oprindelige forestilling om åndslivets tre aspekter findes i »Del og helhed. Stadier i et forskerliv« (1992), *Langslet & Sejersted*, 1994 (note 26), s.214-16.
- 49 »Vejen ad hvilken...« (1982), optrykt i *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.100-17. De refererede steder s. 105 og 110.
- 50 Udkast til Fortale især i Ks.87.
- 51 *Gads Danske Magasin* årg.36 (1942) s.226. Bestemmelsen af sociologiens væsen bygger på Th. Geigers *Sociologi* (1939) s.218.
- 52 Ks.87.
- 53 Oprindelig i *Stockholms-Tidningen* 18.1.1950; her citeret efter *Gads Danske Magasin*, årg.44 (1950) s.93.
- 54 Smst. s.94.
- 55 Smst. s.95.
- 56 Ks.60.
- 57 Manuskript til foredrag i Videnskabernes Selskab 25.9.1997 (Ks.68).
- 58 Ark pagineret 270-301, Ks.91.
- 59 Ks.135.
- 60 *Meddelelser fra Dansk lærerforening* 1968/3, s.177-84.
- 61 Kladde til »18.Aarh. Indledningsforelæsning« s.2ff. (Ks.92) og renskrift til samme s.2ff. (Ks.91).
- 62 »Tidehverv. Historisk og systematisk Litteraturforskning«, trykt i *Gads Danske Magasin* (1947); her citeret efter *Inderlighed og Klarhed. Tolv Essays* (1948) s.70.
- 63 *Nordisk Sommer Universitet. Aarsagsproblemet* (1952) s.211.
- 64 »18. Aarh. Indledningsforelæsning« (5.9.1941) s.9 (Ks.91).

- 65 »Hjertet i bevægelse«, *Weekendavisen*, 27.9.1996; citeret efter *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.138.
- 66 *Poetik I* (2.udg. 1946) s.7.
- 67 *Poetik II* (2.udg. 1948) s.98.
- 68 *Holberg og hans tid* (1980) s.25.
- 69 *Berlingske Aftenavis* 27.1.1954. Ved hovedfagseksamen i Dansk stillede BJ i december 1956 ved den skriftlige prøve i litteraturhistorie opgaven »Holbergs menneskeopfattelse«.
- 70 *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.111. – »Barokmennesket«'s optræden skal ses i forbindelse med den unge BJ's uvilje mod den tyske barokforsknings tendens i retning af »Geistesgeschichte«, jf. hans bemærkninger om antitesen i barokdigtningen (*DD I*:76).
- 71 *Fra døden til livet. Grundtvigs tanker om liv og død* (1954) s.12f.; *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse* (1949) s.316f.; BJ's eventuelle reaktion på Høirups foredrag om »Modsigelsens Grundsætning som Aksiom hos Grundtvig« i »Den litteraturvidenskabelige Studiekreds« 22.4.1947 foreligger ikke (Ks.135). Se i øvrigt BJ's artikel »Grundtvig og Kierkegaard« i hans *Grundtvig og Kierkegaard med ni andre åndshistoriske essays* (1996) især s.59.
- 72 *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27), s.49f.
- 73 Håndskrevet citatsamling med påskrift »Privat« på omslag og titelblad »Poesi og Prosa« (Ks.86); BJ ejede vistnok allerede i skoletiden Carl S. Petersens udgave af Paludan-Müllers *Poetiske Skrifter* (1909). – Manuskript til foredrag om Ibsens *Brand*, Herlufsholm 12.11.1925 (Ks.86).
- 74 Om sin læsning af de tre filosoffer har BJ ytret sig flere gange. Se især om Høffding: *Liv og Lærdom* (1983) s.202-07; om Bergson: *Læsefrugter* (1995) s.99ff.; om Guyau: smst. s.103; om Corneille-afhandlingen: smst. s.104.
- 75 Meddelt mig af Niels Nielsen, vistnok i første halvdel af 1950'erne. – »Tilbageblik på danskstudiet« (1992) i *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.57.
- 76 *H.C. Andersens Eventyr* (1927), 2.udg. (1943) s.7. – Vedr. BJ's vurdering af Rubow, se fx *Liv og Lærdom* (1983) s.243-54, *Langslet & Sejersted*, 1994 (note 26) s.160 og *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.101, 138.
- 77 Notater fra studietiden, Ks.82. – I lektionskatalogen for efteråret 1930 havde Rubow annonceret anden undervisning end den her nævnte; ændringen, der formentlig skal ses i forbindelse med hans udnævnelse til professor pr. 1.10.1930, dokumenteres alene ud fra BJ's notater.

- 78 Anmeldelse af BJ's disputats, *Berlingske Aftenavis* 12.11.1938, optrykt i *Sproget og Stilen* (1949) s.64.
- 79 Om manuskripter til disse forelæsninger, se note 10.
- 80 Papirer vedrørende »Den litteraturvidenskabelige Studiekreds«, der synes at have fungeret fra 1944 til hen i 1948, måske lidt senere, ligger især i Ks.135. Til »Poetik III. Genrernes Æstetik« foreligger et separat rettelsesblad.
- 81 Trykt i V. Vestergaard (red.): *Dansk Sprog. Hjelpebog for den højere undervisning* (1963) s.109-29. – »Del og Helhed. Stadier i et forskerliv«, *Langslet & Sejersted*, 1994 (note 26) s.213.
- 82 »Vejen ad hvilken...« (1982), trykt i *Billeskov Jansen & Hertel*, 2003 (note 27) s.105; »Del og helhed. Stadier i et forskerliv« (1992), *Langslet & Sejersted*, 1994 (note 26) s.213f.
- 83 »Om den danske Digtekunsts Historie at beskrive«, *Orbis Litterarum* III/1 (1945), s.58.
- 84 Manuskript til foredraget »Three Attitudes toward Literature. Historical Interpretation, Structural Analysis, and Aesthetic Evaluation« (1963), citeret efter den danske version, s.8. (Ks.68).
- 85 *Langslet & Sejersted*, 1994 (note 26) s.162.
- 86 Manuskript med titel »Satire«, pagineret 16-19. (Ks.92).
- 87 Ks.88.
- 88 Ks.88.
- 89 Ks.88.
- 90 Jf. om »Satirens Motiver« i *Poetik I* (2.udg. 1946) s.37ff.
- 91 »Revisionen af det attende Aarhundrede« (1926), *Litterære Studier*, 2.udg. (1949) 95f.
- 92 Ks.87 og 88.
- 93 Erik Lunding i rapport fra *Den fjerde internationale studiekonference i nordisk litteratur*, Aarhus Universitet 14.-19. august 1962 (red. Gustav Albeck); i *Kritik* 7, 1968; i *Ausblick* Jahrgang 31/3-4, Lübeck, November 1980 samt BJ's svar, smst. Jahrgang 33/1-2, Lübeck, Mai 1983.

Hans Christensen Sthen i studerekammeret

Om arbejdsmetode og temabehandling i *Lyckens Hiul*

Af Niels Werner Frederiksen

In 1581, the Danish priest and author Hans Christian Sthen published a book entitled »Lyckens Hiul« (»Wheel of Fortune«). The work consists of a preface and a didactic versified poem. In both parts insight into the mutability of fortune is demonstrated to be a necessity to acquire the knowledge, which characterizes the Wise. For this edification, Sthen has used a number of sources; a collection of proverbs from 1529 is the main source for his preface. This article attempts to observe Sthen at work in his study with his collection of books. Based on a detailed analysis of his use of sources, it is possible to outline how Sthen used his books and how he treated the themes in »Lyckens Hiul«. It can be shown that Sthen, as was typical for Humanists in this period, takes what he can use from his sources, but at the same time adapts what he has borrowed so that his work expresses his own conception of the human condition as characterized by a lack of stability.

Indledende bemærkninger

Hans Christensen Sthen (1544-1610) er i dansk litteraturhistorie mest kendt som salmedigter og som forfatter til skolekomedien *Kort Vending*. Hans andre skrifter har tiltrukket sig mindre opmærksomhed. Blandt disse er *Lyckens Hiul*, som udkom i 1581, men med fortalen dateret 1579.¹ Skriftet opnåede flere senere bevarede og måske også nogle tabte udgaver, hvad der vidner om dets popularitet.²

Når *Lyckens Hiul* overhovedet nævnes i litteraturhistorierne er det først og fremmest i afsnit om Sthens bidrag til den danske skolekomedie.³ Skriftet anføres som vidnesbyrd om, at Sthen er forfatter til det anonymt overleverede skuespil *Kort Vending*, idet store passager fra *Kort Vending* genfindes i *Lyckens Hiul*, der har samme tema som skuespillet.⁴ I en enkelt 'litteraturhistorie' har Sthens lille og ikke i nyere tid udgivne skrift dog fået en vigtig placering. Slår man op i *Den Store Danske Encyklopædis* bind 4 fra 1996 og læser fremstillingen af den danske litteraturs historie, finder man her i den korte omtale af renæssancens litteratur Sthens »gude-lige læredigt« nævnt som et centralt udtryk for periodens 'grundsyn'. Afsnittet er skrevet af Johan de Mylius, som tidligere i *Anskuelsesformer*

(1991) har udpeget »forestillingen om ubestandigheden, omskiftelsen« som central for både renæssance og barok.⁵

Allerede titlen *Lyckens Hiul* peger på temaet: *lykkens ustadighed*. Lykkehjulet var et udbredt og yndet motiv i middelalderens og renæssancens kunst og litteratur, og motivet hænger nøje sammen med skriftets tema. I Sthens skrift korresponderer titlens angivelse af motivet da også både med træsnittet på bagsiden af titelbladet og med formuleringer i hovedteksten. En undertitel giver læseren nærmere besked om skriftets genre, indhold og tema: »En kaart Vnderuisning, om Lyckens wstadighed, oc Verdens løb«. Ordet *undervisning* angiver, at skriftet på tidstypisk vis er både belærende og moraliserende.

I *Lyckens Hiul* møder vi i hovedteksten en række bibelske og antikke personer, der skal illustrere lykkens omskiftelighed. Sthen benytter sig her af exemplumfortællingen, som siden middelalderen har haft stor betydning som element i didaktiske og moraliserende fremstillinger.⁶ Hovedtekstens versificerede exempla koncentrerer sig især om personer, der går fra lykke til ulykke, men ubestandigheden har også repræsentanter for den modsatte forandring.

Det er hovedteksten, der har været i centrum for de litteraturhistorier, som overhovedet har nævnt skriftet, men *Lyckens Hiul* har også en paratekst i form af en række udenværker, der sammen med den versificerede del indgår i en tæt forbindelse, som tilsammen danner værkets helhed:

1. Titelblad med titel, angivelse af tema og motto
2. Træsnit på titelbladets bagside med lykkens hjul
3. Fortale i form af en dedikation til Niels Pedersen Kolding (bl. A2r-B1v)
4. En latinsk parafrase af et par vers i Prædikerens Bog, »Salomon in Ecclesiaste Cap: 9« (bl. D3v).

Af udenværkerne er fortalen af N.M. Petersen blevet karakteriseret som »artig nok«,⁷ men den fik først en nærmere behandling i Ernst Frandsens afhandling om Sthen fra 1932.⁸ Og de senere kortfattede omtaler af Sthens værk synes kun at have haft blik for hovedteksten, mens fortalen ikke har påkaldt sig interesse.

Jeg vil i det følgende se nærmere på den helhed, som udgøres af samspillet mellem de såkaldte udenværker og hovedteksten. Vejen til at tegne et billede af skriftets holdning til lykkens vilkår i en verden præget af foranderlighed går gennem en undersøgelse af Sthens brug af kilder og forlæg til

fremstillingen. Jeg vil med andre ord kigge Sthen over skulderen under hans arbejde i studereværelset med dets bibliotek.⁹ Ved hjælp af den tilvebragte viden om hans arbejdsmetode er det derefter muligt at tegne et billede af hans og periodens holdning til originalitet og til det behandlede tema. Kildeundersøgelserne kan bidrage til at indkredse Sthens arbejdsmetode og dermed til at karakterisere en holdning i 1500-tallet til originalitet, som til en vis grad er fremmed for vor tid. Og de kan kaste lys over det færdige produkt og dets behandling af temaet om lykkens omskiftelighed.

Umiddelbart er der ikke noget i Sthens fortale, der vækker mistanke om et forlæg til store dele af hans betragtninger over lykkens ustadighed. Min afdækning af hovedkilden skyldes da heller ikke en målrettet søgning, men er en opdagelse gjort under arbejdet med kilderne til *Problemata et Proverbia moralia*, hvor læsningen af Sebastian Francks ordsprogssamlinger vakte mindelser om en tidligere læsning af Sthens fortale. Når parallellen først er bemærket, er der imidlertid ingen tvivl om benyttelsen. Derefter har også kilderne til andre dele af udenværkerne og til hovedteksten ladet sig bestemme ved et mere målrettet arbejde, der dog heller ikke har været uden præg af fund under søgen efter noget andet.

Titelblad og træsnit

På titelbladet står som motto en i tiden velkendt sentens: *Fortunam reventer habe*, 'Behandl lykken ærbødig'. Opfordringen svarer til betragtningen bl. Blr i fortalen, at man ikke skal »hoffmode sig aff god Lycke«. Det er *sapientia* ikke at forfalde til *superbia*. Allerede på titelbladet får læseren således konklusionen på den undervisning, som venter ham i fortale og hovedtekst. Den vise, der har erkendt lykkens ustadighed, vil vide at rette sig efter mottoets anvisning. Sentensen stammer fra et epigram af den latinske digter Decimus Magnus Ausonius (ca. 310 - ca. 395).¹⁰ Epigrammet fortæller om den sicilianske tyrann Agatokles, der var søn af en pottemager, hvilket han ikke glemte, da han var blevet konge. Sentensen er Ausonius' kommentar til beretningen om Agatokles. For den læser, der kender citatet, vil det måske klinge med, når han senere møder Agatokles i rækken af Sthens exempla i *Lyckens Hiul* (bl. C3v-C4r). Og Sthen selv har efter al sandsynlighed været klar over forbindelsen.

På bagsiden af titelbladet til *Lyckens Hiul* er der et træsnit, som viser lykkens hjul med fire figurer på hjulet og en kvinde siddende i midten med et kar i hver hånd. Op ad hjulets venstre side klatrer en person, der følges

af et skriftbånd med ordet *regnabo*, 'jeg vil regere'. Øverst på hjulet sidder en person, hvis højre hånd er løftet til en selvbevidst hilsen; venstre hånd er anbragt i siden. Over personen er der et skriftbånd med ordet *regno*, 'jeg regerer'. Ned ad hjulets højre side falder en person, der følges af et skriftbånd med ordet *regnavi*, 'jeg har regeret'. Nederst klamrer en person sig til hjulet; under personen et skriftbånd med ordene *sum sine regno*, 'jeg er uden herredømme'. I hjulets midte sidder en kvinde, iført en vid kappe og med flagrende hår. Hendes identitet angives med ordet *Fortuna*. I hver hånd bærer hun et kar. Svarende til den faldende person mister det andet kar sit indhold.

Billedlige fremstillinger af motivet *lykkens hjul* i kombination med de citerede skriftbånd er almindelige i middelalder og renaissance, bl.a. i danske kalkmalerier, men om nogen direkte lighed med den dominerende tradition for fremstillinger er der ikke tale.¹¹ Den særlige udformning af motivet, som findes på træsnittet i Sthens *Lyckens Hiul*, findes derimod i Gregor Reisch: *Margarita philosophica* (1503). Skriftbåndene på Reichs træsnit har dog andre replikker; hos Sthen er de erstattet med de gængse. Reisch eller en descendent af dennes træsnit er uden tvivl Sthens forlæg for træsnittet.¹² At personerne hos Sthen i modsætning til personerne hos Reisch udtaler sig som konger, passer godt til den følgende række af eksempla, men mindre godt til figurerne på træsnittet, der i lighed med træsnittet hos Reisch ikke bærer kroner.

Fortale

Efter at have slået temaet for den følgende fortale og versificerede fremstilling af personer, der befinder sig i forskellige positioner på lykkens hjul, fast ved hjælp af titelblad og træsnit, vender Sthen sig i fortalens begyndelse til den person, som skriftet er dediceret til.

Lyckens Hiul er henvendt til Niels Pedersen Kolding, som var Frederik 2.s slotsskriver på Frederiksborg og Kronborg.¹³ Sthen omtaler ham bl.a. som sin »Faddere oc gode Ven« (bl. B1r). Sthen tilskriver ham bogen »her met at beuise mig vdi nogen maade tacknemmelig mod eder, for eders Fromhed, oc Goduilligheds beuising« (bl. B1v). Fortalens funktion som dedikation ekspliciteres kun i begyndelsen og slutningen, hvad der gjorde det nemt at forvandle dedikation til almindelig læserhenvendelse, da skriftet blev genoptrykt i 1709 og igen i 1737.

Fortalen fokuserer på undertitlens angivelse af temaet »Lyckens wsta-

dighed, oc Verdens løb«, dvs. det dennesidige livs uberegnelighed og omskiftelighed, men Sthens betragtninger er set i lyset af det hinsidige. Menneskets liv her på jorden er i bedste fald en korsvej til det evige liv, i værste fald en vej til Helvede. Ustadigheden skal indprentes, så mennesket vender sig mod den sikkerhed, som findes bag om og efter det jordiske liv. Denne tankegang ekspliciteres ikke direkte i fortalen, men ligger bag og er en nødvendig forudsætning for alle Sthens betragtninger.

I begyndelsen af fortalen (bl. A2r) fastslår Sthen, at »ingen ting er fast oc stadig her i Verden«. Som belæg henvises til exempla, »alle Historier, baade ny oc gamle, Geistlig oc Verdslig«, og til »daglig Forfarenhed«. Derudover anføres kong Salomons overvejelser i Prædikerens Bog, og der henvises til behandlingen af temaet i »alle vise Mends Bøger«. Fortalen rummer da også efterfølgende en lang række henvisninger til Bibelen og til anerkendte autoriteter fra antikken og nyere tid.

Sthen indleder derefter en længere omtale af Fortuna med en anekdote om den berømte græske maler Apelles (300-tallet f.Kr.), der ifølge Sthen malede Fortuna siddende på et hjul, fordi hun ikke kan stå stille (bl. A2r). Anekdoten er gengivet i Stobaios' antologi (400-tallet e.Kr.), men Sthens kilde skal sandsynligvis findes i et af 1500-tallets mange florilegier, f.eks. Conrad Lycosthenes' emneopdelte *Apophthegmata* (1555), hvor den findes i rubrikken »De fortunæ inconstantia«. Når Sthen mod den benyttede kilde skriver, at Apelles malede Fortuna »sidendis *pa a it Hiul*« (min kursivering), er det sandsynligvis for at etablere en forbindelse mellem anekdoten og det træsnit, som findes før fortalen. Men det er også det eneste sted i fortalen, hvor der etableres en direkte forbindelse til titel og træsnit.

Efter anekdoten om Apelles og den siddende Fortuna griber Sthen til et værk af den italienske humanist Marcus Antonius Coccius Sabellicus (1436-1506) (bl. A2v), som han citerer for en længere refleksion over dem, der »vijslige« har »fingeret Lycken, at vere blind, atskillig oc fløyd«. Henvisningen er blot til »Sabellicus vdi sin 7. Bogs 8. Capit:«, hvad der måske har været oplysning nok for den datidige læser, og i hvert fald var det for Sthen selv, i hvis bibliotek bogen fandtes: »Exemplorum libri decem (Argent. 1511)«. ¹⁴ Et opslag i Sabellicus under »De Subita mutatione fortune« bekræfter, at hele afsnittet hos Sthen er fremkommet ved en oversættelse af Sabellicus' betragtninger over Fortuna.

Sabellicus' omtale af den uberegnelige Fortuna supplerer Sthen med et nyt afsnit, der opregner alle de epiteter, som digterne har givet hende (bl. A2v): *lubrica, lenocinans, malefida, fragilis, volucris & fuga* og *bifrons*. De latinske tilnavne forklares og oplyses med et ordsprog og tre citater: et

Cicerocitat (med henvisning) og to citater (uden henvisninger) af den italienske humanist Baptista Spagnuoli Mantuanus (1447-1516). Til udarbejdelsen af dette lærdomsfyldte afsnit har Sthen grebet til en nyttig håndbog af den franske humanist Jean Tixier de Ravisi eller Johannes Ravisius Textor (1480-1524), der i 1518 udgav sin *Epitheta*, der også kendes fra adskillige senere udgaver. Fra siderne om Fortuna har Sthen hentet sine syv epitetter og de tre citater, men han har også tilføjet små selvstændige elementer, og ved det andet Mantuanuscitat er han gået til kilden eller til en anden håndbog, så han kunne fortsætte citatet.

Omtalen af *Fortuna bifrons* afslutter Sthen med at fastslå, at hun ikke alene undlader at tage stilling til menneskets moralske kvaliteter, men ligefrem begunstiger de onde på bekostning af de gode. Synspunktet belægges med to ordsprog og en konstatering (bl. A3r):

Som det gamle Ordsprock liuder, der kommer en So, oc finder saa snart it Agerne som en Galt, Item, mand siger oc, Io argere Skalck io bedre Lycke, Io frommere Menniske io større Wlycke: Det gaar oc menlige saa til her vdi Verden, at skulde der falde en Wlycke aff Himmelen, da falt hun paa den Fromme.

Begge ordsprog kendes fra periodens ordsprogssamlinger.¹⁵ Det første af dem findes bl.a. i Sthens egen håndskrevne samling, hvor det får en udlægning, der svarer til brugen her i fortalen om lykkens uretfærdige fordeling af livets goder.¹⁶

Overgangen mellem fortalens to ordsprog etableres med et *item*, der samtidig er overgangen til Sthens hovedkilde til fortalens betragtninger over lykken, nemlig den ovenfor nævnte tyske ordsprogssamling med udlægninger.

Sthens hovedkilde til fortalen

Fra det 16. århundrede kendes tre store tyske ordsprogssamlinger med udlægninger: Johannes Agricolas, Sebastian Francks og Christian Egenolphs.

Den første af samlingerne er Johannes Agricolas *Drey hundred Gemeyner Sprichwörter / der wir Deutschens uns gebrauchen / und doch nicht wissen woher sie kommen*, der blev trykt i 1529. Allerede samme år kom adskillige optryk. I 1529 udkom ligeledes anden del af ordsprogssamlingen med 450 nye ordsprog med udlægninger: *Das Ander teyl gemeyner*

Deutscher sprichwörter / mit yhrer außlegung / hat funfft halv hundred newer wortter. Også anden del opnåede adskillige tryk. De to samlinger forenede Agricola i 1534 til *Sybenhundert und fünfftzig Teütscher Sprichwörter verneüwert und gebessert.* Og i 1548 forøgede han antallet af ordsprog med udlægninger med endnu en samling: *Fünfhundert Gemainer Newer Teütscher Sprüchwörter.*¹⁷

Mellem Agricolas samlede optryk og fortsættelsen udkom endnu en stor tysk ordsprogssamling med udlægninger, nemlig Sebastian Francks *Sprichwörter/ Schöne/ Weise/ Herrliche Clügreden/ vnnnd Hoffsprüch,* der blev trykt hos Christian Egenolph i Franckfurt a.M. 1541; samme år udkom hos samme bogtrykker anden del af Francks ordsprogssamling.¹⁸ Francks ordsprog er hentet fra mange kilder, hvoraf en del nævnes i samlingen. Kun ordsprogene er overtaget fra kilderne, mens udlægningerne med exempla er Francks egne moraliserende og pædagogiske forklaringer og betragtninger. Francks ordsprogssamlinger blev ikke optrykt, men kom i 1545 hos Eustachius Froschauer i Zürich i en ny udgave, hvor ordsprogene var ordnet alfabetisk efter emner.

Den tredje af de tyske ordsprogssamlinger skyldes Christian Egenolph (1502-55), bogtrykker og forlægger i Frankfurt am Main fra 1530 til 1555. Han trykte i 1541 som nævnt de to dele af Sebastian Francks ordsprogssamling og udsendte desuden i 1548 en ordsprogssamling uden angivelse af forfatter, men med en titel der er næsten identisk med Francks: *Sprichwörter/ Schöne/ Weise Klügredenn.*¹⁹ Egenolphs ordsprogssamling er ikke et selvstændigt værk, men er fremkommet ved benyttelse af Johannes Agricolas og Sebastian Francks samlinger. Der er tale om en forkortet kompilation, der udelader en del exempla og også en del af de latinske citater. Det mere folkelige præg viser sig bl.a. i en benyttelse af tyske ordsprog som overskrift, hvor Sebastian Franck ofte har et latinsk citat. Egenolphs samling blev populær, hvad der kan ses af de i hvert fald ti tryk fra 1548 til 1600.

En modsvarighed til de tyske ordsprogssamlinger med udlægninger har vi i den anonyme danske ordsprogssamling *Problemata et Proverbia moralia* fra 1611.²⁰ Mine undersøgelser over denne samling har vist, at den indeholder stof fra både Agricola og Franck. Samlingens oversatte og bearbejdede partier kan desuden vises at være hentet i Christian Egenolphs kompilation, hvis forkortelser og bearbejdelser genfindes i fællesstoffet.²¹

Uden kildeangivelse har Sthen i fortalen til *Lyckens Hiul* oversat, bearbejdet og indføjet to af Sebastian Francks ordsprogsudlægninger. Af fortalens 198 linjer er de 85 et resultat af denne benyttelse. Medregner man de

udvidelser, som Sthen har foretaget i partierne fra Franck bliver resultatet større; af fortalens 198 linjer er hele 115 fremkommet som et resultat af Sthens benyttelse og bearbejdelse af Franck eller af Egenolph, hvor begge ordsprogsudlægninger er medtaget.

En oversigt over benyttelsen af Franck eller Egenolph ser således ud:

I Sthen bl. A3r l. 15 - A4v l. 29:

Franck II bl. 139v-142v (Franck 1993: 399-402)

Egenolph bl. 152r-155v.

II Sthen bl. B1r l. 10 - B1r l. 24:

Franck II bl. 104r-104v (Franck 1993: 358)

Egenolph bl. 100v-101r.

Francks to ordsprogsudlægninger har Egenolph overtaget uden forkortelse og med kun ganske få verbale forskelle. Da der desuden ikke forekommer noget af Egenolphs stof fra Agricola i Sthens fortale, er det svært at afgøre, hvilken tekst Sthen har haft foran sig. Hvor Sthen tilsyneladende følger Egenolph i rettelsen af trykfejl i Franck og i forkortelser i forhold til Franck, kan lighederne mellem Egenolph og Sthen lige så godt ses som en tilfældig og sekundær overensstemmelse. I mangel af afgørende indicium har jeg derfor fundet det rimeligst at citere den tyske tekst efter Sebastian Francks original. Men ser vi på samlingernes udbredelse, er sandsynligheden størst for, at Sthen har haft en af de mange udgaver af Egenolphs kompilation liggende foran sig; før 1579 er der hele syv udgaver af Egenolph.

Francks første ordsprogsudlægning

Med overskriften »Ye böser mensch/ ye besser glück« har Franck en længere betragtning over lykkens tilsyneladende uretfærdige fordeling.²² De ugudelige går det godt, mens de fromme udsættes for ulykker. I det ovenfor s. 145 citerede stykke fra Sthens fortale om lykkens begunstiggelse af de onde markeres overgangen til Sthens benyttelse af Franck med et *item*; jeg citerer Francks tilsvarende begyndelse:

Ye böser mensch/ ye besser glück.

Es geschicht gemeynlich/ wann ein vnglück vom himmel herab fiele/ es fiel auff einn frommen.

Sthen har ikke direkte oversat den tyske overskrift, men erstattet det tyske ordsprog med den form, der er almindelig i samtidens danske tradition: »Io argere Skalck io bedre Lycke«. ²³ Parallelt med ordsproget indsætter Sthen derefter: »Io frommere Menniske io større Wlycke«, som også er hentet i Francks ordsprogsudlægning, men i et afsnit, der ellers ikke er benyttet af Sthen: »Ye frömmen mensch/ ye böser glück«. Om Francks og Sthens fortsættelse er at betragte som et ordsprog, er usikkert, men sætningen er medtaget i Matthias Moths ordbog som et ordsprog. ²⁴

I et nyt afsnit udfolder Sthen nærmere betragtningen over de frommes skæbne (bl. A3r):

Naar gemein Wlycke gaar offuer Folck, som Tiranni, Vandsnød, Ildsnød eller Brynde, Hagel, Dyr tid, Pestilentz, Krig etc. Alt gaar det almindelige offuer de fromme, Christus haffde selff ingen Lycke her i Verden, huilcket mange hellige Menniske haffue støt oc forarget sig paa, oc bekymret sig der met, hui at det saa gaar til, før end de da finge Guds vilie at forstaa, som wi maa læse, Abacuc. 1. Hieremiæ 12. Psal. 37. Iob 21. etc.

Stykket samt dets bibelhenviisninger er overtaget fra ordsprogsudlægningen hos Franck, hvis betragtninger Sthen ikke direkte bearbejder, men blot oversætter og forkorter ved overspringelse af et par store partier:

Wann gemeyn vnglück vber die leut gehet/ als Tyraney/ wassers nöt/ hagel/ brunnst/ thewrunng/ pestilentz/ krieg etc. so gehet es gemeynlich vber die frömbsten (...) Christus hett kein glück auff erden (...) Vnd ye frömmen/ ye weniger glück/ Ye böser/ ye besser glück/ Welchs auch vil heylig leut hat geärgert vnd bekümmert/ biß sie Gottes willen darinn haben verstanden/ Abacuc 1. Hier. 12. Psalm. 87. 73. Job 21.

Oversættelsen har et enkelt eksempel på tautologisk gengivelse; »brunnst« oversættes således med »Ildsnød eller Brynde«. Oversættelsen er ellers ordret, men den kraftige forkortelse røber en intention om at fokusere på den pointe, som belægges med de afsluttende bibelcitater, nemlig at det ikke er nemt for menneskene at forstå Guds mening med denne tilsyneladende uretfærdige fordeling af lykke og ulykke. Når Sthen oversætter Francks »auff erden« med »her i Verden« er det vel ud fra et ønske om at

understrege sit tema om »Lyckens wstadighed, oc Verdens løb« som et dennesidigt fænomen.

Efter henvisningerne til Det gamle Testaments behandling af de frommes forargelse forklarer Franck grunden til den tilsyneladende uretfærdighed, men inden benyttelsen af denne fortsættelse indskyder Sthen på egen hånd en betragtning over de »vise Hedninger«, som ikke kendte til kristendommen og derfor ikke kunne gå fra forargelse til forklaring. Sthen citerer Menander for en længere betragtning over dyrene, som belønnes efter fortjeneste i modsætning til menneskene, hvor det går de fromme dårligt, mens de onde har bedre lykke. Menandercitatet er et fragment fra en komedie.²⁵ Medtagelsen af citatet, som Sthen sandsynligvis har fra et florilegium, skyldes Sthens ønske om at fremhæve, at der ikke kun er tale om visdom, men om *kristen* visdom. Samme tanke ligger implicit hos Franck, men Sthen har ekspliciteret den ved modsætningen mellem Bibelen og de vise hedninger, dvs. den antikke visdom.

Med Menander som repræsentant for den antikke visdom kan Sthen etablere en overgang til forklaringen på det paradoks, som kun de kristne kan forstå (bl. A3v):

Dette haffuer Menander sagt, fordi hand oc hans Parti, viste icke aff Guds Ord, Guds raad oc vilie at sige, De viste icke, at saadant skede aff denne Grund oc Tabulatur, at Gud haffuer bygd en Kaarssuey til det euige Liff, som der staar, Lucæ, 24. Actor: 14. Oc anden sted i den hellige Scrifft.

Her fortsætter Sthen benyttelsen og oversættelsen af Franck, der umiddelbart efter henvisningsrækken til de ovenfor citerede bibelsteder har: »Es geschicht aber auß disem grund vnd tabulatur: Got hat den creutzweg zum leben gebawet/ Luc. 24. Acto. 14. 2. Tim. 3«.

Derefter fortsætter Sthen stadig med Franck som forlæg sine betragtninger over de frommes vej til det evige liv og de ugudeliges tilsyneladende uforklarlige lykke her på jorden. Gud ved, at den ugudelige »er en Gallekneffuel, oc vil vere Fandens egen, vil ikke lade sig temme« skriver Sthen som en oversættelse af Francks »ein galgen strick ist/ vnnd sich nit ziehen laßt«. Indskuddet er en ordsproglig talemåde, som Sthen har kendt.²⁶ Forholdet mellem Gud og den ugudelige paralleliseres med forholdet mellem faderen og »den forlorne søn« (Lukasevangeliet 15,11-32), som igen sammenlignes med »den rige Fraadsere« fra lignelsen om Lazarus og den rige

mand (Lukasevangeliet 16). Begge er eksempler på den ugudelige som »it ret Verdsens Barn«.

Francks »dem reichen mann« bliver hos Sthen til »den rige Fraadsere«. Betegnelsen *den rige mand* synes som i dag at have været almindelig i 1500-tallet, men udtrykket *den rige frådser* er dog også belagt med adskillige eksempler.²⁷ Sthen har vel valgt denne gengivelse for at understrege alvoren ved at betone den rige mands ugudelighed som dødssynden *gula* (frådseri). Konklusionen på det ugudelige menneskes skæbne her i verden bliver hos Sthen (Bl. A4r):

Summa, hand er it ret Verdsens Barn, oc haffuer Lycken met sig, Wlycke springer hannem forbij, hand skal haffue sin Anpart aff Himmerige her, saa føder oc feder vor HERre saadanne op, lige som sine Egelgalte til at stinge oc slacte, som Salomon *in prouerb.* i det 16. Capit: siger, oc Job i det 21. De bliffue gamle hoss gode dage, siger Job, men i it Øyeblick fare de til Helffuede, Fanden i vold.

Stadig følger Sthen nøje Franck, men bibelhenvielsen »Prouer. 16« udvider han ved at indsætte navnet på Salomon, som er den gennemgående bibelske autoritet i *Lyckens Hiul*.²⁸ Desuden er der en interessant udvidelse af henvisningen til Jobs Bog, hvor Franck kun har sidste del af den sætning som tillægges Job: »dann steigen sie in einem punct in die hell/ Job 21«.

Francks henvisning gælder Jobs Bog 21,13, der i Luthers bibeloversættelse lyder: »Sie werden alt bey guten tagen/ vnd erschrecken kaum ein augenblick fur der Helle«. ²⁹ Der er ingen grund til at antage, at Sthen har slået efter i Bibelen; han har kendt stedet og på fri hånd indsat den første del af Jobs replik. Fortsættelsen har både Franck og Sthen tolket mod Bibelen, der fremhæver, at den ugudelige dør uden at lide straf, mens Franck og Sthen henviser til den retfærdighed, der kommer efter døden. Sthen understreger denne tolkning med sit »Fanden i vold«.

Efter omtalen af de ugudeliges gode kår her i verden fortsætter Sthen oversættelsen af Franck med betragtninger over Guds forsøg på at tugte de ugudelige ved at blande »Galde iblant Suckerit«. Sthen konkretiserer her et billede, der kun halvvejs er udfoldet hos Franck, der har »vermisch t jn jhr seligkeyt mit gallen«. Franck og Sthen glider derefter fra de ugudeliges tugt til alles tugt og derfra til en betragtning over fordelingen af lykke og ulykke mellem de rige og de fattige (bl. A4r):

Saa at de Rige oc Veldige, haffuer io saa vel deris Kaarss, Nød, Sorrig, oc Angest, Ja vndertiden hefftigere, end en arm Mand, oc skeer vel stundem, at deris Leffnet er dem mere kedsommeligt oc fortrædeligt, oc tiden bliffuer dem saa lang, naar de sider eller ligger paa deris bløde Klæder, naar de æder deris kaastelige Retter, dricker deris Vin oc Clarete, teller deris Guld oc Penninge, som en fattig Bonde der sider hoss sit Kaalfad, eller gaar bag sin Plog, det veed de selff best, oc kunde vidne der om.

Sthens bearbejdende oversættelse følger nøje Franck, men med et par interessante afvigelser. I oversættelsen ses f.eks. endnu et eksempel på Sthens forkærlighed for ordpar, Francks »wein« er blevet til »Vin oc Clarete«. Hos Sthen er der i modsætning til hos Franck heller ikke gjort så meget ud af den riges bløde siddeplads, mens hans måltid er udvidet med »kaastelige Retter« og har fået sit modstykke i den fattige bondes kålfad. Den i oversættelsen tydeliggjorte kontrast mellem måltid og beskæftigelse kan også være grunden til, at Francks paralleliseren af bonden med en hyrde er blevet udeladt af Sthen.

Derefter inddrager Sthen som exemplum forholdet mellem Alexander og Diogenes. Afsnittet om Alexander og Diogenes består af fire afsnit:

1. Alexander den Stores udbrud om sig selv og Diogenes
2. Karakteristik af Diogenes
3. Anekdoten om Alexanders besøg hos Diogenes
4. Juvenalcitat om Alexander og Diogenes

1. er fra Franck. I stedet for »der groß Alexander« har Sthen valgt den i samtiden almindelige latinske form: *Alexander Magnus*. Alexanders replik er hos Franck gengivet som indirekte tale; Sthen foretrækker direkte tale. Og han forkorter replikken, så den får den fra Plutarch kendte prægnante form, som også optræder i den nedenfor omtalte Juvenaludgave fra 1492: »Diogenes esse uellem nisi essem Alexander«. Francks »ercent« er oversat med tautologien »vel kient oc forstanet«. Leksikografiske konsekvenser har det, at Sthen til ordene om Diogenes, »haffde huercken Huss eller Duss«, har haft det tyske forlægs »het weder hauß noch hoff«, der svarer til synonymforbindelsen 'hus og hjem'. Sthen må have opfattet forbindelsen 'hus og dus' som tautologisk, altså som en synonymforbindelse, hvad der modsiger Allan Karkers leksikografiske udnyttelse af Sthens

brug af ordet *dus* i *Lyckens Hiul* som støtte for tolkningen »om halm el. strå som underlag for sovende«. ³⁰

2. er også fra Franck. Francks oplysninger om Diogenes er alle medtaget med undtagelse af: »hielt hauß in einer kuff«. Denne oplysning kommer imidlertid i det følgende afsnit: »hand laa i it Vinfad, huilcken hand haffde sin Verelse vdi«.

De to næste stykker (3. og 4.) er i forhold til Franck Sthens egne. Ifølge O. Walde har Sthen ejet »Juvenalis Satiræ Milano 1492«. ³¹ Denne oplysning gør det muligt med sikkerhed at identificere værket som *Satirae cum comment Domitii Calderini, et Georgii Vallea*. Milano: Ulrich Scinzenzeler; 1492. ³² At det netop er denne Juvenaludgave med dens fyldige kommentar, Sthen har benyttet til anekdoten og citatet, er umiddelbart sandsynligt, men han kan også have hentet sit citat og sine oplysninger fra en anden kilde.

Efter udvidelserne om Alexander og Diogenes vender Sthen tilbage til Franck, idet han overspringer en længere betragtning over forholdet mellem de riges og de fattiges vilkår. Med Franck fastslår Sthen, at Gud er »en lige, wpartiske Gud«, der lader hver have sit af lykke og især af ulykke, hvad der belægges med en række eksempler.

Af Francks syv eksempler har Sthen dannet sine ni eksempler, der er præget af en vilje til systematisering, udvidelser og konkretiseringer:

1. Der ein zerschlagen langweilig gemüt > Denne haffuer it sorrig giffuet Hierte
2. der einn bösen fûß > Den anden it ond Hoffuet, Den tredie it ont Been
3. der armût > Den fierde Armod oc Trang
4. der reich/ vnnd ein onfruchtbar weib > Denne er rig, oc haffuer en wfructsommelig Quinde
5. der gnûg/ vnnd ein zänckisch häderisch weib darzû/ die jm kein frid laßt > Denne haffuer mange Børn, oc er arm der hoss, Denne haffuer faaet it rigt Gifftermaal, oc haffuer dog daglig Kiff oc Trætte
6. der vbel gerathne kinder > Denne haffuer Børn, oc liden glæde for dem
7. der feindschafft > En anden kand icke vere tilfreds for onde Menniske

Sthen stopper her benyttelsen af Francks første ordsprogsudlægning, der

har flere betragtninger over lykke og ulykke, og fortsætter på egen hånd med to ordsprog og et Pindarcitat (bl. A4vf.).³³

Med alle disse betragtninger over lykkens og ulykkens uberegnelighed og ustadighed er Sthen nu kommet frem til en konklusion, der udtrykkes med en parafraserende gengivelse af en ordsproglig betragtning, der kendes i flere varianter fra periodens ordsprogssamlinger (bl. B1r):³⁴ »Derfaare skal mand lære at skicke sig ret i Sagen, heller det slar til Lycke eller Wlycke, icke hoffmode sig aff god Lycke, icke forsage i Wlycke, Thi det kand altsammen snart forandre sig«.

Francks anden ordsprogsudlægning

At alting er forandring undergivet, udvikles nærmere med benyttelse af den anden af de to ordsprogsudlægninger, der er hentet i Francks ordsprogssamling.³⁵ Jeg citerer stykket i sin helhed (bl. B1r):

Der blæss icke altid it Veir, Verden oc Jorden er i sig selff rund som en Klodde, saa er oc Lycken lige saa, løber flux om, alting vnder Solen er wstadigt, Den ene Dag iager oc fordriuffuer den anden, Den ene Lycke den anden, at ocsaa it Menniske bliffuer icke ret lenge ved en Stat, som Job siger: Derfaare er det oc intet vært, at bygge paa dette Liff, oc denne siunlige Væsen vdi Verden, det suinder hen som en Skygge. Oc det er all deris største Trøst næst Gud, som lider, Armod, Kranckhed, Elendighed, Wlycke oc Modgang, at de i Troen vide oc forstaa, at det kand icke lenge vare, vere sig huad det er, det maa forandre sig, inden en kort tid, ellers vaare der noget bestandigt her paa Jorden, imod den hellige Scrifftis ord, der siger, at it Menniske er lige som it Blomster paa Marcken, som i dag grønns vdi Lycke, i Morgen foruisner, tørris oc dør.

Under overskriften »POST NUBILA PHOEBUS« har Franck en betragtning over den manglende bestandighed i denne verden, som Sthen har overført til sin fortale. Franck indleder med tre ordsprog, hvorefter udlægningen følger:

Wann es lang wölckig oder trüb am himmel ist/ so scheint doch zu letst die sonn.

Es wehet ni alzeit ein wind.

Da jhenes was/ da nähhet das.

Sthen anvender Francks andet ordsprog som sin første sætning. Om Sthen selv har kendt ordsproget på dansk, lader sig ikke afgøre, men det findes medtaget i Peder Syvs ordsprogssamling under overskriften »Forandring. Omskiftelse«³⁶ Francks spørgsmål »wie solt dann etwas bestendigs auff erden sein?« har Sthen erstattet med en konstatering: »alting vnder Solen er wstadigt«. Sætningen med dens 'under solen' viser, at der hos Sthen er tale om en skjult allusion til den vise Salomon, som Sthen i fortalens begyndelse lader klage over, at »ingen ting er fast og stadig her i Verden« (bl. A2r). Rækken af ulykker er overtaget fra Franck, men endnu en gang ser vi Sthens trang til tautologisk fylde i en lille udvidelse; til »vnfal« svarer »Wlycke oc Modgang«. At der intet bestandigt er på jorden viser Franck med et billedsprog, der er hentet fra Bibelen; Sthen tydeliggør den autoritet, der ligger i billedsprogets oprindelse med sin tilføjelse »imod den helliche Schrifftis ord«.

Med benyttelse af Francks forklaring til *Post nubila Phoebus* har Sthen på ny fastslået sit tema om lykkens omskiftelighed og ubestandighed. Hans undervisning er til ende og kan afsluttes med henvisning til det udbytte læseren vil få, hvis han har fulgt belæringen (bl. B1r): »Huo saadant ret veed oc forstaar, hand maa met ære bære en vijss Mands Naffn, oc kand betencke sig diss bedre i sin Bestilling«.

De netop citerede ord om den gavnlige indsigt i altings foranderlighed er Sthens begrundelse for at have forfattet hovedteksten med dens versificerede exempla. Han henvender sig nu igen direkte til Niels Pedersen Kolding.

Niels Pedersen Kolding tiltales i dedikationen »Erlig, Vijs oc Velact Mand«. Man kunne overveje, om ordet *vis* i dedikationen skyldes betragtningerne over, at den *vise* mand kender lykkens ustadighed og ved at indrette sit liv efter denne erkendelse, men der er tale om en fast titulatur til borgerlige øvrighedspersoner.³⁷ Når Sthen derimod slutter sine overvejelser med brugen af ordet *vis*, er der her nok tale om et spil på de to betydninger ('klog' og brugen af ordet som titulatur).

Samlet karakteristik af Sthens forhold til Franck

Sthen har vist sig at være meget tæt på Francks tekst, men med den afgørende forskel, at hans benyttelse er meget kortere end forlægget. I den første af de benyttede ordsprogsudlægninger er der tale om en kraftigt forkortende bearbejdelse, mens den anden og kortere ordsprogsudlægning er

overtaget næsten i sin helhed. Det er desuden karakteristisk for Sthen, at hans tekst ikke er fremkommet ved sammendrag af forlæggets stof, men blot ved udvælgelse af egnede partier og overspringelse af andre. Resultatet af den forkortende gengivelse er alligevel forbavsende nok uden brudflader, hvad der vidner om en bearbejder, der har haft et godt overblik over sammenhængen i både Francks og sin egen tekst. Med et par indskud demonstrerer Sthen endvidere, at han på egen hånd kan fortsætte og udvide de betragtninger, han har valgt at medtage fra Franck.

Under gennemgangen af Sthens benyttelse af Francks ordsprogsudlægninger har der være anledning til at iagttage Sthens små ændringer og tilføjelser, som viser hans stilistiske virkemidler og hans fortrolighed med både den bibelske tradition og ordsprogstraditionen. Hans bearbejdelse er præget af en tendens til at tydeliggøre, præcisere og konkretisere.

I forsøgene på at indkredse Sthens egenart som stilist har forskningen ofte fokuseret på hans brug af tautologier. Og en forkærlighed for denne brede udtryksform har vi da også set flere eksempler på i hans oversættelse og bearbejdelse af Franck. Ikke alene overtages dennes tautologier eller erstattes med danske modsvarigheder, men Sthen udvider også et par gange sit forlæg med endnu en tautologi. At Sthen har fundet behag i denne udtryksform er klart nok, men han deler sin forkærlighed med både tyske og danske forfattere i perioden.

Salomon in Ecclesiaste Cap: 9

Hovedteksten afsluttes bl. D3v med »AMEN AMEN« På bladets resterende plads følger under overskriften »SALOMON IN ECCLESIASTE Cap: 9« en latinsk parafrase af et par vers fra Prædikerens Bog uden angivelse af parafrasens forfatter. Forfatteren er imidlertid ikke Sthen selv, men den nylatinske digter og humanist Helius Eobanus Hessus (1488-1540). Han oversatte Salmernes Bog og Prædikerens Bog i latinske disticha, *Psalterium Davidis carmine redditum. Ecclesiastes Salomonis carmine redditus*. Trods overskriften har Sthen kun første halvdel fra parafrasen af kapitel 9 (Prædikerens Bog 9,11); anden halvdel er fra kapitel 7 (Prædikerens Bog 7,14).³⁸ Versene er velvalgte og godt kombinerede; de korresponderer fint med temaet og etablerer samtidig en forbindelse til fortalens indledning (bl. A2r), hvor »den vise oc velforfarne Kong Salomon, vdi sin *Ecclesiaste*« anføres som støtte for synspunktet, »at ingen ting er fast oc stadig her i Verden«.

Hovedteksten

Min undersøgelse har været koncentreret om parateksten eller udenværkerne til *Lyckens Hiul*, men en enkelt af kilderne til den versificerede skilddring af en række antikke og bibelske personer, der illustrerer skriftets tema, skal også omtales, da den viser den samme arbejdsmetode, som har kunnet ses i Sthens omgang med bøger under udarbejdelsen af fortalen.

Fortalen handler om Fortuna og beskriver hendes væsen, men behandler ikke direkte motivet med lykkens hjul og de personer, der sidder på det. Det vender Sthen først eksplicit tilbage til som indledning til hovedteksten. Her henledes læserens opmærksomhed direkte på træsnittet (bl. B2r):

Denne Figur giff act paa,
O fromme Læsere faare dig monne staa,
Om Lyckens Hiul som løber omkring,
At det er vel en vnderlig ting,
Den ene ophøysis, den anden tryckis ned,
Saa pleyer at vere Verdsens sed

Efter nogle almene betragtninger over følgerne af lykkens drejende hjul følger under overskriften »EXEMPEL« en beretning om personer, der kan illustrere temaet, først en række bibelske personer, derefter nogle udførlige beretninger om antikke personer. Inden Sthen afslutter med betragtninger over, hvad vi kan »mercke oc lære« af alle disse historier, bringer han to afsnit, nemlig v. 316-333 og 334-363, der dels nævner eksempler på personer, hvis liv endte ulykkeligt, dels giver eksempler på personer, som fra lave kår kom til »Dignitet oc Ære«. Til udarbejdelsen af dette afsnit kan det med sikkerhed fastslås, at Sthen har benyttet endnu et værk af den ovenfor nævnte Johannes Ravisius Textor, nemlig *Officinae epitome*, der er en håndbog til viden om de mest forskellige ting for den humanistiske skribent. Her kan man bl.a. finde exempla, citater og anden information fra de græske og romerske forfattere og i mindre udstrækning fra Bibelen. Kompilatorens store viden er ordnet i 368 emnegrupper, der følger ret så usystematisk efter hinanden. Mellem 1520 og 1665 kom der mindst 15 udgaver af værket.

Lærdomslånene fra *Officinae epitome* koncentrerer sig om emnegrupperne »Qui ex humili fortuna clari aut divites evaserunt« (II 306-310) og »Qui ex prospera fortuna ad humilem et miseram redacti sunt« (II 310-312). Her findes omtalt alle de 15 personer, som er Sthens exempla i de to

afsnit v. 316-363. Blandt personerne hos Sthen er »en Romerske Keyser« ved navn Mandro, som ikke kendes af historikerne, men er skabt ved Sthens misforståelse af ordet »Imperator« (i betydningen 'admiral') hos Ravisius.

Sthen som tidstypisk skribent

Mine undersøgelser over *Lyckens Hiul* har resulteret i en indkredsning af de fleste af de bøger, Sthen har benyttet ved udarbejdelsen. Som hovedkilde til fortalen har Sthen haft de to ordsprogsudlægninger fra Sebastian Francks samling, som han indleder med nogle almene betragtninger over lykken. Han har her måske anvendt Conrad Lycosthenes' florilegium, med sikkerhed sin egen udgave af Sabellicus og ligeledes med sikkerhed en udgave af Johannes Ravisius' *Epitheta*. Hans Juvenaludgave kan have leveret den i forhold til Franck indskudte udvidelse af omtalen af Alexander den Store. Til hovedtekstens mange exempla har Sthen haft gavn af et par emnegrupper i Johannes Ravisius' *Officinae epitome*, der har leveret ham både systematik og lærdomsstof. Titlen og træsnittet med lykkehjulet efter Gregor Reisch har været med til at binde fortalen og den versificerede tekst sammen til en helhed. Den samme funktion har anvendelsen af et par centrale autoriteter, nemlig den bibelske kong Salomon og den antikke Terents. De har begge en betydningsfuld rolle som garanter for temabehandlingen i *Lyckens Hiul*, hvad der også er baggrunden for Sthens medtagelse af stykket fra Helius Eobanus Hessius' latinske parafrase af Prædikerens Bog og for brugen af et Terentscitater i hovedteksten.

Min afdækning af kilderne til *Lyckens Hiul* kan måske efterlade en moderne læser med det indtryk, at Sthens indsats blot har været kompilatorisk. Sthens viden om personer og citater m.m. har i stor udstrækning vist sig at være andenhåndsviden. Han har som andre skribenter i 1500-tallet udnyttet sine hjælpemidler og erhvervet sin lærdom på en enkel og effektiv måde. Han har fra Franck overtaget det stof, han kunne bruge, og kun ændret eller udvidet i den udstrækning, han fandt det nødvendigt til formålet. Og han har med stor behændighed kombineret sin hovedkilde med velvalgte oplysninger fra andre af sine bøger. Selv om fortalen således med en vis ret kan betragtes som en citatmosaik, er en sådan vurdering efter min mening både uretfærdig og anakronistisk. Det er lykkedes Sthen at skabe en både sammenhængende og velfungerende fortale til sin rimede fremstilling af eksempler på lykkens omskiftelighed.

At Sthen netop har valgt en ordsprogssamling som hovedkilde for sin undervisning om lykkens ustadighed, er heller ikke så mærkeligt, som det kan synes set med nutidens briller. For humanister og lutheranske skribenter i 1500-tallet var brugen af ordsprog almindelig, og de havde en høj status som retoriske overtalelsesmidler på linje med bibelsteder og sentenser. Man samlede ordsprog, og man anvendte dem i skrifter af didaktisk og opbyggelig karakter. Sthen selv har da også efterladt en ordsprogssamling og anvender hyppigt ordsprog i sine skrifter.³⁹ Francks ordsprogssamling med sine ordsprogsudlægninger, der ofte har karakter af små prædikener, har i denne sammenhæng været en naturlig kilde til betragtninger af moralsk og kristelig art.

Især undersøgelsen over Sthens benyttelse af Francks ordsprogsudlægninger har givet mulighed for ikke alene at få et indblik i Sthens værksted, men også at møde en forfatter, der associerer frit og ubesværet inden for den samme kulturelle og mentale horisont som Franck. Både i oversættelserne og i afvigelserne fra forlægget demonstrerer Sthen en dyb fortrolighed med den rige antikke, bibelske og proverbiale snusfornuft, som indgik en tæt forbindelse i tidens hoveder og skrifter. Hans stil og viden har også danske paralleller, der viser, at han har kunnet trække på en hjemlig stilistisk og tankemæssig tradition. Som belæg for hans afhængighed af en dansk tradition kan fremhæves en lighed med betragtninger og skrivemåde i *Problemata et Proverbia moralia* fra 1611, der kan ses som en dansk parallel til den tyske tradition for ordsprogssamlinger med udlægninger. Den anonyme samling indeholder stof fra Egenolph, dvs. fra Agricola og Franck, men derudover også en udbredt benyttelse af andre kilder, der kombineres og udvides med kompilatorens egne betragtninger.

To af ordsprogsudlægningerne i *Problemata et Proverbia moralia*, nr. 88 og nr. 10, til hvilke det ikke er lykkedes at identificere kilden, viser en påfaldende lighed med Sthens fortale. Særligt gælder det nr. 10:

All ting til en tid.

Gud haffuer sæt en viss termin oc maal paa alting / oc som Salomon siger / der er intet stadigt vnder Solen / *omnium rerum est vicissitudo*, der er skiffte oc mutatz paa alting / det skal mand tencke paa / baade i lyst oc nød / baade i gode oc onde dage / det staar icke saa altid som det staar nu. Der for ingen hoffmode sig i Lycken / oc ey heller mistrøste i wlycke / HERrens høyre Haand kand altid vende / Psal. 77.⁴⁰

Bemærkelsesværdig er her ligheden mellem på den ene side Sthens sammenkædning af bibelsk og antikt tankegods i fortalen og på den anden side Salomoncitater og det parallelle latinske citat i *Problemata et Proverbia moralia*. Salomon siger ikke, at »der er intet stadigt vnder Solen«, men sætningen dækker temaet i Prædikerens Bog, som gør brug af det gentagne 'under solen'. Den parallelle latinske sætning er det Terentscitater, der findes i Sthens hovedtekst og også genfindes som motto i *Kort Vending*.⁴¹ Og mon ikke der også i Sthens formulering »alting vnder Solen er wstadigt« (bl. B 1r) manifesteres den forening af Salomon og Terents, som kommer eksplicit til udtryk i *Problemata et Proverbia moralia*?

Det ville være fristende at se denne lighed som et af flere indicier for Sthen som forfatter til *Problemata et Proverbia moralia*, der udkom anonymt i 1611, især da Sthen flere gange er bragt i forslag i de mange forsøg på en forfatterbestemmelse. I *Danmarks gamle Ordsprog*, IV, 1987 har Iver Kjær samlet argumenterne for henholdsvis Peder Hegelund, Hans Christensen Sthen og Ludvig Pouch d.æ. som forfatter.⁴² De fremførte argumenter for Sthens kandidatur afvises med rette, og heller ikke den her fremførte lighed har overbevisende kraft. Men tilbage bliver det nok så interessante, at den anonyme forfatter af *Problemata et Proverbia moralia* og Sthen som fortalingskriver og ordsprogssamler har så mange ligheds-punkter i stil og dannelsesbaggrund, at det vidner om et fælles kendskab til en solid dansk tradition for kombinationen af tidens forskellige didaktiske genrer til belærende og moraliserende formål. At de to forfattere har tilhørt samme litterære kredsløb viser desuden en replik af »en forløren Søn«, som anføres i en af den anonyme samplings udlægninger.⁴³ Denne person, der er i slægt med Bibelens forlørne søn, som Sthen (fra Franck) i fortalen nævner som eksempel på et ugudeligt menneske, er identisk med borgersønnen i Sthens *Kort Vending*, der har den citerede betragtning i en af sine replikker.⁴⁴

Sthens opfattelse af lykken

I Ernst Frandsens *Hans Christensen Sthen* (1932) er der et længere forsøg på at bestemme temaerne i *Kort Vending* og i *Lyckens Hiul*.⁴⁵ Ernst Frandsen nævner den eksplicitte fokuseren i *Kort Vending* på lykkens omskiftelighed og ustadighed, der modstilles den stadighed, som kun gives i himlen, og fremhæver, at dette tema ikke svarer til personernes skæbne, som er »lutter Vidnesbyrd om en retfærdig Verdensorden«. Fortalen til *Lyckens*

Hiul ser Frandsen som Sthens efterfølgende »Forsøg paa at vindicere Lyk-kegudinden for Religionen«. Frandsen citerer in extenso stedet, hvor Sthen (fra Franck) giver forklaringen på, at det går de ugudelige godt. Frandsen kalder det »en barok Forklaring« og »en ejendommelig Tankegang«, som for ham er Sthens forsøg på at drage konsekvensen af de frommes ulykke. Den efterfølgende betragtning over genvordigheder hos både rige og fattige, som også er fra Franck, ser Frandsen som Sthens forsøg på at trække i land. Konklusionen ser Frandsen som »et stakkels akademisk Kompromis«, der ikke forsoner de modstridende betragtninger.

Frandsen gør nok for meget ud af at få logik i Sthens argumentation. Fortalen afspejler tidens tankegang, der var lige så ulogisk og modstridende som vore dages tanker om livets store spørgsmål. Ernst Frandsen opererer med en modsætning mellem »Iagttagelse og Studium« og »personlig Oplevelse« og mener, at fortalen mere bærer præg af det første end af det sidste, når det gælder tanker om »Verdens Upaalidelighed og Religionens Trøst«. Min opdagelse af Sthens brug af Franck kunne tages som en bekræftelse af dette synspunkt; det er ikke Sthens egne ord. Men sådan mener jeg ikke, det kan anskues. Sthen har taget, hvad han kunne bruge. At lede efter personlig oplevelse i et skrift som *Lyckens Hiul* er nok også en læsemåde, der er præget af en senere tids syn på forholdet mellem en forfatter og hans tekst. Fortalen er ikke så meget personlige betragtninger, som den er en myndig undervisning om »Lyckens wstadighed, oc Verdens løb« med henblik på de moralske og religiøse konsekvenser, læseren bør drage af den indsigt, som skriftet formidler.

Sthens fortale gør meget ud af overvejelser over, hvordan det kan være, at det går den onde godt og den gode dårligt. Mellem disse betragtninger er også et afsnit om lykke og ulykke hos det enkelte menneske, både rig og fattig. Det er netop disse forskellige og delvis modstridende forsøg, der i stor udstrækning bygger på Franck, på at finde mening i den gudskabte verden, som har undret Ernst Frandsen. Man kan i den forbindelse overveje, om Sthen tænker synkront eller diakront om fordelingen af det enkelte menneskes lykke og ulykke. For en synkron betragtning er lykke og ulykke tilstedeværende på en og samme tid; for en diakron betragtning følger de efter hinanden. I Sthens *Lyckens Hiul* synes begge opfattelser at gøre sig gældende. Eller rettere: Den diakrone opfattelse dominerer og transformerer den synkron opfattelse.

Fra Franck har Sthen således en betragtning over det faktum, at ingen lykke er fuldkommen; der er altid et eller andet galt. Synspunktet demonstreres ved en række eksempler fra Franck, hvorefter Sthen sammenfatter

ved hjælp af et ordsprog: »Saa at der er aldrig saa fet it Stycke, der vil ey vere en Kirtel hoss«. Ordsproget betyder ifølge *Ordbog over det danske Sprog*, at »der er ubehageligheder, mangler ved de bedste ting; intet er fuldkomment«. Altså en synkron betragtning over menneskets lykke. Hos Sthen efterfølges det imidlertid af endnu et ordsprog, der synes at skulle opfattes parallelt med det første: »Huor Lycken er inden Dørren, der staar Wlycke, oc bier vden faare«. Her er det diakrone aspekt indbygget i den synkron situation. Og det er nok også tilfældet i ordsproget om det fede stykke og kirtlen. Hos Syv står dette ordsprog da også lige efter »Der kommer aldtiid suur svide efter sød kløde«.46 Sthens Pindarcitat har den samme interessante blanding af en synkron og en diakron tankegang. At den diakrone tankegang dominerer, hjælper os til nærmere at kunne bestemme det centrale forestillingsmønster hos Sthen, idet tankegangen kan forklare andre tilsyneladende uklarheder og modstridende steder i fortalen. Nok er overvejelser over retfærdigheden i lykkens fordeling i forhold til onde og gode og i forhold til det enkelte menneske et vigtigt punkt i fortalen, men vigtigere er en generel indsigt i lykkens ubestændighed her i verden. Hos Sthen er det den manglende bestændighed i denne verden, der er den centrale pointe. Undervisningens mål er at få læseren overbevist om denne indsigt, så han som en vis mand kan handle i overensstemmelse med den.

Noter

- 1 Sthens forfatterskab udgives for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård; indtil nu er udgivet *Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog*, København 1994 og *Hans Christensen Sthens Skrifter II. Christelige oc vdkaarne Bøner og En Liden Haandbog*, København 2003; *Lyckens Hiul* vil blive medtaget i bind III, der forventes at udkomme i 2010. Jeg har haft lejlighed til at benytte bind III i manuskript og henviser i nogle af noterne til efterskrift og kommentar. Om Sthen og hans forfatterskab kan henvises til Jens Lysters forfatterportræt i *Arkiv for Dansk Litteratur* (<http://adl.dk>); her findes både en bibliografi over Sthens egne arbejder og over sekundærlitteraturen.
- 2 Se *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.

- 3 Senest i *Dansk litteraturs historie, 1, 1100-1800*, København 2007, s. 235.
- 4 Se efterskrift til *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 5 Johan de Mylius: *Anskuelsesformer. Træk af dansk litteraturhistorie*, 1, Odense 1991, s. 36.
- 6 Sthens interesse for genren er belyst i Jens Lyster: Hans Christensen Sthens eksempelsamling, i: *Danske Studier 1970*, København, s. 5-23.
- 7 N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Litteraturs Historie, III. Det lærde Tidsrum. 1560-1710*, 2. udg. ved C.E. Secher, København 1868, s. 441.
- 8 Ernst Frandsen: *Hans Christensen Sthen. Studier i det 16. Aarhundredes danske Litteratur*, Aarhus 1932.
- 9 Om Sthens bibliotek kan bl.a. læses i Oluf Friis: *Den danske Litteraturs Historie. I. Fra Oldtiden indtil Renæssancen (c. 1615)*, København 1975, s. 528f. & 597.
- 10 Hugh G. Evelyn White (udg.): *Ausonius*, II, London - New York 1921 (*The Loeb Classical Library*), s. 156.
- 11 Ehrengard Meyer-Landrut: *Fortuna. Die Göttin des Glücks im Wandel der Zeiten*, München - Berlin 1997.
- 12 Ligheden mellem træsnittene hos Reisch og Sthen er også bemærket i Henrik Horstbøll: *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840. En kulturhistorisk undersøgelse*, København 1999, s. 373.
- 13 Se nærmere kommentar til 3,2f i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 14 O. Walde: Psalmdiktaren Hans Christensen Sthen och hans Vandre-bog. Några randanmärkningar, i: *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, XXV, 1938, Uppsala - Stockholm, s. 72.
- 15 Se kommentar til 3,59f og 3,60f i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 16 Hans Christensøn Sthens ordsprog, trykt i: Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen (udg.): *Danmarks gamle Ord-sprog*, IV, København 1987, s. 255 (nr. 111).
- 17 Sander L. Gilman (udg.): Johannes Agricola: *Die Sprichwörter-samm-lungen*, I-II, Berlin - New York 1971 (*Ausgaben deutscher Literatur des XV. bis XVIII. Jahrhunderts*).
- 18 Peter Klaus Knauer (udg.): Sebastian Franck: *Sämtliche Werke*, 11, Bern - Berlin - Frankfurt a.M. - New York - Paris - Wien 1993. I det følgende citeres fra og henvises til denne udgave af Francks to ord-sprogssamlinger.

- 19 Christian Egenolph: *Sprichwörter / Schöne / Weise Klügredenn*, 1552 (faksimileudgave 1967).
- 20 Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, IV, København 1987, s. 101-229.
- 21 *Ibid.*, s. 63-66.
- 22 *Op.cit.*, s. 399-402.
- 23 Se kommentar til 3,60f i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 24 *Matthias Moths ordbog i afskrift*, 16, L241 (på Det Kongelige Bibliotek).
- 25 Francis G. Allison (udg.): *Menander*, Cambridge, Massachusetts - London 1964 (*The Loeb Classical Library*), s. 356.
- 26 Se kommentar til 3,101 i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 27 Se kommentar til 3,108 i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 28 Henvisningen gælder Ordsprogenes Bog 16,4. Ordsprogenes Bog blev ligesom Prædikerens Bog traditionelt tilskrevet den vise Salomon.
- 29 *Biblia Germanica 1545* (faksimileudgave 1967).
- 30 Allan Karker: Mellem ordbog og tekst. Omkring Rimkrøniken vers 540 og 552, i: *Nordiske studier. Festskrift til Chr. Westergård-Nielsen på 65-årsdagen den 24. november 1975*, København 1975, s. 147-154.
- 31 O. Walde: Stephanii bibliotek och dess historia, i: *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, IV, 1917, Uppsala - Stockholm, s. 295.
- 32 *A Guide to Italian Books before 1601*, 2002 (http://nyu.libguides.com/data/24754/Italian_Books_Before_1601.pdf), s. 63.
- 33 Se kommentar til 3,156f, 3,158f og 3,160-162 i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 34 Se kommentar til 3,163-165 i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 35 *Op.cit.*, s. 358.
- 36 Peder Syv: *Aldmindelige Danske Ordsproge*, I, 1682, trykt i: Iver Kjær og John Kousgård Sørensen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, VII:1, København 1983, s. 114, nr. 2346: »Det blæser ej aldtid en vind«.
- 37 Se kommentar til 3,1 i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 38 Se også kommentar til 5 i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 39 Hans Christensen Sthen: *Phrasium et proverbiorum latinorum siue ver-*

- naculorum farrago siue Congeries quædam, trykt i: Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, IV, København 1987; Johs. Pedersen: Ordsprog i Skolekomedien, i: *Danske Studier 1930*, København, s. 1-44.
- 40 Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, IV, København 1987, s. 161.
- 41 Se kommentar til 4,386f i *Hans Christensen Sthens Skrifter III*. Under udgivelse.
- 42 Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, IV, København 1987, s. 21-37.
- 43 *Problemata et Proverbia moralia*, 1611, trykt i: Iver Kjær, John Kousgård Sørensen og Niels Werner Frederiksen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, IV, København 1987, s. 116, nr. 32.
- 44 Jens Aage Doctor (udg.): Hans Christensen Sthen: *Kort Vending*, København 1972 (*Tidlig dansk dramatik*), s. 30f.
- 45 Ernst Frandsen: *Hans Christensen Sthen. Studier i det 16. Aarhundredes danske Litteratur*, Aarhus 1932, s. 60-63.
- 46 Peder Syv: *Aldmindelige Danske Ordsproge*, I, 1682, trykt i: Iver Kjær og John Kousgård Sørensen (udg.): *Danmarks gamle Ordsprog*, VII:1, København 1983, s. 469, nr. 9847 & 9846.

Mindre bidrag

Til den europæiske Holberg-reception Et par fund og deres perspektiver

La réception de Holberg dans la France du XVIIIe siècle a longtemps été considérée comme quasi inexistante. La trouvaille fortuite d'une présentation élogieuse du baron faite par Élie Fréron, connu comme antagoniste de Voltaire et des philosophes, a entraîné quelques autres découvertes: deux comptes-rendus des *Pensées morales* du baron danois, publiés également par Fréron. Nous offrons au public ces textes, ainsi que quelques autres, inconnus ou d'accès difficile sur: <http://akira.ruc.dk/~Michel/Publications/Holberg-tekster.pdf>. Le corps de l'article est consacré à un commentaire qui suggère une vue plus nuancée de la fortune du dramaturge philosophe et essayiste danois et donne une contribution à l'explication de son échec définitif en France: représentant des lumières danoises il eut la malchance d'être découvert par le grand adversaire des philosophes.

Selv efter fremkomsten af H. Ehrencron-Müllers store Holberg-bibliografi (1933-35) og af F.J. Billeskov Jansens yderst velkommenterede udgaver af Holbergs essayistik (1943/1992, 1944-54) har det været muligt at udvide vort kendskab til de – ofte ganske omfattende – reaktioner, Holbergs skrifter allerede i samtiden fremkaldte i udenlandsk tidsskriftspresse, ikke mindst i den fransksprogede. Som eksempler kan anføres Anne E. Jensens og R. Paullis fremdragelse af franske og tyske bedømmelser af *Niels Klim* (om begges opdagelser, se: *Fund og forskning* II, 1955, s. 144f). Dette bliver ikke mindst af litteraturhistorisk interesse, fordi der – også inden for *respublica Holbergiana* – har været ventileret den opfattelse, at Holbergs samtidige publikum i udlandet (i hvert tilfælde i Frankrig) var stærkt begrænset, om overhovedet til stede. De følgende siders redegørelse for yderligere et par nyfund vil bidrage til at dokumentere denne opfattelses manglende holdbarhed.

Disse fund blev – som det så ofte er tilfældet – gjort ved en ren tilfældighed, idet den ene af denne artikels forfatter (MO) i forbindelse med en eftersøgning af omtaler af den italienske dramatiker C. Goldoni (1707-93) stødte på flere større behandlinger af Holberg, af hans teater og af hans *Moralske Tanker* (1744, *MT*), først i kritikeren og publicisten E. Frérons (1718-76) *L'Année littéraire*, oprindelig udgivet som *Lettres sur quelques écrits de ce temps*, siden i jesuitternes tidsskrift *Journal de Trévoux*. Ingen af disse behandlinger findes anført i Ehrencron-Müllers bibliografi, mens Billeskov Jansen har kendt Trévoux-artiklen (kommentaren til Holbergs *Epistler* VII, 1953, s. 376), som han dog kun har benyttet for en kritisk formulering vedr. Holbergs uortodokse fransk; den har aldrig været udnyttet som den ikke uvæsentlige kilde, den er, til Holbergs franske receptionshistorie, eller for dens hovedærinde, diskussionen af *Moralske Tanker*. Desuden skæmmes

Billeskov Jansens henvisning af galt bindnummer (bd. I i stedet for bd. II), hvilket jo kan have besværliggjort evt. interesseredes opfølgning.

Efter fremdragelsen af de omtalte franske tidsskriftbidrag indledte denne artikels forfattere et samarbejde omkring analysen af teksterne; en frugt heraf foreligger allerede i form af Michel Olsens artikel om La Beaumelles / Frérons Holberg-kritik i *Danske Studier* 2008. Snart opdagede vi nemlig, at disse franske tidsskriftbidrag indgår i et kompliceret net af europæiske (bl.a. også engelske) artikler fra 1750'erne om Holberg, artikler, der i mange tilfælde forbindes ved at være hinandens kilder eller forudsætninger. Af pladshensyn har vi valgt at gøre de nyfundne samt andre, hertil relaterede tekster tilgængelige ad elektronisk vej: <http://akira.ruc.dk/~Michel/Publications/Holberg-tekster.pdf>. Det drejer sig om:

- I. Fréron om Holbergs teater. *Lettres sur quelques écrits de ce tems* 14 februar 1752.
- II. Mallets nekrolog over Holberg. *Nouvelle Bibliothèque Germanique* april-maj-juni 1754.
- III. *Journal de Trévoux*: »ÉLOGE HISTORIQUE de M. le Baron de Holberg, mort à Copenhague en Janvier 1754« 1755.
- IV. Fréron om 'Pensées Morales'. *L'année littéraire*, bind 4, Brev 2, juli 1754, s. 25-49.
- V. Fréron fortsat. 'Suite des Pensées Morales du Baron de Holberg'. *L'année littéraire*, bind 5, Brev 1, nov. 1754, s. 3-16.
- VI. Oliver Goldsmith: *An Enquiry Into the Present State of Polite Learning in Europe*. 1759.
- VII. Anmeldelse af denne. *The Monthly Review*, november 1759.
- VIII. Fréron: Lettre à M. Fréron sur un Article d'un Journal Anglais, concernant le Baron de Holberg. *L'année littéraire*, bind 8, Brev 2 1759.
- IX. Uddrag af Martin Hubner: *Histoire du Droit Naturel*, s. 370-71. Artikel HUBNER fra *Biographie universelle ancienne et moderne* (Michaud) Paris 1857.

Vi har korrigeret teksterne for åbenlyse fejl (de fleste opstået under indscanningen), og vi har i krøllede parenteser, indsat henvisninger til *Moralske Tanker* (1992-udg.), hvor teksterne alluderer til eller citerer specifikke passager heri. Nedenfor præsenterer vi dette tekstkorpus med vægt på de aspekter, der har forekommet os at være af litteraturhistorisk betydning.

Som det ses af listen ovenfor, behandles *Moralske Tanker* i to artikler af Fréron i *L'année littéraire* (hvh. bd. IV og V) fra 1754, året for Holbergs død og seks år efter De Parthenays franske oversættelse af *MT*. De bærer titlerne »Pensées Morales« og »Suite des Pensées Morales du Baron de Holberg. 1754« (jf. s. 168).

Fréron er nok nærmest ukendt i Holberg-forskningen, så en kort omtale kan være nyttig. Élie Fréron (1718-1776) er kendt som udgiveren af *L'année littéraire* (1754-1790); det udkom tre gange om måneden og var begyndelsen til moderne

journalistik. Han huskes i dag som Voltaires og encyklopædisternes dødsfjende. Voltaires navn forekommer 210 gange i overskrifterne til Frérons tidsskrift og Frérons 191 gange i teksten til Voltaires samlede værker (de to tal kan således ikke sammenlignes, men de viser hvilken plads modstanderen indtog i begge stridshanners skrifter). Går man til ældre kilder, opdager man at Frérons ry var stort i samtiden. Filosofpartiet – der ikke veg tilbage for at appellere til myndighederne! – fik flere gange forbudt hans tidsskrift. Voltaire persiflerede ham under navnet Frélon (hveps), eller det engelske Wasp i dramaet *L'Écossaise*. Fréron svarede ironisk-vittigt i sin anmeldelse af stykket (1760, vol. 5, s. 200-216). Under Syvårskrigen (1756-63) beskrev Fréron almuens trange kår, hvad der bragte ham en tur i fængsel, og Voltaire foreslog, at han burde overføres til Bicêtre, fængslet for de sindssyge. Forkæmperne for tolerance tog det ikke altid så nøje, når det gjaldt de forkerte eller de forkertes meninger.

Indledningen til konflikten med Voltaire og encyklopædistpartiet kunne være Frérons anmeldelse af Marmontels tragedie *Denys le tyran* i åbningsnummeret af *Lettres sur quelques écrits de ce tems*, forløberen for *L'année littéraire* (1. januar 1749), samt Marmontels svar og Frérons svar på svaret, begge trykt i nævnte bind (25. juni 1749). Marmontel (1723-1799) var fem år yngre og 26 år gammel, da hans tragedie blev opført med stor succes; Voltaire syntes godt om den, og Marmontel blev betragtet som hans fortsætter udi den tragiske genre. Efter to andre tragedier, uden større succes, indså Marmontel dog at hans evner for teatret var begrænsede. Succes fik han derimod med sine *Contes moraux* (fra 1756 og fremover), der blev oversat (også til dansk) og flittigt udnyttet til dramatiske bearbejdelser. Netop replikkerne er dog ret farveløse og fremfører sentenser mere end de karakteriserer personerne.

Fréron anmelder *Denys* positivt, men nedladende; meget af diskussionen drejer sig om hvordan den historiske tyran over Syrakus (som Platon opholdt sig hos) egentlig var. Fréron fremfører desuden en række berettigede indvendinger imod stilen, imod usandsynligheden i karaktertegningen og imod det deklamatoriske, som ikke, mener han, er foreneligt med karaktererne. Bag det hele lurer en ideologisk modsætning: Er det berettiget at gøre oprør imod tyranniet? Samme spørgsmål havde en kritiker, abbé Desfontaines, stillet angående Voltaires *La mort de César*, en (mislykket) bearbejdning af Shakespeares *Julius Caesar*.

I teaterhistorien er Fréron kendt for sin kritik af Diderots borgerlige dramaer *Le fils naturel* (1757) og *Le père de famille* (1758), samt af Diderots teaterteoretiske skrifter. Diderot havde brugt et stykke af Goldoni, *Il vero amico* (1750) til at skrive *Le fils naturel*, der tydelig viser spor af lånet, men ikke kan kaldes et egentligt plagiat, hvad Fréron påstår.

Han anmeldte La Beaumelles *Mes pensées*. I sin referatanmeldelse citerer han med fremhævelse i kursiv La Beaumelles giftige bemærkning om at Voltaire nok er århundredets bedst betalte forfatter.

Først og fremmest refererer han La Beaumelles omtale af Holberg. La Beaumelles og Frérons vurdering af Holberg afviger ikke meget, omend Frérons er en

anelse mere positiv (jf. Olsen 2008). Vigtigt er det derimod at de bliver læst med vidt forskellige øjne: i København er Holberg teatrets grand old man, og ethvert forbehold kunne opfattes som en antastelse af hans ry – og blev det. I Frankrig er Holberg stort set ukendt, og den store grad af anerkendelse løfter ham fra fremmedhedens nulpunkt op til et pænt niveau. Som man vil se, bruges Fréron af flere af de følgende forfattere som gentager de æstetiske forbehold over for Holbergs teater. Dette sidste alene beviser dog ikke at der er tale om afskrift: standsbarrieren, afvisningen af at tildele småkårsfolk sympatiske roller, var en af de få ting som Fréron og encyklopædisterne, hans modstandere, var enige om.

I sine to omtaler af *Moralske Tanker* (1754) giver Fréron (eller en medarbejder) en ret løs og tilfældig omtale af steder han slår ned på. Undertiden fejllæses Holberg, således, når han bebrejdes at tilslutte sig Mandevilles tese om at strid er bedre end samdrægtighed, som Holberg kun godtager i betinget grad (*MT*, s. 291), men tager afstand fra i moralske sager (*MT*, s. 20).

Anmeldelsen savner helt humoristisk sans, hvad omtalen af episoden med det svenske skib tydeligt viser. Anmelderen opfatter Holbergs billiggelse af at jyderne ikke kommer et nødsted svensk skib til undsætning (*MT*, s. 55) helt bogstaveligt. Og skønt han ser at Holberg ynder paradokset, indlader han sig i en gravalvorlig diskussion af mange påstande der skal læses med et gran salt. I det følgende fremdrager vi de vigtigste punkter:

Fréron markerer i anmeldelsen løbende egne standpunkter inden for områder som religion, politik/samfund og æstetik (især dramaturgi):

Naturligvis afviser Fréron kritikken af katolicismen; lige så lidt som den jesuitiske forfatter, vi straks vil kommentere, mener han, at den reflekterede vildfarne er bedre end den blindt troende, og han finder Holbergs straf for kættere lidt for mild.

Man mærker tydeligt at Fréron har rod i et hierarkisk ordnet stændersamfund som ikke står til diskussion. Han kan ikke acceptere at mennesker skulle placeres efter deres evner og ikke efter deres sociale udgangspunkt.

Han fastholder et skel mellem åndens og håndens arbejder, mellem den teoretiske videnskab og de manuelle færdigheder, noget der har præget fransk kultur helt op til forrige århundrede, omend allerede Diderots store franske encyklopædi anerkendte håndværkernes praktiske kunnen og gav flere binds afbildninger af deres redskaber og værksteder. Derfor kan han ikke forstå Holbergs forslag om landbrugsakademier.

Uden meget grundlag i *Moralske Tanker* bruger Fréron Holberg til at kritisere moderne fransk dramatik. Han nævner dramatikeren Regnard på linje med Molière, som en repræsentant for den gode klassiske smag, og det til trods for at Holberg ikke nævner Regnard i *Moralske Tanker*, men kun Molière.¹ Kritikken af den moderne franske dramatik er meget nedtonet i *Moralske Tanker*, men mere uddybet i Holbergs epistler. Fréron henviser til sin omtale af Holbergs teater i artiklen fra 1752 i *L'année littéraire*, hvor Regnards navn dog heller ikke nævnes, men hvor Fréron, der følger La Beaumelle, blot roser Holberg for at han ikke føl-

ger den moderne, fordærvede franske smag. Fréron tilslutter sig også Holberg, når det kommer til den i Frankrig lidenskabeligt debatterede italienske musik, som begge er enige om at forkaste.

Som en kuriøsitet kan det noteres, at Fréron afvinder Holberg interesse som parømiograf, idet han samler og til fransk oversætter en række af de danske ord-sprog, der fra Peder Syvs samling (1682-88) har fundet vej til *Moralske Tanker* (bd. IV, s. 37).

Frérons tredje artikel om Holberg i *L'Année littéraire* bærer den lidt gådefulde titel »Lettre à M. Fréron sur un Article d'un Journal Anglais, concernant le Baron de Holberg« (Brev 2, 1759, s. 25-33) og fører os altså ind på det engelske spor i 1750'ernes europæiske interesse for Holberg. Baggrunden er denne. Den engelske forfatter Oliver Goldsmith havde i *An Enquiry into the present State of Polite Learning in Europe* (1759, genoptrykt i Goldsmith 1966, s. 284ff), hvorfra vi re-producerer nogle af siderne om Holberg, omtalt dannelsen i Danmark som afslut-tet med Holberg. Desuden giver han en Holberg-biografi over skabelonen: den ludfattige forældreløse dreng der går så meget ondt igennem for tilsidst at vinde ære og anerkendelse.

Denne noget sentimentaliserede Holberg-biografi henter nok i sidste instans sine objektive informationer om ungdomstiden (om forældrenes død samt beskæf-tigelse, studier, rejser etc.) fra Holberg selv, nemlig fra hans *Første Levnedsbrev* (1728, med nye udgaver 1736 og 1737), mens omtalerne af den unge Ludvig som tigger, der sang for bøndernes døre for at skaffe sig brød og husly, må betragtes som fantasifulde tildigtninger, der synes at være kommet til Goldsmiths kundskab gennem et mellemlid, nemlig Paul-Henri Mallets nekrolog i *Nouvelle Bibli-othèque Germanique*, april-maj-juni 1754 (omtalt hos Ehrencron-Müller). Hol-bergs død var allerede blevet meddelt i januar-februar-marts-nummeret s. 226. Mallet efterfulgte La Beaumelle som professor i fransk, opholdt sig i København i seks år og tabte aldrig kontakten til Danmark. Han var en kendt historiker, som skriver om det danske dobbeltmonarki og blev benyttet af europæiske fyrstehuse, når de skulle have skrevet deres stats historie.

I nekrologens Holberg-portræt er der en del gentagelser fra Frérons anmeldelse af La Beaumelle i *Lettres sur quelques écrits de ce tems* (jf. Michel Olsen 2008): Holberg er det danske teaters fader;² hans vid er smagløst, og, hvad værst er, han bringer jævne personer på scenen. Denne kritik af Holberg går igen og igen.³ Mal-let kommer dog med en ansats til en forklaring: i Frankrig beskæftiger det lavere folk sig ikke med politik; i Danmark og Tyskland var den politiske organiserings-grad på lokalpolitisk plan nok højere. Dette er rigtigt set, og det skal tilføjes at det højere borgerskab i Frankrig stræbte efter at blive optaget i adelen (jf. Doyle 1980). Holberg har, skriver Mallet, den sande komiske åre: frugtbarhed og opfind-somhed, men mangler kultur.

Holbergs historieskrivning anerkendes med forbehold: Især er den fortjenst-fuld fordi Holberg har brugt lidet kendte kilder. Men Mallet, der selv er historiker, bryder sig ikke om Holbergs fortællende stil; han savner tanker, beskrivelser, syn-

teser. Desuden huer Holbergs upartiskhed ham ikke i den verdslige historieskrivning (medens han roser Holberg for den, når det gælder kirkehistorien!). Idealet for historieskrivning er blevet et andet: sædeskildring, kulturhistorie, om man vil, som man jo også finder det hos Montesquieu og Voltaire, for nu blot at nævne de mest kendte. Det var netop den slags skildringer Mallet gav af de gamle nordboer.

Goldsmiths portræt af Danmark og Holberg i *An Enquiry* bliver imidlertid straks skarpt kritiseret i tidsskriftet *The Monthly Review, or, Literary Journal. By Several Hands* (november 1759, vol. 21, s. 381-389). Goldsmith havde selv været medarbejder på tidsskriftet, så anmeldelsens hårde tone skyldes nok en strid mellem Goldsmith og tidsskriftets redaktør, Ralph Griffiths. Anmelderen var William Kenrick, fast medarbejder ved tidsskriftet, der ikke har skrevet uden redaktørens godkendelse (jf. A. Friedman i Goldsmith 1966, s. 246f.). Kenrick rehabiliterer først Danmark: dannelsen står stadig i høj kurs, og som bevis nævnes at både Mallet og Cramer opholder sig i København.⁴ Man kunne fristes til at bruge dette som belæg for en anden opfattelse af kultur: en nations dannelse har for anmelderen intet med det nationalsproglige at gøre. Belægget svækkes dog, hvis anmelderen blot er ude på at nedgøre Goldsmith og derfor griber de første, de bedste navne der falder ham ind. I vor sammenhæng må det bemærkes at anmeldelsen ikke tager stilling til Holberg-biografien.

Frérons (eller hans medarbejders) artikel kan på denne baggrund forekomme lidt gådefuld. Man får indtryk af at Goldsmiths afhandling er et bidrag til et tidsskrift, og ikke en selvstændig bog: Fréron skriver at han har fået tilsendt en omtale af: *Lettre à M. Fréron sur un Article d'un Journal Anglais, concernant le Baron de Holberg* (naturligvis kan Fréron selv eller en medarbejder have forfattet dette brev). Goldsmiths essay udkom imidlertid i bogform. Det er ikke givet at Fréron har kendt til *The Monthly Review*, hvis holdning til Danmark han ikke deler; tværtimod er han nærmest enig med Goldsmith i dennes pessimistiske kulturkritik, et emne som ligger uden for denne artikels emne.

Idet Fréron underkaster Goldsmiths romantiserede Holberg-biografi en hård, men berettiget kritik, og erstatter den med solidere oplysninger, angiver han selv to kilder til sin bedre viden: Holbergs første Levnedsbrev (s. 29) og »M. Hubner [den danske folkeretslærde Martin Hübner, ca. 1723-95] qui compte le Baron de Holberg parmi ses maîtres, qui en a été ensuite l'ami, & qui est actuellement son successeur au Consistoire de Copenhague« (s. 30f.).

Den sidste Holberg-omtale der skal fremdrages her udkom året efter Mallet (juli 1755) i jesuitternes tidsskrift *Mémoires pour l'Histoire des Sciences & Beaux-Arts*, også kaldet *Journal de Trévoux*.

Jesuitternes institutioner, skoler og kollegier, udgjorde den væsentlige del af det franske uddannelsessystem og mange franske tænkere skylder dem deres klassiske dannelse (Descartes, Voltaire, Diderot og mange flere, men ikke Rousseau!). Jesuitterne forenede en moralsk optimisme (mennesket er ikke uden muligheder for at bidrage til sin egen frelse, en opfattelse der stred ikke blot mod Calvin og Luthers lære, men også imod mange katolikkers synspunkt) med en undervisning, der også

sigtede imod at forme elevens personlighed, og de var åbne over for videnskabelige landvindinger, omend deres loyalitet imod pavestolen satte visse grænser. De var samfundsbevarere (politisk moderat konservative) og forbuddet imod deres orden har varierende grunde: at de således i 1759 fordrives fra Portugal er en reaktion på at de har organiseret guarani-indianerne i Paraguay i et væbnet selvforsvar imod slavehandlere og kolonisatorer, medens forbuddet i 1762 i Frankrig bl.a. skyldes at et højtstående medlem af ordenen var involveret i en finansskandale.

Først efter den franske revolution kan ordenen placeres som pavetro og dermed tilhørende højrefløjen (og dette synspunkt må endog nuanceres).

Omtalen falder i to dele: Først kommer en: *ÉLOGE HISTORIQUE de M. le Baron de Holberg, mort à Copenhague en Janvier 1754*, altså en nekrolog. Kilden til første del er Mallet, men hans navn nævnes ikke, der refereres til »en fortræffelig pen som er os ukendt«, overleveret af M. d'Aubigny. Fra Mallet citeres der flere gange ordret, og der resumeres fra Fréron: kun La Beaumelle-Fréron, ikke Mallet, nævner at Danmark ingen tragedie havde, og kun Fréron opmuntrer Fursman, oversætteren af Holbergs komedier, til at fortsætte sit arbejde, der var gået i stå efter bind 1.⁵

Kritikken af emnevalget: lave sæder, dvs. lave stænder, samt af plat skæmt nævnes, men uden udtrykkelig tilslutning. Det påstås at den franske oversættelse af nogle komedier ikke har savnet tilhængere, hverken i Tyskland (hvor Holberg hos Gottsched var det store forbillede, og hvor der allerede forelå en del komedieoversættelser) eller i hjertet af Paris! Det kunne være interessant om man kunne finde andre udsagn desangående. Man bemærker at byen Sorø skrives *Soroë* og ikke *Sora*, som i Mallets tekst (fejlen kan skyldes sætteren).

Anden del er en anmeldelse af Holbergs *Moralske Tanker*, der forelå i fransk oversættelse (ved J. B. Desroches de Parthenay, jf. ovenfor s. 166): *PENSÉES MORALES du même Baron (de Holberg) traduites du Danois. Deux Volumes in 12. A Copenhague, en 1748 & 1749*. Dette er den korteste, men måske mest interessante del. Holberg karakteriseres som en paradoksets forfatter, hvad Fréron (eller hans medarbejdere) ikke er opmærksomme på i deres to tidligere, allerede kommenterede, artikler om *Moralske Tanker*, der udkom 1754, men anmelderen undgår Frérons ørkesløse og ganske humorforladte polemik imod Holbergs paradokser. Først og fremmest er der et tydeligt åndsfællesskab mellem den anonyme anmelder og baronen. De religiøse modsætninger mellem protestanter og katolikker nævnes, Holbergs kritik af katolicismen afvises naturligvis, men det hele afhandles i relativ kortshed, som obligatorisk pensumstof i en tid hvor religionsdiskussioner endnu spillede en rolle.

Holbergs lutheranisme accepteres, med den begrundelse at han dyrker sit eget lands religion, og meget hos Holberg behager anmelderen, således hans billigelse af den kristne moral, hans kritik af Bayle, hvad angår holdningen til det moralsk onde og Bayles frivole indslag. Også Holbergs manen til forsigtighed, når der skal laves nye love, billiges. Holberg har her fundet en kongenial læser, en dannet, relativt åben anmelder, men med sans for bevarelse af samfundsordenen.

Litteratur

- Andersen, Jens Kristian: *Holbergs kilder? Studier i komediedigterens mulige litterære forudsætninger*. København 1993.
- Beaumelle, L.-A, La: *Mes pensées ou Le qu'en dira-t-on*. Droz, Genève 1997.
- Doyle, William: *Origins of the French Revolution*. Oxford University Press 1980.
- Ehrencron-Müller, H.: *Bibliografi over Holbergs skrifter I-III*. Aschehoug, København 1933-35.
- Fréron, Élie: *Lettres sur quelques écrits de ce tems (1749-1752)*. Slatkin Reprints, Genève 1966.
- Goldsmith, Oliver: *Collected Works of O.G.* Bd. I, ed. A. Friedman. Clarendon Press, Oxford 1966.
- Grimm, M. et al.: *Correspondance littéraire, philosophique et critique par Grimm, Diderot Raynal, Meister, etc. Revue sur les textes originaux*, udg. Maurice Tourneux. Vol. 1-16. (<http://gallica.bnf.fr/>) 1754-1794.
- Holberg, Ludvig: *Epistler*. udg. F.J. Billeskov Jansen. Hagerup, København 1944-54.
- Holberg, Ludvig: *Ludvig Holbergs tre Levnedsbreve 1728-1743*. I. Ved A. Krage-lund. Gad, København 1965.
- Holberg, Ludvig: *Moraliske Tanker*. DSL og Borgen, København 1992.
- Marmontel, Jean-François: *Mémoires*, udg. Maurice Tourneux. Librairie des bibliophiles, Paris 1891.
- Olsen, Michel: Goldoni-essays, heriblandt om receptionen i Frankrig. Netudgave: http://akira.ruc.dk/~Michel/Textes_electroniques/Theatre/index.htm
- Olsen, Michel: En brik til den franske Holberg-reception. *Danske Studier 2008*.
- Voltaire, A. de: *Œuvres complètes de Voltaire / Complete works of Voltaire*, udg. Ulla Kölving et al. Genève, Banbury, Oxford, Voltaire Foundation. Elektronisk udgave. Chacwick-Healey 1998.

Noter

- 1 Regnard står ikke i navnelisten til Billeskov Jansens udgave og er heller ikke fundet ved søgning i *Arkiv for Dansk Litteraturs* elektroniske udgave af *Moraliske Tanker*. Om Holbergs kendskab til og omtaler af Regnard, se Jens Kr. Andersen: *Holbergs kilder?*, 1993, s. 173-75.
- 2 Udtrykket findes både hos La Beaumelle og Fréron. Mallet citerer den sidstnævnte, snarere end La Beaumelle, for den ikke navngivne kilde karakteriseres som en kritiker der ellers er karrig med sin ros. Denne omtale af Fréron kommer hverken fra en tilhænger eller fra modstandere ('filosofferne'). Det kan ellers være svært at finde Frérons tidsskrift citeret som ganske almindelig kilde.
- 3 Også Goldoni blev udsat for den; jf. Olsen: Goldoni-essays.
- 4 Schweizeren Mallet er allerede omtalt. Johan Andreas Cramer (1723-1788),

præst, kirkehistoriker og digter, var af tysk oprindelse og blev i 1754 tysk hofpræst i København. Fra 1758 udgav han *Der nordische Aufseher* (nævnt i anmeldelsen som *The Danish Spectator*), hvad der nok har forskaffet ham sin engelske redaktørkollegas bevågenhed. Manus manum lavat.

- 5 Et yderligere vidnesbyrd af den franske interesse for Holberg er annonceringen af Fursmans franske oversættelse af Holbergs komedier i *Mercure de France* (november 1747).

Jens Kr. Andersen & Michel Olsen

Et utrykt stambogsdigt af Schack Staffeldt

Schack Staffeldt (1769-1826) studied at the Georg-August-Universität in Göttingen c. 1793. Recently the poems of Schack Staffeldt were collected in the three-volume publication *Samlede digte* (Copenhagen, 2001), but his poetic entry in the album of the Danish theologian Wolf Frederik Engelbreth, dated February 1793 in Göttingen, has not been known to the public until now. The article argues that the poem »Youth and Old Age« contributes to the portrait of the Danish poet in his formative years prior to Romanticism.

Til venskabelig Erindring Yngling og Olding.

1. For den raske Yngling blinker
Glædens fulde Nektarskaal.
Ærens Straalekranse vinker
Ham til fjerne, høie Maal.
2. Han i stille Andagt knæler
For Naturens Høihed ned,
Ærefuld og henrykt dvæler
Ved dens underfulde Fied.
3. Kierlighed og Venskab møde
Ham med saligt Tryllerie;
Dydens skønne Morgenrøde
Gløder i hans Sympathie.
4. Hans Forventning aldrig viger
Bort til Fremtids mørke Skiød,
Og i Fortids Grotte stiger
Aldrig hans Erindring ned.

5. Frygt og Kummer aldrig nærme
Sig hans *Nu*, hans Paradiis,
Engle staae derfor og skierne
Det mod Indbrud og Forliis. –
6. Yngling, Yngling, Aldren blegner
Snart dit guule Lokkehaar,
Snart din Ungdomskraft hensegner
Ak, med Livets korte Vaar!
7. Ærens Glorie formørkner
For en Oldings dunkle Blik,
For hans Vinteraande størkner
Glædens søde Nektardrik.
8. Følelsernes blide Varme
Smelter ei hans Apathie,
Af hans matte, kolde Arme
Kierlighed og Venskab flye.
9. Altings moderlige Kilde
Som han lyttende fornam,
O Natur, din Skabningsfylde –
Ak, den aldrede med ham!
10. See ham hist! – paa blege Læbe
Bæver, døer hans bange Bøn,
Fra en Grav hans Hænder stræbe
Op til Himlen, Dydens Løn.
11. Hæld ham! Han tilbagekalder
Uden Rødme fordums Liv,
Haabet lindrer blidt hans Alder,
Lover ham det andet *Bliv*.

Schack-Staffeldt.
Göttingen i Februar 1793.

At anlægge og vedligeholde en stambog var ifølge Vello Helk, som om nogen har kortlagt denne praksis på dansk grund, en næsten selvfølgelig del af et studieophold i udlandet frem til midten af 1800-tallet. Den rejsende lod venner, studiekammerater og forbipasserende berømt heder skrive eller tegne i dertil indrettede bøger og opbyggede derved en samling af minder foruden anlægget til et socialt og fagligt netværk. Bidragydernes ambitionsniveau var ofte forbavsende højt, mens andre klarede sig med håndbøgernes arsenal af præfabrikerede sentenser.

Teologen Wolf Frederik Engelbreth (1771-1862) anlagde en stambog under sin udlandsrejse 1791-97, som blandt andet bragte ham til universitetsbyen Göttingen. Engelbreths stambog rummer 113 indførsler, heraf 11 fra Göttingen.

En af de 11 var Schack Staffeldt (1769-1826), der havde opnået stipendier til et ophold ved Tysklands vigtigste universitet 1791-93. Opholdet i Göttingen blev afgørende for digteren Schack Staffeldt. Efter hjemkomsten med planer om en karriere i den danske centraladministration skrev han i 1794 til studiekammeraten Johan Erik Berger, der nu studerede i Jena: »I den Forudsætning at De kiender Schiller, eller ogsaa uden denne Forudsætning, anmoder jeg Dem om at være min Sagfører hos ham. Jeg sidder næmlig her i Kiøbenhavn med endeel tydske Digte, (thi De veed jo af vor Samværelse i Göttingen at jeg stundom giør Vers) til hvilke jeg ønskede en Canal til Udløb i Litteraturen« (*Samlinger til Schack Staffeldts Levnet*, udg. af F.L. Liebenberg, 2, 1847, s. 373).

Om relationen mellem stambogsejeren og Schack Staffeldt vides intet ud over det, som fremgår af stambogen. Ikke meget: Schack Staffeldts digt kunne have været bragt mange andre steder end i Engelbreths stambog, som tilsyneladende blot er en halvoffentlig »Canal til Udløb i Litteraturen«.

I begyndelsen af 1790'erne havde Schack Staffeldt endnu ikke valgt side mellem dansk og tysk som digtersprog. Forud for Europarejsen 1795-1800 fik han trykt et forsigtigt revolutionsdigt til den danske konge, der blev celebreret på sin fødselsdag den 29. januar 1792 i Göttingen (*Samlede digte* 1-3, udg. af Henrik Blicher. Bind 1, 2001, s. 20). Schack Staffeldt havde sideløbende skrevet digte på tysk og fået enkelte optaget i det lokale Sturm und Drang-organ, Gottfried August Bürgers *Musen-Almanach. Poetische Blumenlese aufs Jahr 1793* (*SD* 1, s. 26-35).

Fra tiden i Göttingen stammer også en række digte på dansk, som i 1792 blev optaget i Knud Lyhne Rahbeks tidsskrift *Minerva*. Det er her, man skal finde sammenhængen med stambogsdiget. I *Minerva* indgår to typeportrætter på vers: det ene, »Digteren«, lever med sin højstemt springende diktion op til sin undertitel »Rhapsodie«. Staffeldts digtertype er en frygtløs hero, der opsøger intensiteter i alle egne af tilværelsen og bringer poesien med tilbage (*SD* 1, s. 23-25).

Det andet portrætdigt hedder »Forskeren« (*SD* 1, s. 25-26), og her lyder det karakteriserende: »Jordklodens underfulde Pragt / Ei fængsler Forsk'rens Ørneøie«. Den foreliggende verden er til for at blive gennemskuet og bragt på formler af denne forskertype. Det er for eksempel tidevandets lovmæssighed, forskeren har øje for, når han opdager »Maanens Sympathie / Med Oceanets vilde Bølge«. Digteren er som type mere overfladisk, og begejstringen er hans styrke: »Naturens skibønne Paradiis / Fortryller Skaldens lyse Øie«.

Staffeldts bidrag til *Minerva* er to Prometheusportrætter, som tillige er knyttet sammen og knyttet til stambogsdiget ved en fælles metrisk form, de trokæiske firfodsvers. De tre digte hænger sammen som en slags typegalleri.

»Yngling og Olding« er symmetrisk opbygget i den forstand, at de første 5 af digtets 11 strofer karakteriserer en yngling, og de sidste 5 strofer en olding. Strofe 6 henvender sig direkte og advarende til ynglingen: hans begejstrede omgang med nutidens mange muligheder, som var hans styrke, er også hans svaghed. Han bliver ældre. De følgende strofer bogfører yderligere symmetrisk tabene i et voksenliv, der har karakter af en støt tiltagende desillusionering. På gravens rand

kan han – uden at rødme – lade sig overtale til et nyt liv i det hinsides. Ingen helt overbevisende løsning for hverken yngling eller olding.

Også i sit billedsprog viser »Yngling og Olding« sin tætte forbindelse til de nævnte digte af Schack Staffeldt. Med sine substantivophobninger og abstrakte fremstillingsform kan begrebspoesi af denne art forekomme fremmedartet, og den afviger betragteligt fra den sanselige anskuelighed, som bliver normen efter Oehlenschlägers debut. Præromantik eller Sturm und Drang på dansk – hvad man end vil kalde 1790'erne, er stambogsdigtet et bidrag til karakteristikken af denne gørende periode i dansk litteratur.

Forløbet i stambogsdigtet er overskueligt: De forhåbninger til hvad tilværelsen skal bringe Ynglingen, er rettet mod fremtiden, mens Oldingen indkasserer skuffelserne. I digtets afsluttende strofer retter et nyt håb sig mod en anden tilværelse, et »andet Bliv«. Positionen er konventionelt kristen, men den er ikke helt tillidsvækkende – dels plagierer den det ungdommelige håb på baggrund af en altomfattende skuffelse, dels modtager Oldingen det nye tilbud om lindring uden så meget som at rødme.

Et af Schack Staffeldts bedre kendte digte, sonetten »Det dobbelte Bedrag« fra 1795, kan kaste lys over dette trefasede forløb. Sonetten er blevet kaldt syllogistisk i sin form på grund af gangen fra de præsenterende kvartetter til de konkluderende terzetter. »Det dobbelte Bedrag« (SD 1, s. 66) er på sin vis den helt rigtige form til at forløse stambogsdigtets idé. I »Det dobbelte Bedrag« er den eksistentielle problematik sat på kortform ved hjælp af personifikationer: Håbet mener at finde, hvad det søger – »meer end *nu* og *her*« – engang i fremtiden og håber det bedste. Men tiden går, og fremtiden holder ikke, hvad den lovede. Heri består det første bedrag. Skuffelsen bliver imidlertid dobbelt så stor, da den personificerede Erindring tager Håbets pensel og henlægger et skønmaleri af altings opfyldelse – »Haabphantomets idealske Mage« – i en fortid, som er definitivt forbi.

»Det dobbelte Bedrag« orienterer sig med Erik A. Niensens ord alene »ud fra det jordiske, hvis væsen bestemmes som værende skuffelse« og konkluderer, at digtet snarere er »en aflægger af sentimentalismen end i familie med romantikkens platoniske anskuelser« (*Den erindrende Faun*, 1968, s. 30). Den konklusion skal ikke modsiges her, men udbygges i lyset af de to berørte digte. 1790'ernes sentimentalisme omfatter ganske usentimentale undersøgelser som Schack Staffeldts af håbets grundstruktur. Sonetten radikaliserer perspektivet i stambogsdigtet.

»Yngling og Olding« har været kendt siden 1978, hvor nu fhv. overarkivar ved Rigsarkivet Vello Helk nævner det s. 140 i »Stambøger fra tiden før 1800 i Rigsarkivet« i *Festskrift til Johan Hvidtfeldt på halvfyrdårsdagen 12. december 1978*. Digtet er desuden omtalt i Vello Helks afsnit om »digteriske præstationer« i *Stambogsskikken i det danske monarki indtil 1800*, 2001, s. 95. Udgiveren af Schack Staffeldts samlede digte har imidlertid ikke været opmærksom på digtet, før fhv. arkivmedhjælper ved Rigsarkivet Jens Sørensen henvendte sig. Han skal derfor takkes kollegialt. Wolf Frederik Engelbreths stambog har siden 1930

befundet sig i Rigsarkivet, privatarkiv nr. 5363, som en gave fra professor Kristian Rørdam.

Henrik Blicher

Grottesangen i Johannes V. Jensens og Viktor Rydbergs regi

The authors Viktor Rydberg from Sweden and Johannes V. Jensen from Denmark both recreated *Grottasqng* from Snorri's *Edda*, Rydberg in 1891 and Jensen both in *Kongens Fald* (1900-01) and *Digte 1906*. Remarkably, it is the proclaimed idealist Rydberg who uses the original as a means to social criticism, whereas Jensen, the materialist, in a much more abstract manner points out how the work of the singing maidens Fenja and Menja ends up as a hymn to decline and fall. The article argues that whereas Rydberg calls for compassion and love among people, Jensen pays tribute to a mythical order.

I 1891 udgiver Viktor Rydberg sin anden digtsamling, *Dikter*. Små ti år senere udsender Johannes V. Jensen romanen *Kongens Fald*. Fælles for de to værker er at der indgår en kunstnerisk fri modernisering af samme urtekst, nemlig det islandske digt »Grottasqng«, der optræder i Snorres Edda. De to tekster er ganske forskellige, og der er ikke noget der tyder på at Johannes V. Jensen kendte til den svenske variant, da han skrev det næstsidste kapitel, »Grotte«, i sin roman. I lettere bearbejdet og forkortet form indlemmer forfatteren et par år efter prosastykket i *Digte 1906* med titlen »Grottesangen«. Et efterspil fulgte i 1942, hvor Johannes V. Jensen i bogen *Kvinden i Sagatiden* i en note i et kapitel om netop Grottesangen lettere kryptisk angiver »Efter at dette var skrevet har jeg bragt i Erfaring at Viktor Rydberg var klar over det og har udviklet Tanken i sit digt »Den nya Grottesången«« (s. 146).

Den tanke som Rydberg har haft er muligheden for at formulere en samtidig social kritik via Eddaforlægget, en mulighed som ikke findes hos Jensen selv. Det er en af de afgørende forskelle i de to skandinaviske grottesange fra udgangen af det 19. århundrede. Selv om begge forfattere er store navne i de respektive lande er der imidlertid ikke blevet dvælet ved det påfaldende motiviske sammenfald. Viktor Rydberg er ved at gå i glemmebogen i den svenske forskning, mens der fortsat publiceres studier i Johannes V. Jensens forfatterskab. Men koblingen mellem de to er ikke blevet kommenteret; jeg vil kort råde bod herpå.

Der er et par interessante fællestræk mellem de to – og flere evidente forskelle. De havde i lange perioder en tæt forbindelse til den journalistiske verden, ligesom de skrev spektakulære føljetoner og knyttede an til den historiske roman. De hav-

de begge sympatier for det spirende erhvervsliv, men indtager senere en mere skeptisk holdning til industrialismen og den samfundsmæssige moderniseringsproces. Som ung forfatter har Rydberg sine udfald mod kristendommen – en religionskritik danskeren til gengæld insisterer på et langt liv igennem – og de interesserer sig begge for det mytologiske og det mytiske. Rydberg gør akademisk karriere, der kulminerer med stillingen som professor i kunstteori på Stockholms Universitet. Ikke mindst middelalderen og germansk mytologi bliver den gamle Viktor Rydbergs interesseområde. Johannes V. Jensen derimod er *selfmade* forfatter som tager parti for industrialismens vugge, England, og tilslutter sig evolutionslæren. Den unge Jensen havde haft sine svagheder for det metafysiske; den slags afskriver den modne forfatter.

Viktor Rydberg er idealisten, Johannes V. Jensen materialisten. Svenskeren forlænger de litteraturhistoriske tråde bagud til romantikken og digter besværgende om det harmoniske og det skønne, mens danskeren peger frem mod modernismen og skriver på splittelsesoplevelser. Den første er en skuffet liberalist og lidt af en tragisk digter, der hylder en heroisk attitude til den moderne tilværelse. Han bruger det gamle Eddaforlæg som vehikel for en udstrakt samtidskritik, mens Johannes V. Jensen transformerer grottesangen, så den bliver en myte om en af livets grundlove. Materialisten beskriver transcendent principper, hvorimod idealisten går i rette med undertrykkelsen af det arbejdende folk og den hensynsløse egoisme.

Viktor Rydbergs tekst er en genremix, og udsigelsen distribueres på flere forskellige stemmer. Den har en reflekterende prolog i prosa, formet som en dialog mellem digterjeget og Ahasverus. Den jødiske vandringsmand gør det muligt at tale på tværs af det historiske, og hans skriftlige og mundtlige vidnesbyrd får tyngde i teksten. Den gamle, vise mand afleverer en pergamentrulle til sin åndelige fælle, og derpå tager en egentlige lyrisk stavrimet del over – grottesangen der er udstykket i seks dele. Epilogen falder i to dele: først får vi i prosa en boghandlers tydning af Ahasverus' beretning og grandiose historiefortolkning. Derpå følger en torso, formet som et uddrag fra en Mammonpræsts retorisk vidtdrevne festprædiken – fortalt med fingeret solidaritet. Magten tørster efter mere magt og flere materielle goder, guld, sølv og glimmer. Så determineret er udgangen på Rydbergs »Den nye Grottesången«, men inden da har vi i flere omgange i den lyriske del fået gradbøjet hvor skraldt det står til i en verden, hvor kong Frode fra Eddadigtet er et blindt offer for et hoved- og hjerteløst begær.

Kontrasteringen giver langdigtet en tese-antitese-karakter, eller om man vil, den kommer til at mime grottesangens opdeling i Fenja og Menja – et træk der er helt essentielt hos Johannes V. Jensen. Hos Rydberg er det imidlertid snarere kong Frode der er omdrejningspunktet, ikke for det gode, derimod for den moralske og menneskelige vildførelse der manifesterer sig som guldtørst og hensynsløs egoisme. Resultatet af den trang er udnyttelse af alt og alle, en fornedrelse af det humane og et skrækscenarium hvor »hela universum är en Grottekvarn« (s. 214). Den tidlige fordisme mødes med en hedensk tradition for barneofring. En trokæ-

isk grundmetrik kulminerer med at maskinen som en anden Molok æder sine slaver: »Vilket vimmel över ängden! / Grottekärnans glitterskal / öppnar sig för nyanlända / trälaskaror utan ända, / hundratal och hundratal« (s. 227).

Ethvert oprør bankes i gulvet. Er der en pause i det maskinelle helvedes virke, er det for at anstille en farce af et karneval, hvor de undertrykte arbejdere skal agere tilfredse. I Eddaforlægget tillader kong Frode ikke at Fenja og Menja får længere pauser i deres arbejde, hvorfor de foranstalter et effektivt oprør. I Rydbergs modernisering bliver oprøret forvandlet til en parodi på en omvæltning: en pause der kun tjener til at konsolidere magten.

Kulturen vakler til gengæld, hvad digtsekvenserne demonstrerer med forskellige accenter. Guden – begæret – kræver stadig flere ofre; slavehæren vokser og dens medlemmer bliver stadig yngre, arbejdsdelingen stadig mere raffineret, og hierarkiet cementseres yderligere. Et af de tricks Mammonpræsten bruger for at få kong Frode til at udstede endnu vildere ordrer til arbejderne er at appellere til konkurrencelysten. Den kan ægge, anspore og stimulere undersåtterne, og den blinde masse knokler endnu vildere løs. Kynisme, materialisme og magt går i et: »Drevs du inom Grottes stätta, / vråks du ut som lik. / Grymhet är det ej i detta, / blott aritmetik« (s. 225). Det falske alter smykker sig med guldstøv fra maskinerne og får dermed en forførende æstetisk overflade; Fenja og Menjas afkom ofres i fabrikkulturen og horroren sminkes i et karneval: »Då, hur ståtlig Grotte dansar, / prydd med fanor, bjäfs och kransar! / Ser du offrens glada min?« (s. 231).

Epilogens finale markerer formelt en tilbagevenden til det lyriske register, som nærmest fremstår som indsmigrende og kælent, og hvor de andre lyriske dele overvejende var trokæiske svinges der nu over i jambiske vers. Rydberg parodierer en højtidsprediken, besynger darwinismen og utilitarismen. En overgang tangeres det hedonistiske: »Moralens grund är lusten rätt och slätt« (s. 246). Egoismen er kommet for at blive i pengepræstens verden. Når begær og grådighed kommer til sin ret, kan Fenja og Menja ikke omvende menneskene.

Rydbergs tekst er et langt digt. Stilen er patosmærket, refleksionsniveaet højt og modsætningerne mellem det gode og det onde udtalte, transparente. Dystopien er total, ingen og intet går fri når industrialismens svinghjul inkarnerer grottesangens kværn: »Det är icke endast kroppsarbetarnes liv hon kräver. Hon glupar lika girigt över alla. Arbetsköpare och arbetssäljare drivas om varandra in i hennes svånghjul och stupa där och ihjäl trampas« (s. 238). Hvordan kan det gå så vidt? Fordi den praktiske materialisme, egoisme og darwinistiske forestillinger om den stærkes ret og den svages undergang går hånd i hånd og fordi barmhjertighed og kærlighed mennesker imellem bliver tilsidesat. I det regnskab repræsenterer socialismen og arbejderklassesolidariteten ikke et alternativ: »Men vad jag vet är, att den ateistiska väg, som nutidens socialistledare valt till sitt Utopia, leder icke dit, utan till kung Frodes Grottevarn« (s. 243). Ikke desto mindre havde Viktor Rydbergs indignation en betydelig gennemslagskraft i arbejderklassen. En af den svenske arbejderbevægelses skabere, Ernst Wigforss, erklærede, at det var Rydberg og ikke Marx der havde gjort ham til socialist.

Viktor Rydbergs digt lader kong Frode være den determinerende part, mens de to trælkvinders revolutionære chancer er beskedne. Johannes V. Jensen derimod har helt fjernet kong Frode. Det sker i og med at de to livsprincipper der tilsammen udgør naturens evigt herskende regelsæt, en art transhistorisk orden af første grad, iscenesættes som såvel virkende på individuelt mikroplan som på makroplan. På den ene side kommer de to kvinders møllesang »indefra i din Hjerne som søndermalende Stenlyd« og »vi forstener dit Hoved«, på den anden side er Fenja og Menjas virke kosmisk: »Vi maler hostende Isbjærge med knust Fjæld ned fra Norden og ud over alle rige Sletter, vi knuser Byerne under Bræen, vi grutter al Frugtbarhed« (Johannes V. Jensen: *Samlede digte*, s. 18). Selv om de står for henholdsvis det livgivende og det destruktive, sommer og vinter, frodighed og tørke, vækst og afblomstring, liv og død, synger de sammen, danner en unison tone – ikke af fryd, men af fald. Naturens cyklus dikterer undergang, at intet er blivende, og dog er det den modstand som mennesket møder i naturen, som kan kalde det bedste og entreprenante frem i arten. Det fremgår af andre af Johannes V. Jensens tekster. »Grottesangen« er helligt en tvetydig besyngelse af den natur, som på godt og ondt udgør det grundlag som mennesket virker på.

Johannes V. Jensens variant af den gamle Grottesang viser at den biologiske materialist tænker i abstrakte kategorier og ikke i klasse modsætninger. Den idealistiske Viktor Rydberg derimod ser skærende spændinger i samtidens samfund som gør det nødvendigt at genbruge og transformere en fortidig tekst for at pointere den herskende magts fatale ubalance. Danskeren kan ikke stille noget op med magtsymbolet, kong Frode, mens svenskeren i vid udstrækning lader kongens begær være roden til miseren. Den oprindelige Grottesang har en helt anden orientering. Takket være historiske forskelle.

Litteratur

- Jensen, Johannes V: *Kongens fald*. København 1971.
 Jensen, Johannes V.: *Kvinden i sagatiden*. København 1942.
 Jensen, Johannes V.: *Samlede digte*. København 2006.
 Rydberg, Viktor: *Dikter*. Stockholm 1926.

Erik Svendsen

Jubilæumsanmeldelser

Niels Åge Nielsen (1913-1986): De jyske Dialekter. Gyldendal, København 1959. 163 sider.

Halvtredserne var det årti hvor danskerne – efter krigs- og efterkrigsårenes isolation – begærligt rakte ud mod resten af verden og navnlig lånte med arme og ben fra den anglo-amerikanske kultur. Det var radio-quizzernes og den begyndende masseturismes årti. Alt det ny skyllede ind over landet via København, og hovedstadens livsstil og udtryksmåde satte sit stærke præg på kulturudviklingen mens resterne af dansk landbokultur blev trængt yderligere tilbage. Dialektal udtale var totalt yt for den hovedpart af den opvoksende generation som søgte uddannelse og ansættelse uden for lokalmiljøet. De danske dialekter gik for alvor på pension.

Men netop derfor styrkedes deres antikvariske værdi. I mange kredse var det – selvfølgelig, ja men også lidt vemodigt – at forældrenes eller bedsteforældrenes farverige dialekter skulle gå i glemmebogen; i det mindste fortjente de at komme på museum ligesom ældre materielle genstande kom det. Vore store dialektordbøger, *Ømålsordbogen* og *Jysk Ordbog*, fik mere rummelige budgetter, og tiden var til bred orientering om de svindende dialekter. Niels Åge Niensens bog er ment som en sådan orientering, henvendt til en bred offentlighed, der nok har interesse i overordnede dialektologiske synsvinkler, begreber og data, men som ikke overkom alt for mange faglige detaljer. Denne balancegang er stort set lykkedes for forfatteren.

Bogen indledes med et afsnit om dialekternes opståen og udspaltning, desuden et afsnit om dialektforskningens udvikling (med såvel europæisk som dansk perspektiv). Det er traditionelle data der præsenteres for læseren – og dog! Halvt inde i afsnittet om dialektforskningen får fremstillingen pludselig personlig karakter: Niels Åge Nielsen øser ud af egne erfaringer med optegnelse, registrering og publikation af dialektdata. Læseren bliver taget med på besøg hos et par fremragende meddelere, hører om deres baggrund og deres grundfæstethed i lokalkulturen, oplever deres iver som informanter men gysen over for moderne optageudstyr. Og så går turen ellers hjem til Århus, til professor Skautrup og det slidsomme arbejde med *Jysk Ordbog*.

De mange lydovergange henover et årtusind hvorved jysk er skilt ud fra ømålene – og de jyske dialekter fra hinanden indbyrdes – optager naturligvis meget plads i bogen, men den læge læser tilgodeses i eksempel materialet der stort set holder sig til velkendte gloser. De sprogprøver der gives dialekt for dialekt, er nok temmeligt tunge at komme igennem for en læser der ikke er vant til lydskrift, men så er de til gengæld glimrende egnede i undervisningssammenhæng – og er da også blevet flittigt anvendt når danskstuderende skulle orienteres om vore dialekter.

Bogens virkelige styrke ligger dog i de bibliografiske afsnit under hver hoveddialekt hvor Niels Åge Nielsen minutiøst opregner hvad der på daværende tidspunkt var skrevet på og om den pågældende dialekt. På dette punkt er bogen stadig et fortrinligt opslagsværk, lige brugbart for lægmanden der søger dialektlitteratur, og dialektforskeren der søger kilder eller faglig debat.

Folk i almindelighed tænker ikke på sproget som lyd men som ord med betydninger. Det afvigende ordforråd har derfor altid været det, udefrakommende fandt mest påfaldende og fascinerende ved dialekterne. Det vidste Niels Åge Nielsen jo udmærket fra sit virke ved *Jysk Ordbog*, så han har afsat en halv snes sider til emnerne Ordforråd og Orddannelse – skønt det er emner der på daværende tidspunkt ikke fyldte meget i den videnskabelig litteratur om dialekterne. Niels Åge Nielsen var selv (efter et studieophold i Uppsala 1938-39) blevet stærkt optaget af ordgeografi, og fra 1949 var han hovedmanden bag en lang række primært synonymorienterede spørgelister, udsendt til *Jysk Ordbogs* voksende meddelernet. De mange svar gør det nu muligt for ordbogen at give præcise oplysninger om dialektale glosers udbredelsesområde.

Niels Åge Nielsen nævner at der er taget nye metoder i brug ved beskrivelsen af dialekter og sprog i det hele taget men går ikke nærmere ind på dem. Han omtaler at man ved siden af en finere fonetisk skrift i optegnelserne hos meddelere også bruger en grovere fonematiske skrift, men ikke at de nye, strukturalistiske metoder (introduceret af Hjelmlev i 1930'erne) i dialektologien bl.a. går ud på at finde frem til en given dialekts fonemer ud fra en analyse af dialektens aktuelle form som en selvberørende enhed. Altså den synkrone tilgang frem for den traditionelle, diakrone tilgang, hvor hovedvægten lægges på lydudviklinger fra gammel dansk (eller ældre) frem til dialekterne i deres aktuelle form. Niels Åge Nielsen nævner enkelte værker fra 1940-50'erne med strukturalistisk tilgang meget kort, fx Anders Bjerrum: *Fjoldemålets lydssystem* og Ella Jensen: *Houlbjergmålet* (begge 1944), nogle kun i litteraturlisterne for de respektive dialektområder. Der fokuseres i stedet på at man under dialektoptegnelse nu aktivt inddrager meddelers vurdering af hvilke lyd der indgår i bestemte ord, til hjælp for en fonematiske notation. Strukturalismen kom dengang og senere til at danne grundlag for beskrivelser både af jysk og øsmål, faktisk hos en hel generation af dialektologer, fra de nævnte over blandt andre Poul Andersen: *Fonemsystemet i østfynsk* (1958) og Inger Ejskjær: *Fonemsystemet i østsjællandsk* (1970) til Bent Jul Nielsen: *Vendelbomålets fonologi* (1984).

De jyske Dialekter beskæftiger sig – helt i tidens ånd – kun med de traditionelle dialekter, der var ved at gå tabt. De regionalsprog som nu opstod under stærk påvirkning af rigssproget (mht. udtale, bøjning og ordforråd), skulle først siden hen få bred bevågenhed, og da under synsvinklen sociolingvistik. Dialektologien blev nemlig mere mangfoldig og især stærkt påvirket af andre og/eller ny teoretiske perspektiver (og dertilhørende undersøgelsesmetoder) med fokus på talt sprog, i Danmark fra 1970'erne mest skelsættende af sociolingvistikken (jf. Ejskjær 1993, Pedersen 1996, Gregersen 2009) – ofte med brug af et 'udvidet' dialektbe-

greb. Det er bl.a. sprogbrug, sprogholdninger, sprog og sociale fællesskaber mv. der undersøges med henblik på en beskrivelse af sprogforandring. Forskningen på området er hovedsageligt foregået på Københavns Universitet, Institut for Dansk Dialektforskning, fra 2003 Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning (AfD), siden 2005 koncentreret på Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS). Et grundigt overblik over dialektforskningen på disse to steder fremgår af AfD's jubilæumsværk *Dialektforskning i 100 år*; antologien, der er skrevet af tidligere og nuværende ansatte på AfD og DGCSS, blev udgivet i anledning af AfD's 100 års jubilæum, præcist et halvt århundrede efter *De jyske Dialekter* udkom.

Interessen for de danske dialekter er siden Niels Åge Nielsens *De jyske Dialekter* ikke blevet mindre – hverken hos dialektforskere eller hos menigmand. 'Populærvidenskabelige' fremstillinger og (forholdsvis) lettilgængeligt undervisningsmateriale som bør nævnes her, er Niels Åge Nielsens *Dansk dialektantologi* (1978 ff.), der indeholder en stor samling prøver af danske dialekter både fra trykte (litterære) kilder og afskrifter af båndoptagelser, foruden detaljerede beskrivelser af de danske dialekter. Bent Jul Nielsen og Karen Margrethe Pedersen udgav i 1991 en ny og sprogteoretisk opdateret beskrivelse af talesprogsvariationen i Danmark, nemlig undervisningsbogen *Danske talesprog* (inkl. kassettebånd). Forfatterne bringer ud over et udvalg af talesprogsprøver af både traditionel og regional dialekt en beskrivelse af dialektnivelleringen hen imod uniformeringen af talesproget i Danmark, sprogholdninger og sprogskifte og tosprogethed. Et sidste værk er både lægmænds og fagfolks beskrivelse af den sproglige diversitet i Danmark i Modersmåls-Selskabets Årbog fra 2002, *Dialekter – Sidste udkald?* (2002). Også her findes bl.a. en beskrivelse af de traditionelle dialekters karakteristika og nyere tids sociolingvistiske anskuelser på dansk talesprog, bl.a. nydanskeres.

Mens undervisning i dialektologi siden 1970'erne ikke været et obligatorisk fag på universiteternes grunduddannelser, har fx gymnasireformen og en stigende interesse for lokalt sprogbrug i en globaliseret verden givet forøgede muligheder. Nye tiltag har taget de moderne teknologiske muligheder i brug, hvorfor brugere har kunnet få adgang til information om dansk talesprog via projektet Dansk lyd-historie (desværre p.t. uden adgang) og hjemmesiden www.dialekt.dk, oprettet af Gitte Gravengaard og Pia Quist. Også initiativer som Korpus BySoc (Bysociolingvistik), Korpus CorDiale (Det Danske Dialektkorpus), samt ScanDiaSyn, herunder DanDiaSyn (skandinavisk hhv. dansk dialektsyntaks), har bidraget til yderligere at afdække området, her hovedsageligt med hensyn til den traditionelt underbelyste dialektsyntaks.

Den professionelle interesse for dialekterne har sideløbende, fuldt og helt i Niels Åge Nielsens ånd, udmøntet sig i klassiske ordgeografiske studier mv., hovedsageligt publiceret i *Danske folkemål, danske talesprog, Sprog og Kultur og Ord & Sag*. De traditionelle dialekter bliver også præsenteret i vore store dialektordbøger, *Ømålsordbogen* (AfD), og *Jysk Ordbog* (Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning).

Litteratur

- Andersen, Poul: *Fonemsystemet i østfynsk*. København 1958.
- Bjerrum, Anders: *Fjoldemålets lydssystem*. København 1944
- Danske folkemål*. Udvalg for Folkemål og (fra 1960) Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet (udg.). København 1927-1999.
- danske talesprog*. Institut for Dansk Dialektforskning og (fra 2003) Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet (udg.). København 2000 ff.
- Dialekter – Sidste udkald?* Modersmål-Selskabet (udg.). København 2002.
- Dialektforskning i 100 år*. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer og Iben Stampe Sletten (red.). København 2009.
- Ejskjær, Inger: *Fonemsystemet i østsjællandsk*. København 1970.
- Ejskjær, Inger: *Danish Dialect Research*. København 1993.
- Gregersen, Frans: Forgængere og bagmænd. Om forholdet mellem dialektforskning og sociolingvistik på og rundt om Afdeling for Dialektforskning, i: Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer og Iben Stampe Sletten (red.): *Dialektforskning i 100 år*, s. 83-106. København 2009.
- Jensen, Ella: *Houlbjergmålet*. Bidrag til Beskrivelse af en østjysk Dialekt. København 1944.
- Jysk Ordbog*. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet. Århus 2000 ff. på www.jyskordbog.dk
- Nielsen, Bent Jul: *Vendelbomålets fonologi*. København 1984.
- Nielsen, Bent Jul og Pedersen, Karen Margrethe: *Danske talesprog*. Dialekter. Regionalsprog. Sociolekter (inkl. kassettebånd). København 1991.
- Nielsen, Niels Åge: *De jyske Dialekter*. København 1959.
- Nielsen, Niels Åge: *Dansk dialektantologi*. Bd.I-II. København 1978 hhv. 1980.
- Ord & Sag*. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet (udg.). Århus 1981 ff.
- Pedersen, Inge Lise: Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet mellem strukturalisme og sociolingvistik, i: Carol Henriksen, Even Hovdhaugen, Fred Karlsson og Bengt Sigurd (red.): *Studies in Development of Linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*, s. 237-273. Oslo 1996.
- Sprog og Kultur*. Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet (udg.). Århus 1932-1978.
- Ømålsordbogen*. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer. Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. København 1992 ff.

Torben Arboe
Inger Schoonderbeek Hansen
Viggo Sørensen

Kristen Møller (1897-1987): Leksikologi og leksikografi (Udvalg for Folkekemaals publikationer, serie A, nr. 19). Universitets-Jubilæets danske Samfund & J.H. Schultz Forlag, København 1959. 118 sider.

I 1959 udkom en lille bog med titlen *Leksikologi og leksikografi* skrevet af redaktør ved *Ømålsordbogen* Kristen Møller. Ordet leksikologi er ikke meget brugt i dansk fagtradition, men i og for sig er titlen ganske præcis: Denne bog beskæftiger sig med ord og deres betydninger, og så beskæftiger den sig med hvordan ordene og betydningerne kan eller bør beskrives i en ordbog. I bogens første halvdel (s. 13-49) beskæftiger Møller sig med betydningsrelationer og undersøger forskellige semantiske felter, ligesom han diskuterer hvordan »ord og ordenhed« skal forstås. Anden halvdel (s. 50-103) er helliget den leksikografiske håndtering af ordene, med fokus på betydningsdefinitioner, betydningernes rækkefølge i ordbogsartiklerne og forskellige særlige forhold der gør sig gældende ved udarbejdelsen af dialektordbøger.

Titlen lægger op til at man vil blive præsenteret for interessante teoretiske overvejelser, og i forordet hedder det at bogen er resultatet af mange års arbejde med »sprogets indholdsside, med semantik i videste forstand« (s. 5). Banen er kridtet op: Vi befinder os i strukturalismens storhedstid, og emnet er semantik. Men man bliver lidt skuffet eller måske snarere forundret. Bogens teoretiske refleksioner fremstår vage og famlende, og tilgangen synes præget af manglende evne til at forankre de konkrete analyser i et bestemt systematisk eller analytisk princip. I introduktionen til det leksikologiske afsnit annoncerer Møller at han i undersøgelsen vil beskæftige sig med »betydningsbeslægtede ord, ord, der falder ind under samme meningsområde, som danner grupper af synonymer eller ordsystemer, semantiske systemer, betydningssystemer, eller hvorledes man nu vil udtrykke det« (s. 13). Den lidt usikre udgangsreplik i den citerede sætning – »eller hvorledes man nu vil udtrykke det« – er ikke atypisk for den første halvdel af bogen. På s. 38 hedder det fx: »Man må *vel formode*, at en forfatter *ofte mer eller mindre tilfældigt* eller *mer eller mindre ubevidst kommer til at* (...) *Og dog kan der vel undertiden* ikke være tvivl om« (mine fremhævelser). Møller er søgende og analyserer fx indledningsvis tre ordgrupper: »Verber, der betegner at kaste« (s. 15-19), »Nogle ord, der angår atmosfæriske småpartikler« (s. 20-23) og »Nogle ytrings-verb« (s. 23-39). Han når imidlertid sjældent frem til at formulere et fast holdpunkt for en analyse af de nævnte ordgrupper, men har en tendens til hurtigt at forfalde til en oprensning af dialektale forskelle i ordforrådet (fx s. 21-22), sproghistoriske ekskurser (fx s. 30-36) eller stilistiske overvejelser (fx s. 36-39).

Analysen af kaste-verbene er interessant på flere måder. Møller starter med den brogede virkelighed som kaste-verbene bruges til at beskrive eller forholde sig til: »Som bekendt findes der mangfoldige måder at kaste på: man kan kaste noget, der er let, og noget, der er tungt; man kan foretage et kort eller et langt kast, kaste med særlig kraft« (s. 15). De to størrelser, sproget og virkeligheden, er på plads, men forholdet mellem dem, og sprogets status i det hele taget, diskuteres

aldrig eksplicit. Det der virker så slående når man læser Møllers bog her 50 år senere, er at han aldrig på noget tidspunkt bryder med den simple referencemodel. I dag kan en semantisk analyse af fx kaste-verber læne sig op ad adskillige, tunge teorier med dertil hørende metoder – valensanalyser, træanalyser, kollokationsanalyser, konstruktionsgrammatik, prototypemodeller, kognitiv semantik – der alle i større eller mindre grad er bevidste om det konstruktivistiske princip (i hvert fald i teorien). Men hos Møller befinder vi os stadig langt fra forestillingen om at sproget selv er en konstruktion, og at sproget er med til at konstruere vores verden.

Man kan sige at Møller aldrig helt formår at skabe den fornødne objektiverende afstand til sin genstand, og at han heller ikke når frem til en mere systematisk tilgang til analysen af de semantiske felter. Men det pudsige er at Møller undervejs gør adskillige iagttagelser der senere har udkrystalliseret sig som sprogvidenskabelige underdiscipliner eller metoder. I afsnittet om kaste-verberne diskuterer han fx betydningsbevægelser i et diakront perspektiv, et felt der bl.a. er blevet dyrket intenst inden for den sprogvidenskabelige beskæftigelse med grammatikalisering. Møller opstiller således tre forskellige principper for kaste-verbernes opkomst og udvikling, som fx at et udtryk for en speciel kastebevægelse udvikler sig til at udtrykke en mere generel kaste-bevægelse (fx fransk *lancer*). Det virkelig interessante er dog Møllers overvejelser over at man kan se »ekspresive kræfter ytre sig i selve ordenes tilkomst, deres bevægelser og deres betydningskifte« (s. 19) – her er der ifølge Møller tre trin på spil: verbet starter som ekspressivt, overgår til et neutralt stadie, for til sidst at glide ud i periferien af kaste-området, med en meget speciel, stivnet eller forældet betydning. Igen formår Møller ikke at udtrykke sig særlig stringent i fremstillingen af motivation og betydningsudvikling, men han arbejder i realiteten både med sprogets pragmatiske funktioner og med ytringssituationen som væsentlige parametre. I afsnittet om ytringsverberne hedder det fx, i en bemærkning om forskellen mellem tale- og skriftsprog: »det overlades ofte til situationen og det ytre ord, den ytre sammenhæng at klare alt« (s. 24). Møller omtaler også en analyse af såkaldte »handlingsspaltninger« (s. 28). Han giver som eksempel at sætningerne *tag saven og hæng den op på sømmet* og *tag (lige) og hæng saven op på sømmet* begge har »et fælles udspring, en primitiv konkret opfattelse, iagttagelse af handlingens enkelte led« (s. 28). Møller bevæger sig her direkte ind i den kognitive semantik, i overvejelser over hvordan vi konceptualiserer handlinger og verden omkring os, sprogligt og/eller ikke-sprogligt.

Her 50 år senere kan vi selvfølgelig altid varme os ved tanken om at sprogvidenskaben har taget så mange og store skridt fremad siden 1959. Men hvis en jubilæumsanmeldelse skal give mening, må den også forholde sig til de præmisser som den anmeldte bog er blevet til på. Hvad angår *Leksikologi og leksikografi* er der i hvert fald to ting der spiller en rolle. For det første må man huske at indgangen for Møllers tanker om leksikologi og leksikografi var, og altid havde været, redaktørarbejdet ved *Ømålsordbogen*. For det andet er det tydeligt at strukturalismens dominerende position inden for den teoretiske sprogvidenskab i samtiden er

med til at forme Møllers standpunkter. I sidste ende forekommer det sandsynligt at de to ting hænger sammen.

Kristen Møller blev ansat ved *Ømålsordbogen* i 1929, i forbindelse med at ordbogen fik øgede bevillinger og udvidede medarbejderstaben til seks redaktører. Møller indgik herefter i det omfattende indsamlings- og redaktionsarbejde i resten af sit arbejdsliv, i alt 38 år, til pensioneringen som 70-årig i 1967. Møller tog del i alle arbejdsopgaver, herunder fx målrettede punktundersøgelser, supplerende indsamling, udarbejdelse af spørgelister, kontorarbejde og bestyrelsesarbejde i Udvalg for Folkemaal (fra 1953). Møllers publikationer vidner også om en alsidig og levende interesse for sprogvidenskabens forskellige discipliner. Han beskæftigede sig således både med personnavne (fx *Studier i sammensatte personnavne*, 1956) og grammatiske spørgsmål (fx *Diminutiver i moderne dansk* (disputats), 1943 og *Nordiske artikelproblemer*, 1945). Udgangspunktet var ofte Møllers personlige erfaringer eller iagttagelser fra hans egen østjyske dialekt. Noget af det der optog Møller mest, var imidlertid arbejdet med det leksikalske – en interesse der gav sig udtryk i en række publikationer, fx *Ordforrådsstudier* (1950), *Danske ålegårde og andre fiskegårde* (1953), *Kås og brygge* (1968), *Svineegel. En østdansk stald* (1974) samt adskillige artikler i tidsskriftet *Danske folkemål*.

Arbejdet med ordene har en særlig vinkel ved *Ømålsordbogen*. Man fokuserer på sammenhængen mellem sprog og kultur, ord og sag; *Ømålsordbogen* skal ikke kun beskrive ordene, men også den kultur – arbejdsgange, redskaber, skikke osv. – som de dialekttalende bogstavelig talt talte om og havde ord for. Dette betød bl.a. at man fra 1930'erne til 50'erne foretog en såkaldt sagredaktion, dvs. forredaktion af en række væsentlige emner, for Møllers vedkommende fx *høst*, *tærskning* og *fiskeri*. Rent praktisk skulle man klarlægge synonymrelationerne og dialektgeografiske forhold, for at sikre en rationel redaktionspraksis og en konsekvent henvisningsstruktur i den færdige ordbog. Fastlæggelsen af redaktionsregler begyndte for alvor i 1950'erne, og af forskellige utrykte papirer i *Ømålsordbogens* arkiv fremgår det at Møller også her var meget optaget af leksikalske spørgsmål.

Det er i denne kontekst *Leksikologi og leksikografi* er blevet til. I forordet takker Møller fx sine kolleger for »udbytterige diskussioner« vedrørende redaktionen af *Ømålsordbogen* (s. 5). Spørgsmålet om hvordan de dialektale ord skulle beskrives, præsenteres og videreformidles i den færdige ordbog, har utvivlsomt givet anledning til mange overvejelser. Og Møller samler altså op på nogle af sine overvejelser i *Leksikologi og leksikografi*. Møller skriver udtrykkeligt i forordet at bogen ikke giver udtryk for den samlede redaktions overvejelser – bogen afspejler alene Møllers egne tanker om ords betydning, også af mere almen karakter: Hvad skal en betydningsbeskrivelse omfatte? Og hvilke kontekster indgår sprogets ord (og orddele) i?

Det praktiske leksikografiske arbejde er Møller fortrolig med og har meninger om. Det er i det hele taget en noget anderledes Møller man møder i bogens anden halvdel om leksikografi. De mange vel'er og vist'er der præger bogens første halvdel, er næsten forsvundet. I stedet kan man støde på selvsikre, næsten vittige kom-

mentarer, ikke mindst til den leksikografiske praksis i *Ordbog over det danske Sprog* (ODS), den ordbog som redaktørerne på *Ømålsordbogen* efter sigende blev opfordret til at tage som udgangspunkt da de skulle udarbejde deres egne redaktionsregler. Møller kommer fx ind på at nogle ord ganske enkelt er svære at definere, og her bemærker han:

den definition, man trods alt præsterer, falder uheldig ud, er unaturlig eller ofte intetsigende, føles overflødig, ja, er tit næsten pjanket eller komisk. Hvad skal man mene om definitionen af *bryst* i ODS: 'om en af de to forhøjninger, der paa forsiden af overkroppen hos den voksne kvinde indeluttes mælkekirtlerne (mamma) ...' (s. 68).

Møller er også helt bevidst om at det er principielt umuligt at trække en klar grænse mellem realia og encyclopædia i ordbogsdefinitioner, og han er bevidst om at en ordbogsdefinition, og i det hele taget ordbogsartiklerne og ordbøgerne, må udformes med tanke på hvem der skal læse og bruge dem. I den henseende er Møller fuldt på linje med nyere leksikografiske strømninger, bl.a. den såkaldte funktionslære.

Møller beskæftiger sig først og fremmest med ordbogsdefinitioner i bogens afsnit om leksikografi. Møller har en fast mening om hvordan definitioner skal eller ikke skal være, en mening som er forankret i en blanding af sund fornuft og modvilje mod for meget akademiseren: Definitioner skal være enkle, korte og forståelige for almindelige mennesker (s. 61-76) – og i den henseende har Møller haft et taknemmeligt offer i *Ordbog over det danske Sprog*. Det følgende citat er typisk:

Hvem kan (...) have udbytte eller glæde af at læse den lange definition i ODS af verbet *stole* (*på*): '2) som udtryk for bevidstheds- ell. sindstilstand; ... egl.: (kunne) støtte sig paa, bygge sikkert paa en ell. noget; være ell. føle sig (fuldt) sikker paa en persons, en tings, et forholds (rettidige ell. varige tilstedeværelse med) fyldestgørende (tilfredsstillende) beskaffenhed (tilstrækkelighed som støtte, hjælp, tjenligt middel for et vist formaal), spec. dels ...', og således videre ca. 6 spaltelinjer (...) Ville det dog ikke være tilstrækkeligt og i enhver henseende fyldestgørende kun at bringe de forholdsvis simple synonymymer, der er citeret til slut (hvad mindre ordbøger uden videre gør (...)) i stedet for den forudgående temmelig abstrakte lange formulering (s. 62).

Eftertiden har givet Møllers sunde fornuft ret: Definitioner af den type som man jævnlige støder på i ODS, er for længst et overstået kapitel inden for den praktiske leksikografi. Alligevel kan man i det leksikografiske afsnit godt savne lidt af den tvivl som er så fremtrædende i den første halvdel af bogen. Skrækeksemplerne på omstændelige, lange og akademiske ordbogsdefinitioner i ODS får undertiden

Møller til at gå i den anden grøft og fx hævde at definitioner i en lang række tilfælde helt kan undværes eller erstattes af »hvad man kunne kalde en antydning- eller en orienteringsdefinition som et rent praktisk arrangement« (s. 68). Senere udtrykker Møller sig helt desillusioneret om samme emne: »trods alle anstrengelser bliver en ordbogs definitioner i mange tilfælde kun en illusion, i værste fald tomme og intetsigende ordsammenstillinger« (s. 76). Møllers tanker og ræsonnement er imidlertid ikke uinteressante. Det er et klassisk problem for en brugerorienteret leksikografi at definitioner meget ofte vil skulle udformes i en form for analytisk, og ikke nødvendigvis særlig mundret metasprog. På den anden side vil manglende definitioner resultere i en manglende, eksplicit forankring af betydningsbeskrivelserne. Møller opkaster ligeledes den tanke at cirkeldefinitioner, fx ved hjælp af synonymer, er både tilstrækkelige og acceptable (s. 68-69). Ordet *forstå* kan forklares med 'begribe, erkende', ordet *fatte* med 'begribe, forstå, opfatte' og ordet *indse* med 'fatte, forstå'. Definitionen skal først og fremmest få brugeren til at tænke på det rigtige, så at sige fremkalde det rigtige billede på nethinden, og hvis der er tale om almindelige ord, behøver man ikke bekymre sig så meget om at lave en egentlig definition, for brugeren vil jo alligevel vide hvad ordet betyder.

Det er klart at dette er en farlig vej at bevæge sig ud ad: Ordbogen vil blive vanskelig at bruge for en bruger der ikke falder ind under det som Møller selv beskriver som »en normal begavet danskkyndig bruger« (s. 75), og det vil ikke kun sige udlændinge, men også danskere der ikke er i besiddelse af en standardsporglig kompetence. Ordbogens værdi for senere generationer vil også mindskes betydeligt, for man vil ikke få ekspliciteret hvad ordene rent faktisk betød i samtiden – et problem som Møller selv er opmærksom på (s. 75). Endelig er det et godt spørgsmål hvem den ovennævnte normalbegavede danskkyndige bruger egentlig er? Brugerperspektivet bider dermed sig selv i halen, for den pågældende bruger defineres i realiteten ikke hos Møller, ej heller konkretiseres det hvornår eller hvordan en bruger har opnået den forudsatte forståelse af et ord eller et ords betydning; og det diskuteres heller ikke hvordan redaktøren skal komme frem til en mere præcis viden om brugeren og dennes sproglige og kognitive »normal- evner«.

Det er spørgsmål af denne karakter som nyere leksikografi rent praktisk forsøger at forholde sig til ved at inddrage først og fremmest korpora, men undertiden også brugerundersøgelser i ordbogsarbejdet. Man trækker også på mere konkret viden om sammenhængen mellem kognitive strukturer, sprogstrukturer og den socio-kulturelle brugskontekst. Og hvad angår definitionssprog og -stil er der udviklet flere, mere specifikke modeller. Møllers eget bud, forklaring »ved hjælp af det almindelige ordforråd« (s. 61), har træk til fælles med den såkaldte Cobuild-model. Derudover kan nævnes den klassiske *genus proximum*-model, tanker om prototypisk betydning og brug samt i det hele taget overvejelser over hvordan de forskellige oplysninger i en ordbogsartikel sammen kan bidrage til at brugeren opnår en tilfredsstillende forståelse af ordet og dets betydning(er) og brug: typiske samforekomster, valensmønstre, typiske ytringssituationer, citater, illustrationer.

Med andre ord: analytisk definition og synonym(definition) udelukker ikke hinanden – tværtimod vil de være at finde side om side i de fleste af dagens ensprogede ordbøger.

I konklusionen på definitionerne af »dagligsprogets almindelige ord« fralægger Møller sig imidlertid næsten enhver nytte af en systematisk tilgang:

Definitioner af sådanne ord er ikke et nødvendigt eller alvorligt systematisk foretagende, men de er først og fremmest eller udelukkende et praktisk arrangement (...). Der kan udmærket optræde adskillige defineringsvarianter, som man ikke skal tage alt for højtideligt på ud fra det synspunkt, at den slags definitioner ikke behøver helt at ækivalere med det ord, der defineres. Blot definitionen er forsvarlig på den måde, at den fører til den rigtige identificering. Men der er ingen fare for, at man derved kommer ud i noget vilkårligt eller tilfældigt, idet de fleste ord hver især fremkalder en bestemt defineringsform (s. 74).

Møller stoler blindt på den enkelte redaktørs intuitive forståelse af sprogets ord og elementer, og på den enkelte redaktørs evne til at vælge lige netop dét leksikografiske virkemiddel der vil blive forstået af – tilsyneladende – alle brugere. Møller gør sig derimod ikke tanker om at redaktører kan være forskellige, og at forskellige brugere kan have forskellige forudsætninger, forskellige behov og forskellige intuitive opfattelser af betydningerne i sproget og dets enkelte dele.

Det som i virkeligheden står tilbage efter at have læst Møllers – bestemt ikke uinteressante – afsnit om leksikografi, er en uvilje mod det alt for teoretiske og akademiske. Set ud fra den synsvinkel begynder tingene at hænge sammen i en bog der ellers er underligt ujævn de to halvdele imellem. Afsnittet om »Meningsstrukturer« i bogens første halvdel (s. 45-49) kan ses som et nøgleafsniit i bogen. Med meningsstrukturer henvises der til strukturalismens tilgang til den semantiske analyse. Møller er som nævnt ofte famlende i bogens første halvdel om leksikologi – men når talen falder på strukturalisternes ambitioner om at reducere de åbne klasser til lukkede klasser, også på det leksikologiske område (s. 49), er Møller anderledes fast i mælet: Møller refererer fx hvordan Hjelmlev analyserer ordene *tyr* og *ko* som bestående af de distinktive elementer 'han' + 'okse' og 'hun' + 'okse'. For Møller, der til daglig forsøgte at skabe orden i en række komplicerede synonymrelationer mellem ord der gav mening for levende mennesker i deres helt konkrete og håndgribelige dagligdag, var den slags semantiske analyser mildest talt ikke imponerende. Han føler sig ligefrem fristet til at kalde eksemplerne for »billige«, og han spørger efter deres værdi, »deres overbevisende kraft« (s. 49). Møller er langtfra overbevist om, at en strukturel analyse af sprogets indholdsside kan gennemføres på samme måde som det er tilfældet for sprogets udtryksside. »De forsøg eller antydninger af forsøg, der hidtil er gjort, opmuntrer ikke. Søger man trods alt at gennemføre en art strukturel analyse, sker det ofte ved hjælp af vilkårlige opdelinger og hasarderede arrangementer« (s. 46).

Den strukturalisme Møller møder på det her tidspunkt, er optaget af at skelne mellem noget internt og noget eksternt – og se bort fra det eksterne, og et sådant projekt må nødvendigvis skuffe, for hvor er de mennesker og den virkelighed henne som stod så centralt i det daglige arbejde ved *Ømålsordbogen*? Og Møllers intuitive modvilje rammer jo ikke ganske ved siden af. Den strukturalistiske forsker kan konstruere nok så mange beskrivelser af formelle strukturer i »sproget selv«, men beskrivelsernes sandhedsværdi kan drages alvorligt i tvivl hvis man ikke medtænker hvad sproget bruges til, dvs. dets funktionelle, kommunikative og socio-kulturelle kontekst. Møller er også utryk ved strukturalismens dogmer om at kun det der har fået sprogligt udtryk, kan blive genstand for lingvistisk videnskabelig forskning, og at indgangen til den sproglige analyse er formen, ikke indholdet eller meningen (i afsnittet om »Ord og ordenhed« (s. 39-45), med henvisning til Bloomfield).

Møller fanger flere steder væsentlige metodiske og teoretiske svagheder ved det strukturalistiske projekt. Han nævner fx et sted at »der gives tilfælde, hvor et vist indhold, en vis mening kan iagttages, uden at den har fået direkte sprogligt udtryk« (s. 43). Det har man senere forsøgt at forholde sig til ved fx at tale om at betydning er noget der opstår i en social kontekst, eller at sproget er underspecificerende, eller at der findes sprogligt kodet conceptualisering og ikke-sproglig conceptualisering. Men han når som allerede nævnt ikke rigtig frem til at formulere kritikken systematisk. Han søger en struktur i arbejdet med sine synonymgrupper og semantiske felter, men finder den ikke i strukturalismen. Men han virker samtidig for bundet til den gamle referencemodel og til den historisk-konkrete virkelighed til at se at strukturalismen også rummer et meget væsentligt erkendelsesteoretisk element, nemlig bruddet med den umiddelbare virkelighed: Sproget objektiviseres og kan gøres til genstand for undersøgelse ved hjælp af et nærmere defineret begrebsapparat, og det kan bane vejen for mere komplekse analyser af sproglige strukturer (fx semantiske træk, valensmønstre, netværksrelationer). Møller når ikke frem til at formulere en stringent metode og teori i *Leksikologi og leksikografi* – tværtimod har man indtrykket af at han trækker sig tilbage til den sunde fornufts ateoretiske position.

Det vil altid være et godt spørgsmål hvor meget det videnskabshistoriske aspekt skal fylde i en jubilæumsanmeldelse. Kan man overhovedet anmelde en 50 år gammel bog på eftertidens præmisser? *Leksikologi og leksikografi* er i akademisk sammenhæng anno 2009 en mærkelig bog, på nogle punkter nærmest et kuriosum. Hvad angår det faglige indhold er det småt med snapsene i bogens første halvdel om leksikologi og semantik, mens den anden halvdel, om leksikografi, har en række snusfornuftige og egentlig overraskende velkendte betragtninger, og dertil et par kontroversielle standpunkter. I virkeligheden er *Leksikologi og leksikografi* en meget modig og søgende bog: Hvem ville i dag turde udgive et skrift, et arbejdsblad, hvor man i den grad blotlægger sin akademiske tvivl? Og hvem ville overhovedet udgive sådan en tekst? Artikler, afhandlinger, institutioner og forlag indgår efterhånden i mere og mere strømlinede kredsløb hvor alt er målret-

tet mod et rationelt output, i penge eller akademisk kapital. Bogens faglige overvejelser er først og fremmest af historisk interesse. Derimod er den indimellem fængslende som et spejl for akademisk praksis, (personlig) fagudvikling og selvrefleksion.

Henrik Hovmark

Anmeldelser

Jens Normann Jørgensen og Pia Quist: Unges sprog. Hans Reitzels Forlag, København 2008. 187 sider, 248 kr. ISBN 978-87-4125-099-1.

De unges sprog er genstand for evig bekymring hos forældre, lærere og almindeligt sproginteresserede: Hvad skal der blive af vores sprog når de unge taler som de gør? Der er ikke noget at være bange for, messer sprogforskerne fra tid til anden i medierne, og med bogen *Unge sprog* er det forfatterne hensigt at gentage disse »beroligende formaninger (...) nu på en mere kvalificeret og nuanceret måde, end 30 sek. i et radiointerview giver os mulighed for« (s. 9). I bogen sættes de unges sprog ind »i den sprog- og socialhistoriske sammenhæng, som er nødvendig, for at man kan forholde sig kvalificeret til unges sprog« (s. 10), og bogen henvender sig »til alle andre end lige vores sprogkollegaer« (s. 10) hvorfor undertegnede altså ikke er i målgruppen. Formidlingen til målgruppen »ikke-kollegaer« er til gengæld forbilledlig. At få formidlet sprogvidenskabeligt stof til ikke-akademikere er en kunst forfatterne mestrer; tonen er netop ikke-akademisk med mange konkrete eksempler og uden en masse (i denne sammenhæng) forstyrrende referencer.

Kapitlerne i *Unge sprog* er inddelt i to overordnede grupper: I kapitel 1, 2 og 3 får vi de sammenhænge, den baggrund og den forklaring af komplekse begreber i forbindelse med unges sprog som det netop er forfatterne hensigt at formidle, og i kapitel 4, 5, 6 og 7 får vi den (lovede) konkrete viden om de sproglige træk som er særlige for de unges sprog. Så det er ikke bare formidlingen til den ønskede målgruppe der må siges at være lykkedes for forfatterne, også det erklærede formål med bogen nås med en prisværdig rød tråd gennem det meste af værket.

Hvad er det så for baggrunde, sammenhænge og konkret viden om unges sprog man ikke får tid nok til at forklare i et radiointerview? Kapitel 1 opridses den meget vigtige skelnen mellem *ungdomssprog* (»dvs. sprog som man holder op med at bruge som voksen«, s. 11) og *unges sprog* (dvs. »sprog, der udvikles i ungdomsårene, og som kommer til at karakterisere generationens sprog hele livet«, s. 11). Forskellen på disse begreber er væsentlig at få videreformidlet fordi den nuancerer opfattelsen af unges sprog som fremtidens sprog: Ungdomsproget er kun noget man taler når man er ung, så hvis man frygter at de unges sprog er fremtidens sprog, kan man trække vejret roligere – det er nemlig ikke nødvendigvis tilfældet. Vi får i kapitlet også at vide hvordan begrebet »ungdom« kan afgrænses og defineres, hvordan ungdom og ungdomsbegrebet er blevet opfattet gennem tiden, og begreber som ungdomskultur, ungdomsidentitet, subkultur og stil diskuteres.

Det meget væsentlige paradoks, at unges sprog og kultur efterstræbes, mens det samtidig kritiseres, orienteres læseren også om. I det hele taget anskueliggør kapitel 1 på glimrende vis kompleksiteten og strukturerne bag ungdomsbegrebet og giver dermed den nødvendige baggrundsviden når man forholder sig til unges sprog.

Kapitel 2 handler om sprog som begreb. Her gøres læseren bekendt med mange forskellige sider af sproget (opbygning, sprogsyn, hvad man kan med sprog), men det er lidt vanskeligt at forstå kapitlets relevans i forhold til bogens formål og i forhold til bogens erklærede målgruppe – en relevans som ellers stort set lykkes i resten af bogen. Behøver læserne fx at tilegne sig viden om morfologi (s. 39), modsætningen mellem læberundede vokaler og læbespredte vokaler (s. 42, jf. også udtaleformler s. 65) eller det universalgrammatiske sprogsyn (s. 44) for at forstå baggrunden for de unges sprog? Man undrer sig også lidt over en konstatering som at *goddag* i dag er den neutrale starthilsen, og *dav* den uformelle – det er vist længe siden det var tilfældet!

I kapitel 3 bliver læseren bekendt med væsentlige forhold vedrørende sprogkorrekthed, baggrunden for danske sprognormer, holdninger til unges sprog, hvordan sproget forandrer sig, gruppesprog og identitet. Alt sammen relevant og uden tvivl udfordrende læsning for ikke-sprogfolk – og derfor vigtig læsning.

Kapitel 4 indleder resten af bogens meget oplysende kapitler om det karakteristiske for de unges sprog. Her behandles bl.a. pendulord, det karakteristiske for slang gennemgås (med et glimrende empirisk eksempel), vanskelighederne ved at definere slang berøres og gode eksempler fra gamle slangordbøger anskueliggør at slang også blev betragtet som grove løjer i gamle dage – så der er ikke noget der tyder på at det er blevet værre. Den væsentlige forskel på bandeord og skældsord, som ofte glemmes i den offentlige debat om det rå sprog, belyses, og læseren bliver bekendt med undersøgelser der viser at unge og ældre bruger lige mange bandeord, at drenge bander mere end piger, og at *luder* ikke er et særligt frekvent ord blandt unge. Når bogen på denne måde opsamler den forskningsmæssige viden vi har på det ungdomssproglige felt, kommer den virkelig til sin ret.

Globalisering og multietnisk dansk er temaer som tages op i kapitel 5. De unges sproglige virkelighed i en globaliseret tid anskueliggøres, og afsnittet om multietnolekt, hvad det er, og hvilke misforståelser der er knyttet til forestillingen om indvandrer dansk, er eksemplarisk formidlet og yderst informationsrigt. Væsentlig er også fremstillingen af kompleksiteten i begreber som multietnolekt vs. stil (det er ikke kun indvandrerunge der bruger multietnolekt). Skitsen af engelskdebatten i kapitlet synes dog at være langt fra bogens emne: Gennemgangen af forskellige syn på »truslen fra engelsk« og »engelsk-liderlige uddannelsespolitikere« (s. 141) er ikke umiddelbart med til at skabe den kvalificerende baggrundsviden om unges sprog som er bogens mål – i stedet ville det have været relevant at referere til konkrete undersøgelser af unges brug af engelsk.

Kapitel 6 berører de mere interaktionelle sider af ungdomssproget som fx de unges diskurspartikler (det hyppige *ligesom* har en funktion!) og citationspraksis

(fx »Julie hun kom bare sådan hen og sagde »hej« sådan »nåja men hej«« (s. 157)), og i kapitel 7 bliver læseren bekendt med unge og den nye teknologi som msn-beske-der, computerens funktion i frikvartererne, sms/chat og graffiti.

Trods den glimrende formidling, det vigtige emne og den generelt meget oplysende bog har jeg en overordnet indvending som nok skyldes (min) genreforvirring. Læser man bagsideteksten på bogen, lægges der op til en populærvidenskabelig bog eller undervisningsbog der oplyser om de unges sprog så alle kan følge med: Forfatterne »behandler (...) centrale aspekter af de unges sprogbrug«, og forfatterne »definerer« og »beskriver« (bagsiden). Den samme saglige, neutrale genre lægges der også op til i forordet, og formidling af viden over meninger kommer frem i denne passus: »Der er mange meninger om de unges måder at tale på. Men meningene bunder ikke altid i viden« (s. 11) – en sådan erklæring lægger også op til en (populær)videnskabelig fremstilling. Meget af tiden lever bogen da også op til denne genreforventning, men ofte indfinder der sig en fornemmelse af at man snarere er ved at læse en debatbog. Der er intet i vejen med debatbøger, det ville faktisk have klædt bogen at springe fuldt ud i debatgenren hvor den frit og utvungent havde kunnet give udtryk for de holdninger der findes i bogen. Men når man forventer »viden«, og man i høj grad får »meninger« sammen med denne »viden«, bliver man lidt i tvivl om denne videns karakter: Er fx alle forskningsresultater vedrørende de unges sprog viderefremmet, eller er det kun dem som stemmer overens med forfatternes holdninger, dvs. dem som fremmer et forsvar af de unges sprog? I min egen generationsundersøgelse (*Generationssprog i mundtlig interaktion. En sociolingvistisk undersøgelse af generationsspecifikke sproglige og interaktionelle træk i tre generationers talesprog*, Ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, maj 2008) har jeg fået afkræftet myten om at unge bruger flere bandeord end andre generationer – et resultat som er viderebragt i *Unge sprog*. Til gengæld foretog jeg i samme afhandling en analyse af generationernes brug af engelske lån, og her blev myten bekræftet: De unge bruger flere lån end de ældre generationer. Det sidste resultat er ikke taget med i bogen *Unge sprog*. Jeg er meget enig med forfatterne i at det er vigtigt at forsvare de unges sprog mod de fejlopfattelser der flourer mange steder, men det er vigtigt at dette forsvar bygger på forskningsresultater som giver belæg for det, så forsvaret ikke bare bliver en formidling af en holdning og årsag til at nye fejlopfattelser opstår.

Oplevelsen af at *Unge sprog* måske burde have været en debatbog, styrkes også af den polemiske tone flere steder. Man kan på grund af denne frygte at der graves endnu dybere grøfter mellem dem der fordømmer de unges sprog (ofte lægmand), og dem der forsvare det (ofte sprogforskere). Det kunne have været forfriskende hvis bogen i stedet havde bygget bro mellem disse holdninger ved hjælp af forskningsresultater. En gennemgående figur som optræder i bogen, og som især er medvirkende til en opkridning af fronterne, er »de sure gamle mænd«. Begrebet bruges til at gøre grin med dem der »synes, at deres egen (og deres forestilling om forfædrenes) måde at tale på er den rigtigste« (s. 9):

De sure gamle mænd er dem, der mener at have ret til at bestemme over andres sprog. Det er dem, der skælder ud på folk for at bruge sprog, som de sure gamle mænd ikke selv bruger. Ifølge de sure gamle mænd skal sprog lyde på præcis én måde, og alt andet er ukorrekt (s. 58).

Parodien er ganske morsom, men i længden trættende på grund af den ensidige synsvinkel og fraværet af de sure gamle mænds mulighed for at tage til genmæle over for en svada som fx denne:

I diskussionerne om den engelske indflydelse på dansk er der tre standpunkter, der er imod engelsk. Det første er de sure gamle mænds højtråbende skældud på de unge menneskers brug af engelske udtryk sammen med dansk. Bag det gemmer sig kravet om renhed og forestillingen om, at dansk kan bevares, som det er. Det standpunkt finder man i mange sammenhænge hos folk, der ikke bryder sig om, at verden ændrer sig. Vi kan ikke gøre andet for at hjælpe disse mennesker end at beklage dem. En gang i mellem er vi nødt til at sige fra over for deres standpunkter, blandt andet når de har så ødelæggende magt, som de har i det danske uddannelsessystem (s. 140).

Også påstande som »Kreativitet er værdsat blandt unge« (s. 70) og »De unge taler hurtigt og energisk« (s. 67), som ikke er underbygget med forskningsresultater (der findes mig bekendt ikke undersøgelser af dette), er ærgerlige digressioner der bringer læseren væk fra det erklærede formål med bogen: Viden i stedet for meninger!

Min oplevelse af genreforvirring skal dog ikke skygges for at der er tale om en vigtig og i øvrigt glimrende bog.

Marianne Rathje

Lars Holm og Helle Pia Laursen (red.): En bog om sprog – i daginstitutioner. Analyser af sproglig praksis. Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag, København 2009. 176 sider, 188 kr. ISBN 978-87-7684-279-6.

Forskning i børnesprog har især interesseret sig for barnets tilegnelse, udvikling og brug af sprog, som den former sig gennem samtaler mellem barnet og forældre i hjemmet. Danske børn tilegner sig naturligvis sprog i den sammenhæng, men helt karakteristisk for danske forhold er, at næsten alle børn indskrives i en daginstitution fra deres første leveår og således meget tidligt gør sig sproglige erfaringer uden for hjemmet.

Antologien *En bog om sprog – i daginstitutioner. Analyser af sproglig praksis*

redigeret af Lars Holm og Helle Pia Laursen, bidrager til en beskrivelse af forholdet mellem social praksis i daginstitutionen og barnets sproglige erfaringer herfra. Der gives ikke beskrivelser af et eller flere børns sproglige tilegnelsesprocesser eller udviklingsforløb, ligesom der med redaktørernes ord heller ikke gives en introduktion til hverken dansk grammatik eller almene kommunikationsmodeller (s. 15). Et særligt sprogsyn samler dog de forskellige bidrag, idet det antages, at betydning skabes i og som sociale praksisser. Sprogtilægnelsen betragtes ikke alene som en kognitiv proces, men også som en interaktionel og social proces. De rammer, daginstitutionen skaber for sproglig udfoldelse og for det enkelte barns muligheder for deltagelse, har derfor afgørende betydning for de sproglige erfaringer, barnet gør sig i daginstitutionen. De sociale og sproglige praksisser, som børn indgår i, vil grundlæggende være forankret i institutionslivets særlige forståelser af børns trivsel og udvikling. Børnene selv vil bidrage til denne praksis med de forskellige sproglige erfaringer, de har gjort hjemme. De erfaringer er imidlertid underlagt andre sociale betingelser og praksisser. I daginstitutionen vil børnene hovedsageligt indgå i polyadiske samtaleformer frem for dyadiske, og de vil møde en række sproglige praksisser, som de ikke kender hjemmefra. Visse sproglige praksisser formes ud fra kendte og ekspliciterede regler for fx deltagelse, proces og produkt, mens andre praksisser formes af uformelle forventninger, og endelig vil forskellige sproglige praksisser værdisættes forskelligt. Børns sproglige udvikling, tilegnelse og sprogbrug er således indlejret i denne kompleksitet af sociale processer, som redaktørerne beskriver i det indledende kapitel.

Gennem tilegnelsen og udviklingen af de sproglige praksisser, som kendetegner daginstitutionens praksisformer, bliver børnene (måske) en del af institutionens fællesskab. Antologiens tre første artikler beskriver fra forskellige synsvinkler, hvordan børn og voksne former dette fællesskab gennem forskellige sproglige praksisser. Antologiens tre øvrige artikler vedrører den institutionelt forankrede evalueringspraksis, man anvender for at vurdere, om barnet nu kan siges at høre til dette sproglige (og således også sociale) fællesskab.

Antologiens første del omhandler »Hverdagens sprogbrugspraksis i daginstitutioner«. De grundlæggende værdier for og forståelser af børns trivsel og udvikling spiller en afgørende rolle for al praksis i en daginstitution. Det afspejler sig i de måder, rummene bruges og indrettes på, i organiseringen af dagens tid og dens løbende aktiviteter, og i de relationer, deltagerne etablerer. Forhold man betragter som selvfølgeligheder – indtil man ser med den fremmedes øjne. Sådant et blik tilbyder Charlotte Palludan i en sammenlignende analyse af en catalansk og dansk daginstitution. Det afgørende skel mellem de to kulturers måder at organisere børns hverdag finder Charlotte Palludan i den analytiske kategori *stemning*. De sociale og sproglige praksisser (stemninger) i den catalanske børnehave var præget af saglighed, hvor man vægtede, at barnet fik indsigt i og mulighed for at udvikle viden om forhold af kulturel, intellektuel og social art. Derimod var den sociale og sproglige praksis i den danske institution rettet mod barnets personlige udvikling og den personlige relation mellem barnet og pædagogen. At blive en del

af dette fællesskab fordrede, at det danske børnehavebarn udviklede en sensitivitet over for den personlige stemning, da det var inden for rammerne af den praksisform, barnet havde mulighed for at udtrykke sig og blive hørt.

Børns indbyrdes personlige relationer har imidlertid også betydning for barnets sproglige og personlige udvikling. Med fokus på den børnestyrede sociale leg som en genkommende aktivitet i børnenes samværsformer i børnehaven undersøger Martha Sif Karrebæk, hvordan barnet gennem forskellige sproglige og ikke-sproglige strategier opnår status som deltager i en (lege)gruppe. I et ni måneders langt observationsforløb fulgte Karrebæk et tosproget barn med henblik på at undersøge hans kommunikative og sociale udvikling. Som alle andre børn søgte han fællesskabet med de andre børn gennem legen, men han opnåede aldrig andet end en marginal deltagerposition i den periode, observationen pågik. Analysen viser, at vejen til det læringsrum, som leg ellers kan tilbyde det sproglærende barn, kan være både lang og måske ligefrem ufremkommelig. Analysen viser endvidere, at barnets tilegnelse af sprog altid vil være indlejret i interaktive og således sociale processer. Derfor er det aldrig op til det enkelte barn at tilegne sig sprog, da den proces altid involverer gruppen, barnet søger at blive en del af. Det er en vigtig indsigt, som både må inddrages i beskrivelsen af det tosprogede såvel som det etsprogede barns sproglige udvikling og i evalueringen af barnets sproglige kompetencer.

Et andet sprogligt fællesskab finder man i brugen af grafiske symboler, skriftsproget. Helle Pia Laursen beskæftiger sig med børns (første) erfaringer med skriftsproget i et socialemiotisk perspektiv, hvori tilegnelsen af skriftsystemer ses som en proces »hvor igennem børn skaber betydning ud fra den information der er tilgængelig for dem i de sociale fællesskaber, de indgår i« (s. 80). Det er interessant, at børn ofte ganske tidligt retter deres opmærksomhed mod skriftsproget, dels gennem talen om skrift, dels gennem egne eksperimenter med forskellige skriftsproglige udtryk. Der igennem opnår de viden om, hvordan skriftsproget fungerer, og hvordan man producerer og fortolker grafiske symboler. Hvornår, hvordan og i hvilket omfang barnet gør sig erfaringer med skriftsproget afhænger af, hvordan omgivelserne møder barnets udtrykte skriftsproglige erfaringer, og hvilken værdi disse tillægges. Børn gør sig således tidligt meget forskellige erfaringer med skriftsproget, hvorfor daginstitutionen har en privilegeret position som det sted, hvor alle børns opmærksomhed over for skriften kan stimuleres.

Antologiens anden del omhandler »Sproglig evaluering som social praksis«. Denne del indledes med Lars Holms artikel »Sproglig evaluering i daginstitutioner«. Foruden at give et nyttigt overblik over de forskellige former for evalueringer, man anvender i daginstitutionen, viser Holm i sin analyse, at en sproglig evaluering altid vil bygge på et særligt *syn*: De evalueringsmaterialer, der især anvendes, baserer sig overordnet på enten et strukturelt eller et interaktionelt orienteret syn på sprog. I evalueringsmaterialet måles barnets sproglige udvikling enten ud fra et normbaseret syn på sproglig udvikling, hvor man vurderer, hvornår

og hvordan barnet falder uden for rammen af alderssvarende sprog, eller et kriteriebaseret syn på sproglig udvikling, hvor man vurderer barnets sprog (fx ordforråd) på forskellige trin. Endelig bygger evalueringerne på et særligt syn på kundskab, dvs. hvilke former for ord man antager barnet skal have kendskab til, og hvilken specialviden man anerkender (eller ikke anerkender). I evalueringspraksissen er der således »indlejret bestemte normer for barneliv og sproglig udvikling« (s. 123), der forudsætter en særlig socialisation (fx et særligt kendskab til bestemte spil, legesager etc.). Artiklen bidrager til at belyse den særlige udfordring, som den sproglige evalueringspraksis står over for. På en gang søger den at styrke børns sproglige udvikling og på samme tid har den »en udgrænsende funktion gennem de bestemte normalitetsforestillinger om sproglig udvikling« (s. 106). Den sproglige evalueringspraksis har således effekter på flere niveauer. Det viser de to følgende artikler på glimrende vis.

I mange år har man brugt sproglige evalueringer, der skal afdække specialpædagogiske behov. Senere er man begyndt at bruge evalueringer, der skal afdække tosprogede børns sproglige niveau, og som et tiltag fra 2007 skal kommuner tilbyde alle børn i treårsalderen en sproglig evaluering. Mette Askjær Larsen og Annette Breinholt behandler i artiklen »Tosprogethed som referenceramme for sprogvurdering« den evalueringsform, der bruges til at afdække specialpædagogiske behov. Denne evalueringsform bygger på et strukturelt sprogsyn, der antager, at sproglige færdigheder relaterer sig til bestemte udviklingstrin. Når denne test anvendes med henblik på at vurdere tosprogede børns specialpædagogiske behov, er der risiko for, at de forskellige stadier som tosprogede børn gennemløber forveksles med specifikke sprogvanskeligheder. I artiklen præsenteres vi for to pigers sprogbrug i forskellige samtalsituationer. De var begge indstillet til talepædagog med en formodning om, at de havde specifikke sprogproblemer. I en sammenlignende analyse af de to børns kommunikative strategier, herunder kodeskift og pragmatisk kompetence, samt de grammatiske strukturer, der kan karakteriseres som almene intersprogstræk, vises det, at kun det ene barn udviser et sådant behov, mens det andet barn er i en fremadrettet tilegnelse af sit andet sprog. Artiklens forfattere argumenterer derfor for, at den sproglige vurdering af barnet bør tage udgangspunkt i normen om *integreret tosprogethed*. I denne tilgang opfattes sprogene hos det tosprogede barn ikke som »separate størrelser, men som et netværk med forbindelser inden for det enkelte sprog og samtidig også på tværs af sprogene« (s. 155). Forståelsen af tosprogethed som et integreret hele og ikke som summen af to enkelte sprog bør være referencerammen for den sproglige evaluering.

Line Møller Daugaards artikel »Et interaktionelt perspektiv på evaluering af børns sprog – om at skabe betydning i evalueringssamtaler« handler om, at de færdigheder barnet måles på, produceres i selve evalueringsforløbet. I et konversationsanalytisk perspektiv analyseres udvalgte sekvenser fra evalueringsformen 'den frie samtale', som danner grundlag for en sproglig evaluering af en gruppe tosprogede børn i alderen 6-7 år. Her viser hun, at den samtale, der etableres i høj grad afhænger af det samspil, der foregår mellem barnet og den voksne. Først og

fremmest skal barnet imødekomme evalueringssamtalens forventning til barnets sproglige adfærd som koncentreret, talende og initiativrig. De forventninger indfries langt fra altid, og barnets taleproduktion afspejler sig således heri. I den frie samtale testes endvidere barnets forståelse. Anlægges et interaktionelt perspektiv på samtalen (i almindelighed og i denne sammenhæng) viser det sig, at taleren og lytteren sammen skaber forståelse, betydning og funktion. Barnets demonstrerede forståelse er således ikke alene barnets ansvar. Det forhold må nødvendigvis tages i betragtning, når samtalematerialet efterfølgende vurderes med henblik på barnets sproglige kompetencer, for som Daugaard påpeger, er samtalekompetencer ikke noget barnet har (eller ikke har) uafhængigt af den konkrete interaktionelle sammenhæng, sproget indgår i. Line Møller Daugaard foreslår, samstemmende med Holm (s. 114), at man inddrager observationer af de færdigheder, børn demonstrerer i den sociale leg, da det vil give mulighed for »at undersøge koordinationsprocesser uden om den dominerende magtfaktor, som de voksne udgør« (s. 147). Karrebæks analyse viste imidlertid, at den relation børnene etablerede indbyrdes så langt fra var magtfri. Det er således en stor udfordring at udvikle en sproglig evalueringspraksis, der tager højde for, at børns sproglige udvikling og praksis etableres i et komplekst samspil af sociale og sproglige processer.

Institutionen betragtes som det sted hvor såvel den sociale reproduktion som den sociale forandringsproces finder sted. Med redaktørernes ord spiller det »en central rolle hvordan daginstitutionen håndterer sproglige forskelle« (s. 10). Med sproglige forskelle tænkes her både på de sproglige forskelle, der skyldes sociale betingelser, og på børn, som ikke har dansk som det eneste sprog. I faglitteraturen skelner man almindeligvis mellem tilegnelsen af første og andet sprog, men fordi denne antologi har fokus på sproglige praksisser i daginstitutionen, finder man netop ofte sideordnede og ikke underordnede beskrivelser af de særlige forhold og udfordringer tosprogede børn møder (og mødes med) i daginstitutionen. Det er en af bogens styrker, at den formår at favne samme problemstilling med inddragelse af *alle* børns erfaringer med daginstitutionens praksisser.

Det er en udfordring at skildre denne kompleksitet i analysen af sproglig praksis i daginstitutionen. Det gør bogens seks kapitler godt. De forskellige kapitler supplerer hinanden og præsenterer således forskellige sider af samme sag. Til sammen bidrager de til undersøgelsen af de rammer, institutionslivet skaber for barnets deltagelse i forskellige sproglige praksisser. Barnets møde med vuggestuens og børnehavens sociale og sproglige praksisser former de første erfaringer med et institutionelt forankret fællesskab. Antologien giver et vigtigt indblik i, hvad børn har at bygge videre på i deres fortsatte færd i det institutionelt forankrede fællesskab, skolen tilbyder. Antologien henvender sig til undervisere og studerende inden for det pædagogiske felt, men også studerende, der interesserer sig for børns sprog og udvikling, kan få udbytte af artiklerne. De behandlede problemstillinger er komplekse, men de fremstilles i et klart og enkelt sprog uden brug af en indforstået fagterminologi.

Marianne Johansen

Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, bd. 2, 1800-1870. Gyldendal, København 2008. 622 sider, 498 kr. ISBN 978-87-0204-183-5.

Nye værker, som beskriver den danske litteraturs historie i overblik og sammenhæng, kan have eksistensberettigelse af mindst to grunde. For det første kan en forsker have et så markant synspunkt på inventar og udvikling, at historien simpelt hen må fortælles én gang til. For det andet kan de forhåndenværende større litteraturhistorier være udsolgt, og i stedet for uændret optryk besluttes det (af forskere og/eller forlag) at foranstalte en ny beretning om »det hele«, revideret under hensyntagen til de sidst fremkomne forskningsresultater. I begge tilfælde tilføres sagen et praktisk salgargument over for gamle kunder. Hvis litteraturhistoriegenren skal opretholdes – og det er vist kun fagets egne vildfarne teoretikere, der seriøst taler for en nedlæggelse – må den både respektere traditionen og fornyelsen og desuden udfyldes rent sprogligt, så læseren får appetit på at stifte bekendtskab med de omhandlede digtertekster.

Den af Klaus P. Mortensen og May Schack redigerede *Dansk litteraturs historie* er med bind 2 fra 2008 nået til den danske guldalder (uden at bruge ordet!), perioden 1800-1870. Den foregående store *Dansk litteraturhistorie*, 1-9, 1983-85, blev skrevet i 1970'erne af fire dusin forskere under ledelse af Johan Fjord Jensen, som et projekt støttet af Det Humanistiske Forskningsråd. Efter megen og flittig pligtmæssig læsning og drøftelse af stoffet nedfældede korpset af relativt unge og uprøvede litteraturhistorikere deres erfaringer i den erklærede hensigt at modsige og supplere det meste af den foreliggende forskning. Den lyst, der drev værket, magtede dog knap nok at danne en alment acceptabel alternativ historie. Processen resulterede i forbløffende omvurderinger i stort (periodekarakteristikkerne) og småt (forfatterskaber såvel som enkeltsteder i enkelttekster) og i nogle håndfulde lige så forbløffende fejlskud og forkertheder. Alt i alt var det ikke et værk for begyndere og tilmed vanskeligt selv for viderekomne at finde rundt i. Ifølge bagomslaget til bind 9 hilste Klaus P. Mortensen det i 1985 velkommen som den danske litteraturs historie fortalt »på en vedkommende og helt anderledes måde, end vi er vant til«. Godt en snes år senere har han og May Schack besluttet at levere noget i modsat retning, vel nogenlunde i tråd med den officielle kanontænkning, danske kulturpolitikere var så heftigt optaget af her først i det nye årtusind. Altså blev sigtet at genopfriske den gode gamle beretning for et nyt publikum, der fra skolen var mindre bekendt med den end nogensinde før, blandt andet fordi litteraturlærerne siden midt i 1970'erne selv kun var opflasket med et tematisk udvalgt tekstmateriale efter antologi- eller knudetovsmodeller.

Mortensen og Schacks bind 2 er stykket ud på 5 bidragsydere, og dets rygrad udgøres af omkring 25 karakteristikker af digtere, der hører hjemme i 1. geled og hver for sig i en eller anden forstand har fået status af klassikere. Redaktørerne har åbenbart runddelt en skabelon. Først kommer en opmærksomhedsskabende indledning, fulgt op af en kort og pålidelig biografi med oversigt over hovedværker,

derefter gennemgås nogle af disse mere eller mindre tæt – efter forskerens eget valg? Det sker i reglen i kronologisk orden, så kapitlerne slutter med forfatterskabets slutning, for det meste lidt mat uden opsummerende eller fortættet formel og uden overordnet indplacering i litteraturens historie. Kun kapitlet om Kierkegaard afviger fra dette mønster ved at skære biografien ned til meget lidt (s. 498), nok fordi den i adsplittet form skal bruges som brændstof til forfatterskabsgennemgangen og desuden er sparsom på ydre tildragelser og stort set tør forudsættes bekendt.

Foruden en længere indledning til hele periodens idéhistorie kommer der med mellemrum korte udblik på overordnede fællestræk, fx epikkens gennembrud eller en ny lyrisk generationsfornemmelse, og i to tilfælde (de slesvigske krige) nogle sider med resumeer af danmarkshistorien (s. 533-544 og s. 588-590).

Bindet rummer kun få nyheder, få (om nogen) omvurderinger af kanon, i det hele altså få overraskelser. Mest forbløffende er rækkefølgen af forfatterne, hvor Grundtvig behandles *efter* Hauch og Ingemann, og Heiber og Hertz står *før* Blicher og Poul Martin Møller. Overalt citeres de »rigtige« steder, som man kan forvente til bekræftelse af teksternes overlevering og overlevelse, og ikke et ondt ord om det. Desværre præsenteres citatmaterialet i løbende tekst uden sidehenvisning til enten original eller videnskabeligt optryk, hvad der er misforstået popularisering – muligvis et forlagskrav? De få udvalgte henvisninger til faglitteratur bag i bindet (s. 597-606) oplyser heller ikke om, hvorvidt der findes tekstkritiske og kommenterede udgaver af de enkelte forfatterskaber. Lidt ærgerligt, for de medvirkende litteraturforskere har selvfølgelig kunnet levere den slags nyttige data så let som ingenting. Et Titelregister (s. 618-621) omfatter kun danske titler, der er »særlig omtalt«, hvad der gør det mindre brugeligt, samt »navne på tidskrifter fra den danske litteratur«, dog hverken Baggesens *Danfana*, Grundtvigs *Danne-Virke* og *Danskeren*, Molbechs *Athene* eller Oehlenschlägers *Prometheus* (skønt nogle af dem forekommer i bindteksten). Baggesen har i redaktørernes disposition af bind 1 og 2 lidt sin sædvanlige litteraturhistoriske skæbne, nemlig i det kvarte århundrede, han gjorde med af den danske romantik, først og fremmest at blive nævnt for sin opposition imod Oehlenschläger 1813-20 (s. 56-61) – som på kort sigt var en tabersag – og ikke for sit forsøg på en alternativ poetik til Oehlenschlägers eller for de lødige episke værker på dansk og tysk, han publicerede til og med sit dødsår 1826. Dem må man læse om andetsteds og selv tænke ind.

Stort set er tekster fremdraget ud fra den litterære kunsts kriterier. Bindet har i enkeltkapitlerne ret lidt med om indflydelse fra eller forbindelse til europæisk litteratur, og eventuelle fælles nordiske træk understreges heller ikke. Skandinavismen ca. 1830-64 figurerer kun som billedtekst (Oehlenschlägers digterkroning ved Tegnér i Lunds Domkirke 1829, s. 15) og i et glimt af Blichers biografi (s. 314), ligesom hverken Molbechs, Blichers eller Andersens genopdagelse af naboriget Sverige beskrives under en fælles vinkel (Goldschmidts *Corsaren* var også aktiv på feltet). Den norrøne renaissance, der med Ewald som forløber blev modelitteratur efter Oehlenschlägers og Grundtvigs uforenede indsats før 1810 og som

kom til at strække sig helt frem til ungdomsforsøg af Ibsen, Bjørnson, Drachmann og J.P. Jacobsen, er heller ikke belyst i sig selv. Og kompositionen med de berømteste forfattere som fiksstjerner udelukker det bagland og den baggrund, navne af 2., 3. og 4. æstetiske rang kan levere. Her må brugerne altså stadig vende tilbage til ældre litteraturhistorikere som N.M. Petersen, Kr. Arentzen, Peter Hansen, Vilh. Andersen, Valdemar Vedel og Billeskov Jansen.

Den løbende fortælling kalder naturligvis på større eller mindre uenighed, men den nødvendiggør ingen angreb af afgørende vægt, endsiige med katastrofal virkning. En tvangfri slentren gennem bindet giver anledning til småbemærkninger og miniknurrerier.

Knud Michelsen indleder med et kyndigt og myndigt idé- og æstetikhistorisk signalement af perioden, som i forkortelse lyder på, at stik- og nøgleord er »det nye borgerlige menneskes virkelighed« (s. 17), »den borgerlige enhedskultur« (s. 48) og et begreb om dannelse tilspidset i målet at blive en »personlighed« (s. 73). Dette belægges med alle de navne og bogtitler, der er periodens rigtige og vigtige, blandt andet gennem centralt valgte citater i vellykkede klip. Noget af det europæiske rundskue, de enkelte digterportrætter for det meste fattes, kommer således samlet her. Steffens' poetiske vision i 1802 af jordkloden set ude fra verdensrummet (i 6. indledningsforelæsning) medfører en henvisning til Kubricks film *Rumrejsen år 2001* fra 1968 (s. 25-26), som dog mindre aktualiserende og mere autentisk kunne have gået på de tre ærkeengles sang i den samtidige *Prolog im Himmel* fra Goethes *Faust I* (1808, men skrevet ca. 1799). Og det er egentlig en skam, at Michelsen begynder sin oversigt med et ganske vist velformuleret, men stærkt mytificerende portræt af Aladdin som tidens nye typefigur (s. 13-14), skrevet af Georg Brandes i 1886. Det skal illustrere romantikkens gennembrud i Danmark, som gjorde litteraturen til en åndsmagt, men Aladdin var jo netop ikke digter eller kunstner, og Oehlenschläger-forskningen har fra og med Ejnar Thomsen i 1950 gjort op med denne forenkende videnskabelige metafor. Periodens to åndshistorisk set største og holdbareste skikkelser, Grundtvig og Kierkegaard, var alt andet end Aladdin-naturer. Michelsen tager dog selv bruset af fanfaren ved at indrømme, at Brandes i sin glæde over Oehlenschlägers gennembrud tænkte på sit eget. På andre områder dukker bidragydernes Brandes-interesse i øvrigt op senere (s. 103, 118, 142, 162, dog kritisk s. 153 og 195).

Sune Auken er bindets førende forfatter i sidetal. Af Schack Staffeldt giver han en karakteristik (s. 85-99), hvor det kun halvt lykkede hos denne ærkelyriker bestemmes ud fra en forhåndsplacering af ham som den evige toer med »et forceret forsøg på at konkurrere med en overlegen rival« (s. 92), nemlig Oehlenschläger. Der er intet om den psykologi – det nye modeord fra *Sct. Hansaften-Spil* – hvori Staffeldt går dybere end Oehlenschläger: hverken hans drypstensgrotte-metaforik (som billede på det u- eller underbevidste) eller hans erotiske lyrik behandles. Hans romancer affærdiges som »emotional farvelade« (s. 89), men får ikke desto mindre 3½ side, skønt Auken indrømmer, at Staffeldt er mere sig selv i andre literære former. Gennemgangen af *Digte*, 1804, bliver ved lidt tilfældigt observe-

rede enkelttræk. Påstanden, at det filosofisk tænkte hos Staffeldt ikke finder en æstetisk acceptabel form, hverken dengang eller for moderne læsere, burde være imødegået i en anderledes offensiv fremstilling, ikke mindst ud fra Henrik Blichers definitive tekstkritiske og kommenterede trebindsudgave af det hele forfatterskab i 2001. Auken gør mest ud af Staffeldts dyrkelse af digteren som ikke alene den suveræne skaber, men også den lidende frelserskikkelse. Den Staffeldt, der ikke kopierer Oehlenschlägers prægtige farver og plastiske former, har i samtiden måske nok kun få, men til gengæld udsøgte læsere: Baggesen, Grundtvig og Ingemann – han bliver yndlingsdigter for de digtere, der med Schillers ord er »sentimentale« (dvs. subjektivt idealistiske). Litteraturlisten omfatter for resten ikke Georg Brandes' portrættering af forfatterskabet fra 1882, som ifølge denne selv er den kongenialeste skildring, han har givet af nogen dansk romantiker. Auken meddeler med urette, at Staffeldt ligesom Baggesen døde i 1826 under en »udlandsrejse« (s. 88): Staffeldt døde i sin embedsbolig nær Gottorp Slot i byen Slesvig i det danske hertugdømme af samme navn (og tiden regnede i øvrigt også hertugdømmet Holsten for at tilhøre den danske konge, jf. Baggesens reaktion, da han 31. august 1790 vendte hjem fra sin *Labyrinth*-rejse).

Marie-Louise Svane skildrer Oehlenschläger og hans trofasteste discipel Carsten Hauch i ét sammenkædet forløb (s. 100-168). Oehlenschlägers gennembrud 1802 ved Steffens' bekendte jordemoderhjælp er lidt skævt refereret. Sidstnævntes af alle anerkendt fremragende formel »ich gab ihn sich selber« er ikke en sagnagtig anekdote (s. 102), men en sen formulering i Steffens' erindringer *Was ich erlebte* (V, 1842, s. 55). Og Grundtvigs udtryk om fætteren som »Lynildsmand« (i mindedigtet over ham fra 1845 i *Berlingske Tidende*) går ikke på en import til København af europæisk kultur (s. 102), men på hans genoplivelse af det mundtlige »levende« ord, den improviserede og inspirerede tale. I programdigtet »Guldhornene« opfatter Svane lidt for traditionelt de »forklarede« høje eller gamle i skyerne som »guderne« (s. 110 og 112), skønt digtet ikke siger sådan og af nordisk-mytologiske skikkelser kun inkluderer den ellers ukendte as Delling og to heste (de stammer alle fra Gylfaginning, kap. 9, i Snorres prosaiske *Edda*, hvor de er uden vægtfylde i asalæren). Hun overvejer ikke, hvad slutningen af *Sct. Hansaften-Spil* egentlig realistisk betyder eller kunne betyde (s. 114) – enten et utopisk provokerende dementi af digtningens borgerlige virkelighed eller de elskendes forening i en rejse via naturen til dødsriget, altså et fælles selvmord (som Fjord Jensen foreslog i 1983). De problematiske forskydninger af kirkeårets højtid til naturårets faser i »Jesu Christi gjentagne Liv i den aarlige Natur« (s. 122) drøftes heller ikke, skønt allerede samtiden med biskop Balle i spidsen foragedes over den hårtrukne parallelisme. Suhms populære håndbog fra 1771 hedder ikke *Nordisk Mytologi* (s. 122), men *Om Odin og den Hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden*. Det danske trimeter, der er en af Oehlenschlägers poetisk-tekniske triumfer, nævnes uden en definition, der sætter læseren i stand til at vurdere kvaliteten af det bragte smukke eksempel (s. 125: Balders tåre udgydt i bækken – måske endda en varieret reminiscens af Shakespeares lyriske skildring af Ophelias

død i *Hamlet*, IV.vii). I stedet kommenterer Svane, at »Dette er ikke en replik, der er egnet for teatret«, og deri har hun uret, for helt frem til et tiår ind i Det Moderne Gjennembrud var den slags monologstof netop noget, hvormed datidens københavnske skuespillere kunne henrive deres publikum (jf. Edvard Brandes' ungdomserindring anno 1880 af Michael Wiehes versfremsigelser som chevalieren i Hertz' *Ninon*). Peder Syvs folkevisesamling kaldes hele to gange for nordisk (s. 108 og 131), hvad der er ejendommeligt, eftersom han omhyggeligt på sit titelblad skriver efter Vedel, at dennes *Hundredvisebog* består af *danske* viser, og at hans egen tilføjelse af yderligere hundrede viser drejer sig om *danske* helte – udtrykket »nordisk« hører en senere tid til. Svane skriver fint om værdiernes krise i det oprevne sjæledrama *Hugo von Rheinberg* fra fallitåret 1813 (s. 134-135). Hendes brug af ordet »demokratisk« flere gange om den tidligste danske romantik forekommer dog problematisk (s. 127, 136, 154), Herders folkeviseindsamling i 1770'erne forbindes endog med de undertrykte demokratiske rettigheder i Polen anno 1830 som skildret hos Hauch (s. 158). Michelsen bringer også, dog med garderende anførselstegn i tillægsordet, Ingemann i spil som demokratisk æstetiker, skønt denne i det bragte citat fra 1827 skelner mellem det borgerligt bundne samfund og den åndelige fristat, der alene bestemmes af det forhold, »hvori Aand staar til Aand« (s. 170). Grundtvig led i opgøret med H.N. Clausens formodede kætteri i 1825-26 juridisk skibbrud med den samme tanke om et frit åndsrigt midt under Frederik 6.s enevælde. Men romantikkens idé om åndeligt hierarki kan opsummeres i, hvad Noureddin læser i den gamle foliant i *Aladdin*, at »Sælsomt er Lykkens Gaver rundt fordeelt«, og det angiver en aristokratisk og elitær holdning og ikke den ligeberettigende selv- og medbestemmelse, politiske demokrater går ind for. Tragedien *Yrsa*, 1814, bedømmer Svane ud fra (kvindelige) seksualitetsvinkler, som disse er opfattet af Oehlenschläger (s. 135-136) – instruktivt nok. Resultatet af Yrsas uafvidende illegitime seksuelle forhold til sin egen fader bliver Hrolf Krake, den sidste heltekonge af skjoldungeæt i mandslinjen, som Oehlenschläger skrev et her unævnt prisbelønnet epos om i 12 sange i 1828. Af Oehlenschlägers gode værker bliver der ikke plads til at behandle *Aladdins* nordiske modstykke, »Vaulundurs Saga«, 1805, eller *Nordens Guder*, 1819; *Hroars Saga*, 1817, tilgodeses under Hauch (s. 155). Helhedskompositionen i *Poetiske Skrifter*, 1-2, 1805, *Nordiske Digte*, 1807, og *Helge*, 1814, havde også nok som universalromantisk fænomen på baggrund af digterens egne teoretiske overvejelser fortjent opmærksomhed. Og at Oehlenschläger dannede en skole af yngre historiserende dramatikere, var feteret af de unge studerende som i dag rock-idoler og på langt sigt influerede poetisk diktation til og med den unge Ibsen, ligger også ubrugt hen.

Til gengæld skriver Svane et forbløffende grundigt og fortræffeligt kapitel om Carsten Hauch (s. 142-168). Hun burde dog ved romanen *Guldmageren*, 1836 (s. 147-148), have meddelt, at alkymisten De Geers ungdomshistorie skrives som en central tilføjelse efter udgivelsen, trykkes separat i Hauchs *Tvende Digtinger*, 1837, og først indlemmes i bogens 2. udgave 1851, som derfor med rette af digte-

ren på titelbladet betegnes som forbedret. To sagapasticher (om Thorvald Vidførlø og om Haldor) kommer i krigsårene 1849 og 1864, men det udløser kun karakteristikk hos Svane af Hauchs natursyn og naturmystik (s. 148-150), skønt begge vel også er beredskabsdigtning i nationale skæbneår. Ungdomsdramaet *Tiber*, 1828, hedder rettelig *Tiberius* (s. 153). Svane sammenholder Hauchs første historiske roman, *Vilhelm Zabern*, 1834, med Ingemanns (s. 154), men hvor Ingemann har konger og adelige som hovedpersoner, tager Hauch på Walter Scottsk en opdigtet borgersøn til sin hovedfigur (jf. billedteksten s. 185 og Michelsen s. 186), endda som 1. persons fortæller, et kompositionsgreb, der skuffede Hauchs poetiske mentor, Oehlenschläger. Og *Stimmen der Völker in Liedern* (s. 158) stammer som titelforslag godt nok fra Herder selv (med en kosmopolitisk variant *Die Stimme for Stimmen*), men anvendes først i det posthume samlede optryk fra 1807 (ved Herders enke og historikeren Johannes v. Müller); originalen 1778-79 hedder simpelt hen *Volkslieder*, 1-2.

Knud Michelsen skriver kompetent om B.S. Ingemann (s. 169-198). Det er dog vist med urette, at han indskyder et komma i en udgiverklamme efter »Dragt« i sit citat af Varners berømte frierbrevsdigt: »Gaaer i jordisk Dragt en himmelsk Aand« (s. 175) – der er snarere underforstået et »(lige)som« (jf. lidt senere Tivoli-pantomimer, »Harlekin Skelet«, dvs. »som skelet«).

Sune Auken tager sig af Grundtvig (s. 199-237), med loyal udnyttelse af nyere forskning (blandt andet også hans egen disputats fra 2005). Ledsaget af særdeles velvalgte citater tegnes et kønt billede af Grundtvigs »midlertidighedstænking« (s. 215), en art harmoni af urokket gudstro og stræben efter et humanistisk syn på den jordiske tilværelse, især lanceret fra og med 1832 (s. 223 og 225). At det siden udbygges fra individets sjæleliv til ikke blot menighedens, men også folkets, eksempelvis i Grundtvigs landspolitiske virke, overspringes. Hans syn på folkelighed og danskhed, som også giver anledning til slidstærk digtning, er behandlet meget kortfattet (s. 236), og de sidste store fortællende, i hans levetid utrykte digtninge fra 1860'erne tages ikke med.

Et par småfejl må anholdes. Grundtvigs énmandstidsskrift *Danne-Virke* udkom ikke »kun« 4 gange (s. 215) – for de 4 bind publiceredes i årene 1816-19 i hver 4 hefter, så publikum blev opmærksom på dem hele 16 gange i løbet af i alt 31 måneder, altså i snit hver anden måned. At pjecen *Bøn og Begreb om en dansk Høiskole i Soer* er utrykt i Grundtvigs levetid, men overleveret direkte til Christian 8. (s. 233), er ikke rigtigt, for den udkom på normal boghandlervis i første uge af november 1840. Traditionelt regnes med, at Grundtvig 4 gange hjemsøgte af sindssygeanfald (1810-11, 1844, 1853 og 1867), så når Auken taler om hans »tredje større sindssygeanfald« i 1867 (s. 237), kan nummereringen og gradueringen forvirre.

Knud Michelsen kommer tilbage endnu engang med F.C. Sibbern (s. 238-245) og hans personlighedsfilosofi (s. 240). Han afviser med god ret, at *Gabriëlisromanen* fra 1826 er en Wertheriade og vil hellere kalde den den første danske udviklingsroman. Men hvad så med Ewalds *Levnet og Meeningen*, offentliggjort

i fritstående kapitler 1804 ff., og Baggesens to bind af *Labyrinten*, 1792-93? De beskriver efter forbilleder, der ikke er Goethe, udvikling fra ende til anden. Michelsen kunne have nævnt, at Sibbern var Grundtvigs medalumne på Valkeendorfs Kollegium, og at begge kendte, men ud fra håndtering af egne ulykkelige forelskelser kasserede løsningen i Goethes ungdomsbestseller. En billedtekst taler om Sibberns afhandling *Om Poesie og Konst* (I-III, 1834-69) som »den danske romantiks æstetiske hovedværk« (s. 241), men den nævnes ikke i Michelsens tekst. Rubow kalder den ellers i sin disputats fra 1921 for »Guldalderens eneste omfattende Forsøg paa en Æstetik« (s. 43) og karakteriserer den over næsten 12 tætpackede sider; nyeste behandling står i C.H. Kochs danske filosofihistorie, *Den danske idealisme 1800-1880*, 2004, s. 138-145. Var værket ikke en omtale værd?

Sune Auken skriver et lidt skuffende overgangsafsniit om biedermeier (s. 246-260) med særlig vægt på kontrasten mellem det poetisk realistiske og det interessante. Han regner vist biedermeier for en negativ nærsynethed og det interessante for en positiv pirring – uden egentlig sans for de små perler, som netop dansk biedermeier i al stilhed har afsat (fx i eventyr, enaktere, sange for kvinder og børn, fædrelandssange, idyller, jf. Hans Kuhn i *Danske Studier* 1985, s. 107-115; en anden specialist på feltet er germanisten, sang- og Baggesen-forskeren L.L. Albertsen, jf. *Danske Studier* 1967 og 2000 om Hostrup og Chr. Richardt). Kapitler om Heiberg og vaudevillerne og æstetik (s. 261-288) og Hertz og Hostrup (s. 289-305) følger, hvor Hertz ikke ueffent ses som en moderne forening af Holberg (slagkraftige karakterer) og Heiberg (overlegen lethed og elegance) (s. 292).

Herefter følger bindets gådefuldeste afsniit, hvor en anonym skribent på ét opslag i en kasse med kursiveret sats gennemgår læsedramaforfatteren Chr. Bredahls 6 quasi-shakespeareske skuespil og erklærer ham for en »samfundskritiker og spøjs digter« (s. 306-307).

Epikkens gennembrud eksemplificeres af Sune Auken i et kapitel om Blicher (s. 308-331), hvis eneste ven på parnasset siges at være Ingemann (s. 314) – Grundtvig var nu også lidt involveret. Blicher opfattes som en engelskinspireret prænaturalist i sin prosa (s. 320), med særegen brug af fortællerinstanser (s. 324) og tilbageSKUende fortælleformer (s. 325). Blicher redegør, når han er bedst, for et psykologisk skæbnebegreb, der uafhængigt af religion eller anden metafysik er nedlagt i menneskene selv og giver sig udslag i lidenskaber og drifter, ingen har kontrol over.

Auken fortsætter med fru Gyllembourg (s. 332-342), der som kvinde fastholdt sin anonymitet og først vedstod forfatterskabet posthumt. Temaet er familieliv og kærlighed i det københavnske borgerskab. Auken forsvarer forsigtigt hendes noget tungbenede og farveløse fortællemaåde og kalder hende et udtryk for en stærk kvindelig selvbevidsthed, som er ny i perioden (s. 339), med den tilføjede kloge betragtning (om hendes skikkelse Laura), at kvindens styrke netop viser sig inden for de samfundssatte grænser (s. 340). Carl Bernhard (s. 342-344) får en melankolsk karakteristik som med rette glemt.

Solidere stof finder Auken i Poul Martin Møller (s. 345-360) og hans personlighedsfilosofi og psykologi. *En dansk Students Eventyr* fra 1824 udnævnes til et ideal af dansk poetisk realisme, men som handlingsbestemt epik smuldrer den udfuldførte tekst desværre hele tiden bort i intermezzoer (s. 356). Aukens påstand om, at Møller er først med at publicere dele af *Odysseen* på dansk i 1825 (s. 349), er ikke rigtig, for i 1807 offentliggjorde Baggesen i sit *Gienganger*-digt det meste af 22. Sang under titlen »Odysseus Hevn«. Efter et par sider om Carl Bagger (s. 357-359) sammenfatter Auken Blichers, Møllers og Gyllembourgs forskellige former for realisme (359-360).

Klaus P. Mortensen behandler H.C. Andersen (s. 361-409) med hans »omhyggeligt iscenesatte uskyld« (s. 363) og hans eventyrgenre, der er en kunst, som forsøger at skjule sin kunstfærdighed, altså en »dobbeltoptik« af »umiddelbarhed og overlæg« (s. 381); han tilfører folkeeventyrene en moderne ironi, der i hans motivrealisation bliver »den forskudte synsvinkel, som bryder med det tilvante« (s. 382). Andersen gennemskuer sine emners forskellige niveauer, men forstod egentlig ikke sin egen karakter og fremkaldte derved »et kompliceret vekselvirkningsforhold mellem selv- og omverdensbevidsthed« (s. 366). Desuden åbenbarer Andersens opus et univers, som er »hverken entydigt harmonisk eller stabilt, men konstant ekspanderende – og rigt på sorte huller« (s. 388). Hans romaner har dog – trods indslag af det poetisk realistiske og det interessante – en overordnet forklaringsramme, der er metafysisk og til tider virker mere besværgende end konstaterende (s. 379). Mortensen lægger større vægt på forfatterens sammensatte personlighed og ditto sjæleliv end bindets andre biografer. Og ingen, der kender hans Andersen-forskning, vil tvivle på, at han yder det ypperste i sin udogmatiske gennemgang af de berømte eventyr og historier, med omkring 30 af dem som eksempel materiale.

To forsigtige pip. *Fodreise* (s. 368) er ved siden af E.T.A. Hoffmann-inspirationen også en ret Baggesensk bog, en miniudgave af *Labyrinten*. Andersens dramatik præsenterer Mortensen stærkt underspillet (s. 398). Især *Mulatten*, 1840, fortjener at blive husket som Andersens ambitiøse forsøg på at skrive en romantismens *Aladdin*, med en blanding af kulørt ydre handling i eksotiske omgivelser og vægtige indlagte filosofiske digte eller monologer tillagt personerne. Og stykket holder endnu en Oehlenschlägersk balance i genren »Lystspil« (dvs. en lykkeligt endende handling). Først Paludan-Müllers *Adam Homo*, 1841-48, fuldbyrder det danske afviklingstema, stadig med en blanding af kioskromanhandling, her lokalt dansk, og indlagte alvorlige digte (fx Almas Sonetter), men henvisende til religion – skærsilden! – som eneste frelsesmulighed.

Auken behandler en ny generations lyrikere (s. 410-413): Winther, Aarestrup, Bødtcher, med klart blik for det mere fortællende, det mere neddæmpede (antydende, biklingende, henkastede) og den mere afslappede metrik og stilkunst i forhold til Oehlenschläger (s. 410-411). Motivisk er der tale om en mindre omfattende natur malet poetisk realistisk og en overnatur, der reduceres til psykologi (s. 411). Winther beskrives af Auken som erotikker, sensualist, typisk dog bieder-

meier, med enkelte dæmoniske træk (s. 414-431). Det er en ikke helt veloplagt Ehrenrettung af Winthers forfatterskab, der i dag nok fornemmes noget gammeldags af læserne. Heller ikke Bødtcher får han rigtigt liv i (s. 452-459). Lige her lykkes det sammenlignende og oversigtsprægede bedre for Auken end forfatterprofilerne.

Isak Winkel Holm har fået et taknemmeligere emne i Aarestrup, af hvem han tegner et virkelig fint portræt (s. 432-451) som en erotikker og skønhedsdyrker på netop det løsrevne poetiske øjeblik, der kendetegnes af flygtighed og er så ugribeligt som vingestøv fra en sommerfugl. Også her demonstreres »det interessante« (s. 439), mens digtene ellers er en forfinet og »afdæmpet romantik til privatbrug«, som overgang fra romantik til naturalisme (s. 451).

Auken fremfører Paludan-Müller (s. 460-479) med hans fortællende og (læse-)dramatiske digte, men igen noget uoplagt og distræt. Paludan-Müller skrev i ringe omfang ren lyrik og brillerede modsat andre samtidige med satire over denne småborgerlige verden og med alvorligt ment (moralsk-religiøs) patos (s. 464), i en både underholdende og belærende diktion. For ham er personligheden det centrale og adspredelser fra den derfor en afgørende fejl hos hans negative figurer. I *Dandserinden* er den bevidste fortæller det egentlige centrum (s. 470-471). Aukens kortfattede gennemgang af *Adam Homo* (s. 474-478) giver næppe en nutidig læser lyst til at gå til dette hovedværk (der udkom 1841 og 1848, men efter tidens (u)skik med trykkeårene 1842 og 1849). Den stadig uafgjorte drøftelse mellem forskerne om værdien af digterens talrige senere omarbejdede strofer og vers er unævnt. Et sært udtryk introducerer Auken, når han taler om en »hårdt ført« idealisme eller filosofi (s. 466, 467).

P.L. Møller og Poul Chievitz (s. 480-492) slår ikke gnister hos Auken. Og der går lidt kludder i den ellers afmålte fremstilling, når Auken modstiller Heiberg og P.L. Møller således, at Heiberg siges at have prioriteret efter et genresystem, mens Møller holdt sig til en individuel dom, der kun bebrejder et værk en afvigelse fra sin genre, hvis den realiseres på en dårlig måde (s. 483-484). Men det sidste var just, hvad Auken tidligere i bindet refererede Heiberg for også at mene i sin poetik (s. 274).

Isak Winkel Holms Kierkegaard-kapitel (s. 493-532) er fremragende pædagogik. I fokus står det nye eksistensbegreb, som hos Kierkegaard først er hidført af hans opgør med H.C. Andersens romanunivers i *Kun en Spillemand*, 1837: det konkrete menneskeliv stiller spørgsmålet om sin egen mening (s. 496), dvs. den enkelte bør danne en totalanskuelse af sig selv. Der gives en overbevisende forklaring på, hvorfor *Enten-Eller* ikke er en dannelsesroman, men et negativbillede af en sådan: Pseudonymen A kunne for så vidt godt udvikle sig til B, men den udviklingshistorie har Kierkegaard bare ikke skrevet (s. 507). Overbegrebet for den litterære Kierkegaard defineres sindrigt: de psykologiske eksperimenter fremstilles i kunstværker, der bør være afrundede, men ikke reelt bliver det (fx indtræder en forstyrrelse ved brugen af pseudonymer og indlagte fortællinger). Den således fragmentariske eller usammenhængende redegørelse tvinger læseren til aktivt at

arbejde med for at få et positivt udbytte, og dette er Kierkegaards sokratiske jordemoderteknik. Således forvandles netop det, som den purunge Kierkegaard bebrejdede Andersens romanskrievning for, positivt hos ham selv i kraft af Taciturnus og Climacus til »en original litterær strategi« (s. 526). *Corsar*-striden kædes tæt og yderst kortfattet sammen med *Øieblikkets* kirkekamp. Kierkegaards personlige liv er med hans egne ord (men hvor oplyses nonchalant ikke) en berettiget undtagelse fra det almene, der netop giver en tydeligere beskrivelse af det almene end dette selv (s. 532). Det er en lærerig formel. Den efterhånden traditionelt modstillende karakteristik over for Grundtvig udebliver totalt. Georg Brandes' grundlæggelse af Kierkegaard-forskningen nævnes lige (s. 532) – men at »billedet ændrede sig« fra og med ham, er måske for kryptisk formuleret, fordi den uvidende læser kan tro, at Brandes placerede Kierkegaard, som denne selv ønskede det. Winkel Holm fortsætter nemlig umiddelbart derefter med en positivt ment beskrivelse af Kierkegaard-læsning, Kierkegaard-forskning og Kierkegaard-drøftelse indtil skrivende stund, »en endeløs og evigt voksende strøm«. Brandes' sigte med monografien fra 1877 var imidlertid trods de overbevisende gode litterære analyser at vænne danskerne af med at læse Kierkegaard (jf. brev til Nietzsche 11. januar 1888). For Brandes stod Kierkegaard som ugræsk, fordi han manglede naturlig og menneskelig væreform, og i sin bog opstiller Brandes først den utilitaristiske britiske samfundsfilosof John Stuart Mill, siden geniet Goethe som hans sunde modbilleder.

Auken tager sig af resten af bindet med de to sidste tiår af perioden (s. 533-596). I et rent danmarkshistorisk afsnit siges, at med oprettelsen af rådgivende provinsialstænder (1831 ff.) ville Frederik 6. imødegå borgerlig uro om en forfatningsændring (s. 533). Måske har det spillet ind, men et direkte forbillede var nu den prøjsiske stænderforfatning af 1823, og en institution af den art var allerede i Wiener-freden 1815 blevet lovet hertugdømmet Holsten som medlem af det Tyske Forbund, hvad både Forbundsdagen i Frankfurt og kongeriget Prøjsen mindede om efter den franske 1830-revolution og den belgiske frihedsopstand samme år. Så Frederik 6. handlede tvunget af ydre pres, ikke af egen vilje.

I Treårskrigen og dens kølvand kommer fædrelandssange og patriotisk litteratur som Carit Etlars historiske roman *Gøngehøvdingen* (s. 549-551) på mode. Mathilde Fibiger får et overraskende udførligt portræt (s. 552-565, dvs. 14 sider), især med opvurdering af romanen *Minona*, 1854, som et overset velskrevet værk, ganske vist uden *Clara Raphael*-brevromanens brogede receptionshistorie, men bedre end denne litterært og psykologisk set (s. 560-563). Hans Egede Schack bliver heroverfor noget køligt skildret (s. 566-571, dvs. kun 6 sider), måske fordi hans eneste fuldførte roman, *Phantasterne*, 1857, udleverer det af Auken så værdsatte »interessante« som uinteressant, latterligt og ligefrem skadeligt (jf s. 568-569). Den nævnte detalje med de ungdommelige fantasters rejse til Afrika i det danske bondeland (s. 571) er i øvrigt foregrebet i kapitlet »Reise til Verdens Ende« i Baggesens *Labyrinten*, I, 1792. Goldschmidt (s. 571-584) ses ikke overraskende ud fra *Corsaren*, romanerne *En Jøde*, *Hjemløs* og *Arvingen* samt de sene noveller (dels

jødiske, dels kosmopolitiske). På side 571 genopliver Auken noget kunstlet ordet »berytelse« som side- og modstykke til »berømmelse« – skønt det ellers i ODS erklæres for at være uddødt med *Videnskabernes Selskabs Ordbog*, I, 1793.

Fælles for Fibiger, Schack og Goldschmidt er det ifølge Auken, at de alle tre lader et ideal forme og styre virkeligheden og tror på muligheden heraf til forbedring af verden, altså en »balancefilosofi« med »ligevægt i individet og imellem individ og samfund« (s. 587). Det er en god formel for stemningen lige inden paradigmeskiftet med Georg Brandes.

Afsnittet *Nederlaget 1864* (s. 588-596) inkluderer foruden nogle lejlighedsdigte Vilh. Bergsøe (s. 594-596), som var overordentlig læst for skrifter udgivet 1866-71, men i *Det Moderne Gjennembrud* blev placeret som højredigter og reaktionær. Han var dog mere realistisk end sin forgænger Goldschmidt, men på dennes principielle idégrundlag, som tillader dannelse af et meningsgivende fortolkningsmønster ud fra tilsyneladende tilfældige begivenheder. Det forkerte ved denne forståelse var i den følgende periodes øjne, at den beroede på en mere eller mindre metafysisk eller idealistisk livsanskuelse og ikke på beviste eller bevislige videnskabelige fakta. *Det Moderne Gjennembrud* får på den måde lov til at erklære romantikken for »forældet« (s. 595). Værkets behandling af romantikken siver derved ud i en kraftløs klynken. Det er imidlertid ikke den historiske sandhed om betydningen af det 19. århundredes første 70 år, for der er i hele den danske litteraturhistorie ingen periode, der hyppigere er kommet igen i de sidste 140 år end just romantikken. Romantiske poeter og digterfilosoffer fornemmes også i 2009 som tilstedeværende og vedkommende i læseverdenen, og deres tekster genlæses og gentydes og afføder ekkoer og spejlbilleder. Eksempelvis kan prosaisterne Goldschmidt og Bergsøe, der sidst i bindet deklæsseres som umoderne, have influeret Karen Blixens fortællekunst, både tematisk og teknisk. Fremstillingen savner i høj grad en autoritativ afrunding omhandlende den arv, romantikerne har rakt videre til nutiden.

Det kan mere snævert professionelt noteres, at digtere som Christian Molbech, C.J. Boye, H.P. Holst, Carl Ploug, Th. Overskou, Chr. Richardt og H.V. Kaalund og kritikere som Peder Hjort og Clemens Petersen ikke får selvstændige afsnit, hvad der nok står i nogen modsætning til deres bekendthedskvalitet i offentligheden, dengang de levede.

Fr. Dreier, en af periodens meget få venstreorienterede politiske forfattere, identificeres kun i forbindelse med sit angreb på Goldschmidts karakter som den »unge socialist« (s. 574). Et begreb om en dansk romantisme opgives nærmest, fordi en sådan udelukkende ytrer sig upolitisk og først rigtigt opdages i sit farlige europæiske omfang af Georg Brandes i den følgende periode (Michelsen, s. 79-80).

Omkostningerne ved udstykning af digterkarakteristikkerne på flere litteraturhistorikere er blandt andet et manglende syn for såvel skarpe modsætninger som slående paralleller. To eksempler. Auken behandler ved Winthers novelle »Skriftestolen«, 1843, den utro hustrus straf i et fortsat, men goldt og koldt ægteskab (s.

423). Hertil kunne et forbillede være hentet i den ligeledes utro Naomis fangenskab i et fortsat ægteskab med en stenrig markis sidst i Andersens roman *Kun en Spillemand*, 1837. Auken refererer, at Goldschmidt kritiserede Egede Schack for hans figur Conrad, hvis fantasteri-delirium ikke er poesi, fordi det ikke er symbolsk, unddrager sig den almindelige bevidsthed og er blevet en »Særegenhed, drevet til det Yderste«, der enten kan være intime bekendelser ('confessions') eller også bilag til en videnskabelig afhandling; Conrad ligger uden for æstetisk bedømmelse og må henvises til en læges dom (s. 585). Denne grænsedragning realiseredes allerede, da Poul Martin Møller vurderede den desperate dramatik, som Hauch skrev sidst i 1820'erne efter amputationen af et ben fulgt af et forsøg på selvmord. Møller finder, at Hauchs *Bajazet*, *Tiberius*, *Gregorius den Syvende* og *Don Juan* som »aandelige Misfostre« hører under patologien og samlet udgør »et høist mærkeligt psykologisk Hospital«, hvis patienter mesterligt fremstiller »Extremer af den udartede Egoismes to Hovedformer, Herskesygen og Nydelsessygen«, rækkende fra »forbigaaende, hæftige Sindsstemninger« til »en convulsivisk Yderlighed af Affect og Opbrusning«. Udtrykkene stammer fra en anmeldelse skrevet 1828-29, men først trykt posthumt i Poul M. Møllers *Efterladte Skrifter*, II, 1842.

En anden omkostning er, at man heller ikke får noget samlende indtryk af, i hvor høj grad de beskrevne forfattere kendte hinanden (se dog billedteksten s. 259). De fleste boede inden for Københavns snævre volde, mødte hinanden på gaden, i klubber og ved selskabelighed i hjemmene, sås i Det Kongelige Theater, færdedes i de samme boglader, læste de samme aviser og tidsskrifter og hørte de samme prædikanter i byens kirker; desuden var det sjælelvskabernes periode, hvor man udvekslede mange og lange breve og inspireredes af hinanden.

Til sidst skal siges, at dette binds trykfejl er fabelagtigt få, og ingen af dem er meningsforstyrrende. Sprogføringen er tilstræbt tidløs, om end man kan synes, at Michelsen promenerer nogle overflødige anglicismer: »overnight« (s. 13), »hot og not« (s. 29), »go-between« (s. 40), »spin-off-produkt« (s. 56 – en fæl mundfuld) og »kick« (s. 196), fulgt op af Svanes »hint« (s. 154). Og det er ikke rart hos en erfaren dansklærer at møde udtrykket »med såvel Hegel og Heiberg« (s. 74, fremhævet her).

De foreliggende 622 sider er et sympatisk bekendtskab. De leverer et nøje overvejet og afvejet billede af dansk romantik, loyalt, skønt ikke ukritisk. Illustrationerne er velvalgte og i forhold til Fjord Jensen og kompagnis 8 tekstbind fornemt gengivet og sobert undertekstet. Fremstillingen er forskningsbaseret, vist nok med særligt henblik på specialforskning inden for den sidste menneskealder. Vinklerne er således nogle andre end dem, Georg Brandes, Vilh. Andersen og Oluf Friis anlagde i kraft af deres hæderkronede og længelevende biografisk-psykologiske metode. Der gives almindeligvis pålidelig og fornuftig besked. Den unge generation, som måtte savne kendskab til dansk litteraturhistorisk tradition for perioden 1800-1870, kan trygt begynde her.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Annette Elisabeth Doll og Katarina Yngborn (red.), *Skandinavische Aphoristik*. Rombach Verlag, Freiburg i.Br./Berlin/Wien, 2008. 262 sider, 46 €. ISBN 978-37-9309-527-9.

Denne samling artikler – 12 i alt, ligeligt fordelt over tre hovedafsnit – udspringer af et symposium afholdt på universitetet i München i 2007 inden for rammerne af et ét år ældre forskningsprojekt om »Aforismen og aforistisk poetik i skandinavisk litteratur«. Forfatterne er forskere fra Sverige, Danmark, Schweiz og Tyskland, og halvdelen, bl.a. redaktørerne, fra netop München, hvor projektet siden starten har haft til huse og været ledet af professor Annegret Heitmann. Hun står både som forfatter til udgivelsens sidste kapitel og som udgiver af Rombach-forlagets Reihe Nordica, hvori hele værket indgår som bind 15. Separat, i tidsskriftet *Edda*, 01/2009, har Heitmann desuden skrevet om »Tre danske aforistikere: Piet Hein, Soya, Marianne Larsen« og i en kommende tysk bog om *Romantik im Norden* har hun skrevet et kapitel om Kierkegaards »Diapsalmata«. *Skandinavische Aphoristik* er tydeligvis ikke sidste ord om emnet.

Redaktionen citerer til indledning Niels Franks bemærkning om aforismen som »en afgrænsning, der ikke kan indeholde sig selv« (hvad det nu skal betyde) og forudskikker hvordan enkeltbidragene placerer den grænseoverskridende »genre« i ingenmandslandet mellem filosofi og poesi, poesi og aforistik, aforistik og prosa og andre medier; og det er kun de fundamentale skillelinjer. Heitmanns *Edda*-artikel er om »medialitet« og antyder yderligere grænser omkring aforismen – mellem populær- og finkultur, visuelle og tekstuelle udtryksformer (jf. bogens s. 13) plus en del mindre »sognegrænser«, som først markeres i de enkelte bidrag om genren. Selve kompleksets omfang rejser – sammen med Heitmanns artikler om andre aforistikere end bogens – en række spørgsmål om værkets egne afgrænsninger: hvad omfatter, hvad udelukker det, og hvad kunne styrke dets koncept?

Historisk ligger accenten på det 20. århundrede, med strøtanker af Poul Martin Møller som den ældre undtagelse der bekræfter reglen. Nationalt handler fire artikler om svenske aforistikere (inkl. billedkunstneren Reuterswärd), tre om finlandssvenske (inkl. forfatter-tegneren Tikkanen), tre om danske (billedkunstneren Giersing, arkitekt-forfatteren PH og vittighedstegneren Storm P.) og to om norske. Går man nærmere på navnene, viser et flertal sig at stå uden for de klassiske aforistikeres geled, nogle – som den svenske eksiltsker Alexander Weiss – så langt ude at det både bliver interessant og problematisk. At andre personvalg kunne være truffet med samme ret som de nu engang trufne, er vist; men først når projektet er tilendebragt, kan en samlet vurdering gives, og indtil da lader den foreliggende bog sig læse som et ganske variationsbredt prøvetryk.

Mere problematisk er kompositionen af de enkelte kapitler. Af de fire første, om aforismen og lyrik, handler rigtignok de tre om poeter, men de fire næste, rubricerede under aforismen som erkendelse, har også lyrikere med, så afgrænsningen er mindre indlysende. Hvad relationen mellem billede og aforisme i bogens

sidste fire kapitler angår, begrænser heller ikke den sig til de undersøgte navne; førnævnte Weiss i andet hovedafsnit kunne sagtens have figureret i både det første og tredje. Når aforismer bogen igennem betragtes som specielt grænseoverskridende, er det underligt at se hævdvundne genrer benyttet til at rubricere dem kompositionelt. Men er grupperingen af de enkelte kapitler diskutabel, er det deres forhold til bogen som helhed, der især kalder på kritik.

Mange henviser til samme forskningsbaggrund, hvad der specielt virker uøkonomisk hvor talen gælder standardreferencer til en bestemt håndfuld »klassiske« forskere og ikke en egentlig dialog med kilder af speciel betydning for det enkelte kapitel. Især de idelige definitionsspørgsmål udarter let til formalistisk begrebsgymnastik og kunne med fordel have været sammenfattet én gang for alle, fx i en længere version af den redaktionelle indledning; i det mindste kunne de enkelte forfattere have kigget hinandens bidrag efter for overlapninger før de renskrev deres egne. Dertil kunne redaktionen have forsynet bindet med et person- og sagregister (bl.a. til brug for krydshenvisninger som nu glimrer ved deres fravær). Også en samling af enkeltkapitlernes litteraturfortegnelser i én bibliografi ville have styrket bogens anvendelighed – og enhedspræg – uden at have anfægtet de enkelte bidrags integritet. Disse forskere indtager ikke så teoretisk eller metodisk afvigende positioner at nogens hæle eller tæer ville være blevet hugget eller klippet af en strammere redaktionel linje; derimod ville en sammenhæng som nu ligger i svøb være blevet fremhævet.

Anders Olssons åbningskapitel om Gunnar Björling mellem aforistik og lyrik byder på en eksemplarisk begrebsinventering og -diskussion. At kapitlet, som bogens øvrige, samtidig er viet en enkelt kunstner, legemliggør fint dets mere abstrakte overvejelser. Hvad det historisk fremhæver om aforismens brud med kontinuitet og faste sandheder, om essens der forgår som grænseoverskridelser står på, gælder hos Björling især når han med improviserede indfald afløser en selvfortærende personlig metafysik. Aforismen er en normbrydende mellemting mellem øjeblikskunst og ubegrænsethedstænkning der også kendes fra andre finlands-svenske modernister; som den nærmer sig poesi, fragmenteres denne, mens kortprosaen og essayet fordufter. Helt avantgardistisk indgår den nye udtryksform forbindelser med nye virkeligheds- og livsoplevelser. Ord bliver i krisens tegn til ordting, mens syntaks og repræsentation som bindeled mellem subjekt og verden opløses. Björling kalder i Olssons gengivelse en sprogbrug der sådan forløser talens tavshed for gestisk.

Olssons oversigt og indsigter følges af Lutz Rühlings kapitel om Edith Södergrans i alt 87 (ofte miskendte) aforismer, som modsigelsesfyldt forholder sig til Nietzsches udsagn at ingen sandhed gives bortset fra at verden er falsk og ond, og at subjektiviteten, endda løgn og overtro, er sandheden. Med Guds død er mennesket blevet frit igen, og perspektivitet erstatter objektivitet i aforismens tankeprog. Som trædesten på vildvejen gennem kaos (s. 46), træder Södergrans aforismer i karakter i delvis opposition til Nietzsches eksperimenter, ironi og værdirelativisme (s. 47). Fra en elitær forkastelse af det mellemmenneskelige (s. 49)

vender hun sig ydmygt hviskende mod kosmos, bort fra meningsprog, individ-princip (s. 50-51) og alle objektivitetshensyn (s. 53). Modificeringen af Nietzsche-impulsen står i gæld til Schopenhauer, men er i øvrigt typisk for tiden.

For aforismen hos Artur Lundkvist, den svenske – ikke finlandssvenske, som der står (s. 59) – universalskribent med gehør for international modernisme, gør Katarina Yngborn, med skyldigt hensyn til Olsson, rede. Grænseoverskridelse lå Lundkvists forfattergemyt i blodet og udmærker også hans såkaldte »afolyrismer«. Tankemæssigt svæver de mellem poler i traditionens genrer og discipliner (s. 59, 63) som billedlige genveje til tanken (s. 64-65) og som læseraktiverende levendegørelser af sprogets døde metaforer (s. 68), lidt som den konkrete poesi (s. 71), hvis påståede overfladiskhed digteren dog afviser (s. 67). I tråd med aforismens højkonjunktur i en krisetid hvor billedsprog generelt dominerer og litteratur og videnskab strides (s. 71), er disse afolyrismer ifølge Yngborn bredt repræsentative.

I et Norden hvor ren aforistik kun optræder i Nietzsches kølvand, men hvor »uren« er udbredt (s. 73), fremholder Thomas Seiler den norske lyriker Tor Ulvens bidrag til den sidste type. Ikke overraskende må han lægge afstand til klassiske aforismestudier, som tyskeren Harald Frickes (s. 75), for at få greb om Ulvens ide om en verden hvor tingenes ro kan »høres« for vores larm. Digterens vision er en nutid som fastholder kulturens flygtig- og forgængelighed, menneskets erindringsspor snarere end mennesket, hvis fødsel straks udelukker en anden og bedre verden. Som antimimetisk digter lægger Ulven stemme til det udsigelige og drømmer om et sted hvor alt levende er opgået i tingene. Filosofisk er visionen almen, men poetisk konkretiseres den i aforismers ufærdige og antiautoritære udtryk, hvor selv fortællerens nærvær er udvisket, afindividualiseret, dødsforegrebet. Signalementet antyder et slægtskab med Björling, men Seiler vælger at forfølge et andet – med den romantiske fragmentteori om fortids rester og fremtids kim (s. 94).

Om »erkendelsen« som de næste fire kapitler uddrager af fire nordiske aforistikere, bør straks siges, hvad kapitlerne selv kun antyder, at den står i større gæld til europæisk ånds- og dannelseshistorie end til aktuel kognitiv videnskab. I Joachim Schiedermairs udlægning af Poul Martin Møllers »strøtanker« møder vi tanke-spredte hermafroditter, halv poesi, halv prosa, med baggrund i guldalderens salon-kulturelle selskabelighed – og ikke, som Vilh. Andersen ville vide, i Møllers behov for et skriftligt samtalesubstitut under den ensomme færd til Fjernøsten. Modellen åbner hverdagens lukkede rum for et friere socialt samkvem, hvis ubundne tankegang aforismen kan gestalte uden at gå i videnskabeligt selvsving på hverdagserfaringens bekostning; strøtankernes hegelianske forfatter kan i tidens ånd og denne form forsøgsvis overskride grænsen mellem systemet og verden.

Også Klaus Müller-Willes kapitel om Alexander Weiss fremstiller en aforistisk grænsegænger, dog en mere udgrænset af slagsen end Møller. Som rodløs eksileksistens og venstrefløjsnihilist føler Weiss sig prisgivet modernitetens teknologi og fremmedgørelse. Hans reaktion er fortvivlende kompromisløs, for jo mere melankolsk og hudløst han udsætter sig for overmægtens påvirkning, jo mere viser hans

modstandskraft sig afmægtig, hvad der faktisk er mere menneskeligt end kunstnerisk gribende.

Det, der optager Müller-Wille, er nu mere Weiss' ironiske, men tit konventionelle aforismer, som den åndsaristokratiske kunstner ser gå hen over publikums hoveder. Aforismen er den refleksionssyge melankolikers udfordring til isolerede og entydige sandheder, og dens paradoks er at den ophæver det paradoksale, det falske, fx tanken om modersmålet som human fællesnævner. Som sådan er den subversiv, fornuftens selvkritik, indlejret i et netværk af refleksioner og gentagelser, som afslører sprog- og mediemanipulation, sågar af aforismens egen leg med sprog og medier. Tankeindhold er, som hele det datastyrede menneske, underlagt teknikken, men Weiss spidder undertrykkelsen med at bruge automatiske sprogfunktioner i sine aforismer i stil med konkretpoesiens brug af depersonalisere(n)-de permutationer. Det er dog mindre erkendelsesteorien end de poetologiske konsekvenser der interesserer ham, fx sprogpillenes meta-aforistiske og selvedekonstruktive aspekter, der igen har (anti-)psykoanalytiske konsekvenser. Aforismen er stedet hvor kunstneren neurotisk forsøger at genvinde magten over sproget, men selvironien og -kritikken øger kun afmagten og tvangsforestillingerne. Det lod sig vel høre om formen havde kunstnerisk gehalt, hvad Müller-Wille flere steder selv bemærker (s. 123, 130, 133 f.) at den savner. Værkernes systemiske tomgang gør ikke den lange og pretiøse fortolkning ære. Her skydes der spurve med kanoner.

Anderledes i balance med sit emne er Annette Elisabeth Dolls kapitel om Lars Gustafsson. Er der ikke så højt til loftet, er der mindre tomgang hos både kunstner og fortolker. Eksempelmaterialets mange aforismer er ulige lange, bl.a. udpluk fra romaner, men har gennemgående læseraktivering som mål (s. 153, 155, 160, 162). Subjektive udlægninger af genrens manifestationer bekræfter Gustafssons tanke at sproget nok er tvivlsomt som mimesis, men ikke som refleksionsudløser. I sig selv rummer sproget intet virkelighedsbillede, men aforismen og dens eksperimenter kan både i forfatteren og læseren vække modstand mod det givne og frisætte en holdning til det. Det er som middel til at vække denne forestillingsevne at aforismen tjener sit formål – hvad andre genrer vel også kan, skulle jeg mene.

Sidst under »erkendelse« behandler Flora Fink norske Olaf Bull som aforistiker mod sin vilje. Bull kaldte aforismen for »coaguleret blod«, modsat det levende liv i digtningen, fx lyrikken (s. 165). Men det er klart (?) ikke som lyriker Bull her skal eksamineres, skønt han både var poet og tænker og videnskabsmand – og aforistiker et sted mellem intellekt og følelse, videnskab og litteratur. Ja, om ikke han tillempede matematikkens sprog til »livets ligning«, hvis gyldighedsgrænse hans aforismer patruljerede. Da hele spændingen mellem livets forstands- og følelsseside udfoldede sig bag denne grænse, måtte Bull (som andre!) naturligt opfatte læseren som aforismens »medskaber« og appellere til ham eller hende med alle sprogets tegn (s. 175).

En særlig appel udspringer af billedkunstneres aforismer, som vist først i Torben Jelsbaks artikel om Harald Giersing og Poul Henningsen. Avantgardens små

inferiøre værker rummer kimen til aforismens udfordring af tradition i kunst og forskning. Specielt manifesteret udvikler sig til en subversiv utopisk genre med antitese og paradoks, parallel og kiasme som retoriske figurer i stil med aforismens. Begge genrer forholder sig til grænsen mellem kunst og liv – manifesteret situeret og konkret, aforismen gerne alment-abstrakt. Giersing ser dertil mere dansk og dialektisk moderat på kunstens autonomi end de kategoriske avantgardister gør i udlandet. Af en potentielt social og politisk konfliktsituation drager han et »æstetisk dogme« (s. 192) om især at forædle og forandre stil. Denne holdning, i tidsskriftet *Klingen*, afviger fra PH's i *Kritisk Revy*, hvor kunsten er funktionalistisk og anvendt og indrammet af en social livspraksis. Mennesket er i centrum, og kulturradikal kritik rammer den internationale modernisme hvor denne svigter socialt. Aforismen selv bliver til anvendt kunst, klassisk tidløs hos Giersing, bunden i tid og fri for lyrik hos PH, men dog genstand for livlig trafik de to imellem.

Storm P. i Frithjof Strauss' omtale karikerer i PH's moderne ånd den borgerlige aforisme. I de storm p.ske *Fluer* er livet et barokt teater og fluer i hovedet en falsk bevidsthed. Satiren over små og store mænd samles i vagabondernes socialkritiske perspektiv. Med sprogspil og falsk logik bliver de mægtiges viden sat til vægs som vås – og de borgerliges dannelse og snobberi hængt ud – i aforismer hvis respektløse autoritet forener vagabondens lave status og fine græske navn. Attituden er modernismevenlig. Det ses når en spraglet klædt boheme præsenterer sig som abstrakt maler for en lille embedsmand. Det kunne denne da godt se, blot vidste han ikke at bohemen også malede (s. 217 f.). Strauss vil endda vide at Storm P.s parodier modsvarer Sartres antielitære syn på aforismen (s. 223).

Mere tvivlsomt udlægges Fredrik Reuterswårds aforistiske billedkunst af Hanna Eglinger, som trækker store vekslers på forskningstraditionen, specielt Thomas Stölzel, Stephan Fedler og Gerhard Neumanns arbejder. Det er ingen ubetinget fordel, for flere af referencerne er mekanisk generaliserende og uden præcis karakteristisk af Reuterswårds indgravering af flygtige verbalaforismer i marmor. Er aforismens bekendte funktion som »mellemafabet« her reelt forpligtende til flere sider, eller er den blot til lidt af hvert? Det skorter på egentlige analyser i Eglingers tekst, og for mange påstande savner belæg i konkrete værkklæsninger. Hvilken udlægning der følger af en ren princip- eller rammeforståelse forbliver tit en gåde. Da endelig en analyse, i elvte klokke-time, tilbydes af sætningen »If light has no age, time has no shadow«, må man først acceptere at det ikke er »light«, men ordet »light« der er uden »age«, som endda skal udtales som h'et i »light«, hvad man sandelig ikke kan høre som *native speaker*! Videre må man sluge at sætningens »light« er et (stearin- eller voks-)lys, og så fremdeles. Den slags er, med et koncentrat af Eglingers egne ord, at gå ind på filosofiske spekulationer udløst af et flygtigt betragtet, harmløst skinnende og nonsens-agtigt billede, tilsat en akustisk misforståelse (s. 237 f.). Med forskning har det intet at skaffe.

Så er der bedre hold i det sidste kapitel, om Henrik Tikkanens usædvanligt gedigne og træfsikre aforismer. Uden at det beskærer deres humor eller tankekraft udmunder disse småteksters grænseoverskridelser i en social kritik der hverken

ligger under for poetisk tradition eller fører en letkøbt dobbelttydighed i marken som den andre kunstnere slipper afsted med (s. 251). De forhold har kapitelforfatteren og aforisme-projektets leder Annegret Heitmann serviceret med en veldokumenteret gennemgang af såvel de tematiske som retoriske karakteristika og hele den intermedialitet som avismanden Tikkanens aforismer i ord og tegning repræsenterer. Pletfri er kapitlet dog ikke. Spredt over siderne er der forhastede eller dækningsløse bemærkninger om overfortolkning af og common sense hos Tikkanen (s. 242), om hans »indirekte meddelelse« sammenlignet med Kierkegaards (s. 252), om »kongruens« som begreb for forholdet mellem hans tekster og billeder (s. 255), og om alle kunstners påståede drøm om optimal opmærksomhed (s. 258).

Den egentlige anstødssten er dog Heitmanns lange udlægning af aforismen »Synd finns inte. Den måste göras«. Hun læser »måste« kursiveret og hele den sidste sætning som en bekendelse til hedonisme; men man kan lige så godt, og til Tikkanens fordel, læse modsat. I så fald går aforismen ud på at synd rigtignok ikke findes, men kun ikke som noget i sig selv, som essens eller ontologisk begreb; for at findes må den forankres konkret i en handling. Det indebærer jo ingen opfordring til at begå en sådan handling, men angiver blot at handling alene er syndens mulighedsbetingelse. At synd ikke findes indebærer, sådan forstået, heller ikke nogen accept af uærlighed, ægteskabsbrud, alkoholisme (i manges øjne blot en sygdom) etc., som Heitmann påstår. For hvem siger at der i de tilfælde overhovedet er tale om synd (og religion) og ikke blot skyld (og etik)?

Som oplysende og tankevækkende skrift er *Skandinaviske Aphoristik* sit hidtil underbelyste emne værdigt. Tekster og billeder, der som aforismen tangerer det intertekstuelle, interkulturelle, interdisciplinære og intermediale, har perspektiver der fortjener den opmærksomhed bogen giver dem. Tekst- og forfattervalget er – som tolkningerne og antologien som helhed – af mere blandet kvalitet. De billednære kapitler er rimeligt illustrerede, bortset fra det om Storm P. I stykket om Giersing er der lidt uorden i en rækkefølge (s. 188), men ellers er der formelt orden i tingene.

Poul Houe

Arne Hardis: *Idealisten. En biografi om Hans Scherfig*. Gyldendal. København 2008. 350 sider, 349 kr. ISBN 978-87-0205-508-5.

Forfatteren til den anmeldte bog er journalist (*Weekendavisen*), hvilket præger den på godt og ondt. Han er desuden kender af mellemkrigs- og besættelsestidens danske (litteratur)historie; vidnesbyrd herom er tidligere bogudgivelser om brisante, til dels tabuiserede emner fra perioden: *Æresretten* (2003) om Dansk Forfatterforenings udrensning af »de unationale« efter Anden Verdenskrig og *Forræderens dagbog* (2005) om den nationalsocialistiske forfatter Knud Nordentoft

(1895-1953), én af de ekskluderede. Scherfig-monografien med den ambivalente titel bliver dermed Hardis' tredje bog med litteraturpolitisk stof fra 1930'erne og 40'erne (titlens ambivalens reduceres i øvrigt under dens udførlige udlægning p. 320f, i bogens afsluttende sammenfatning med den løjerlige rubrik »Tværlæsninger«). Ifølge forlagsmeddelelsen er bogen et resultat af »omfattende arkivstudier« og udgør »det mest omfattende portræt« af Scherfig hidtil.

Nerven i den forfatterbiografiske genre må være forholdet mellem den biografedes liv og værk, og her kan man ikke beskyldte Hardis for at give førstnævnte for lidt. Læseren følger i roligt tempo Scherfig gennem det trygge borgerlige barndomshjem med den lidt pylrende mor og den kærligt opmærksomme far, gennem Metropolitanskolens helvede hos virkelighedens lektorer Blomme og Oremark, som politiserende frokoststue-bohème på Universitetet, som parti-kommunist blandt 1930'ernes kulturradikale, under besættelsestidens internering og den kolde krigs isolation og som prisbelønnet Tranebogsbestseller. Men Scherfigs levnedsløb synes i den anmeldte bog især styret af to forhold, begge med karakter af loyalitetsforpligtelse: det til hustruen og det til DKP; de to historier fremlægges her med al den dramatik, de på nogen måde kan afgive. Den østrigske malerinde (og kommunist) Elisabeth Karlinky (1904-94) traf Scherfig i Gundlsee i 1925, stormende forelskelse (vist navnlig fra hans side). Forholdet til Elisabeth, kaldet Liesl (efter østrigsk navneskik) gav anledning ikke blot til Scherfigs (uafsluttede) tyskstudier ved Københavns Universitet, men også til den betydningsfulde rejse til USA 1929-30, hvor han modtog varige indtryk af kapitalismens skyggesider og amerikansk kulturløshed. Hardis' ellers kronologisk komponerede biografi åbner *in medias res* med denne rejse. Og anledningen var den, at Liesl var søgt til USA for at pleje sin kunstneriske karriere og slippe for hjemmets patriarkalske tyranni. Værre var det, at en rival ved navn James, kaldet Jim (efter engelsk navneskik) havde stukket Scherfig ud hos Liesl og endda benyttet det lidt tarvelige scoretrick at bilde pigebarnet ind, at han var af gammel engelsk adel, skønt manden vist nok i virkeligheden tværtimod var finansjournalist. Nu ville unge Scherfig træffe sin elskede en sidste gang, helst naturligvis erobre hende tilbage. Et brev fra ham til hende, hvis offentliggørelse her (p. 18f) næppe ville have fornøjet afsenderen, emmer af undertrykt fortvivlelse og desperation. Parret blev senere genforenet i Paris, gift i København 1931 og levede lykkeligt sammen til deres (Scherfigs) dages ende (1979), i Tikøb og andre steder.

Den anden afgørende loyalitetsforpligtelse gælder Scherfigs forhold til det danske kommunistparti, hvor han siden sin indtrædelse ved årsskiftet 1931/32 var fuldt så stålsat som sin forfatterkollega og navnefælle Kirk. Dynamikken – og dynamitten – i denne tilsyneladende ørken af konstans finder anmeldte biograf i bruddet mellem de gamle venner og partikammerater Scherfig og Carl Madsen, der ved Warszawapagtlandenes indmarch i Prag 1968 så større velsignelse i de sovjetiske tanks end DKP, som i denne sag undtagelsesvis havde tilladt sig et lille pip af kritik af Moskva; Madsen afveg dermed fra partilinjens (i stalinistisk retning). Nye konflikter kom til, og 1975 stod han til eksklusion; Scherfig måtte som

medlem af DKP's centralkomité vælge mellem venskabet og partiloyaliteten. Han valgte partiet. Tilløb til en slags forsoning (pr. brev) blev dog lige nået inden Carl Madsens død 1978.

Lige så udførlig besked vi får om den biograferedes livsomstændigheder, lige så ubehjælpom synes anmeldte forfatter at stå over for Scherfigs litterære produktion. Omtalen af værkerne indskrænkes hovedsagelig til dels et handlingsreferat, dels en citerende mønstring af modtagelseskritikken; en egentlig analyse af romanerne (af fx tematisk, kompositorisk eller stilistisk art) savnes så godt som fuldstændigt. Men – kunne man da spørge – hvad så med den interrelatering eller dialektik mellem vita og værk, som vi indledningsvis udnævnte til livsnerven i forfatterbiografien som genre? Her er der faktisk noget at hente, om end kun i form af punktuelle paralleller – hvor det drejer sig om personer altså anlæggelse af synspunktet: nøgleroman. Hvilket jo altid kan være af interesse, i det mindste som personalhistoriske håndsrekninger til fremtidens udgivere og kommentatorer.

Vi får således sandsynliggjort, at Scherfig benyttede egne erfaringer fra sin internering til fængselskildringerne i *Frydenholm* (p. 158), vi får udpeget, præcis hvilke af 1930'ernes sekteriske genrejserbevægelser der ligger bag hvilke af Scherfigs *Idealister* (p. 179), skønt en sådan genkendelse let opleves af enhver romanlæser, der blot har Richard Andersens populære *Danmark i 30'erne* (1968) inden for rækkevidde. Kendt stof er desuden, efter hvilke modeller fra »edderkoppesagen« og besættelsestiden personerne er tegnet i hhv. *Skorpionen* (p. 221) og *Frydenholm* (p. 261ff); i sidste tilfælde er det grundlæggende arbejde allerede ydet af Elias Bredsdorff (*Fra Andersen til Scherfig*, 1978, p. 191ff, opr. i kongresakterne *Den moderne roman og romanforskning i Norden*, 1970). Derimod har undertegnede anmelder ikke tidligere set virkelighedskorrelaterne for *Den fortabte Abe* identificeret og diskuteret så detaljeret, som det sker her (p. 274ff).

Sært tilfælde af sådanne 1:1-koblinger mellem vita/realia og fiktionsværk træffer vi, hvor de første tillægges egentlig forklaringsværdi i forhold til det sidste og der altså etableres en kausalrelation mellem dem. Årsagsforklaringer af denne art er jo den biografiske litteraturforsknings *raison d'être*, og de optræder da også tilbagevendende i anmeldte monografi, fx når det i forbindelse med Scherfigs tidlige kriminalnoveller til ugepressen (nu genudgivet af Benni Bødker i: *Bortførelsen fra St. Leu og andre kriminalnoveller*, 2005) hedder, at de »synes at afspejle den foragt for New York og den glæde ved Paris (...) som havde så direkte at gøre med hans forhold til Elisabeth Karlinsky. I New York var han uheldig uden hende, i Paris året efter lykkelig med hende« (p. 99, jf. p. 112). Principielt tilsvarende forklares (træk i) *Den forsvundne Fuldmægtig* ud fra Scherfigs livsomstændigheder på romanens affattelsestidspunkt, stoffigt ved, at beboerne i det landsogn, hvortil Amsted flygter, skulle være støbt over lokalbefolkningen, der udgjorde Scherfigs aktuelle naboer i Tikøb, ideologisk ved, at den kritiske fokusering på den tæmmede borgermands livsform skulle reflektere DKP's (og dermed Scherfigs) aktuelle nærhed til kulturradikalismen i 1930'ernes forbigående »folkefrontsalliance« (p. 118ff), medens det kritiske fokus i *Idealister* så afspejler

denne alliances sammenbrud (p. 183). Det sort-hvide samfundsbillede i *Skorpionen* forklares til gengæld som resultat af DKP's/Scherfigs »lejrtænkning« efter 1945 (p. 219).

Bogen er behagelig læsning; sproget flyder let og sikkert for den professionelle skribent, skønt fejl her og der støder en konservativ sprogbruger, begyndende med undertitlens »biografi om« i stedet for det korrekte: af. Der forekommer ordstillingsfejl (p. 9, l. 1-2 fn.), pronominalfejl (p. 15, l. 11 fn.; p. 121, l. 15 fn.), forkerte pluralis (p. 16, l. 4fn.; p. 269; l. 5 fn.) og uortodoxe ordformer (p. 258, l. 6 fn.; p. 273, l. 9) – og så hedder Gelsteds berømte digt rettelig »Munkene og Homer« (p. 329). Men det er måske slet ikke så slemt i en bog på 350 sider. Apropos det sproglige forekommer det lidt mere ubehageligt, at forfatteren på den ene side – i forordet (p. 11) – må takke for »hjælp til oversættelse fra tysk«, skønt de fra tysk oversatte tekster (især korrespondancen mellem Scherfig og Elisabeth Karlinsky) visselig ikke tyder på overvundne sproglige komplikationer, på den anden side sætter sig til dommer over korrespondenternes fremmedsprogsherskelse: Han skriver »et rimeligt sikkert tysk« (p. 18), hun »et knirkende engelsk« (p. 21). Den ene ikke-oversatte linje, der citeres fra ham (p. 23), gør i øvrigt ikke den unge tyskstuderende ære – eller Hardis har ikke kunnet se forskel på hans n'er og m'er?

Jens Kr. Andersen

Lotte Thyrring Andersen og Bruno Svindborg (udg.): Poetiske forposter. Jens Kruuse og Heretica. Breve til Jens Kruuse 1942-72. Per Højholt og Heretica. Breve 1948-53. Gyldendals Forlag, København 2008. 320 sider, 349 kr. ISBN 978-87-0207-225-9.

Poetiske forposter indgår som det første bind i en serie fra det forskningsrådsstøttede netværk »Moderne positioner efter 1940«, hvis hovedredaktører er Anders Thyrring Andersen og Anne-Marie Mai. Bindet består af to dele, der begge fremlægger et brevmateriale, introducerer til det og understøtter den løbende læsning med kommentarer og supplerende bilag i form af artikler, anmeldelser og digte.

I selvbiografisk perspektiv har facetter af efterkrigstidens modernismehistorie været kendt fra fx Thorkild Bjørnvigs, Ole Wivels og Knud W. Jensens erindringsbøger, men det er først inden for de sidste 10-15 år, at dokumenter og breve fra 40'ernes og 50'ernes litteratur- og kritikhistorie er blevet genstand for målrettet udgivelse. Det begyndte vel med Frank Jægers og Karen Blixens breve, fortsatte med Martin A. Hansens dagbøger og breve og bliver nu fulgt op med bl.a. dette bind breve, der i det væsentlige hører til i *Heretica*-perioden 1948-53, centreret omkring Jens Kruuse, Bjørn Poulsen og den unge esbjergenser Per Højholt (Jørgensen), der debuterede i det sidste nummer af tidsskriftets første årgang, 1948. Debutanten blev straks interviewet i *Vestkysten* og rapporterede tilbage til Bjørn

Poulsen: »Der er sket et glædeligt opsving i interessen for *Heretica* efter min debut. Det gælder altsaa her i byen. Jeg ved med bestemthed at den har medført i hvert fald 3-4 nye abonnenter og ca. dobbelt saa mange løssalg«. Midt i den provinsielle hjemlighed, der her gør sig gældende, er det måske værd at huske på, at i nøjagtigt de samme år sad den blot et år ældre Thorkild Hansen i Paris, hvorfra han sendte en strøm af litterære artikler hjem til *Ekstra-Bladet*. Også de er senere optrykt (af Lars Peter Rømhild og Gitte Jæger) og bidrager med vigtige europæiske brikker til periodens nationale puslespil.

De *Poetiske forposter* (der i kolofonen ironisk nok er blevet til *Politiske forposter!*) er en lidt ujævn kildepublikation.

I Jens Kruuses tilfælde udgives alene breve *til* ham, fordelt over 30 år og ordnet alfabetisk efter afsendere, så læseren under en fortløbende læsning gang på gang må springe tilbage i tid for at begynde forfra – og i modsat fald kan have lidt vanskeligt ved at finde frem til bestemte breve. Bogen mangler i høj grad et instruktivt register. Opbygningen i første del betyder mange omstillinger, og man savner unægtelig dr. Kruuses bidrag som brevvekslingens personlige og stilistiske centrum. Det råder den fyldige indledning bod på ved at give en velunderrettet introduktion til hans forfatterskab fra 1948 og frem og dermed holde de grundtemaer og positioner frem, som korrespondenternes breve er reaktioner på. Hertil knytter sig som bilag tre optryk fra 1948, 1950 (en fin nærlæsning af nogle la Cour-digte) og 1957 (den fremragende anmeldelse af Tage Skou-Hansens roman *De nøgne Træer*, dog vist med fejl 154ø og 155ø).

Jens Kruuse (1908-1978) havde læst sammenlignende litteratur på Københavns Universitet hos Vald. Vedel og Paul V. Rubow og avancerede hurtigt: Magister 1931, dr.phil. 1934 efter studieophold i England og Frankrig. Disputatsen om *Det følsomme Drama* hører til blandt periodens mange komparative genrestudier i Rubows spor: De solide arbejder af Hakon Stangerup om romanen, af Paul Krüger om fransk kritik, af F.J. Billeskov Jansen om essaygenren. Da lærestolen i almindelig og sammenlignende litteratur i 1939 blev oprettet ved Aarhus Universitet, var Jens Kruuse en indlysende kandidat til posten som docent og vendte hjem fra sin stilling som dansk lektor ved Sorbonne i Paris. De første år gik godt, miljøet omkring »Musiske Studenter« blev til, og talenter som Thorkild Bjørnvig, Bjørn Poulsen, Tage Skou-Hansen og andre blomstrede frem under den unge docents vinger.

Men stabil var hans indsats ikke, og da han bedrog universitetets kasse, måtte han i 1942 fortrække, først til Askov Højskole og – efter uregelmæssigheder også her – siden til jobbet som kritiker og kultureddaktør ved *Jyllands-Posten*. »Jyllands trompet«, som tilnavnet lød, blev her administreret med rund og fast hånd. Paul Krüger overtog docenturet og blev siden professor. Da Jens Kruuse i 1964 meldte sig blandt ansøgerne til et professorat i nordisk litteratur (efter Sven Møller Kristensen, der flyttede til København), spærrede fortiden, og han måtte trække sin ansøgning tilbage. Det universitet, der 20 år tidligere diskret havde hjulpet ham ud, huskede, hvorfor det havde gjort det.

Det var med andre ord et liv med begejstret gåpåmod, livsvilje og arbejdsevne, men også med nedture og stærke brudflader, spændt ud mellem patos og ironi og udlignet i en grandios sans for humor, der gjorde Jens Kruuse til en meget søgt foredragsholder.

Hans læsninger af digte i fx essaysamlingen *Den underlige Harmonie* (1958) var lydhøre og opmærksomme, nykritiske i deres analytiske vilje, eksistentielle i deres engagement (som den danske nykritik på mange måder også var det) og pædagogisk slagfærdige i deres opbygning af pointer; alt sammen formidlet i et anskueligt og enkelt sprog og holdt sammen i enkle sætningsstrukturer. Hans pædagogiske talent og sikre greb om den velturnerede anekdote eller pointe gled ubesværet sammen i avisens korte form. At lægge hans tidlige akademiske produktion ved siden af den senere og underkaste især den sidste en stilistisk og retorisk analyse må ligge lige for.

Det korte ophold i Askov satte lange spor af religiøs og eksistentiel karakter, og de kom til at præge programbogen *Den ny Virkelighed*, der udkom i 1948, omtrent samtidig med de første numre af *Heretica*. Hovedværker i verdenslitteraturen blev her genintroduceret i et opgør med ideologier og livsanskuelser; her – og i de mange anmeldelser – åbenbarede Jens Kruuse en litterær åbenhed og modtagelighed, som fik mange af de anmeldte forfattere til at reagere positivt tilbage, sådan som bogens breve fra fx Jørgen Gustava Brandt, Erik Knudsen, Paul la Cour, Jens August Schade, Tarjei Vesaas og Tage Skou-Hansen dokumenterer det. Hos Jens Kruuse fandt de både forståelse og bekræftelse. En vis jonglørvirksomhed og forhastede syntetiseringer kaldte også på modsigelse, bl.a. fra Erik Knudsen og *Heretica*-redaktøren Bjørn Poulsen, der gik i clinch med sin gamle lærers litterære teologi. Her ligger tyngdepunktet i den fyldige indledning af Lotte Thyrring Andersen (Statsbiblioteket).

Bogens anden del egner sig langt bedre til fortløbende læsning. Her står Bruno Svindborg (Det Kongelige Bibliotek) for fremlæggelsen af den intense brevveksling mellem Per Højholt og Bjørn Poulsen, fra maj 1948 til september 1950, mens Tage Skou-Hansen tager over i årene 1952-53. Også her suppleres der med bilag i form af et interview med den unge, debuterende lyriker og tryk af tidlige digte, som hidtil kun har ligget i manuskript. Det er et fint kildemateriale, som i høj grad fortjener at blive brugt og ganske sikkert også vil blive det.

Bjørn Poulsen (1918-2000) havde i mange år status som grå eminence, først på Wivels Forlag, siden på Gyldendal. Som forlagskonsulent læste og vurderede han mængder af manuskripter (nogle af konsulentudtalelserne kan ses i *Litterære bedømmelser*, 1979), prist og berømmet for sin omhu, grundighed og indsigt – og berygtet for sin sendrægtighed. Brevvekslingen med den helt unge, debuterende Per Højholt (1928-2004) viser ham fra den allerbedste side: Lydhør og hjælpende, skarp og kritisk, en redaktør, der holder sit tidsskrifts linje fast og dermed virker tilbage på den unge lyriker, der gerne vil frem, men også en maieutiker, der lytter, og som i kraft af elementær kunstnerisk sans respekterer det, han (særdeles grundigt) læser.

En særlig rolle kan man se, Paul la Cour har spillet. Hans engagement i tids-

skriftet *Dialog* fik vandene til at dele sig, uden at man – i den sky af store, uformelige begreber og abstrakte ord, begge korrespondenter tager i munden – altid føler sig ganske sikker på, hvad de taler om, og hvad der skiller. Det må være på tide, at få dokumenteret Paul la Cours indsats og betydning.

Gang på gang sætter Bjørn Poulsen fingeren på centrale steder hos Højholt og bringer ham videre:

Og saa det der næsten har optaget mig mest af deres brev, Deres omtale af den forskel der bestaar i mine digte mellem billedsproget og det psykologiske indhold, den psykologiske fortælling om man kan sige saadan. Jeg har selv været klar over at det var der der var noget galt (...) I billedet som er en del af min verden, er jeg sikker, der føler jeg at jeg har en del erfaring at bygge paa. Men kommer jeg udenfor denne snævre verden er jeg uerfaren naiv og saa er der to muligheder. Jeg kan benytte den naivistiske form med forsæt, men det forbyder intellektet mig eller jeg kan lære erfaring ad kunstig vej, ved at læse om den, opleve den paa anden haand, det er den vej jeg har valgt (16.1.1949).

Den gode mentor følger op ved at fremhæve

den Frygtløshed, hvormed De giver Dem Digtet i Vold og lader det sige alt, hvad det ved om Dem. Der er Vækst i denne Hengivelse til Digtet, fordi det fortæller om et Menneskes sande Muligheder og derved giver os nyt Mod. Jeg tror ikke, man kan blive et bedre Menneske af at digte, men man kan blive mere sig selv, og det maa give én nye Muligheder i Livet (9.2.1949).

Hen over sommeren 1949 sætter distancen til *Heretica* ind, klart formuleret af den 21-årige i et (uafsendt) brev fra 4.9.1949: »Paa en eller anden maade forfører I de unge poeter som søger til *Heretica*. Ubevidst faar I dem til at skrive paa en ganske bestemt maade, i hvert fald var det tilfældet med mig«. Tre uger tidligere havde han skrevet, at

Jeg er bange for den tilnærmelse til højskolen[,] til det sært akademisk folkelige, I dyrker (...) Jæger er en typisk landliggerpoet. Dær ligger efter min mening nemlig den store fejl ved *Heretica*. I flygter baade aandeligt og rent bogstaveligt bort fra byen[,] bort fra livet og *bort fra poesien!* (11.8.1949).

Imidlertid fortsatte dialogen yderligere et stykke tid, og endnu i januar 1950, da han var ophørt som redaktør, kan man se Bjørn Poulsens rummelighed i et langt, velskrevet brev (12.1.1950) om den kunstneriske skabelsesproces, som nok kan fortjene at finde vej til en antologi om emnet og læses sammen med fx Martin A. Hansens artikel om »Konvention og Formaand« fra 1948:

Digtet maa løbe forud som en Sporhund, og Haanden der skriver og Aanden der erkender det skrevne, maa have Mod til at følge efter. Saadan digter man maaske ikke, hvis man er en Karakter med en fast Etik og et bestemt Maal i Tilværelsen, men hvem er det i Dag? Saadan digter man derimod, naar man er usikker og raadvild i alt undtagen sit poetiske Instinkt. Saa er man prisgivet dette Instinkt, og saa maa man ogsaa prisgive sig til det, hvis man vil føres videre. For den raadvilde og usikre kan Poesien blive et Mid-del til at genopdage og dermed genvinde Karakteren eller ihvertfald Karakterens og dermed ogsaa den etiske Maalsætnings Nødvendighed.

Poetiske forposter er en udgivelse, der består af lidt for mange og lidt for disparate dele. Det gør den besværlig at arbejde med, men den dokumenterer Jens Kruuses og Bjørn Poulsens placeringer som to af periodens nøglefigurer og fødselshjælpere, samtidig med at den viser Per Højholt i afsættet.

Per Dahl

Jens Peter Schjødt: Initiation between Two Worlds: Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion. Translated by Victor Hansen. The Viking Collection 17. Odense: The University Press of Southern Denmark. 2008. 525 sider, 375 kr. ISBN 978-87-7674-327-7.

Monografien *Initiation between Two Worlds* er en oversættelse af Jens Peter Schjødts doktorafhandling, som han forsvarede i 2004 ved Aarhus Universitet (*Initiation, liminalitet og tilegnelse af numinøs viden: En undersøgelse af struktur og symbolik i førkristen nordisk religion*). Bogen er opdelt i 11 kapitler, hvorefter der følger en liste over forkortelser, en bibliografi og et indeks. Schjødts monografi er et spændende og udfordrende bidrag til forskningen i førkristen nordisk religion. Forfatteren foreslår en ny religionsvidenskabelig metode til identifikation af førkristne elementer i de kristent overleverede tekster, og han argumenterer overbevisende for tilstedeværelsen i en lang række tekster af et narrativt kompleks, som er forbundet med tilegnelse af numinøs viden, og som i nogle tilfælde kan gå tilbage til førkristen tid.

I monografien undersøger Schjødt initiation i førkristen nordisk religion. I forbindelse med den spiller Odin en dominerende rolle, hvorfor en stor del af bogen handler om ham og de myter og fortællinger, hvor Odin på den ene side optræder som initiand og får del i en guddommelig eller numinøs viden, og de fortællinger hvor Odin på den anden side videregiver en guddommelig viden til legendariske helte som fx Sigurd Favnersbane, Hadding og Bødvar Bjarke og Høt. Fortællingerne, som Schjødt analyserer, er overleveret i eddadigte, Snorris *Edda*, *Gylfaginning* og dertil i en række fortidssagaer, *Völsunga saga* og *Hrólfs saga kraka*, og i Saxos *Gesta Danorum*.

Med sin studie applikerer Schjødt teorier og perspektiver fra religionshistorien på studiet af førkristen nordisk kultur med det formål at øge vor forståelse af en række myter og narrativer, hvad der videre skal kunne give os indblik i hedenskabens og dens verdensbillede. Undersøgelsen af initiation markerer – på nogle punkter i forlængelse af Terry Gunnells studie af en række eddadigte (1995) – en genoptagelse af myte-ritual-teorien inden for forskningen i førkristen nordisk religion, men Schjødts studie er den første dybtgående undersøgelse af dette fænomæn i førkristen nordisk religion. Oprindeligt blev myte-ritual-teorien udviklet af Jane Ellen Harrison (1850-1928), som var klassisk filolog, arkæolog og religionshistoriker. Harrison inddrog arkæologisk materiale i sine undersøgelser af græske tekster, og som den første kunne hun påvise betydningen af initiation i græsk-romersk mytologi. Men forskeren i ritualer i førkristen nordisk religion befinder sig i en sværere situation end forskeren i græsk-romersk religion, fordi overleveringen om kult og ritualer i Norden, som bekendt, er yderst sparsom. I modsætning til det græske materiale, findes der ingen nordiske tekster fra hedenskabens tid, som er samtidige med de ritualer, som de, ifølge teorien, svarer til. At forske i førkristne nordiske ritualer på grundlag af de overleverede tekster svarer stort set til at skulle forske i græsk-romerske ritualer på grundlag af kirkefædrenes skrifter. Schjødt er opmærksom på dette problem, og i sit arbejde anlægger han en ny metode, idet han i analysen af de enkelte narrativer fokuserer på deres struktur og forløb (»sequential structure«) og det semantiske univers, som de afspejler. Den sekventielle struktur, som findes på tværs af de mange narrativer og det semantiske univers, som Schjødt identificerer, antages at stamme fra førkristen tid. Men undersøgelsen er ikke primært rettet mod rekonstruktion af initiationsmyter og -ritualer: »The objective of the investigation is, in the first instance, neither the rituals nor their reconstruction, but rather (...) an attempt to reveal the semantic universe within which the structure and symbolism of initiation take place« (s. 13).

I det første kapitel (»Introduction«) giver Schjødt en arbejdsdefinition af begrebet initiation; der er tale om en særlig sekventiel struktur, som enten er narrativ eller rituel, og som anvender en række symboler til at markere forskellen mellem sekvensens initialfase og finalfase. Initiandens opnåelse af et numinøst potentiale (viden eller egenskaber) står centralt i sekvensens forløb. Uden det numinøse potentiale ville initianden ikke være i stand til at opnå sin status i den finale situation. Finalsituationen markerer et højere niveau, som principielt er irreversibelt, for initianden (s. 12). I samme kapitel diskuterer Schjødt også kildernes beskaffenhed og argumenterer for, at kilderne – til trods for deres generelle tavshed om førkristne ritualer – alligevel kan udsige noget om førkristen religion og ritualer, hvis man netop foretager forløbsanalyser.

I monografiens andet kapitel (»Research History«) giver Schjødt en oversigt over tidligere forskning i initiation med vægt på Arnold van Gennep, Mircea Eliade, Victor Turner og dertil nyere forskning af Jean La Fontaine og Lauri Honko. I anden del af samme kapitel diskuterer forfatteren forskning i initiation i nordisk religion, hvor Lily Weiser og Otto Höfler indtager en central placering. Man kun-

ne her have ønsket sig en diskussion af samtidens brug og kontekst for Höflers hypotese om kultiske og ekstatiske mandeforbund, som i sin tid fik betydning for nazismens selvforståelse som en quasi-religiøs og ekstatisk bevægelse. Hvis man bruger Höflers resultater, bør man tage forbehold for, om de er affødt af hans ideologi eller af kritiske studier af kilderne. Kapitlet munder ud i en konklusion om, at det hidtil har skortet på studier af initiation inden for nordisk religion og mytologi. Denne mangel bøder den nærværende monografi på.

I kapitel 3 (»Towards a Definition of the Category of Initiation and the Criteria for the Choice of Material«) diskuteres klassifikationen af ritualer, forholdet og forskellen mellem myter og ritualer og endelig definitionskriterier. Med udgangspunkt i en ritualmodel med tre faser af van Gennep – hvor initianden må gå igennem et forløb, der indebærer adskillelse fra hans oprindelige tilværelse (*separation*), ophold i en liminalsfære (*transition*) og en indlemmelse i en ny tilværelse (*inkorporation*) – opstiller Schjødt en mere detaljeret sekvensmodel for initiationsritualer, som består af fem faser: 1) en initialfase, 2) en separationsfase, 3) en liminalfase, 4) en reintegrationsfase og 5) en finalfase. I narrative og rituelle sammenhænge kan forløbet fremstå mere komplekst. Men en række kriterier er ifølge Schjødt afgørende for, om der er tale om initiation: 1) Finalfasen må nødvendigvis være irreversibel; 2) der skal indgå en sekvens, som er i overensstemmelse med van Genneps model, samt en initialfase og en finalfase; 3) I liminalfasen skal der optræde en række oppositionspar, som karakteriserer forholdet mellem den liminale og ikke-liminale tilstand, idet liminalfasen er karakteriseret ved at være 'modsat' i forhold til de andre faser; 4) kriteriet, som kvalitativt adskiller initial- og finalfase, er tilegnelsen af en numinøs kraft.

I kapitel 4 (»The Sources«) diskuterer forfatteren kilderne til førkristen nordisk religion, og han gør rede for undersøgelsens korpus. Schjødt antager med støtte hos andre forskere, at eddadigtene har bevaret »a genuine world of ideas« (s. 92), og at de synes hos tilhørerne at forudsætte en mængde viden, som må have rødder i det hedenske verdensbillede til trods for digtenes lange tratering i kristen tid. Forfatteren advarer imod at anvende Bibelen og hagiografiske tekster som parallel for elementer og passager i eddadigtene, men han anerkender, at der kan være foretaget interpolationer i nogle passager, og han slår fast, at:

unless there are content-elements that seem to be incompatible with the pagan understanding of the world, which we are generally presented with, it is artificial to accept a connection with the Christian concept of the world only because we can demonstrate a (often not especially convincing) parallel from Christian scriptures, which *might* have been known in Iceland or in other parts of Scandinavia in the twelfth, thirteenth or fourteenth centuries (s. 94).

Fra et teksthistorisk standpunkt bør denne påstand vendes på hovedet, for digtene har – i kortere eller længere perioder – været traderet i et kristent miljø, hvor ro-

merkirkens kristendom, og ikke hedenskabens fortællinger, var den primære kontekst og referenceramme. Der synes at være grund til større skepsis over for teksternes værdi som kilder til den førkristne verden, end hvad Schjødt lægger op til, også selvom der er tale om et religionsvidenskabeligt studie.

Kapitlerne 5 («Óðinn Myths 1: Mimir and Kvasir»), 6 («Óðinn Myths 2: Hanging, *seiðr*, and *vqlur*»), 7 («Other Mythical Figures») og 8 («The Human Heroes») indeholder analyser af myter og narrativer. I kapitlerne 5 og 6 fokuserer forfatteren på Odin, der, som han argumenterer for, er *initianden* i det nordiske panteon *per se*. I kapitel 7 undersøges andre mytiske figurer (Thor, Ottar og Svipdag). Det konkluderes, at Thor-myterne ikke giver os indsigt i nogen initiationssekvens. Videre har vi i *Hyndluljóð*, hvor Ottar optræder, på den ene side elementer nok til at kunne tale om en initiationsmyte, men mangler på den anden side den afgørende finalfase. Endelig konkluderer Schjødt om Svipdag at han, hvis man betragter de to digte *Grógaldur* og *Fjolsvinnsmál* samlet, synes at forblive i liminalsfæren, hvorfor disse digte hverken betragtet hver for sig eller sammen opfylder de enkelte led i definitionen af et initiationsforløb. Kapitel 8 er koncentreret om 'de menneskelige helte' (Hadding, Sigurd, Sigmund og Sinfjotle og Bødvar og Høt), hvor Odin atter, som Schjødt viser, spiller en dominerende rolle.

Nogle af de analyserede narrativer og myter (fx stroferne om Odins selvhængning i *Hávamál*) må ifølge Schjødt have været nøje forbundet med et ritual. Stroferne om Odins selvhængning anses for at udgøre en instituering af et større ritual.

I denne del af bogen demonstrerer Schjødt overbevisende, hvordan Odin indtager en central placering i disse myter i kraft af de mange beretninger om hans tilegnelse af forskellige former for (numinøs) viden. Dertil viser Schjødt ved sine analyser af modsætningsparrene, hvordan liminalfasen er kendetegnet ved, at alt så at sige er vendt på hovedet i forhold til de andre faser. Initianden indtræder i denne fase i en slags underverden, hvor det numinøse objekt skal hentes hos en kvindelig skikkelse.

I de to første afsnit af kapitel 9 («Rituals») fokuserer Schjødt på ritualer i forbindelse med fødsel, pubertet, bryllup, død og begravelse. Men han må konstatere, at kildematerialet er så sparsomt, at det ikke kan lade sig gøre at studere eller rekonstruere ritualer i forbindelse med fødsel, pubertet og bryllup. I diskussionen af ritualer i forbindelse med død og begravelse inddrager Schjødt bl.a. Ibn Fadlans beskrivelse af ritualerne omkring den svenske vikingehøvdings død og argumenterer for, at initiationsmodellen kan åbne for vor forståelse af elementer i disse beskrivelser. I de følgende afsnit af samme kapitel diskuterer Schjødt initiation af krigere, indgåelse af edsbroderskab og initiation af konger. Han gør rede for tidligere forskning i disse ritualer, særlig af Lily Weiser, Klaus von See, Leopold Hellmuth og Jere Fleck.

I kapitel 10 («The Acquisition of the Numinous and the Other World: The Analysis of the Semantics of Liminality») går Schjødt videre i sin analyse af liminalfasens semantiske univers. I denne forbindelse opregner han en række modsætninger mellem aser og vaner. Vanerne indgår ægteskaber med jætter, mens

aserne typisk dræber dem (s. 391). Vanerne er knyttet til en ktonisk sfære (måske er Freja identisk med Hel), og de er karakteriseret ved seksualitet, mens aseguden Odin primært er karakteriseret ved sit intellekt. I monografiens afsluttende kapitel (»Perspectives and Conclusions«), opsummerer Schjødt undersøgelsens perspektiver og konklusioner. Han konkluderer i den forbindelse, at det er sandsynligt, at flere af de episke beretninger, hvori initiationens fem faser kunne identificeres, kan gå tilbage til ritualer. Ifølge Schjødt viser undersøgelsen, at den religionsvidenskabelige metode via sekvensanalysen kan fremdrage ældre strukturer, der må gå tilbage til førkristen religion. Han tilføjer, at man derimod fra et 'hyperkritisk eller positivistisk' perspektiv (s. 458) sandsynligvis ville argumentere for, at sådanne strukturelle og symbolske konfigurationer ikke har eksisteret på anden måde end i ren narrativ form.

Denne påstand kan lyde som en udfordring, og som teksthistoriker eller filolog fristes man til at efterprøve, om alle de narrative sekvenser, som Schjødt analyserer, nødvendigvis går tilbage til førkristen tid. Middelalderens tekster er udtryk for en slags patchwork-kultur: Teksterne er syet sammen af forskellige tekster, som redaktøren har syntes hørte til og bidrog til fortællingen. I det følgende vil jeg foretage nogle nedslag i Schjødts religionshistoriske analyser. Selvom Schjødt med sekvensanalysen af en række episke forløb argumenterer godt for, at flere af passagerne kan afspejle en slags initiation, begrænses ikke desto mindre gyldigheden af enkelte analyser pga. manglende hensyntagen til særlige forhold i tekstens overlevering eller den særlige kontekst, som den enkelte narrativ indgår i i den specifikke tekst.

Schjødt foretager en analyse af struktur og symboler i fortællingen om Sigurd Favnersbane i *Volsunga saga* (fra Sigurds opvækst hos Regin til beskrivelsen af hans imponerende udseende og egenskaber efter hans ophold hos Brynhild). Han identificerer de fem forskellige obligatoriske initiationsfaser og konkluderer, at hans analyse viser »that the structure and symbolism, which is present and which demonstrates such close parallels to actual myths and to the initiation-complex as we come across it all over the world, must go far back into pagan times« (s. 297f.). Men *Volsunga saga* er, som bekendt, en tekst, der er skrevet i middelalderen. Den består hovedsagelig af prosabearbejdelser af eddadigte fra et håndskrift, der var nært beslægtet med Codex Regius af eddadigtene (GKS 2365 4to), men sagaskriveren har også interpoleret tekststykker fra *Piðriks saga af Bern*, som blev skrevet mellem et tidspunkt i 1100-tallet og 1250-51, og hvis ældste håndskrifter stammer fra slutningen af 1200-tallet. Beskrivelsen af Sigurd, hans egenskaber, udseende og deriblandt hans dragetegn, identificeres af Schjødt som finalfasen i initiationsekvensen. Men netop dette kapitel i sagaen er en næsten ordret interpolation fra *Piðriks saga*, kap. 291 (udg. Henrik Bertelsen (STUAGNL 34), København 1905-1911, s. 345f.). Den narrative struktur med dens episke forløb om Sigurd, fra hans opvækst og til beskrivelsen af hans nærmest overmenneskelige karakteristika i *Volsunga saga*, er således ikke udtryk for en gammel struktur, der har overleveret fra hedensk tid i middelalderens tekster. Tværtimod står vi med

dette eksempel over for et episk forløb, som en kristen sagaskriver har sat sammen i middelalderen.

Det andet eksempel, som jeg vil gribe fat i, er Schjødts diskussion af Odin og Lokes edsbroderskab med udgangspunkt i *Lokasenna* (str. 23-25). I denne forbindelse rekonstruerer Schjødtt en myte om Lokes ophold i underverdenen, som ikke er kendt fra nogen anden kilde, og som han sætter i forbindelse med tilegnelse af numinøs viden. Grundlaget for rekonstruktionen er en bogstavelig læsning af str. 23, hvor Odin beskylder Loke for at have opholdt sig otte år, som kvinde og malkeko (eller malkende en ko), under jorden, hvor han også fødte børn. Under sit ophold i underverdenen kan Loke i kvindeskikkelse ifølge Schjødtt have fungeret som mediator for Odins tilegnelse af numinøs viden. Schjødtt antager, at Lokes underverdensophold har involveret, at han har fået evne til at sejde (sandsynligvis i forbindelse med et kønsskifte), og at der har indgået en seksualakt, eftersom det fortælles, at han fødte børn. Efter sit ophold i underverden, antager Schjødtt, blander Loke blod med Odin, hvorved han overfører disse evner til Odin. Schjødtt gør rettelig opmærksom på, at »we do not know the myths that are the basis for Loki's journey to the underworld«, men at der er tale om »a possible reconstruction that is in agreement with everything we know about Loki« (s. 213). Min anke ved Schjødts rekonstruktion er, at han i sin brug af str. 23 ikke tager højde for den særlige kontekst, som strofen er en del af. *Lokasenna* er en *senna*, en trætte eller et skænderi, hvor guderne retter beskyldninger mod Loke, og han mod dem. Der er hovedsagelig tale om nidbeskyldninger: De mandlige guder er feje, umandige eller kvindeskabninger (som Odin beskylder Loke for), mens gudinderne er promiskuøse. Sådanne beskyldninger er gængse nidbeskyldninger (jf. Meulengracht Sørensens studie, *Norrønt nid*, fra 1980). Vi finder samme type af beskyldninger i flere andre tekster, fx i *Vqlsunga saga* (kap. 9) og i *Hrólfs saga Gautrekssonar* (kap. 26). I *Vqlsunga saga* retter Sinfjötle flere åbenlyst usand nidbeskyldninger mod sin fjende Granmar. Han beskyldes for at have været en volve, som valgte Sinfjötle som sin mand, for at have været en valkyrie i Asgård, som Sinfjötle avlede ni ulve med, for at have været en hoppe hos en hingst, og for at have været gedehyrde hos en jætte. Anklagerne, som Granmar retter mod Sinfjötle, sigter derimod til hændelser tidligere i sagaen, nemlig til Sinfjötles ophold i skoven i ulveham, selvom de også indeholder urigtige beskyldninger om kastration. I *Hrólfs saga Gautrekssonar* beskylder kong Rolf en bersærk for at have en hoppe som mor og en sodomist som far, også en åbenlyst usand beskyldning, der ikke desto mindre får bersærken til at springe brølende op. Og der findes mange flere eksempler i norrøne digte og sagaer. Med Meulengracht Sørensens ord:

de ærerørige beskyldninger [udnytter] en række tabuforestillinger, hvoraf den vigtigste er den seksuelle (...) Der brugtes (...) også andre typiske tabuer: overskridelse af modsætningen menneske : dyr eller menneske : trolld eller af det sociale tabu, der satte grænse mellem fri mand og træll, eller af det stærkt tabubelagte felt, der omfatter ekskrementer og lignende (s. 29).

Det forekommer mig dristigt, måske ligefrem uholdbart, at rekonstruere en myte om Loke i kvindeskikkelse i underverdenen på grundlag af en beskyldning, der anvender nidterminologiens stereotyper. En analyse, der skal godtgøre, at elementer i middelalderligt overleverede tekster stammer fra en førkristen forestillingsverden, bør tage hensyn til kontekst, genre og overlevering.

I den forbindelse må det nævnes, at man visse steder i bogen kunne have ønsket sig en anden tone over for den kildekritiske eller filologisk skolede forskning i nordisk mytologi. Denne skole (hvor man finder forskere som bl.a. Walter Baetke og Anne Holtsmark) omtales som »hypercritical« (jf. s. 155, 225), og deres resultater afvises måske lidt for let (jf. s. 177). Af det ovenstående eksempel fra *Volsunga saga* fremgår det, at en 'hyperkritisk' eller filologisk metode bør indgå som en del af arbejdet med kildematerialet, når man søger efter førkristne myter og ritualer. Således er det også beklageligt, at Schjødt (fx s. 178, 187) forholder sig ukritisk til Adam af Bremens beskrivelse af templet i Uppsala i fjerde bog af *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* og ikke forholder sig til Henrik Jansons velargumenterede tese om, at Adam af Bremens beskrivelse afspejler samtidige kirkepolitiske forhold, og at den netop ikke er en troværdig beskrivelse af hedensk kult i Adams samtid (i *Templum nobilissimum: Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*, 1998). Alene de mange kristne runesten fra 1000-tallets Uppland, som klart viser, at der var tale om et kristent område, burde mane til skepsis over for Adams beskrivelse af den hedenske kult i Uppsala (jf. Janson, s. 22). Ligeledes bør det nævnes, at tekstgrundlaget ikke altid er optimalt. Saxos *Gesta Danorum* læses i Olrik og Ræders udgave fra 1931, men ikke i Karsten Friis-Jensens udgave fra 2005, hvor teksten er emenderet mere skånsomt. Fortidssagaerne læses i Guðni Jónssons populære udgave, som hverken giver informationer om sagaernes overlevering eller eventuelle redaktioner. Tekstgrundlaget er af principiel betydning, og værdien af forskningsresultater afhænger nødvendigvis af det empiriske materiale, som forskeren lægger til grund.

Af mindre ting skal det sluttelig nævnes, at monografien indeholder enkelte fejl, som burde være fanget på redaktionelt niveau, idet de skyldes svigtende korrekturlæsning og oversættelsesfejl (»drýgðot í árdaga; / firriz æ forn rǫc firar«, s. 208, som skulle være »drýgðot í árdaga; / firriz æ forn rǫc firar; »it issimilarly«, s. 193, som skulle have været »it is similarly«, m.fl.).

Schjødts monografi er, som allerede nævnt, et udfordrende bidrag til forskningen i førkristen, nordisk religion, og bogen har potentiale til at generere ny interesse for ritualer og for forholdet mellem myte og ritual i førkristen nordisk religion.

Annette Lassen

Fra Redaktionen

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for kr. 250,- årligt inkl. moms. Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 200,-, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). *To our members abroad:* You are kindly requested to pay your membership fee for 2009, DKK 265,- (inclusive of postage and packing) either to the Giro account of UJDS, SWIFT-BIC: DABADKKK, IBAN: DK93 3000 0005 0277 64, or by cheque in DKK. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30,- that is a total of DKK 295,-.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2009 består af *Danske Studier 2009* (nr. 572).

Bidrag til tidsskriftet sendes til lektor Henrik Blicher, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Njalsgade 120, 2300 København S, eller til ledende redaktør Merete K. Jørgensen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk. Bøger etc. til redaktionen bedes sendt til Merete K. Jørgensen.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. april. Bemærk: Alle artikler underkastes anonym fagfællebedømmelse.

Redaktionel vejledning til forfatterne

1. Manuskripter afleveres normalt pr. mail + én udskrift, med tydelig angivelse af det benyttede tekstbehandlingsprogram.
2. Alle særmarkeringer, herunder vekslende skriftgrad, automatisk eller manuel orddeling, lige højremargin og manuelt linje- eller sideskift, undgås. Ønsker om speciel udformning af typografien kan markeres med almindelige korrekturtegn i marginen af udskriften.
Der anvendes tabulatorindrykning ved begyndelse af nyt afsnit (*ikke* blanktegn); der kan anvendes kursiv, mens fed skrift og spatieret skrift bedes undgået.
3. Bidrag kan have slutnoter, aldrig fodnoter; notetallet sættes som potental (uden afsluttende parentes) og anbringes efter et eventuelt interpunktionstegn. Anvendelse af noter i anmeldelser begrænses.
4. Kortere citater (op til tre linjer) står i den løbende tekst og markeres med anførselstegn («..»).
Længere citater sættes med indryk, uden anførselstegn og med blank linje før og efter citatet.
Citater gengives bogstav- og tegnret efter originaltryk, håndskrift eller en videnskabelig udgave. De verificeres omhyggeligt og nøjagtigt af forfatteren. Udeladelse i citater angives ved (...), denne angivelse anvendes *ikke* i begyndelsen eller slutningen af citater.
5. Kommasætningen følger det af *Retskrivningsordbogen* autoriserede system.
6. *Retskrivningsordbogens* staveformer respekteres.
7. Anvendelsen af forkortelser begrænses, og alle ikke almindeligt udbredte forklares.
8. En evt. litteraturliste kan udformes efter følgende model:

Dal, Erik: *Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Omrids af text- og melodistudiets historie og problemer især i Danmark*. København 1956.

DDO = *Den Danske Ordbog* 1-6. København 2003-2005.

Falk, Hjalmar og Alf Torp: *Dansk-Norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.

Karl Magnus' krønike, v. Poul Lindegård Hjorth. København 1960.

Kousgård Sørensen, John (anm.): Aage Hansen: *Om Peder Laales danske ordsprog*, i: *Danske Studier* 1992, s.135-137. København.

Lundgreen-Nielsen, Flemming: Anders Sørensen Vedel og Peder Syv.

To lærde folkevisseudgivere, i: Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.): *Svøbt i mør*. *Dansk Folkevisekultur 1550-1700*. Bind 4, s.153-373. København 2002.

I litteraturlisten optages normalt kun titler der henvises til i artiklen.

9. Bidrag kan ud over på dansk affattes på norsk, svensk, engelsk, tysk og fransk.
10. Artikler og mindre bidrag forsynes – af forfatteren – med et engelsk, tysk eller fransk resume på ca. 10 linjer.
11. Bidrag til en årgang skal være redaktionen i hænde inden 1. april i udgivelsesåret.

Tilsendte publikationer

Britta Olrik *Frederiksen* m.fl. (red.): A danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Codex AM 76,8°. Volume 2: Commentary and Essays. Lund 2008. – Ole *Hyldtoft* (red.): Kost og spisevaner i 1800-tallet. København 2009. – Aage *Jørgensen*: H.C. Andersen-litteraturen 2006-2008 < *Anderseniana* 2008. – Aage *Jørgensen*: Vilhelm Grønbech og Nobelprisen < *Nordica*, 25, 2008. – Aage *Jørgensen*: Tre musketerer: Kaj Munk, Valdemar Rørdam, Ejnar Thomsen < *Nordica*, 26, 2009. – Aage *Jørgensen*: Nærved og næsten. Danske Nobelpristabere fra Brandes til Blixen – en dokumentation. Århus 2009. – Aage *Jørgensen*: *Jenseniana* i-iv og v-viii < *Rotunden*, 20, 2004, og 27, 2009. – Aage *Jørgensen*: Ludvig Bødtcher – en kronologisk bibliografi < *Rotunden*, 27, 2009. – Aage *Jørgensen*: *Finest frugt* – om »den Vartou Kjællingepreæst«. En guide til Grundtvig-Studier 1948-2008, I < *Grundtvig-Studier*, 2009. – Aage *Jørgensen*: Grundtvig-litteratur 2006-2009. En bibliografi < *Grundtvig-Studier*, 2009. – Aage *Jørgensen*: Filosofer betænkt med Nobelprisen i litteratur – en oversigt < *Semikolon*, 18, 2009. – Cecilie *Kreiner*: Translation criticism and unknown source texts < *Perspectives: Studies in Translatology*, 13.4, 2005. – Bengt *Landgren*: Sten Selander. Lyrik och litteraturkritik 1916-1957. Hedemora 2009. – Peter Stein *Larsen* m.fl. (red.): Interaktioner. Om kunstarternes produktive mellemværender. Aalborg 2009. – Ivy York *Möller-Christensen*: H.C. Andersen og Heinrich Hoffmann. Modernitetens æstetiske pionerer < *Nedslag i børnelitteraturforskningen*, nr. 9, 2008. – Ivy York *Möller-Christensen*: H.C. Andersen og Heinrich Heine. Modernitetens pionerer < i *Nedslag i børnelitteraturforskningen*, nr. 9, 2008. – Eduard *Nielsen* (udg.): Laurids Thuras Højsangsparafraser. København 2009. – Sven Hakon *Rossel* m.fl. (red.): Das Tor zur Moderne. Positionen der dänischen Literatur der 1950er Jahre (*Wiener Studien zur Skandinavistik*, 21), 2009. – Camilla *Wide* og Benjamin Lyngfelt (red.): Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Helsingfors 2009.

Etudes Germaniques, 63e année, 3-4, 2008; 64e année, 1-2, 2009. – *Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes*, 57/58, 2009. – *Maal og Minne* 2008:2, 2009:1. – *Namn och bygd*. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. 96, 2008. – *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, årg. 84, 2008, hft. 3-4; årg. 85, 2009, hft. 1-2. – *Språk och stil*. Tidskrift för svensk språkforskning. Ny följd 18, 2008, 19, 2009. – *Studia anthroponymica Scandinavica*. Tidsskrift för nordisk personnamnsforskning, 27,

2009. – Tijdschrift voor Skandinavistiek, jaargang 29, 1-2, 2008; jaargang 30, 1, 2009. – Zeitschrift für Volkskunde, 104. Jahrgang 2008/II; 105. Jahrgang 2009/I-II.